

**LJUDSTVO MORA
SPOZNATI SEBE**

JURIJ FIKFAK

JURIJ FIKFAK LJUDSTVO MORA SPOZNATI SEBE

Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja

Urednik Vojislav Likar
Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan
Jezikovni pregled Sonja Likar

Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
zanjo Oto Luthar
in Založba Forma 7
zanjo Marjan Remic

Tisk Littera picta, Ljubljana

Izid knjige je podprlo Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9616182714>.

CIP - kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39

FIKFAK, Jurij

Ljudstvo mora spoznati sebe : podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja / Jurij Fikfak. - Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC : Forma 7, 1999

ISBN 961-6182-71-4 (ZRC SAZU)
98178560

Po mnenju Ministrstva za kulturo R. Slovenije sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa s proizvodi.

JURIJ FIKFAK

LJUDSTVO
MORA
SPOZNATI
SEBE

PODOBE NARODOPISJA
V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

LJUBLJANA 1999

»ljudstvo mora spoznati sebe,
da bo moglo in hotlo spoznavati druge.«
[šubic 1859: 48]

metodi

VSEBINA

9 **PRED PODOBAMI**

41 **ŽANRI – PROSTORI NARODOPISJA**

43 PREDNARODOPISNO LITERARČENJE

44 POTOPISCI IN ODKRIVANJE DRUGEGA

67 PODOBE DOMOZNANSTVA

115 **DILEME NARODOPISJA**

116 RAZMERJE DO LJUDSKE KULTURE

139 MED LJUBITELJSTVOM IN ZNANOSTJO

157 JEZIK RAZISKOVANJA LJUDSKE KULTURE

195 **EPILOG**

211 VIRI IN LITERATURA

235 IMENSKO KAZALO

238 SEZNAM KRATIC

239 SEZNAM ILUSTRACIJ

241 SUMMARY

PRED PODOBAMI

Na poti v zgodovino vede

Kako lahko poimenujemo zbiranje in raziskovanje ljudskega izročila, nekdanje uprizoritve in upodobitve trivialnega, vsakdanjega življenja in kulture na Slovenskem? Kakšno zbirno ime lahko podelimo tem prizadevanjem? Zadrego pokažejo že sama zbirna poimenovanja, uporabljena v 19. stoletju: ljudopisje, etnografija, etnognozija, narodoznanstvo, narodoslovje, narodopisje...

Ni pa edina zadrega poimenovanje. Znajdemo se v zagati, da moramo hkrati z raziskovanjem in upovedovanjem zgodovine vede tudi vsakokrat na novo definirati in zamejiti področje, ki ga je obsegala. Tako počnemo pravzaprav tisto, kar nam narekuje veda sama, saj ko zarisuje podobo svoje zgodovine, piše tudi samo sebe.

Eno temeljnih vprašanj je, ali sestavljajo zgodovino narodopisja, etnologije, kulturne antropologije... le uspešni poskusi – kumulativno kot kopičenje znanja in širjenje področja vede ali evolutivno kot razvoj idej ali njihove odvisnosti od družbenih vrenj – ali pa bi morali upoštevati tudi zmote, stranpoti, neuspešne rezultate in neznanstvene poskuse. Ne glede na to, ali se pisec odloči, da bo pisal zgodovino vede, njenih idej, razvoja metodologije ipd. ali samo osvetlil nekatere zadrege časa, na primer družbenoekonomsko podstat ali razmerja med različnimi družbenimi plastmi, vedno se odloča in izbere tudi horizont opisa: bodisi biografski in pozitivistični bodisi strukturalno genetični [Riha 1981; prim.] bodisi semiotični [Portis–Winner 1994]... A ne le to: s tem ko izbira »pomembne« predstavnike svoje vede, hkrati izbira in zagovarja tudi smer in horizont, ki ju zastopa, in ponuja današnjo, zeleno podobo zgodovine vede. Kot pravi nemški etnolog Hartmann, so aktualizacije zgodovinskih vprašanj skoraj vedno v službi današnjih potreb [1988: 10]. Ko iščemo zgodovinske vzporednice dilemam našega časa ali odkrivamo spominsko ploščo Antonu Tomažu Linhartu, nahajamo in hkrati potrjujemo določeno predstavo o etnologiji in njenem razvoju, pa tudi razmejujemo njeno polje in predmet raziskave nasproti drugim vedam.

Drugo vprašanje, ki ga mora raziskovalec razrešiti, je **predvideni objekt-subjekt raziskave**. Pisec se mora odločiti o tem, na katere akterje (posameznike, gibanja, ustanove, edicije...) se bo osredotočil kot na predmet svoje raziskave. Vprašanje je pomembno zato, ker gre za razmerje med vlogo posameznika in družbe pri oblikovanju neke znanstvene discipline. Hkrati ta dilema odpira vprašanje, kdo si zasluzi biti na seznamu narodopiscev, etnologov ali kulturnih antropologov. Lahko rečemo, da poimenovanja, npr. *Janez Trdina – etnolog* za strokovno srečanje in publikacijo ob 150. letnici Trdinovega rojstva leta 1980 [UOGSED 1980] ali oznaka poklica etnolog pri Viljemu Urbasu v Slovenskem biografskem leksikonu [Stanonik 1982], kažejo na tendence, ki nekaterim gibanjem za nazaj pripisujejo okvire in jih vmeščajo v semantično terminološko polje, ki se je uveljavilo in poimenovalo kot posebno, t. j. etnološko veliko pozneje. Verjetno je v teh primerih najustreznejša začasna rešitev, kakor jo za Antona Tomaža Linhartarja predlaga Peter Vodopivec, ko govori o njegovi široko zastavljeni humanistični drži. Natančneje, po Brunshvieggu [Bachelard 1977: 125-126] lahko rečemo, da nekdo dela nekaj šele takrat, ko ve, da nekaj dela, z nujnim pridržkom ali dodatkom, da je potrebna samorefleksija posameznih dejanj ali postopkov, ki pripeljejo do takšne vednosti ali jo omogoči.

Naj se vrnem k subjektu raziskave. Kdo je deležen ali vreden raziskave? Univerzitetni učitelj Gregor Krek ali podeželski župniki Davorin Trstenjak, Matija Majar, Jakob Volčič ali učitelji Fran Erjavec, Fran Levstik itd.? Z dodajanjem novih imen seznamom, ki si jih lahko sestavimo iz dosedanjih pregledov zgodovine etnologije ali strokovnih biografij [Novak 1986; Stanonik 1979], ali z dodajanjem novih žanrov [Fikfak 1995; Šmitek 1988] ali novih vprašanj [Slavec Gradišnik 1995] širimo področje raziskave in obenem ugotavljamo, da je bilo raziskovalno polje obsežno in hkrati še dovolj nejasno, da je omogočalo prostor mnogim eksperimentom. Tako odpiramo in hkrati meglimo začetne jasne pozicije, kot jih je imel še na primer France Kotnik, in v diskurz o zgodovini vede zapisujemo tudi trivialno – neznano ali obrobno narodopisje, narodopisje malih člančičev in objav ljudskih pesmic, opisov krajev ipd. Odkrivanje te mnogoterosti pa odpira diskurz o razmerju med znanstvenim in laičnim narodopisnim pogledom, njenem razvoju, zastranitvah ali zatonu.

Obenem te dileme odpirajo še en diskurz, ki ga lahko na kratko poimenujemo razmerje med kolektivnimi in individualnimi akcijami. Za 19. stoletje, s katerim se pretežno ukvarjam, so bile značilne nekatere kolektivne akcije. Franciscejski kataster – natančna evidenca

zemljišč in rabe, je vseboval veliko etnoloških informacij. Drugo, Göthovo serijo je zasnoval nadvojvoda Janez, izpeljal pa Georg Göth v prvi polovici 19. stoletja. Izobraženi posamezniki (duhovniki, učitelji idr.) so odgovarjali na izčrpane sezname vprašanj in svoje odgovore pošiljali v Gradec. Žal je ta akcija doživela tiskano kompilacijo samo za nemški del in je ostala na Slovenskem neopažena. Prav tako ni bila natisnjena akcija ljubljanskega gubernija leta 1838. Njima podobna, a bistveno manjšega obsega in tudi bistveno skromnejšega aparata je bila akcija učiteljev, ki so na čast cesarju Francu Jožefu sestavili topografije posameznih okrajnih glavarstev, npr. postojnskega, logaškega... Več strokovnega aparata je vsebovala akcija *Zgodovine fauá*, ki jo je vodil vodja ljubljanskega škofijskega arhiva Anton Koblar. Zadnja akcija v 19. stoletju pa je bilo monumentalno delo *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, za katero sta dunajska univerzitetna profesorja Fran Miklošič in (za njim) Vatroslav Jagić izbrala izmed razmeroma najpomembnejših piscev in raziskovalcev slovenske ljudske kulture avtorje za slovenski del.

Ob širjenju objekta-subjekta raziskave se odpirata dva pogleda: prvi odkriva posameznike in prek njih tipologije realizacij narodopisnega pogleda, drugi pa skuša s pomočjo množičnega gradiva in pregleda doslej obravnavanih avtorjev oblikovati tipologijo pogledov in jim pripisati posamezne avtorje. Italijanski sociolog Pareto je v socioloških raziskavah pri izbiri vzorca uvedel pravilo 80 % vs. 20 %. V našem primeru lahko pravilo pomeni, da je v 20 % gradiva zajetih najmanj 80 % dejstev, ki jih želimo raziskati in prezentirati. Če kombiniramo to načelo s tehniko de Morellija in Freuda [Ginzburg 1988], lahko pridemo do uspešnih rezultatov. V vsakem primeru se mora raziskovalec odločiti za vzorec del, s katerimi bo prikazal glavne težnje in usmeritve v raziskovanem času.

Vračam se k podnaslovu in poimenovanju same raziskave. Izhodišče tega dela je svet nominalnih definicij kot bistveno drugačen od sveta realnih definicij; problem slednjih je namreč potreba po iskanju zadnjega dokaza za veljavnost definicije, je težnja po neskončnem dokazovanju. Seveda pa je nominalna, operativna definicija uporabna v okviru nekaterih osnovnih omejitev.

Eliott Oring pri poimenovanju ljudskega in predmetu folkloristike pravi, da je namesto pojma definicija primerneje uporabljati izraz orientacija. S tem izrazom rešuje problem neskončnega definitivnega regresa [Ule 1992: 151–155]. Orientacije pri pojmih ljudsko iščem predvsem v Eliasovi teoriji konfiguracij in komunikacijski teoriji in ne zgolj v vprašanju o razmerjih med družbenimi plastmi. Kot pra-

vita Elias in Scotson, so namreč v vsaki plasti etablirani člani elite in »outsiderji« – marginalci [Elias in Scotson 1993], saj ima vsaka plast potrebo po svoji kulturi, po označevanju svojih meja, znotraj katerih se giblje in v katerih s sankcijami preprečuje svojim pripadnikom, da bi nekaznovano zapustili njene okvire. Tudi s tega stališča je na primer vredno brati Vrazovo pismo Muršču, v katerem opisuje razmerje med izobražencem in okoljem, v katerem je preživel prva leta [Vraz 1877: 154–156], ali spis Šubica o »poduku našega naroda« [Šubic 1859].

Ljudska kultura v okviru tega dela pomeni kulturo večinoma deprivilegiranih plasti v razmerju do vladajočih, dvora in uradništva; razumem jo kot neelitno kulturo, pri čemer sem odvisen od razumevanj, ki so jih nakazali zbiralci in raziskovalci v prejšnjem stoletju. Tako sem s samim gradivom omejen na določene plasti prebivalstva, ki so bile bolj etablirane kot druge. Tako je na primer pri opisih žentovanijskih šeg jasno, da je bilo največkrat opisano idealno ritualno ravnanje premožnejše družine – opisan je bil (re)konstruirani model šege; hlapci in dekle so bili iz te strukture izvzeti z občinskimi redi in s prepovedmi o poročanju ipd. S samim gradivom pa sem tudi omejen na tiste položaje, za katere so pisci hoteli, da bi jih ohranili zaradi njihove posebnosti ali zaradi njihove povednosti o obstoječi hierarhiji.

V delu Helene Ložar Podlogar o ziljskem svatovanju je opisano svatovanje, prirejeno ali uprizorjeno za visok obisk leta 1856 [1995: 31]. O poročilu lahko trdimo, da samo po sebi zbuja dvome ali vprašanja o tem, katere plasti, ali konkretnije, kateri posamezniki so se poročali na takšen način. Sam Franziszijev opis odpira kar nekaj vprašanj: ali je zaradi visokega cesarjevega obiska poroka potekala drugače in je bila bolj praznična, urejena ali dražja kot sicer; kakšno je razmerje med modelom poroke in njeno realizacijo; hkrati pa je mikavno vprašanje, koliko je ta uprizoritev vplivala na aktualno izvajanje drugih porok in na samo sporočeno podobo o ljudski šegi.

Zelo pomembno vprašanje, ki ga mora razrešiti vsak raziskovalec, je **obseg in izbira vzorca**. Dosedanje usmeritve v slovenski etnologiji se s tem vprašanjem niso veliko ukvarjale, saj so pisci raziskovalno delo pojmovali kot odkrivanje belih lis na zemljevidu slovenskega etničnega ozemlja ali kot odkrivanje novih področij etnologije ali kot razvoj posameznih idej in spremembe v razmerjih med družbenimi plastmi, njihovih interesih in posledično njihovih vplivih na nosilce etnološke misli znotraj zgodovine vede. Tako France Kotnik govori pri opisu narodopisnega prispevka Matije Murka o širjenju obzorja in odpiranju materialne kulture, Slavko Kremenšek pa o spremembah

v interesih vladajočih družbenih plasti na Slovenskem. Vilko Novak v svojem delu sicer z različno pozornostjo zajame velik spekter narodopisnega dela, tudi tistega nepriznanega pri prejšnjih raziskovalcih, vendar še vedno ostajajo bele lise prostorov, kjer so pisali narodopisno ali vsaj z določenimi narodopisnimi tendencami. Zato je treba najprej ugotoviti, kje vse se je dalo pisati narodopisje. Pojem vzorca je tako povezan in določen z literarnimi žanri, znotraj katerih lahko nastopi narodopisna podoba – podoba o Drugem, drugačnem itd.

Četrto je vprašanje **o sami vedi**. Kaj je narodopisje, kaj etnologija, kaj kulturna antropologija? Najbolj trivialen odgovor je, da je narodopisje tisto, kar delajo narodopisci, etnologija tisto, kar... Kar je nakazala Ingrid Slavec Gradišnik [1995], na tem mestu še bolj poudarjam. Predmet, poimenovanje raziskave, vede so v veliki ali največji meri dogovorjeni in so predvsem oblika in rezultat znanstvenega diskurza, ki poteka na za to definiranih ustanovah. Če poenostavim, je etnologija tisto, kar delajo etnologi, ker etnologi tisto, kar delajo, definirajo kot etnologijo. A s tem je načeta samo ena stran uveljavljenega diskurza; druga stran je potreba po razmejevanju nasproti drugim vedam, katerega sestavni del so premisleki o predmetu in polju raziskave, posebnih raziskovalnih tehnikah, metodologiji in zgodovini vede.

Pomemben, sestavni del ali prostor ali svet znotraj katerega se piše in oblikuje veda, je njen znanstveni govor. Za njegovo podobo in oblikovanje v 19. stoletju je značilno, da je moral najti svoj prostor nasproti umetnostnemu ali ideološkemu. Govor, ki ga pisec, raziskovalec ali zbiralec uporablja, pa je v veliki meri odvisen od prostora, v katerem sta razmišljanje ali opis objavljena, in ga na kratko imenujemo **žanr**.

Smisel razprave o možnostih žanra je ugotoviti primernost posameznih žanrov kot prostorov za narodopisno akcijo; ugotoviti širino, različne nastavke in možnosti etnoloških vprašanj; zarisati historični presek posameznih žanrov in dognati, katera vprašanja, katere oblike in pisave odgovorov so bile v tem primeru možne.

Vsak žanr [Bahtin 1982] ima določeno govorico, kajti pisec mora pri pisanju upoštevati nekatere formalne kriterije in obvladati ustrezen jezik, ko uporablja oblike potopisnega, domoznanskega besedila ali krajepisne črtice. Drugačno je razmerje med potopisom po jugoslovanskih krajih Mihalea Verneta in parodijo nanj, *Pot iz Ljubljane v Šiško* Frana Erjavca. Parodija pomeni zlorabo in smešenje žanra, za zelo uporabno pa se izkaže pri definicijah uradnega diskurza, saj na določen način govori o robovih žanra.

Smisel novega raziskovanja zgodovine narodopisja, etnologije... ni toliko v odgovoru na vprašanje, kaj se je izmaknilo dosedanjim preučevalcem, marveč v tem, da je treba originalna dela še enkrat prebrati, ugotoviti njihovo notranjo strukturiranost, njihovo govornico ali kot pravita utemeljitelja »grounded theory« Barney Glaser in Anselm Strauss, treba je odkriti teorijo, na kateri sloni posamezna razprava [Glaser in Strauss 1967; Strauss in Corbin 1990; Strauss 1991; Glaser 1995].

Pri dosedanjih gledanjih na starejša besedila marsikdaj lahko naletimo na trditev, da so dela samo zapisovala, ne pa tudi razlagala posamičnih pojavov [Baš 1982b]; na drugi strani gre za mnenje, da je na Slovenskem, posebej v zadnjih desetih, dvajsetih letih, vendarle že dovolj teoretičnih pogovorov in poskusov, treba je tudi kaj kon-kretnega postoriti: te izjave lahko razumemo najprej v tistem raziskovalnem kontekstu in miselnem horizontu, v katerem je raziskovana danost raziskovalcu sama po sebi dana, oprijemljiva, enotna in tako dostopna, raziskovalčeva izobrazba in poklic pa mu dajeta vednost, ki ga opravičuje, da dostopa do danosti. Hkrati pa so izjave v tistem horizontu, o katerem lahko kdo reče, da v določenem delu ni teorije, ker izhaja iz podmene, da je teoretično le tisto, kar je samo v sebi v vseh smereh preiščeno in konsistentno, kar je znotraj nekega osnovnega razumevanja in videnja sveta, znotraj uveljavljenega diskurza, npr. marksističnega, strukturalističnega ipd. Ta predpostavka tako sloni na podmeni, da imajo samo člani znanstvene skupnosti pravico deklarirati teorijo, in prav tako na misli, da »common sense« – obče dojemanje nima teoretičnega ozadja. Vendar je res, da so bila spoznanja, ki jih danes pojmuje znotraj »common sense«, nekoč sestavni del neke teorije, o čemer dovolj razvidno govori Schutz, ko pojasnjuje teorije prvega in drugega reda in znanstveni diskurz [1982]. Prvi del teorije »common sense« ali teorije splošnega spoznanja [Bachelard 1998] je tisti, ki je nastal v povezavi z izobraževanjem, z že podedovanimi in na široko sprejetimi kriteriji prek občil, šole ipd., npr. Newtonov zakon o prostem padu. Drugi del teorije pa je tisti, ki je nastal na osnovi podedovanega ljudskega znanja in razmišljanja posameznikov o določenih pojavih, npr. teorija zlobnega očesa. Oba dela pa omogočata članom neke skupnosti, da si »teoretično« razložijo funkcioniranje določenega pojava. Glaser-Straussova »grounded theory« ne raziskuje t. i. čiste znanstvene teorije, marveč skuša rekonstruirati tisto teorijo, znotraj katere posameznik vidi in postavlja konkretna življenjska vprašanja

ter si odgovarja nanja. Tako v zgodovinskem spisu ni vedno nujno in smiselno ugotavljati čistosti posameznih postavk nakazane teorije; treba je ugotoviti, kako so si ljudje zagotovili konsistentnost premisleka, na čem so ga osnovali, o čem so razmišljali in v čem so ravnali drugače, kakor si razlagamo mi. Pri analizi se je gotovo dobro opreti na Sherlock Holmes-Doylovo izjavo:

»Popolnoma napačno je izpeljati teorijo, preden ni na voljo podatkov. Brez občutka začnemo dejstva prilagajati teoriji, namesto da bi teorijo prilagodili dejstvom.« [Doyle 1994 (1892): 7]

Večravninskost raziskave

Devetnajstega aprila 1905 mladi Einstein (po pripovedi Alana Lightmana) razmišlja o tem, ali naj gre k dekletu v Fribourg. Pisatelj razvije tri scenarije: prvega, da ne gre in postane uspešen znanstvenik; drugega, da gre in ga dekle sprejme, in tretjega, da gre in je zavrnjen. Nato nadaljuje:

»Te tri verige dogodkov so se v celoti zgodile, simultano. Kajti v tem svetu ima čas tri dimenzije, prav tako kakor prostor. Kakor se lahko nek objekt premika v treh perpendikularnih smereh, horizontalno, vertikalno in longitudinalno, tako lahko objekt sodeluje v treh perpendikularnih prihodnostih. Vsaka prihodnost se giblje v različni smeri časa. Vsaka prihodnost je resnična. Na vsaki točki odločitve, /.../ se svet razdeli v tri svetove, vsak od njih z istimi ljudmi, a z različnimi usodami za te ljudi. V času je neskončno svetov.« [Lightman 1993: 21–22]

Nekaj podobnega se zgodi piscu zgodovine vede, etnološke monografije naselja ipd. Težave, kako izraziti večravninskost, na kateri se dogajajo zgodbe o vedi, premiki, najlažje označimo s pojmi, kot so Peirceov triadni semiotični sistem [Peirce 1985], Stockingova multipla kontekstualnost¹, Bahtinova heteroglosija in polifonija [Portis-Winner 1994]... Izrazi kažejo na iskanja poti za pripoved o tistem, kar najdevamo na vsakem nivoju: npr. simultanost dogodkov, idej, oseb... To simultanost lahko rešujemo s faktografijo, z veliko zgodbami, vsekakor pa vprašanje ostaja: Kako jo ponazoriti in utelesiti?

Ker ni ene same zgodbe, ker ni enega samega toka (v smislu razsvetljenstva ali romantike), tudi ni ene same misli ali glavne ideje; zato je treba povedati veliko zgodb in vsaka pomeni ali predpostavlja drugo perspektivo. Poiskati kaže veliko ravnin in tiste, ki so bile že ubesedene, premisliti ali povedati drugače; predvsem pa je treba odkriti nove plasti. Ni več enotnega besedila, a ne zato, ker bi ne bilo enotne resnice, ampak ker je naenkrat možnih več izhodišč in več

¹ Stocking pravi, da je njegovo delo manj kot generalna, splošna zgodovinska sinteza, a je tudi več kot zbirka esejev iz zgodovine antropologije. Mogoče bi jo najbolje okarakterizirali – ne da bi si lastili katerekoli metodološko inovacijo – kot eksperiment v multipli kontekstualizaciji. V tem primeru pomeni multipla kontekstualizacija različico interpretacije tedanjega gradiva [Stocking 1987: xii–xiii].

pogledov. Zato se zdi nemogoče prikazati dogajanje nekega obdobja v enem loku, mogoče pa je z več ravnin prikazati odpiranje različnih perspektiv in na ta način prispevati k razumevanju nastajanja specifičnih pogledov in »processa civilizacije« (v Eliasovem smislu), to je kultiviranja in rafiniranja specifičnih rešitev – oblik pripovedi, ki so se združevali in oblikovali v pojmu narodopisje.

Ob tem kaže premisliti zamisel, po kateri sta za 19. stoletje in tudi čas po njem značilna dva tokova etnološke misli, namreč razsvetljenski in romantični. Miran Hladnik pravi, da si z Lukácssevi-ma izrazoma romantika in realizem pri periodizaciji zgodovinskega romana ne moremo pomagati, saj Lukácsu pomenita dva temeljna, zgodovinsko nezamejena, periodično izmenjujoča se nazorska odnosa do sveta. Romantika je v tej dvojici negativno, realizem pozitivno, vsa druga obdobja pa se razvrščajo na pozitivno ali negativno stran glede na stopnjo sorodnosti z realizmom ali romantiko, tako da sta na vredni, pomembni ali pozitivni strani razsvetljenstvo in socialni realizem, na drugi, negativni, pa modernizmi vseh vrst [Hladnik 1995: 192–193].

Drugi premislek gre predmetu raziskave. Za razsvetljenstvo sta značilni imanenca in težnja po totalnosti [Fikfak 1984; prim.]. Če govorimo o totalnosti kot osnovnem ali primarnem načelu, znotraj katerega naj merimo verodostojnost in prepričljivost narodopisnih ali etnoloških spisov, potem se je seveda treba zavedati omejitvev in horizonta, znotraj katerega je ta premislek nastal; po Lukácsu je namreč gospostvo kategorije totalitete nosilec revolucionarnega principa v znanosti [Jay 1982: 69]. Vendar, kot pravi Habermas, se danes filozofija ne more več sklicevati na celoto sveta, narave, zgodovine ali družbe v smislu totalizirajočega vedenja. Teoretični nadomestki za podobe sveta niso razvrednoteni zgolj z dejanskim napredkom empiričnih znanosti, marveč še bolj z reflektivno zavestjo, ki je ta napredek spremljala [Habermas 1988: 15].

Tako se vračamo k časovno prvemu motivu za razpravljanje o zgodovini etnologije, k vprašanju o etnološkosti ali anti-etnološkosti določenih smeri v razvoju slovenskega narodopisja ali etnologije:

Najprej je jasno, da to pojmovanje vztraja pri konceptu, katerega osnova se opira na dihotomijo med razsvetljenskim principom države, ki ureja in vzgaja ljudstvo, in romantičnim principom naroda, znotraj katerega je izobraženec feniks, ki vodi narod v novo prihodnost. Po Agnes Hellerjevi je jasno, da so dihotomije sestavni del življenja in raziskovanja. Ko Margaret Thatcher označi dihotomi-

jo med družbo in posameznikom za brezpredmetno, saj po njenem obstajata samo posameznik in družina, družbe pa ni, hoče s tem povedati, da išče in potrjuje posameznika kot udeleženca v porabniškem procesu, to je individualiziranega in partikularnega, kakor ga potrebuje proces globalizacije na zelo razviden način [Strathern 1996: 64–65]. Takoj je jasno, da pri obravnavanju dihotomij ne moremo odsekati enega pola in šteti drugega za edino vrednega. Prav tako je določeno gledanje na romantiko in moderno pometlo s tistimi premisleki ali »zastranitvami«, ki govore o estetski funkciji ali »samosvojnim življenju kulturnih prvin«, in jo zvedlo na neetnologijo.

Zaradi potrebe po distanciranju od narodopisja, – etnologije, se je razvilo gledanje, ki je v kulturni prvini videlo predvsem estetsko in nacionalno etimološko funkcijo, na drugi strani pa je razsvetljensko usmeritev povežalo s sociološkim pogledom in s tem spodbudilo hotenje in potrebo po družbenem angažmaju.

Vsekakor so imela opozorila na eno ali na drugo plat zelo pomembno vlogo – razbremenjavala so svet enostranskega pogleda na reči, saj dihotomije (npr. narava – kultura; družba – posameznik; človek, nosilec kulture – kulturna prvina) s tem, ko jih priznavamo in jih jemljemo za sestavni del samega življenja in raziskovanja, napravimo za tisto, kar navadno v življenju tudi so: strukturni pogoji ne le za konflikt, ampak tudi za nekaj novega, za spremembo.

S tega vidika odkrivanja ne le medsebojnih nasprotij, marveč tudi povezav se kažeta podobi ne le Janeza Trdine, ki je bil že odkrit kot pomemben člen v razvoju slovenskega narodopisja in etnologije, marveč tudi Simona Rutarja nekoliko drugačni, bistveno bolj dorečeni v prikazovanju razmerij med naravo (zemljepisjem) in kulturo, med konkretnimi zgodovinskimi okoliščinami in odločitvami ter njihovim vplivom na kulturo ljudstva...

Kako pisati zgodovino vede? Kar bi rad zapisal, ni prava zgodovina etnologije ali njen zgodovinski pregled. Naj uporabim parafrazo, gre za narodopisno skico ali podobo narodopisja [Fikfak 1989b: prim.], natančneje, za razmisleke o možnostih in posameznih vprašanih narodopisja; gre pa tudi za iskanje in ponazoritev pripomočkov za branje besedil narodopisnega značaja.

Ameriški antropolog Michael Agar trdi, da »narodopisje« (Ethnography) kot tako ni niti objektivno niti subjektivno, je interpretacija, ki povezuje dva svetova, svet bralca in svet informatorja v tretjem – v svetu pisca – raziskovalca [Agar 1986: 16; navedeno po Miles in Huberman 1994: 299].

Zgodovina narodopisja se od tega pojmovanja na videz loči le v tem, da daje občutek objektivnosti, saj so besedila drugače kot informatorji vseskozi na voljo, so preverljiva, kakor so preverljivi tudi pogledi nanja in mnenja o njih. A v resnici je tudi to sobesedilo, znotraj katerega zagledamo določeno narodopisno besedilo enkratno, vezano oziroma določeno z našimi željami po samoprezentaciji [Goffman 1987] in s potrebo po afirmaciji našega videnja stroke [Hartmann 1988: 10], njenih problemov itd. Tako zgodbe pisateljev zgodovine etnologije in razmislekov o njej v 40. [Kotnik 1944] nasproti tistim v 70. [Kremenšek 1978; Baš 1978] ali današnjim v 90. letih [Slavec Gradišnik 1995; Muršič 1995] učinkujejo različno, saj so odgovori in poudarki različni. Zgodi se nam, tako kot vsakemu raziskovalcu besedil, da zasuk perspektive ali sprememba izhodišča odpre dotlej še nevideno in neznano plast besedila.

Kotnikov pogled v 40. letih tega stoletja v svoji novoromantični naravnosti in iskanju slovenskih »starosvetnosti« [Kotnik 1943] tako ni mogel zagledati Trdinovega dela, npr. njegovega obsežnega spisa o Kranjcih na Hrvaškem ali poročila o prebivalcih Krka. Zasuk v družbenozgodovinsko misel in poudarjanje potrebe po družbenem angažmaju etnološke znanosti v 70. letih, posebej na zborovanju o etnologiji in sodobni slovenski družbi v Brežicah leta 1978 [Bogataj in Guštin 1978] in ob posvetovanju o prispevku Janeza Trdine k vedi, ki ga je odkrilo kot etnologa [UOGSED 1980]; taisti pogled je (deloma) pod vplivom nekaterih teoretikov [Emmerich 1971; 1973; Burszta 1974; itd.] in v iskanju in afirmaciji etnologije kot vede, za katero je značilen en predmet, odkril osnovno dvosmernost v 19. stoletju in jo označil za razsvetljensko ali romantično. Z današnjega stališča bi bilo to delitev verjetno bolje označiti kot nastavke dveh pogledov, folkloristike in etnologije, torej dveh razmeroma samostojnih disciplin. V svojem prispevku o Viljemu Urbasu je Marija Stanonikova nakazala možnost takšnega pogleda, saj ločuje tako pri Urbasu kot pri drugih v takratnem času nastavke folkloristike in etnografije [Stanonik 1979]. Lahko rečem, da je (seveda zelo poenostavljeno povedano) raziskovani predmet prve discipline vezan na besedilo, pri čemer mu je sobesedilo ustrezen okvir, predmet druge pa je sobesedilo, kateremu služi besedilo kot konkretna ilustracija. Posebej bi kazalo sprejeti tako delitev zato, ker gre vendarle za tisto dvosmernost, ki naj bi veljala za obdobje, ki je daljše, kot sta bili dejansko dolgi obdobji razsvetljenstva in romantike, razen če seveda pojma samega ne mislimo v Horkheimer-Adornovem obsegu razumevanja razsvetljenstva [Horkheimer in Adorno 1981] s predpostavko,

da romantika razume v osnovi pod predmetom narodopisja predvsem raziskovanje kulturne prvine, kar je označeno za partikularno obravnavo; deloma je to dejstvo povezano s tem, da se narodopisje navadno še umešča znotraj filologije²; razsvetljenstvo pa je obrnjeno v totalno obravnavo in v ospredju raziskave je navadno človek. Pri tem je pomembno vprašanje, za kakšno pojmovanje človeka, za katero kulturno prvino gre in kakšne so oblike obravnave: koliko so enoznačne in enoumne in koliko ambivalentne.

Doslej je bilo kar nekaj pregledov slovenske etnologije – narodopisja – in kar nekaj razmislekov o poglavjih slovenske etnologije³; tu gre omeniti predvsem štiri avtorje oziroma njihova dela: Kotnikov pregled v *Narodopisju Slovencev I* [1944], Novakov pregled v *Raziskovalcih slovenskega življenja* [1986], Kremenškove razmisleke o družbenozgodovinskih temeljih etnologije v *Pogledih na etnologijo* [1978] in pozneje o etnološki misli v zbornikih *Obdobja slovenskega jezika, književnosti in kulture* [1980 (1979); 1981] in drugje [1982a] ter Bogatajev pregled tehnik raziskovalnega dela v doktorski disertaciji⁴ [1985].

Po vseh teh pregledih in razmislekih o razvoju slovenske etnologije se je mogoče vprašati, s čim se da upravičiti raziskavo vprašanj s področja zgodovine etnologije. Odgovor je nekoliko bolj jasen, če premislimo osnovne koncepte, s katerimi so bili oblikovani dosedanji razmisleki o njej. Tako France Kotnik zgodovino narodopisja upodablja kot razvoj in oblikovanje posebnega pogleda na znanost, kot odkrivanje lis na zemljevidu slovenskega ljudskega izročila in kot dokončno definicijo njene širine z »Murkovim realizmom«, ki ga Slavko Kremenšek pri primerjavi Murka in Radića izenači s pozitivizmom [Kremenšek 1984] in zanimanjem za materialno kulturo; pri Vilku Novaku prevladuje biografsko-kronološki princip, izhodišče pregleda so posamezni avtorji, njihova srečanja in zapisovanje ljudskega; pri Slavku Kremenšku gre za prikaz razvoja družbenozgodovinskih idej s poudarkom na dveh tokovih, na dvosmernosti in njihovi aktualnosti za naš čas; Janez Bogataj razlaga in analizira raziskovalne tehnike posameznih zbiralcev in raziskovalcev (Valvazorja, Linhart, Vraza, Pajka in drugih). V pregled gradiva in v opisovanje zvrstnosti je usmerjeno delo Zmaga Šmitka v *Poti do obzorij* [1988], v katerem govori o potopisju, vezanem na neevropska ljudstva.

Dosedanji raziskovalci so bili manj pozorni na razmerje med spraševalcem in informatorjem. Na to vprašanje je nekaj odgovorov v Bogataju [1985], posebej pri opisu Vrazovega dela; na poseben način, v opisu diskurza med družbenimi plastmi, ki so imele različen dostop

² Pa tudi zato, ker se s Štrekljem [1887] eksplicitno pojavi pojem folklore in z Rutarjem [Rutar 1889a] pojem folkloristike kot usmeritev raziskovanja ljudske kulture.

³ Izraz razmislek, spraševanje o zgodovini in poteh etnologije uporabljam za tista dela in prispevke, kjer so se avtorji, npr. Slavko Kremenšek, izrecno odrekli temu, da so pisali zgodovino etnologije; v teh prispevkih pa gre vendarle za neko osnovno oceno dometov in možnosti etnologije v tistem času.

⁴ Seveda je tu potrebno omeniti še druge avtorje, npr. pregled imenja za narodopisje [Baš 1984], pregled potopisov pred Vrazom [Baš 1982a], terminološke razprave [Baš 1978], objavo Vrazovih pogledov na etnologijo v *Traditiones* [Baš 1982c], potem razpravo Marije Stanonik o Viljemu Urbasu [1979], spise Marka Terseglava o Prešernu, Štreklju in slovenski ljudski pesni, zbornike srečanj *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije* v Ormožu 1981 in v Varaždinu 1982, članke Nika Kureta in drugih o zgodovini vede v *Traditiones* in drugod, zbornika, *Etnologija in domoznanstvo* 1989 in zadnji, kongresni zbornik o razvoju slovenske

do moči (na eni strani meščanske, na drugi kmečke, podeželske in delavske), pa je to navzoče pri Kremenški [1978].

Drugič sta se raziskovalcem v veliki meri izmaknili **sama tehnologija in zgodovina opisovanja, tipizacij** ipd. Salzburški sociolog Justin Stagl je s svojo zgodovino nastajanja vprašalnice [1979] in potopisnega žanra [1980; 1983] kot posebnih oblik dojemanja in raziskovanja realnosti zelo učinkovito pokazal, kako je retorika govora v nekem žanru zgodovinsko določena, pogojena in odvisna od številnih predhodnikov in okoliščin. Tako je strukturiranost potopisnega ali domoznanskega članka zavezana ne le načelom in muham vsakokratne sodobnosti, marveč je izpeljana tudi iz načel predhodnikov. V času aktualne diskusije, npr. med zglednim potopiscem Mihaelom Vernetom in parodičnimi spisi Frana Erjavca, so dober dokaz za to, da je bila tradicija v potopisju dobro znana in upoštevana, zato je lahko bila tudi tako temeljito karikirana. Sam pojav parodije je znamenje, da je osmešeni žanr nastal znotraj določene retorične tradicije, da pa je izčrpal svoje možnosti in tako omogočil inverzijo.

Harvardski antropolog Michael Herzfeld pravi, da so Drugi, Različni – navadno gre za nižje družbene plasti – v Evropi stalna in pomembna tema raziskovanja; atributi, s katerimi raziskovalci opisujejo Evropejca, pa kažejo na iskanje in poudarjanje razlike med Evropejcem in Neevropejcem [Herzfeld 1986]. Herzfeld [1993] sopotavlja dejstvi, da je etnologija v Grčiji znotraj evropske obrobna in tak je tudi položaj Grčije v Evropi; prav tako je bila vloga ohranjevalca antičnih, mitoloških tradicij Grčiji pripisana in vsiljena, posebej od začetka 19. stoletja naprej.

Po analogiji se lahko vprašamo, koliko so slovensko narodopisje in raziskovalci stereotipizirali ljudsko kulturo kot bledikav odsev preteklosti in koliko so doživljali številčnost naroda, ki so ga raziskovali, kot travmo. Koliko so zaradi tega želeli povezav z drugimi slovanskimi narodi in njihovimi učenjaki; na kakšen način so te upodobitve učinkovale na samopodobo in oblikovale slovensko narodopisje⁵.

Posebej nemški raziskovalci, npr. Hermann Bausinger [1979 (1971)], Wolfgang Emmerich [1973] in Günther Wiegelmann [1977], pišejo o dveh tokovih v nemški etnologiji. To odkritje je nastalo deloma pod vplivom nemške travmatične preteklosti in takšnih del, kot sta bili Emmerichovi deli o ideologiji ljudskosti [1971] in o raziskovanju ljudskosti [1973]. Raziskovalci so želeli odkriti usmeritve, katerih glavne ideje niso uporabili ali zlorabili v času nacionalsocializma. Po njihovem mnenju je od dveh tokov časovno prvi, državno-statistični

etnologije leta 1995.

⁵ Ni mogoče reči, da je bilo dosedanje pisanje zgodovine etnologije ali razmislekov o zgodovini in poteh etnologije usmerjeno le na pisatelje o slovenskem gradivu. V resnici pisci iščejo oporo v slovanskem svetu, ga reflektirajo, se nanašajo ali opirajo nanj prav zato, da bi slovensko v njem dobilo ustrezen okvir, ki bi kazal na njegovo pomembnost znotraj slovanskega sveta in veljavo nasproti drugim svetovom, predvsem

oziroma razsvetljenski primeren oziroma tudi dandanes aktualen kot izhodišče za raziskovanje; iz variant drugega, romantičnega, nacionalnega pa je nazivem razvil svojo ideologijo. Ta ugotovitev seveda ni nastala zgolj v razmerju do nacizma, ampak predvsem v razmerju do vodilnih usmeritev v nemški etnologiji v 50. in 60. letih. Potreben je bil prelom z dotakratno prakso in pretežno v tej funkciji sta bila potrebna sklicevanje na preteklost vede in aktualizacija preteklih razmerij. Znotraj podobnih tendenc, torej prekinjanja kontinuitete z dotodaj pretežno folkloristično usmeritvijo slovenske etnologije, je bila izpeljana ugotovitev, da gre tudi v slovenski zgodovini etnologije za dva tokova. Pri tem je bil prvi usmeritvi pripisan atribut etnološkosti, drugi pa potencialne anti-etnološkosti⁶ [Kremenšek 1981]. Trditev je bila uporabljena za aktualizacijo razsvetljenske smeri oziroma njenih nastavkov kot najustreznejšega izhodišča za raziskovanje.

To delo je seveda narodopisne narave, a je bolj narodopisje konceptov in identitet [Herzfeld 1993: 4, prim.] kot ustanov, bolj je narodopisje nivojev, možnosti posameznih vzorcev realizacij kot pregled zgodovine etnologije, kar so v veliki meri opravili že drugi avtorji zgodovine etnologije, posebej Vilko Novak [1986]. Veliko bolj gre za osnovno evidenco, pregled in tipologijo žanrov, ki so sami po sebi, po svoji naravi v veliki meri odločali, kaj bo znotraj njih etnološko in kaj ne. Gre za tisto razumevanje razmerja med kodom in vsebino določenega besedila, pri kateri je izbira koda odločilna tudi za nadaljnjo vsebino besedila samega [Schmid 1995].

Kremenšek je opozoril na težnje, ki sta jih imela meščanstvo oziroma buržoazija in država pri vzpostavljanju podobe o svojih ljudstvih [1979; 1984]. Tu je lahko narodopisec [Herzfeld 1993] marsikdaj hote ali nehote igral vlogo zastopnika države, tako na primer Navratil [Navratil 1878; 1879], ko je v svojih opisih legitimiral okupacijo, priključitev Bosne in Hercegovine k Avstro-ogrski monarhiji. Raziskovalec je bil marsikdaj tisti, katerega glavni interes je bil skoraj identičen državnemu. Država je imela po svojih centralnih in lokalnih predstavnikih namen nadzirati, spodbujati, dovoljevati ali prepovedovati določene aktivnosti in prezentacije – tako so bile velike težave z ustanovitvijo prvega časnika (Novic), z ustanovitvijo gimnazije v slovenskem jeziku, Peter Kozler ni mogel distribuirati svojega zemljevida, drugje je bila prepovedana Slovenska matica na Slovaškem [Urbancova 1987]. Lahko pa je narodopisec imel tudi resne težave s posvetno ali cerkveno oblastjo, v prvem primeru denimo Vraz z žandarji na svojih potovanjih po Koroškem, v drugem pa Majar s sodelovanjem na slovanski razstavi v Moskvi.

germanskemu.

⁶ Jozef Burszta, na katerega se sklicuje Slavko Kremenšek, govori o razmerju med tezo (razsvetljenstvom) in antitezo (ro-

Ena od osnovnih dilem narodopisja v 19. stoletju je bila, kdaj, kako in koliko je bilo komunikacije med raziskovalcem in informatorjem. Ta dilema je bila navzoča predvsem (ali samo) pri tistih raziskovalcih, ki niso ljudske kulture opisovali na splošno, znotraj koncepta *dežela in ljudje*, ampak so želeli zelo specifične, konkretne informacije, npr. pesmi ali povedke, in so od informatorja veliko pričakovali ali zahtevali, npr. Matija Majar, Stanko Vraz, Janež Trdina ali Matija Valjavec. Pri njih so se pojavili tudi prvi nastavki lokalizacije in datacije zapisov.

Zgodovina etnologije so tudi zgodbe o različnih poudarkih v etnološki teoriji in praksi. Res je, vsak raziskovalec zgodovine etnologije, narodopisja... iz zgodovine etnologije pretežno »vzame« ali poudari predvsem tisto, kar mu lahko služi za legitimacijo svojih stališč nasproti stališčem drugih. To se je dogajalo z eksplicitnim omenjanjem in s polemiko, npr. v diskusiji ob vprašalnicah, v Obdobjih [Kremenšek 1980 (1979); 1981; 1983b], v diskusiji o evropskem in neevropskem, o etnologiji in antropologiji pri Šmitku, Jezerniku in Novaku v Etnologu [Šmitek in Jezernik 1992; Novak 1993], marsikdaj pa z zamolčanjem ali s spregledom. France Kotnik je v *Narodopisju Slovencev I* nekatera besedila Janeza Trdine spregledal [Kotnik 1944], kar je mogoče oceniti kot dejstvo, da znotraj piščevega razumevanja narodopisja kot znanosti določene smeri ali določene oblike pisanja nimajo pravice ali možnosti priznanja na strokovni ravni.

Zgodovina slovenske etnologije ali narodopisja (v 19. stoletju), kakor jo razumem, je predvsem zgodovina odkrivanja lastnega, lastne tujosti in drugačnosti. Pri tem je bil nacionalni moment večinoma pred lokalnim ali regionalnim, saj je šlo za vzpostavljanje slove(a)nske nacije; ta vidik je bil legitimiran tudi z interesom za slovansko⁷. Interes je bil utemeljen z željo, da bi »kvantiteta« rodila »kvaliteto«. Sklicevanje na srbske, ruske in druge slovanske avtorje je navadno služilo za legitimacijo potrebe po opisu slovenskega. Imena in naslovi člankov, ki jih narodopisci navajajo v svojih spisih, kažejo na (manjše ali večje) upoštevanje gradiva, vezanega na slovansko orientacijo piscev. Tako Kotnik omenja Vertovčevo *Občno zgodovino*, posebej njen del o starih Slovanih [Kotnik 1944: 30], ter *Slovanstvo* treh avtorjev Majeigerja, Pleteršnika in Raiča [Kotnik 1944: 31]. Kotnikov pogled je zamejen na razprave, ki kažejo na starost slovenstva in omogočajo znotraj slovanstva in širše indoevropstva videti slovensko identiteto, na kar kaže umeščanje naših avtorjev nasproti bratoma Grimm, Skandinavcem in drugim [Kotnik 1944: 30]. O takem stališču govorijo številni članki o Bosni, Srbih, Rusih. Šlo je torej za izrazito navzven usmerjen pogled,

mantiko) [Burszta 1974].

⁷ Tako sta tudi Kotnik in Novak zapisovala zgodovi-

osnovna motivacija je bilo iskanje številčnosti, saj so jo pisci potrebovali za argumentacijo pomena Slovanov v Habsburški monarhiji. Iskanje slovanskega zaveznitstva, edinosti, bratstva in poudarjanje »slovanske vzajemnosti« pa sta bila spodbujena tudi z nemškimi težnjami po enotnosti in s hotenimi ali prikritimi germanizatorskimi težnjami upravnih oblasti. V času, ko se je Mannhardtu zdelo potrebno opozoriti na grozečo nevarnost slavizacije in romanizacije germanskega prebivalstva, je bilo (postalo) tudi slovanskemu delu samoumevno, da mora poudariti pomen slovanske narave, značaja in kulture [Valjavec 1866: 23].

Osnovna nit vsakega razmisleka o zgodovini etnologije ali prispevkov k zgodovini etnologije je tudi oblikovanje vede, njenih načel, predmeta itd., skratka definiranje prostora za poseben pogled, ki se v tistem času večinoma imenuje narodopisje ipd.; gre pa tudi za odpiranje medijev in ustanov, ki omogočajo, da se poseben pogled lahko uveljavi, financira, dobi državno utemeljeno podporo; nenazadnje pa mora vsak razmislek odpreti vprašanje o jeziku raziskovanja in samega zapisovanja.

Eno osnovnih vprašanj znanstvenega dela je raba terminologije⁸. Celotno tedanjo aktivnost je najustrezneje poimenovati z imenjem tistega časa. Časovna distanca, ki jo taka poimenovanja vzpostavijo, nas prisili, da ne postavimo prehitro enačaja med današnjimi in nekdanjimi prizadevanji, da ne iščemo takoj in ne dokazujemo kontinuitete in da upoštevamo eno osnovnih načel kvalitativne analize, da je namreč pomen vedno odvisen od sobesedila [Dey 1993: 39]. Pomembno je tudi dejstvo, da so pojmi v 19. stoletju v primerjavi s terminologijo, uporabljano v 20. stoletju, veliko manj diferencirani in specifični, saj pokrivajo veliko več vsebin in raznorodnih pogledov; so manj reflektirani in bolj sinkretični kot danes. Lep primer zato je nekdanja raba sintagme *šege in navade* ali po ilirskem gibanju prevzete besede *običaj*⁹, pri čemer lahko izraz pomeni totalno ali partikularno (ritualno) prakso, s širšim ali ožjim pomenom.

Za označitev dejavnosti, katere bistvena vsebina je raziskovanje ljudske kulture, rabim pretežno izraz narodopisje: v rabi je bilo res več poimenovanj¹⁰, a med njimi prevladujeta narodopisje in etnografija. Za rabo pojma narodopisje govori dejstvo, da je tako poimenovan Murkov narodopisni program, ki končuje obdobje raziskave. Poleg pojma narodopisje [Baš 1984; Belaj 1986; prim.] bi bilo mogoče uporabiti tudi pojem etnografija, ki se v drugi polovici 19. stoletja pojavlja pretežno v tujih pisanih besedilih, npr. Jagićevem [1876] in Pastrnekovem

no interesa za slovansko.

⁸ Pojme etnologija, folkloristika, narodopisje jemljem s stališča nominalne in ne realne definicije. O pojmu realne in nominalne definicije pišeta Konegen in Sondergeld [1985: 46–49].

⁹ Pojem običaj dela težave ne le novinarjem ampak tudi marsikateremu uveljavljenemu etnologu. V tem okviru je najbolj mikavna in povedna kombinacije *šege in običaji*.

¹⁰ Prim. spis Angelosa Baša o imenuju za etnologijo na Slovenskem do cca. leta 1850 [Baš 1984].

¹¹ To pa ne pomeni, da si današnje probleme razmejite med etnologijo in folkloristiko razlagam z gradivom in dilemami tedanjega časa. Za ločevanje uporabljam naslednje kriterije: najprej osnovno definicijo, ki jo je postavil Abrahams na predavanju po Norveškem [Moe 1995: 9–11]. Prioriteta folkloristike je po njegovem tekst (s tem seveda niso mišljene samo povedke ali pesmi), etnologija pa je osredotočena na kontekst; zelo blizu mi je tudi razlaga o tem, kaj je ljudsko-folklorno, ki jo ponuja Elliot Oring v svojem delu *Folk Groups and Folklore Genres* [Oring 1993: 17–18], kjer namesto kategorije definicija uporablja orientacija. S pojmom orientacija se skuša (in po njem tudi avtor tega dela) izogniti dilemam, ki nastanejo z vprašanjem neskončnega regresa pri zagotavljanju končne definicije [Alemann 1984; Ule 1992; Popper 1977; prim.]. Znotraj take orientacije je folklorist tisti, ki se raziskovalno, znanstveno ukvarja pretežno z estetsko funkcijo teksta in ga kontekst zanima kot okvir, znotraj katerega se dogaja tekst.

[1892] bibliografskem pregledu slovanske filologije, v Štrekljevih predavanjih [Kropej 1995: prim.] idr. Drugi izrazi, npr. Trdinova etnognozija v objavah in rokopisnih zapiskih, narodoslovje pri Vrazu in Majarju ali folkloristika v Rutarjevem poročilu o *Postojinskem okrajnem glavarstvu* [1889a], so preveč naključni in občasni, da bi jih bilo mogoče kot zbirno ime uporabiti za dejavnosti, ki jih danes okvirno uvrščamo v področje etnologije in folkloristike¹¹.

Seveda se pri izboru gradiva nujno pojavi zagata, saj se uporabi današnjih kriterijev ne da ogniti. Deloma se da tej zanki izogniti s pritegnitvijo del, ki so bila takrat omenjana ali navajana znotraj kroga, ki je pozneje postal kanoničen za zgodovino etnologije. Zato je treba za izbor narodopisnih del in piscev upoštevati vsaj nekatere kriterije:

- uredniške posege: uvrščanje prispevkov v rubrike z naslovi Potopisje, Narodopisje, Ljudopisje, Znanstveni sestavki idr.;
- uvrščanje, kakor so ga opravili sodobniki z nadaljnjim omenjanjem ali kritiko prispevkov, s korespondenco ipd.;
- Jagičevo in Pastrnekovo ocena v obeh bibliografijah, objavljenih v *Archivu für slavische Philologie* [Jagić 1876; Pastrnek 1892];
- uvrščanje v zgodovino narodopisja ali etnologije pri piscih zgodovine vede, npr. pri Kotniku, Novaku, Kremenškemu, Bogataju idr.
- lastno branje manj znanih del, manj znanih piscev in iskane nastavkov, možnosti za narodopisno pisavo.

Z vidika dosedanje zgodovine vede so problematični avtorji Davorin Trstenjak, potem Peter Hicinger idr. [Kotnik 1944; Novak 1986; prim.], ki so bili znotraj tedaj veljavnega diskurza pri nekaterih urednikih (npr. Trstenjak pri Bleiweisu ali Janežiču) zelo cenjeni, so pa bili zaradi določenih tez in načinov raziskave za strokovnejše kroge nesprijemljivi že v svojem času. Zanje je najprimernejša oznaka nestrokovnost, o čemer pričajo že diskusije in sklicevanja na avtoritete (Miklošiča, Mommsena idr.) na sestanku kranjskega zgodovinskega društva leta 1858 [Janša-Zorn 1996: 65–66]; vendar to še ne pomeni, da je treba te posameznike izključiti iz analize, saj se prav ob njih najlažje pokažejo takrat veljavna merila (ne)znanstvenosti. Pomembno je vprašanje referenčnih mrež, ki ponazarjajo povezave med posameznimi avtorji in pokažejo na pravila in merila za oblikovanje znanstvenih skupin.

NOVICE

gospodarskih, obertnijskih in narodskih stvari.

Zemljo- in ljudopisje, domače in ptuje.

Kako Indijani divje konje krotijo	7
Zlati dolar v Kalifornii	8
Kje je življenje človeško naj krajše?	8
Pismo Krajnice iz Amerike	11
Sviloreja na Kitajskem	13
Običaji štaj. Slovencev pri svatbah	14. 18. 23
Kako so nekdanj kavo prepovedovali	19
Življenjepis A. Mickieviča	19
Zenitnine Slovencev na Krasu	26
Kmetiški stan na Rusovskem	27. 31. 34. 38. 43
Pot od Ljubljane do Belepeči	46. 50. 54. 58. 63. 70. 74. 82. 95. 99. 103
Dopis Krajca iz Carigrada	47
Jan Žižka	61. 67. 70
Svajcarske vasi	82. 86
Znamenitost Notranjskega in popis Pivke	110. 114. 118. 122. 126. 134. 139
Razložki narodov jutrovih in večernih dežel	134. 139
Idrija	142. 146. 151. 154
Dopis Krajca iz Amerike	155
Reka	158
Kitajsko in Kitajci	159. 162. 166
Smledniška okolica	162
Cena živeža sedaj in pa nekdanj	163
Dva dni v Goratanu	177. 180. 185. 188. 192. 197. 200. 205. 207. 212. 216. 220
Neprestrašeni Korénci	181
Pričetek Mengša	184
Plavčarji ali flosarji	204
Začetek Carigrada	216
Hiša rusovskega kmeta	221
Bistriška dolina na Notranjskem	224
Pogrebi na Rusovskem	237
Istriške prislovice	237. 256
Rezijani	244. 248. 252. 257
Junaštvo ruskega kmeta	253
Kristijani v Turčii	264. 272. 276. 280. 285
Zeleznica iz Koroškega na Hervaško	288
Cičarja in Čiči	288. 292. 308. 344
Običaji serbskega naroda	293
Slap „Zaveršnica“ v Bohinji	320
Na Rovtah	329
Kaukaz in njegovi stanovniki	325. 328. 332. 337
Pičan v Istri	333
S. Marjeta pri Pesnici na Štajarskem	336
Kočevarji	341
Istrijaansko primorje	354
Vraže primorskih Slovencev	368
Kraj in življenje v Budi in Peštu	377. 381. 385. 392
Kočanska dolina	397
Jarilo	397
Terst	400. 403. 408. 411. 415
Klana	412
Bajdnec v Poljanah ob Kolpi	413
Tičji Božec	420

Del vsebine in kazala za leto 1856

Novice so pod različnimi imeni izhajale od leta 1843 naprej. Pomembna šestavina časnika so bile vsebine narodopisnega značaja, poimenovane kot ljudopisje, narodopisje...

O kronotopu, naslovniku, jeziku in izbirah

Delo je osredotočeno na slovenski prostor, vendar so si vprašanja o produkciji in recepciji narodopisnih besedil v veliki meri podobna ne glede na to, ali raziskujemo stanje oblikovanja vede v Grčije [Herzfeld 1986], Šleziji [Bönisch-Brednich 1994] ali v prostoru slovensko beročega naslovnika. Vendar ima omejitev na slovenski prostor prednost: gre za jezikovno in komunikacijsko relativno enoten prostor, ki ponuja dovolj elementov za prepoznavanje mehanizmov, ki so pripomogli k oblikovanju specifičnega pogleda na Drugega in tudi k posebnim rešitvam, značilnim prav za zaokrožen prostor.

Časovno je raziskava okvirno omejena z leti 1843, ko so začele izhajati *Kmetijske in rokodelske novice*, in 1895–1896, ko je Murko objavil svoje poročilo o razstavi v Pragi in narodopisni program z *Nauki za Slovence* [Murko 1896]. Za to obdobje je značilno, da se začne zares intenzivna produkcija besedil v slovenskem jeziku. Z Novicami se odpre prostor za (le) slovensko pišočega zbiralca in raziskovalca ljudskega izročila in za (le) slovensko beročega naslovnika, odpre pa se tudi prostor za vsebine narodopisnega značaja. Dovolj si je ogledati *Vabila na naročbo* (Novice, Slovenska bčela, Slovenski glasnik), v katerih je narodopisje eno bistvenih področij, eden pomembnih segmentov odkrivanja lastnega ljudstva. V 19. stoletju, še posebej v zadnjih desetletjih, se narodopisje profilira v znanstveno vedo, najprej še v okviru filologije na univerzah na Dunaju in v Gradcu. Mejo med laičnim, poljudnim in znanstvenim narodopisnim delom v slovenskem jeziku¹² dokončno postavita dve dejanji¹³, na eni strani začetek znanstvene izdaje zbirke Slovenske narodne pesmi leta 1895, na drugi pa Murkov narodopisni program in njegovi *Nauki za Slovence* leta 1896; oboje pomeni začetek sistematične pozornosti za slovensko ljudsko izročilo. Ta mejnik je podkrepljen tudi s tem, da sta bila tako Štrekelj kot Murko tudi mednarodno uveljavljena znanstvenika, ki sta postavljala nove kriterije za nadaljnje ukvarjanje z zbiranjem in raziskovanjem slovenskega ljudskega izročila. Tako imamo na eni strani najširši možen prostor publiciranja za vse pišoče, tudi amaterje, ki so lahko pomembni zbiralci gradiva, na drugi pa razmeroma ozek prostor možnosti za uveljavitev znotraj strogih standardov znanstvene interpretacije in produkcije.

Do začetka izhajanja Novic leta 1843 je bilo v periodiki na Slovenskem, razen drobnih zapisov (npr. pesmi), možno objavljati skoraj izključno v nemščini. Med periodiko v nemščini lahko naštejemo *Laibacher Zeitung* in *Illyrisches Blatt* v Ljubljani, *Der Aufmerk-*

¹² V tem primeru le delno upoštevam Krekovo in Štrekljevo delo v nemškem jeziku. O pomenu dela obeh profesorjev na graški univerzi piše graški etnolog Helmut Eberhardt [1994], o Štrekljevih predavanjih pa Monika Kroje [1995].

¹³ Govoriti o 100-letnici etnološkega dela ima smisel (razen izrazite potrebe, da velja zaznamovati in v javnosti poudariti pomembnost etnološke vede) v primeru, da govorimo o začetkih sistematičnega znanstvenega dela v slovenskem jeziku in da uporabimo letnico izida 1. snopiča Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi in znanstvene refleksije v Murkovem narodopisnem programu, ki je reflektiral nekatere postavke dotodanjega narodopisja in postavilo smernice za nadaljnje delo.

SLOVENSKI GLASNIK.

Lepoznansko-podučen list.

KAZALO.

	Stran.		Stran.
Zabavni del.			
V vezani besedi.			
Nuna in tica	4	XIII. O Vancašu	107
Car Lazarjeva smert	13, 40, 70, 141	XIV. Kaj storijo Slovenci, kedar se črez vodo peljejo?	108
Vešerni blagoslov	20	XV. O Vetrihu, Vetronu	108
Seršeni	26	XVI. O zakladih	108
Sv. Gregor	33	XVII. O prerokovavnem rešetu	109
Zagonske narodne pesme	I-IV. 43, 76, 153	XVIII. O votlem kamnu	109
Sonetje I, II, III, IV, V.	65, 161	IXX. O čudotvornih drevesih	109
Kalinu	91	XX. O proročnem zercalu	109
Na planini	96	XXI. O Boginjah, boginkah	109
Tako je bilo	102	XXII. Otročja igra Dubek	110
Isterska pesma	120	XXIII. O Sumpru	110
Sanje	129	XXIV. O nohtih	110
Čuden strah	166	XXV. O grilu	110
		XXVI. O Verkovnici	114
V nevezani besedi.		Pomenki o domačih rečeh :	
Na stricov domu	1, 49, 116, 177	Ob novem letu	22
Deveti mož	24	Narodno gledišče Varaždinsko	55
Vetrogončič	81, 98, 131, 161	Rieč o dobroj prigodi	174
Alež Veselkovič	85	Drobtine za poduk in kratek čas :	
Lisica i kozika	90	Kako naj se zemljopisne imena družih slovanskih narečij pišejo slovenski	24
Podučni del.		Bolezan zlebri	26
Potovanje krog Triglava	7, 35, 65	Atoška gora	58
Miklošič pa glagolica	46	Vitanjske razvaline na Štirkem	88
Mythologične drobtine :		O zmaju	89
I. Kaj slov. otroci o ptičih pojó .	20	Utrinki	89
II. O imenih vetrov	21	Ktere dežele so spadale nekđaj pod Koroško	90
III. O vdebu	77	O življenju, značaju in vojni starih Slovanov	43
IV. O kosu	77	Iz Tersta v Ljubljano	46, 73
V. O martinčnjaku	77	Narodske prislovice	79
VI. O goski	78	Povodni kos	104
VII. O detelji	78	Pop Petar Fraščič	111
VIII. O majoranu	78	Popotovanje po Bosni	112
IX. O lapuhu	78	Košljun	177
X. O bobu	78	Velbljud	148
XI. O šišmišu.	79	Premišljevanje o ljudski omiki	172
XII. O preglavici	107		

Del vsebine in kazala za leto 1860

Slovenski glasnik je izhajal od 1858 do 1868. Urejal ga je Anton Janežič.

same v Gradcu, *Carinthio* v Celovcu, pozneje pa *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* in *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark*.¹⁴ Med avtorji, ki so pisali in objavljali v nemščini, moram omeniti predvsem Urbana Jarnika in Georga Puffa, med neobjavljenimi akcijami pa Göthovo serijo po vprašalnicah nadvojvode Janeza (objavljeni sta bili le kompilaciji odgovorov na vprašanja za nemški del Štajerske), vprašanja ljubljanskega gubernija leta 1838, Ferkov arhiv idr.

Z Novicami se je v slovenskem prostoru razvila cela paleta možnosti. Odmev pri bralcih je bil odločilen in pisci so lahko od leta 1843 naprej redno objavljali v slovenskem jeziku.

Osrednji časnik slovensko beroče javnosti *Novice*¹⁵, ki jih je kot časopis izdajala Rokodelska in kmetijska družba v Ljubljani, urejal pa Janez Bleiweis, so nagovarjale široko in raznoliko publiko [Fikfak 1988a; prim.], pretežno duhovnike in marsikaterega kmeta, kar lahko razberemo iz seznamov naročnikov, ki so bili objavljeni vsako leto med letoma 1843 in 1847.¹⁶ V prvih letih je bilo približno 1000 rednih naročnikov (leta 1847 po Cererjevih podatkih že 1522), torej vsaj 3000 do 5000 neposrednih bralcev. Pregled seznamov naročnikov časnika *Novice* nam pove, kdo je (lahko) bil glavni naročnik in naslovnik [Cerer 1848a; Rozman 1970]. *Novice* so bile kot prostor za objavljanje spisov s področja narodopisja zanimive predvsem v 40., 50. in 60. letih.

Časniki za bolj šolano, zahtevnejšo publiko in z drugačno, bolj literarno in strokovno vsebino so bili npr. *Slovenska bčela* (1850–1853), z okrog 300 rednimi naročniki, *Slovenski glasnik* (1854, 1858–1868), s približno 400 (leta 1858 je bilo naročenih 411 izvodov, leta 1860 pa 386), *Letopis Matice slovenske* od leta 1867 naprej. Pri Matici slovenski je bilo več kot 1000 članov in naročnikov *Letopisa* (gl. sezname članov Matice v vsakem letniku). Prostor za narodopisje je bil tudi v *Dunajskem zvonu* od leta 1871 naprej, *Zori* (v 70. letih), v rubriki *Listki v Slovenskem narodu*, v *Kresu* od 1881 do 1886, *Ljubljanskem zvonu* od leta 1881 naprej; študentom in učiteljem je bil namenjen *Šolski prijatelj* od leta 1852 naprej¹⁷, duhovnikom pa časnik *Zgodnja Danica* od 1849. V nemškem jeziku je bilo na Slovenskem možno objavljanje v *Mittheilungen des historischen Vereins Krain* med letoma 1846 in 1868. Predvideni naslovnik glede na vsebino in funkcijo besedil [Fikfak 1988a] je v marsičem odločilno vplival na oblikovanje zahtevnosti in strokovnosti marsikaterega poročila. Pri vrednotenju deleža znanstvenih spisov, kaže upoštevati tudi dejstvo, da do leta 1881, to

¹⁴ Podrobnejši seznam časnikov in časopisov je v delu *Razstava slovenskega novinarstva 1937*. V inštitutskem izvodu pa je vpleten tudi seznam časnikov v nemškem jeziku, ki ga je pripravil dr. Niko Kuret.

¹⁵ Različna poimenovanja so razvidna iz dela *Razstava slovenskega novinarstva 1937* [Šlebing 1937].

¹⁶ O profilu rednih naročnikov je že leta 1848 v *Novicah* spregovoril Janez Cerer [1848a], podrobneje pa je to vprašanje raziskal France Rozman [1970].

¹⁷ O številu naročnikov je zelo povedno mnenje urednika Šolskega prijatelja: »Pričakovali smo, da bode se saj 600 naročnikov oglasilo. Mislimo, da naše upanje ni bilo prenapeto, – vendar ni se spolnilo! Marsikterega domorodca tudi letas med naročniki pogrešujemo. Škoda, da so domorodci, kateri domorodne naprave u djanju podpirajo, tako redko razsijani!« [1852: 32]

je do Kresa, na Slovenskem ni slovenskega znanstvenega časnika.¹⁸

Pri pregledu in predvsem pri izboru del, poročil, potopisov in drugih prispevkov za analizo sem se osredotočil pretežno na slovensko pisana besedila: nekaj je takih, ki so pisana v drugih slovanskih jezikih (npr. Majarjevi spisi v poskusnem skupnoslovanskem jeziku), nekaj med njimi pa je nemških (predvsem dela Gregorja Kreka), ki so upoštevana tudi zato, ker postavljajo merilo za znanstvenost besedila in so bila v slovenskem prostoru dovolj odmevno sprejeta.

Na vprašanje jezika posredno opozarja Vilko Novak v svojem pregledu zgodovine slovenske etnologije, ko ugotavlja, da Krek s svojimi slovenskimi spisi ni izpolnil tistega, kar je bil napovedal z nemškimi [Novak 1986]. Vilka Novaka pomislek je treba premisliti najprej v smeri razmerja med laičkim in znanstvenim angažmajem; upoštevati je treba univerzitetne obveznosti in jezik okolja, v katerem je Krek znanstveno deloval in premisliti vprašanja potencialnega kupca in naslovnika znanstvenega dela. Umestno je trivialno vprašanje: Koliko ljudi bi sredi osemdesetih let 19. stoletja (ali danes) kupilo Krekov slovenski *Uvod v slovansko literarno zgodovino*?

Zelo pomembno vprašanje pri delu je bilo, kako ustrezno zajeti in obdelati obsežno gradivo, ki je nastalo v 19. stoletju, posebej v njegovi drugi polovici. Odločitev je bila povezana z dvema pogledoma: na eni strani z vprašanji žanrov, na drugi pa z ravniyo in možnostmi takratne intelektualne publike in produkcije za zbiralno in raziskovalno delo:

- Upoštevanje žanra kot (so)oblikovalskega principa je najprej odkrivanje posebne specifike dela in prostora, znotraj katerega je nastajalo narodopisje, a pomeni tudi odkrivanje retorike govora posameznega žanra in njegove tradicije. Raziskava žanrov tako predpostavlja analizo posameznih zvrsti, znotraj katerih so bile publicirane narodopisne vsebine, in obravnava uporabljeni jezik spisov. Prav tako se odpira vprašanje, kateri žanri so postali najustreznejši za narodopisne vsebine in kateri so odmrli ali preusmerili tok.

- Osnovni pregled produkcije, posebej prvih letnikov Novic, Slovenskega glasnika, Slovenske bčele, Šolskega prijatla idr.¹⁹ pokaže, da je bila na začetku pretežna večina naslovnikov, a tudi pišočih, iz duhovniških vrst. Pregled strukture piscev po podatkih iz SBL pokaže, da se je ta podoba v obdobju petdesetih letih 2. pol. 19. stoletja spreminjala, lahko bi rekli, profesionalizirala,

¹⁸ Gl. poročilo o razpravi Matičinega odbora o potrebi po slovenskem znanstvenem časopisu 19. 12. 1877 in 13. 2. 1878, objavljenem v Letopisu Matice slovenske 1878, 214–217.

¹⁹ O hipotetičnih in dejanskih naslovnikih in o producentu gl. članke Franceta Rozmana in Jurija Fikfaka [Rozman 1970; Fikfak 1988a; 1995].

KRES.

Leposloven in znanstven list.

KAZALO.

	Stran.		Stran.
Pesni.		Narodno blago.	
V dan 1. januarja 1881. <i>L. Pesjakova.</i>	1.	Razne pesnice. <i>J. pl. K.</i>	33. 275. 394.
Gazela I. II. III. IV. <i>P. Pajkova.</i>	81. 638.	Pregovori. <i>L. Gajko.</i>	66. 306.
Slavospev Slomškeu. <i>Lovro Anželov.</i>	96.	Vraže. <i>L. Gajko.</i>	241.
Moška čast. <i>J. Cimperman.</i>	149.	Torklja. <i>Dr. Jože Pajek.</i>	306.
Moja ladja. <i>J. Frankolski.</i>	211.	Nekaj domačih besed. <i>J. Pajk.</i>	358.
Detetu. <i>T. Turkuš.</i>	262.	Copernice so. <i>Petrov Tone.</i>	504.
V spomin 10. maja 1881. <i>P. Pajkova.</i>	309.	Poto-, narodo- in krajepisni sestavki.	
Ostavljeni siroti. <i>J. Cimperman.</i>	324.	Popotne opazke. <i>Dr. Ahasverus.</i>	24. 88. 160.
Kresova. <i>J. Frankolski.</i>	384.	Samostan Rilo. <i>A. Bezenšek.</i>	93.
Nulla dies sine linea. <i>T. Turkuš.</i>	437.	Šege, običaji in narodni praznici pri	
Mladini. <i>T. Turkuš.</i>	437.	Srbih. <i>J. M. Bogović.</i>	333. 505. 651.
Selski obrabci. <i>B. Flegerič.</i>	437.	Beseda o jugoslovanskih razmerah.	
Zamorjen cvet. <i>Vrtnikov.</i>	446.	<i>Dr. Ahasverus.</i>	395.
Na Savi. <i>Vrtnikov.</i>	446.	Macoča <i>Dr. F. Simonič.</i>	447.
Slovenec, Slovan sem. <i>T. Turkuš.</i>	490.	Podučni in znanstveni spisi.	
V gozdu. <i>Nivalis.</i>	490.	Povstanek godbe in njeno delovanje na	
Večer. <i>Nivalis.</i>	490.	ljudi in živali. <i>Dr. Križan.</i>	29.
Glas iz slovensk. goric. <i>Vilko Drvanjski.</i>	498.	<i>Dr. Ljudevit Gaj</i> in ilirska ideja.	
Slavospev jeseni. <i>L. Anželov.</i>	545.	<i>A. Fekonja.</i>	36. 97. 224. 279. 400. 450.
Razni glasi. <i>Nivalis.</i>	545. 650.	555*. 603. 657.	
Najlepši zaklad. <i>T. Turkuš.</i>	556.	Doneski k filozofičnej terminologiji.	
Ivéri. <i>J. Cimperman.</i>	583. 636.	<i>J. Pajk.</i>	43. 103. 229.
Samo. <i>T. Turkuš.</i>	592.	Kres. <i>Dr. Gr. Krek.</i>	49.
Studenčeku. <i>P. P.</i>	592.	Zgodovinske ertice o nekdanji provinciji	
Pozdrav Modrinjakovim čestilcem. <i>V.</i>		Windischgraz. <i>Dav. Trstenjak.</i>	63. 125.
<i>Drvanjski.</i>	651.	190. 238. 302. 356. 416. 466. 528. 563.	621. 668.
Povesti, novele, humoreske.		<u>Q</u> potresu in njegovem uzroku. <i>Dr.</i>	
Pomladanski vetrovi. <i>A. Bartel.</i>	2. 69. 133.	<i>Križan.</i>	107. 167. 286. 336.
197. 245. 310. 365. 421. 479. 533.		Spektralna analiza kot pripomoček v	
Roka in sree. <i>P. Pajkova.</i>	11. 82. 151.	astronomiji. <i>V. Borštner.</i>	111. 234. 291.
Zdravniški poskus. <i>J. S—a.</i>	21.	Jezikoslovne malenkosti. <i>Dr. G. Krek.</i>	117.
Obljubljena. <i>A. Koder.</i>	212.	O novoslovenskem rokopisu zgodovinskega	
Planšarica in pastir. <i>Samostal.</i>	263.	društva koroškega (s facsimilom	
Blagodejna zvezdica. <i>P. Pajkova.</i>	325. 385.	rokopisa). <i>Dr. Gr. Krek.</i>	173.
438. 491.		Beseda o našem ženstvu. <i>Dr. Ahasverus.</i>	268.
Straža pri ovcah. <i>Samostal.</i>	500.	Pravljica o Oedipu v slovenskej obliki.	
Vičenčar. <i>A. Koder.</i>	546. 571. 627.	<i>F. Hubad.</i>	277.
Črčica iz življenja na kmetih. <i>Samostal.</i>	585.	Stolica slovenskega jezika na graškem	
Zajčja teletina. <i>J. S—a.</i>	593.	liceji. <i>J. Macun.</i>	297. 341.
Zlati bič. <i>V. Eržén.</i>	639.		

Del naslovne strani in kazalo časnika za leto 1881

* Ker je od str. 564. naprej deset strani s krivimi, t. j. ponavljajočimi se številkami zaznamovano, pristavljamo tem stranem znamenje: 2. — Ured.

Stran.	Stran.
* Papeška pisma britanskega museja in sv Methodij. <i>Dr. Gr. Krek</i> . . . 345.	Berilo za osmi gimn. razred. <i>S.</i> . . . 568.
Rimsko dedinolovstvo in njega izpodbijalci. <i>Fr. Wiesenthaler</i> . . . 408. 455.	* Cvetnik. I. del. 569.
* Obraz rožanskega razrečja na Koroškem. <i>J. Scheinigg</i> . 412. 459. 525. 561 ₂ . 617. 663.	* Knjige dr. sv. Mohorja za l. 1881. 570. 678.
* Svobodne misli o naši izobrazbi. <i>J. Pajk</i> 510. 558. 598.	Glasbena matica. 626.
* Prešeren. <i>Stanislav Škrabec</i> 520.	* Archiv für slavische Philologie. . . . 680.
* O naselbinskih razmerah na Goriškem in Gradiškem v XVI. stoletju. <i>H. J. Biderman</i> 609.	Liturgika — A. Lesar. 680
* Slovenec za škofa na Dunaji. <i>P. pl. Radics</i> 653.	* Štefan Modrinjak — B. Flegerič. . . 680
* Opazke k naselbinskim razmeram na Goriškem v 11. šte. „Kresa“ I. Št. <i>Kociancič</i> . II. <i>S. Rutar</i> 670.	Prvi poduk — J. Lapajne. 308. 681.
Kakšna je bila lavantinska škofija pred 100 leti? <i>D. T.</i> 673.	Faust — Turgenjev-Málovrh. 681.
Književne ocene in naznanila.	Čuti v napevih — J. Kocijančič. . . . 681.
Nauk o gospodinjstvu 68.	Trojna božja pot — Žlogar. 681.
* Jezičnik. XVIII. Ljublj. Zvon. Slov. Pravnik 132.	* Stanko Vraz — Markovič-Kouble. . . 681.
* Jezičnik XVIII. leto. <i>Dr. Jože Pajek</i> . 193.	Zdravec — Bezenšek-Konstantinov. . 681.
* Matične knjige za l. 1880. 243.	* Die Slovenen — Šuman. Coll Manes-sewitsch. 682.
* Župnija in božja pot Device Marije v Puščavi. 244	Drobnosti in dopisi.
* Zur Frage über die Gleichberechtigung der Slovenen. 244.	* Poročilo srednjih šol od leta 1880. in 1881. 67. 625.
* Zgodovina slov. slovstva. 244. 419.	* Statistika o Bosni in Hercegovini in o ruskih časopisih. 68.
Slovenska Talija 308.	* Dopisi iz Dunaja, Beljaka, Prage. 68 244 307.
Starejše česko slovstvo. <i>Dr. G. K.</i> . . 360.	* Številka devet. <i>B. B.</i> 130.
Izbrane narodne srbske pesni Vaspitač. 364.	* † Jablonsky. † Fuster, † Heintl. 242 243.
Ed. Musilove pisanke. 420.	Do slovenskih pisateljev. <i>Trstenjak</i> . . 307.
Okó in vid. <i>V. Borštner</i> 470.	Svetozor. Darila za slavospeve. . . . 307.
* Srbski časopisi. 472.	† Josip Jurčič. <i>Pavlovski</i> 355.
Topographia archiducatus Carinthiae . 475.	Jurčičev spominek. 363. 682.
Nauk o harmoniji in generalbasu . . . 475.	† Poljski knez Roman Sanguszko. . . . 363.
* Književni viestnik. 475.	* Vseučilišče v Zagrebu in v Gradci. 364. 476.
* Z oboru jazykozpytu 476	Mons Carvancus. 471.
Občna zgodovina — Jesenko. III. del. 531.	† Emil Littré. 472.
Lurška mati Božja. 531.	Nekaj drobtinic iz slovenskega slovstva. 474
Rad jugoslavenske akademije 531.	Slovenska prisega iz l. 1785. in 1782. 475. 682.
Očenenie na b narodni pění. Godišno izloženie. 531.	Dopisujóč član — Dr. Gr. Krek. . . . 476.
Das k. k. Quecksilberwerk zu Idria in Krain. 531.	† Freudenreich. † Česki pis. Svoboda. 476.
* Slovaški časopisi. 531.	J. Koseski. Darilo. 476.
	Peter Muhič. <i>D. Trstenjak</i> 532.
	Zupan. Janž. <i>D. T.</i> 532.
	Peti internationalni orientalski shod v Berolinu <i>K. Glaser</i> 566.
	Župan in slovanska poljska mera. <i>J. Babnik</i> 570.
	Slovenske gomile. <i>D. Trstenjak</i> 675.
	† Ulaga. † Potočnik. † S. vitez Wilfan. † V. Eržén. 681.
	Popravki in listnica.
	Popravki. . . 132. 308. 476. 626. 667. 682.
	Listnica. 68. 132. 196. 308. 420. 532 682.

Kres je bilo ob Letopisu Matice slovenske prvo redno izhajajoče glasilo z znanstvenimi vsebinami. V letih 1881 do 1886 ga je urejal Jakob Sket s sodelovanjem dr. Gregorja Kreka in Davorina Trstenjaka. 1886 je zaradi premajhnega števila bralcev nehaj izhajati. V njem je Krek objavil spisa (o kresu in Polifemu).

²⁰ Na tako izobrazbo kažejo domoznanske akcije, ki so jih vodili učitelji v osemdesetih letih, npr. v Ormožu 1886, Postojni in Logatecu 1989 idr.

predvsem je bilo čedalje več učiteljev, ki so že imeli zemljepisno, zgodovinsko ali domoznansko izobrazbo²⁰ in so tako imeli do neke mere bolj oblikovan in strokoven prijem pri obdelavi gradiva narodopisnega značaja.

- Pregled produkcije tudi pokaže, kako je postajalo narodopisje sestavni del znanj o Slovencih, hkrati pa tudi sestavni del tiste volje, ki se je zavedala nevarnosti germanizacije in se marsikdaj prav s pomočjo narodopisnih vsebin borila proti njej.

Pri izbiri gradiva za obdelavo so bila odločilna izhodišča in zahteve, po katerih je treba prikazati raznovrstnost in večravninskost takratne narodopisne dejavnosti: poleg spisov uveljavljenih tudi besedila manj znanih avtorjev. Upoštevati pa kaže tudi mejna, ne čisto »narodopisna« besedila, pri tem mislim posebej na izbor nekaterih potopisov, npr. Frana Erjavca in Mihaela Tuška, in besedila domoznanskega slovstva, npr. narodopisno gledano skromne, sicer pa zgodovinsko uveljavljene Zgodovine fará.

²¹ O razmerju med kvalitativno in kvantitativno analizo so pisali [Fikfak 1988a; Lamnek 1988; Mayring 1990; Dey 1993: 3-4; idr.].

Problem reprezentativnosti je mogoče pojmovati na različne načine, vendar naloga ne obsega kvantitativne analize²¹ zbranih podatkov, saj je v celoti namenjena kvalitativni analizi; v vsakem primeru pa nas zanimajo tako določene stalnice in intenzivna, temeljita analiza posameznih primerov.

Pisati o zgodovini znanosti je gotovo najprej problem selekcije izhodiščnih vprašanj [Marshall in Rossman 1991], selekcije gradiva in shem njegovega kodiranja in kategoriziranja [Strauss in Corbin 1990; Tesch 1992; Miles in Huberman 1994; Dey 1993], a ni samo to. Gre za to, da samo delo o znanosti postane del same zgodovine znanosti. Z nobeno dominantno pozicijo se temu ni mogoče izmakniti; ni nujno, da se pozicija gospodarja – vseveda, pokaže takoj, a zagotovo se enkrat vpiše v shemo diskurza o zgodovini etnološke znanosti. Tisto, kar pri taki zastavitvi vprašanj ostane avtorju, je skorajda podobno naslovom nekaterih besedil v 19. stoletju, npr. *Prispevki k poznavanju, Doneski k raziskovanju, Poskus zgodovine* (Linhart), skratka skromna samooznaka, ki pove, da je delo začasno, a da odpira in razrešuje samo nekatere dileme in da ne bo v celoti razrešilo vprašanja zgodovine etnologije. Pri tem seveda vztraja pri osnovni želji po raziskovanju in drugačni prezentaciji gradiva. To besedilo je torej mogoče najbolje razumeti kot »doneske« k poznavanju in k drugačnemu, mnogoplastnemu razumevanju narodopisnih besedil druge polovice 19. stoletja in sprejemanju »multiple kontekstualnosti« [Stocking 1987: xii-xiii] kot enega možnih načinov »zagledanja« problema zgodovine znanosti.

Med tremi osnovnimi oblikami diskurza (ideološkim, umetnostnim in znanstvenim) je za pisanje znanstvenega besedila vendarle najprimernejši, najbolj zavezan logiki odkrivanja in prezentacije gradiva znanstveni diskurz [Kunst-Gnamuš 1988; 1989; prim.]. Ob tem ostaja odprto vprašanje, ki ga je Michelu Leirisu zastavil Albert [Leiris 1985: 66]: Kako naj bralcu pričaramo, ponazorimo vzdušje neke ulice ali utrip življenja na njej? V resnici tako vprašanje postavlja umetnik, možno je le znotraj umetnostnega diskurza, saj sprašuje o tem, kako naj raziskovani »predmet« zaživi pred nami na način subjekta. A vendarle je s svojim robom – prehajanjem med obema oblikama diskurza – mikavno tudi za nas. Kako naj napravim narodopisje (etnologijo) 19. stoletja živo za ta čas, ko v naslanjaču ležerno berem o težavah Majarja ali Vraza na terenu? Mogoče tako, da se zavem, da so njegove težave razpoznavanja terena, pomena informatorjeve besede in njegovega mišljenja tudi moje težave, le da je imel mogoče Matija Majar več težav z metodološkim instrumentarijem in manj težav, ker je iskal bolj določne odgovore na nekatera »znana«, »razumljiva« vprašanja. A vendar je imel, kot sam pravi, težave z erotičnimi pesmimi. Mogoče tako, da pomislim, s čim provociram, vznemirjam svoj »avditorij«, kakor ga je Vraz, ki je naokoli hodil v hrvaški surki in je na ta način poskrbel za stalno policijsko spremstvo in težave z njim.²²

O tem, kakšne oblike so uporabne za pisanje raziskav, je kar nekaj del, npr. van Maanena *Zgodbe s terena* [1988], v katerih avtor govori o različnih pripovednih slogih: o realističnem, za katerega je značilna predvsem tretjeosebna, »dejstva« ugotovljajoča pripoved, o impresionističnem, kjer gre za opisovanje vtisov, in izpovednem slogu, za katerega je značilna pripoved o osebem doživljanju ali doživetju.

Pisati o zgodovini znanosti pomeni izbrati pripovedno obliko, s katero ponazorimo nekatere značilnosti te zgodovine. Ker je to v veliki meri raziskava o tehnologiji zbiranja – raziskovanja in prezentacije, gradiva, mora tudi sama načeti nekaj vprašanj o možnostih, v okviru katerih kaže napisati samo besedilo. Analiza je možna vsaj iz dveh osnovnih izhodišč, ponuja kombinacijo dveh raziskovalnih strategij [Miles in Huberman 1994: 208] in:

- je orientirana na posamičen primer, na njegovo zgodbo in na kontekst, znotraj katerega ta primer obstaja; je skratka »case-oriented« – s tem pojmom so povezani narativno, zgodba, zgodovina ipd.
- je osredotočena na tipologijo primerov, njihovo strukturiranost in konceptualno podobo; je skratka »variable oriented«.

Ti dve izhodišči se prepletata z dvojno možnostjo prikazovanja, s karseda podrobnim opisom in z zgodbenostjo [Miles in Huberman

²²Ta pripomba me spomni na moje dogodivščine leta 1983, ko je pri začetku raziskovanja življenja gozdnih in žagarskih delavcev moja primerjava življenja delavcev na delu v gozdu in doživljanja taistih delavcev doma in praznovanja v cerkvi sprožila burne reakcije partijskih sekretarjev v podjetju in občini ter policijskega aparata. Ni mi bilo več dovoljeno snemati delavcev na delu, seveda pa tudi nisem dobil nobene uradnega potrdila o tem, da ne smem snemati. Nekajmesečno gonjo je preprosto ustavilo neformalno posredovanje znotraj partijskega aparata. Ker Vraz takega aparata ni imel, so se njegove težave nadaljevale.

Nekaj podobnega se mi je zgodilo v raziskovanem naselju: Ker sem obiskal duhovnika, ki »so mu oblasti omogočile«, da se je po vojni kar nekaj let v zaporih učil tujih jezikov, in ki ga je nadzorovalo »budno oko javnosti«, je »zadolženi informator« v naselju naročil preverjanje moje identitete, dela in ekipe na terenu.

1994; Van Maanen 1988; Hammersley in Atkinson 1992].

Pregled obstoječega gradiva [Fikfak 1989a] je pripomogel k osnovni orientaciji pri tematski določitvi dela. Pozornost je namenjena področju šeg in navad v širšem, totalnem pogledu, ki zarisuje celotno podobo ljudskega življenja in kulture, a obenem tudi v ožjem, partikularnem ali ritualnem pomenu. Pomembno je področje domoznanstva [Fikfak 1989a; Kremenshek idr. 1989], ki je pripomoglo k spoznavanju lastnega kraja in okolice, in potopisja, ki je iskalo in odkrivalo lastno kot tuje.

Znotraj tedanjega gledanja so šege in navade (takrat marsikdaj poimenovanih s pod vplivom ilirizma privzeto besedo »običaji«) zanimive zato, ker nam pisatelji povedo in razložijo, zakaj in kako je lahko Slovenec Slovenec in ne Nемеc ali Francoz²³, pa tudi zato, ker jim je v tistem času lastna zabrisanost meje med posebnim in splošnim; domoznanska problematika je zanimiva zato, ker na poseben način odpira pogled vase, v svoje, v lastno, v lokalno ali regionalno²⁴, a tudi nacionalno, v znano, ki ga je treba predstaviti drugim ali ga uporabiti v šolsko poučne namene; potopisje pa je na splošno zazrto v tuje, drugačno, pri čemer pa je tu objekt potopisja navidezno domače, znano. Ne glede na to, da je v obeh primerih, v domoznanstvu in potopisju, govor (pretežno) o Slovencih, pa je razlika med njima v žanrski govoric. In prav govoric in možnost etnologije ali narodopisja v različnih žanrih je eno osnovnih vprašanj tega dela.

Odločitev o izboru je v vsakem primeru arbitrarna, kar lahko razberemo iz seznama raziskovalcev pri Francetu Kotniku nasproti tistemu pri Vilku Novaku. Vprašanje je, koliko se avtor samega vrednotenja pri izboru zaveda – zato je govoriti o reprezentativnosti dosedanjih pregledov etnologije možno le na ne način: poudarili so tiste akterje, ki so bili že dalj časa znani kot narodopisci, njihova reprezentativnost je v tem, da razkrivajo zelene pozicije videnja zgodovine stroke. Razlaga izbora gradiva je arbitrarna tudi v tem, da vedno dopušča prostor za drugo interpretacijo, saj razume presežnostno naravo vsakega besedila, ki znotraj svoje paradigme vedno uhaja dokončni interpretaciji; arbitrarna je tudi v tem, da je izbor preverjen sicer na veliki množini gradiva, iz katerega so bila pozneje za analizo izbrana le nekatera besedila.

V delu *Etnologija na Slovenskem med 1840 in 1860* [Fikfak 1986b; Fikfak 1988a] sem utemeljil, zakaj je potrebna kvantitativna analiza. Uzrta je bila kot najprimernejša oblika obvladovanja obširnega gradiva. Osnovno ugotovitev lahko povzamem v dveh dejstvih:

²³ Prim. Majarjevo razpravo o tem, zakaj so Francozi porazili Nemce (v času Napoleona), ki je utemeljena prav s področjem »običajev« – to je šeg in navad [Majar 1851: 11].

²⁴ O posebni odvisnosti lokalne in regionalne tematike od splošnih družbenih (tudi političnih) teženj v petdesetih letih 19. stoletja je pisal avtor teh vrstic [Fikfak 1986a; 1988a].

EINLEITUNG

IN DIE

SLAVISCHE LITERATURGESCHICHTE.

AKADEMISCHE VORLESUNGEN,
STUDIEN UND KRITISCHE STREIFZÜGE

VON

DR. GREGOR KREK,

Ö. ORD. PROFESSOR DER SLAVISCHEN PHILOLOGIE AN DER K. K. CARL-FRANZENS UNIVERSITÄT
IN GRAZ, CORR. MITGLIEDE DER KÖNIGL. BÖHMISCHEN GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN
IN PRAG UND DER SERBISCHEN GELEHRTENGESELLSCHAFT IN BELGRAD.

Inhalt.

	Seite
Erstes Buch. Die hauptsächlichsten Nachrichten der linguistischen Paläontologie und der älteren Schriftsteller über die Sprache, die Gesetze und den Culturgrad der alten Slaven.	
I. Abschnitt. Die Slaven ein Glied der Arier	3— 66
II. Abschnitt. Die Slaven nach der Abtrennung vom arischen Grundstamme.	
1. Die Loslösung der Slaven vom arischen Urvolke in Beziehung auf andere Glieder desselben Stammes	66— 93
2. Die Slaven als Einzelvolk	93—211
III. Abschnitt. Die Slaven unmittelbar nach der Lösung des Gesamtverbandes.	
A. Die Spaltung der slavischen Grundsprache	211—246
B. Gedrängte historische Notizen	246—353
C. Cultur- und Sittengeschichtliches	353—473
Zweites Buch. Allgemeine Bemerkungen über die slavische traditionelle Literatur und deren Beziehung zur Culturgeschichte, zunächst zur Mythologie.	
Vorbemerkung	477—483
Erste Abtheilung. Die formale Seite der traditionellen Literatur.	
I. Abschnitt. Die Sprache	484—568

Del naslovne strani in kazala izdaje 1887

Krekova Einleitung in die slavische Literaturgeschichte je bilo prvo ponatisnjeno delo z narodopisnimi vsebinami.

²⁵ Pri Wiegelmannu gre tudi za kvantitativno izhodišče siceršnjih drugih njegovih raziskav in potrebo po iskanju modelov. Zato je bilo tudi njegove sheme lažje kvantificirati.

realizirala je samo logiko kvantitativnih raziskav, katerih namen je predvsem potrditi ali zanikati določene domneve; potrdila je izhodišča, ki so jih postavili Wiegelmann²⁵, deloma Emmerich in za njima Kremenšek. A vendar ostaja vprašanje: Ali so s temi pogledi izčrpane in pojasnjene dileme raziskovanja ljudske kulture, npr. v 19. stoletju? Zdelo se je, da zbiralci in raziskovalci ljudske kulture, kot so Janez Trdina, Jakob Volčič idr., ne sodijo čisto v ponudeno shemo razsvetljske ali romantične smeri. Na robu teh mejnih primerov se je bilo treba vprašati, iz katerih izhodišč so Wiegelmann, predvsem pa Bausinger in Emmerich oblikovali svoje polarizirajoče gledanje na razvoj nemške etnologije v 19. stoletju. Kaj jih je vodilo k takemu razumevanju stroke? Pri pregledu opisov zgodovine nemške etnologije lahko vidimo, da je eno glavnih težišč jasno izražena potreba po iskanju korenin nemškega nacionalsocializma, *Blut und Boden* ideologije in vloge etnologije (Volkskunde) v njej. Analitični pogled pa je iskal in razlikoval tudi tiste, katerih osnovna misel je (ali naj bi) bila v smeri poudarkov nacionalnega osamosvajanja in združevanja Nemčije in enakomerne analize vseh plasti prebivalstva. Te opredelitve so nastale pod vplivom kritične teorije (tu mislim predvsem nemške avtorje) in pod vplivom marksizma (npr. Burszta in Kremenšek). Kakor pravi Slavoj Žižek, je smoter analize najprej v tem (pri Marxovem Kapitalu), da se izza pojava izpostavi družbeno bistvo / razmerje, v kritični teoriji pa se to družbeno bistvo utemelji iz »zgodovinskega projekta« razsvetljenstva oziroma njegove »usmerjenosti-k-ovladovanju« [Žižek 1981: 19], ki je razsvetljenstvu kot tistemu, ki naj »ljudem odvzame strah in jih upostavi kot gospodarje« [Horkheimer in Adorno 1981: 115], posvečalo posebno pozornost. Glavna vprašanja teh raziskovalcev so bila namenjena razvoju ideologije, iz katere naj bi raziskovalci in zbiralci črpali motiv za svoje delo; njihova kritika pa je bila v nemškem primeru gotovo upravičeno namenjena zlorabi gradiva in raziskav za ideološke namene.

Lahko rečemo, da je slovensko narodopisje nastajalo v veliki meri najprej v okviru, potem pa z zelo intenzivnimi stiki z nemškim jezikovnim prostorom in tamkajšnjimi referenčnimi mrežami; najprej je bil jezik spisov nemški, to se spremeni z uvajanjem slovenskega jezika v časopisje idr.; tudi najpogosteje citirani avtorji so navsezadnje znotraj »nemške« referenčne mreže, npr. Grimm, Herder... a tudi pomembnejši slovanski avtorji, Šafarik, Krek, Murko idr., so na začetku pisali in izdajali svoje spise v nemškem jeziku. Kljub tej vezanosti na nemško jezikovno področje je umestno

vprašanje, ali so opisane dileme in polarizacije zares obstajale tudi na Slovenskem; ali lahko predvidevamo implikacije, iz katerih so nemški raziskovalci izpeljali zlorabo etnologije, v takšni obliki tudi med slovenskimi raziskovalci in zbiralci gradiva ljudskega izročila?

Ko se sprašujemo o tezi in antitezi [Burszta 1974], o potencialni etnološkosti ali anti-etnološkosti [Kremenšek 1981] različnih usmeritev pri raziskovanju ljudske kulture, se je seveda treba vprašati, ali so bila ta vprašanja dejansko tematizirana že v svojem času ali pa pisca nakazujeta dileme, zagate in zadrege današnjega, polpreteklega časa in sicer na Slovenskem zaradi polarizacije med etnologijo in folkloristiko – to je med »totalnim«, na človeka usmerjenim pogledom in »partikularnim« vidikom,²⁶ omejenim na kulturno prvino. Pri tem se opiram na trditev Brunshvicga, ki pravi, da ni dovoljeno reči, da nekdo pozna stvar, ki jo dela, dokler ne ve, da jo dela [Bachelard 1977: 125-126]; posebej bi to moralo veljati za področje znanosti, teorije, metodologije in zgodovine.

Kvantitativna raziskava je možna in upravičena takrat, kadar so postavljene kategorije in spremenljivke izvedene že s kvalitativno raziskavo [Mayring 1990; Lamnek 1989]. V primeru raziskave o etnologiji sredi 19. stoletja [Fikfak 1986b; 1988a] so bile kot glavne kategorije upoštrevane opredelitve, vsebovane v delih Wiegelmanna, Bausingerja, Emmericha, Burszta in Kremenška; s tem so bili privzeti tudi določena miselna struktura, horizont spraševanj in znotraj njega tudi odgovori. To ne pomeni, da so bili odgovori napačni, ampak da so bila vprašanja zastavljena in odgovori dobljeni pretežno znotraj posebne ravnine – ravnine odkrivanja in označevanja ideo-

²⁶ Seveda je tudi taka dilema poenostavljanje. Za folkloristiko so ena najtemeljnejših vprašanj značilnosti in narava estetske funkcije znaka in njeno mesto v ljudski kulturi – pri čemer pojem ljudske kulture ne obsega samo podeželja.

Kako se morajo zapisovati narodne pesni.

Narodne pesni se morajo zapisati od slova do slova, od pisma do pisma tako, kakor ljudi tam govore, kjer je pšsem zapisana. Iz teh pšsem se mora viditi različen govor v različnih straneh domovine. Te pesni so tako rékoč obraz (Portrait) domačega govora. Obraz je toliko lépsi, kolikor je samej stvari podobnejši, i narodne pesni so toliko lépše zapisane, kolikor se vérneje derže domačega narečja. S temi pšsmami je kakor s zemljopisom. Zemlja se mora opisati točno tako, kakoršna je, ravna, gornata, skalnata, plodna ali neplodna, kakor namreč je v resnici. Tada je opis véren, resničen, sicer bi bil sméšna slagana kerparija. Tako tudi pšsni narodove; sicer bi človek ne mogel po pravici tvrditi: tam i tam govore tako i tako. Da to tako biti mora, se vsaki lahko prepriča, ako pogleda sbirke narodnih pšsem že izdanih, postavim: Narodne pšsni ilirske skupio i na svét izdao Stanko Vraz. U Zagrebu l. 1839. — Serbske pšsni sobrane od Vuka Štefanoviča Karadžića; narodove pšsni je izdal: Kiršej Danilov, Sahorov, Snegirev, Čerteljev, Maksimovič, Kolar, Čelakovski, Vaclav z Oleska, Vojcicki i več drugih

Kako se morajo zapisovati narodne pesni

Navodilo je v Slovenski bčeli zapisal Anton Janežič [1851: 126].

Leto prej je Matija Majar prav tam prispeval poduk *O zapisovanju ljudskih pesmi* [1850: 92]. Oboja navodila upoštevajo Vrazove smer-nice [Fikfak 1988b; prim. korespondenco Je-rana in Vraza].

logije. Zato je tudi povsem primeren in razumljiv naslov obširnega prispevka v *Pogledih na slovensko etnologijo Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli*, ki ga je v svojem kritičnem razmisleku o razvoju slovenske etnologije zapisal Slavko Kremenšek [1978].

Definicije področja raziskave

Osnovni namen tega dela je zastaviti drugačna izhodišča za razmislek o dogajanjih na področju raziskovanja ljudske kulture, ki se bistveno bolj opira na raziskave nekaterih vprašanj same produkcije in recepcije znanstvenih del, pri čemer je bila posebna pozornost posvečena:

- vprašanjem žanrov kot prostorov, znotraj katerih se je narodopisje dogajalo, in posebni evidenci, analizi možnih oblik in realizacij potopisja in domoznanstva;

Besedila narodopisnega značaja, ki jih pretežno uvrščamo v strokovno publicistiko, so bila skupaj z besedili drugih publičnih zvrsti analizirana glede na:

- razmerje zbiralcev in raziskovalcev do ljudske kulture in težave z njo;
- vprašanje o narodopisju kot znanosti v nastajanju in njenem preddverju; o razmerju med laičnim in znanstvenim pogledom;
- jezik raziskav in prezentacije, ki si ga je narodopisje izbralo za svoj posvečeni prostor upovedovanja in s katerim je tudi določalo svoj objekt ali subjekt opisa.

41	ŽANRI – PROSTORI NARODOPISJA
43	PREDNARODOPISNO LITERARČENJE
44	POTOPISCI IN ODKRIVANJE DRUGEGA
46	<i>Potopis med evidenco in narodopisjem</i>
51	<i>Med ironijo in sentimentom</i>
59	<i>Instrumentalizacija potopisa</i>
73	<i>Popotovanje na konec potopisa</i>
75	ZNAČILNOSTI IN TIPOLOGIJE POTOPISOV
77	PODOBE DOMOZNANSTVA
75	<i>Svet priložnostnih zapisov ali krajepisje</i>
76	POTI V SISTEMATIKO S SEZNAMI VPRAŠANJ
77	PREDNOST DOMOZNANSKEGA POGLEDA PRED POTOPISNIM
78	<i>Šolniške topografije</i>
84	<i>Zgodovine fará</i>
89	PROBLEMATIZACIJA PODATKOV, EVIDENCE, STATISTIKE...
91	REFERENČNI SVET PISCEV DOMOZNANSKIH BESEDIL
91	NAMERE IN ŽELJE PISCEV
92	<i>Prizadevanja Matice Slovenske</i>
96	OBLIKOVANJE OPISA
97	DELEŽ NARODOPISNIH OBRAVNAV
99	RAZMERJE MED LOKALNIM IN NACIONALNIM
100	CELOTA IN DEL – TOTALNO IN PARTIKULARNO
102	<i>Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild</i>
108	VSE ZA DOM, CESARJA...
109	IMANENCA – BAZA ALI DRŽAVA
111	BEZ NOST IN STALNOST

Koroške ženske ljudske noše: Ziljska dolina in Labodska nižina

ŽANRI – PROSTORI NARODOPISJA

Kot pravi Janko Kos, so literarne zvrsti ali žanri »posebne kategorije za razvrščanje, klasificiranje in, tudi razlaganje literarnih del; razlikujejo se tako od pojmov za kitično-pešemske oblike kot od tistih za literarne vrste. Pač pa pojmi za literarne zvrsti zajemajo besedno umetnino praviloma tudi z vsebinske strani, upoštevajo nekatere značilnosti njene notranje forme, pogosto pa tudi njeno zunanjo zgradbo, stil in ritem /.../ pojmi za literarne žanre so večidel empirično-historični, se pravi odvisni od zgodovinsko omejenega gradiva in tudi samo zanj veljavni.« [Kos 1994: 148]

Na vprašanje, ali ima žanr (Stanonikova ga imenuje vrsta) kakšno semantično vrednost, Marija Stanonik odgovorja pritrdilno [1995: 47]: pomemben je kot navodilo naslovniku, kako naj bere besedilo. Pove mu, na katere sestavine besedila naj bo pozoren in kako mora hierarhizirati sporočilo besedila. Pri izrazu literarna vrsta se deloma naslanjam na izvajanja Marije Stanonik v delu *Iz kaosa kozmos* [1995: 34-58], pri čemer uporabljam pojem žanr kot višji, oblikovalski vzorec pa kot nižji zbirni pojem. Tako je potopis poseben žanr, znotraj katerega posamezne realizacije kažejo na posebne oblikovalske vzorce.

Na posebno značilnost ali lastnost žanra nas opozarja Mihail Bahtin (Medvedev) v delu *Formalna metoda v literarni vedi* [Bahtin 1976: 193–206], kjer pravi, da ima vsak žanr samo njemu dostopna sredstva videnja in dojemanja resničnosti [1976: 199], da je žanr v resnici kompliciran sistem načinov in sredstev razumevanja, obvladovanja in dopolnjevanja resničnosti [1976: 200] in da je na žanr vezan tudi določen naslovnik [1976: 196].

Te opredelitve so nam v pomoč tudi pri razbiranju del, ki jim danes pripisujemo ali so jim v času njihovega nastanka pripisovali značilnosti narodopisnega sestavka. Dejstvo je, da sredi 19. stoletja še ni bilo splošno dogovorjenega in konstituiranega polja, področja dela, ki bi imelo enoumno narodopisni značaj; tudi ni ustanove, ki bi sebe poimenovala za narodopisno; prav tako ni časnika izključno za te namene.

Objavljena produkcija v slovenskem jeziku je bila takrat še v povojih in zelo splošna – njen tipični predstavnik v štiridesetih in petdesetih letih so bile Novice. Produkcija v nemškem jeziku je bila bogatejša, a bolj specializirana in manj dostopna širši javnosti. Za obe pa velja, da sta raznorodni in da vključujeta zemljepisna, zgodovinska in narodopisna dognanja [Fikfak 1989a; Janša-Zorn 1996]; da so bili posamezni prispevki in rubrike poimenovane s tem ali podobnim imenom (gl. naslove rubrik v Novicah in Glasniku), da so ti spisi različno uvrščeni, bodisi med potopisje ali znanstvene sestavke bodisi literaturo. Glede na to lahko domnevamo, da narodopisje, posebej v času intenzivnega oblikovanja svojega polja, še ni uveljavilo enotnega strokovnega žanra.

Davorin Trstenjak, Mythologične drobtine, Slovenski glasnik 1860, 6/1, 14

Trstenjak je veliko objavljajal v Novicah, Slovenskem glasniku in Letopisu Matice slovenske

Mythologične drobtine.

(Po narodnih pripovedkah razglasa Dav. Terstenjak.)

I. O morski deklici.

Morska deklica se prikazuje kraj rek in kraj morja svojim ljubimcom, naj rajši zvečer o mesečnem svitu. Na pol je riba, na pol pa ženska. Ona vé vse prihodnje reči, varje svoje ljubimce na vodi, pa tudi škoduje tistemu, ki jo je razžalil. – Naj lože jo razžališ, ako se ji smeješ, kedar si češe ob bregu vode svoje zelene lasé. Pravijo Slovenci, da so morske deklice hodile v oni dobi, ko še niso snopja šteli in na rante vesili, kmetom po noči žet, tudi orat. Kdor je hotel dobrega sveta, ga je dobil pri morski deklici. To vodno žensko bitje so tudi poznali stari Nemci, in so ga imenovali: meriminni, od meri = morje in minni, virgo, deklica. Med vodne duhe spadajo tudi lihoplesavke česk. lihoplesi, ktere znajo tako vablivo po vodi plesati, da marsikterega ribča ukanijo in ga v vodni požiravnik spravijo. Beseda „lihoplesavke“ pomenja „die bösen Tänzerinnen, die ungeraden Tänzerinnen“ od lih, ungerade, böse, malignus. Čehi še so poznali Occhekhule = prilizevavke. Da so v vseh teh vodnih duhovih igrajoči, sladkošumeči vodni valovi osebljeni, se sme za gotovo terdití. Prerokovavno moč pa so vodi tudi stari Gerki pripisovali, toraj je tudi slovenski mythus razjasnjen in izpričan, po katerem morske deklice tudi umijo prerokovati. Imamo tudi točne dokaze, da so stari Polaki iz vode prerokovali. (glej Hofmann Script rerum lusat. 4, 62.)

PREDNARODOPISNO LITERARČENJE

V rubrike z naslovom *V nevezani besedi* (Slovenski glasnik) ali *Romani, povesti in novele* (Kres) ali drugimi je bil uvršč en marsikateri prispevek, o katerem lahko rečemo, da je bil njegov namen opisati tudi narodopisno podobo nekega kraja ali dogajanja. Tu mislim na primer na avtobiografske spise Janeza Trdine ali kratko prozo Janka Kersnika, ki sta oba v bistvenem podala podobo življenja na podeželju ali v mestu, med uradničtvom ali na kmetih. Vendar doseg in pomen teh spisov, pri tem mislim posebej na Kersnika, presega narodopisnost; podoba resničnega življenja je zgolj okvir, znotraj katerega se dogaja življenje literarnega dela, kar so pokazale tudi literarnozgodovinske interpretacije [Paternu 1989]. Ta dela so zanimiva, kolikor na področju literature in na literaren način odpirajo diskurz o življenju na podeželju. Pri Janezu Trdini je težje trditi, da je literarna vsebina primarna, posebej če gledamo na njegovo delo ne toliko v luči Cankarjeve kritike njegove zbirke *Bajke in povesti o Gorjancih*, marveč nedolgo nazaj objavljenih rokopisnih zapiskov o življenju na Dolenjskem [Trdina 1987].

V nobeno pravo kategorijo pa ni mogoče uvrstiti prispevkov Matije Tonejca – Samostala, ki so jih objavljali v Kresu v letih 1881 in 1882. Njegovi spisi so uvrščeni v rubrike, ki kažejo na literarne prvine njegovega ustvarjanja, imajo pa tako literarne kot narodopisne ambicije. Zaradi premalo izpeljanih namer v eni ali drugi smeri je za njegove spise primeren izraz prednarodopisno literarčenje. V *Črtici iz življenja na kmetih* [Tonejec 1881a] Matija Tonejec – Samostal opisuje večere ob preji, v *Straži pri ovcah* [1881b] življenje na paši, v *Planšarici in pastirju* [1881c] pa razmerja med fanti in dekleti in obenem zarisuje nekatera področja življenja ljudske kulture. Samostalov primarni namen pri tem je prikazati poetičnost podeželskega, vaškega življenja, njegovo harmoničnost in svet izgubljenega otroštva. Njegovo delo lahko opišemo za folklorno, prednarodopisno literarčenje. Osnovni značilnosti Tonejčevih spisov sta:

- svet svojega otroštva rekonstruira s posebno občutljivostjo za tisto, kar naj bi bilo v očeh bralca drugačno, predvsem lepo
- za rekonstrukcijo tega sveta uporablja premi govor, ki naj pokaže na nekatere govorne položaje, ki so bili sami po sebi del rutine in jih je torej mogoče tipizirati, in ki obenem idealizira razmerja in življenje na podeželju.

POTOPISCI IN ODKRIVANJE DRUGEGA

Ko popotnik vzame v roke pero in papir in začne popisovati svoje dogodivščine, razmišljanja in razpoloženja na prepotovani poti, postane potopisec. Njegov položaj, ko je vržen v tuj prostor in izpostavljen tujemu pogledu, nam priča o tem, da je za potopisje pretežno značilen pogled v daljo, v neznano, marsikdaj neprijazno tujost.

¹ »Aber das Eigene muß so gut gelernt sein wie das Fremde.« Prim. Šubičev izrek [Šubic 1859: 48].

Ko pesnik Friedrich Hölderlin v času prve polovice 19. stoletja pravi, da mora biti lastno prav tako dobro spoznano kot tuje¹ [Kristeva 1990: 9], nagovarja sodobnike na obrat k sebi, k spoznavanju svojega okolja [Stagl 1980: 374, prim.] in tujcev v nas [Kristeva 1990: 208–210]. Ta povrnitev k sebi in ti začetki samoopazovanja so se sredi 19. stoletja na Slovenskem zgodili na različne načine.

A najprej je dobro vedeti, kdo je bil takrat tujec, kaj je bilo sprejeto kot tuje in kaj je bilo domače? Problematizacija pogleda potujočega raziskovalca ali zbiralca pomeni ali zahteva premislek o njegovem položaju: ali je izobraženec (npr. Vraz, Majar, Verne, Erjavec, Navratil, Trdina) doživljal sebe kot del opisovane kulture ali kot tujek v njej in ali ga je »podeželski« človek sprejemal kot tujca ali kot svojega? Glede na velike težave v komunikaciji med neizobraženim prebivalstvom na podeželju in izobraženci, med kmetom in gospoško [Šubic 1859: 50; prim.] lahko sodimo, da je bilo razmerje med obema plastema pravzaprav v veliki meri razmerje med tujci. Tako se lahko vprašamo: ali niso potopisci videli lastnega kot tuje? Ali ni bil pogled v bližnje in znano v resnici pogled v daljnje in neznano? Odgovorov in rešitev je skoraj toliko kot avtorjev. V vsakem primeru, v vsakem spisu lahko odkrijemo določene vzorce oblikovalskih načel, za katere salzburški sociolog Justin Stagl uporablja izraz »Strickmuster« [1983: 15].

V slovenski etnologiji je bilo že nekaj analiz, predstavitev in objav potopisov [Baš 1982b; Šmitek 1988; idr.]. Značilnost teh besedil je, da gre pri Angelosu Bašu pretežno za pregled in oceno besedil, ki so jih o Slovencih napisali tuji avtorji, pri Zmagu Šmitku pa za besedila, ki so jih o tujih ljudstvih napisali Slovenci [pri čemer se omejuje na neevropska ljudstva]. Za določitev rabe terminologije in pojasnitev terminoloških zagat je poveden Šmitkov pregled rabe pojma potopis [1988]. Potopis v 19. stoletju pomeni hibridno literarno zvrst [Lah 1984: 163; prim. definicijo], saj so uredniki zmerom znova imeli te-

žave z uvrščanjem potopisnih člankov. O zadregah so dovolj zgovorna kazala časnikov in rubrike, v katere so uvrščeni potopisi, npr. Podučni del, Zabavni del, V nevezani besedi (Slovenski glasnik), Podučni in znanstveni spisi, Poto-, narodo- in krajepisni sestavki (Kres). S potopisi, njihovo literarno vrednostjo ali njihovo kulturnozgodovinsko povednostjo pa so imeli težave tudi vsi poznejši raziskovalci.

Angelos Baš je v svoj pregled potopisja o Slovenskem [1982b] zajel publikacije od fevdalnega časa, od zapisov Santonina, kanclerja oglejskega patriarha, ki je potoval po slovenskem ozemlju v 15. stoletju, do obdobja pred marčno revolucijo 1848 in zapisov Stanka Vraza, najpomembnejšega raziskovalca slovenske ljudske pesmi in ljudskega izročila v prvi polovici 19. stoletja. Baš se bolj ali manj ukvarja s tujim pogledom na Slovence in na slovensko ljudsko kulturo (večina spisa je posvečena Santoninovemu potopisu s konca 15. stoletja) in nakazuje okvire in doseg teh poročil: »Potopisci /.../ so bili na ravni etnoloških prizadevanj, kakršna so štela pri nas kot pravilo do konca 19. stoletja, kajti dotlej se je etnološko gradivo skoraj izključno samo objavljalo, ne pa tudi razlagalo.« [1982b: 105] Namesto da bi problematizirali horizont te izjave², jo vzemimo kot primerno izhodišče za vprašanje o tem, koliko je v okviru potopisa kot posebnega, napol literarnega žanra možna sistematična razlaga in objava etnološkega in folklornega gradiva. Deloma nam to dilemo razumevanja potopisov predstavi nemški etnolog Utz Jeggle, ki meni, da so v moderni etnologiji, ki vidi svoj začetek v razsvetljenski kameralni znanosti, drugi empirični vir (te začetne dobe) potopisi, ki ne opazujejo samo dejanskega, temveč se na osnovi njihovega nedoločnega značaja osredotočajo na posebno, ki se razlikuje od normalnega in znanega. Pogled potopisca ni bil nikdar znanstveno legitimiran, pogled skozi dejstva pa so družbenih znanosti nagradile z monopolnimi pravicami [Jeggle 1991: 56].

Seveda je vprašanje, koliko ni sami naravi potopisnega žanra lastna določena ambivalentnost, ki onemogoča odgovore znotraj neke znanstvene sistematike ali večravninske, ki onemogoča »znanstvenost« potopisa samega. Vsekakor so v teh potopisih jasno razvidni horizont in globina potopiščevega zanimanja za tujo kulturo, njegovi koncepti zbiranja in izbiranja gradiva ter njegova mentaliteta. Zdi se, da je potopis očitno na robu, na meji različnih žanrov (znanstvenega, literarnega...), brez znanstvene legitimacije in z navadno malo literarnimi ambicijami; da ga ta marginalnost dela še bolj zanimivega, saj morebiti odpira vprašanja, ki jih znotraj uveljavljenih diskurzov ni moč zajeti.

² Odgovor na vprašanje, do kod sega začetek etnologije kot zbiralske ali raziskovalne aktivnosti, je največkrat odvisen od aktualnega samorazumevanja stroke. Iskanje korenin v veliki meri pomeni tudi iskanje potrditve današnje usmeritve [Hartmann 1988: 10; prim.].

Slovenska potopisna poročila so v obravnavanem obdobju tipološko zelo bogata, predvsem zaradi zelo različnih možnosti realizacije potopisa. Skupne so jim naslednje značilnosti: pretežno so izšla v periodiki, mnoga od njih so v pisemski obliki (o možnih razlogih za to, npr. zanesljivosti, zaupljivosti in zasebnosti govori v zborniku *Reisen und Reisebeschreibungen* Myl'nikov [1980: 158; prim.]) in dolga od 3 do 60 strani.

O funkciji potopisa je pisal Zakrajšek, ko je razmišljal o možnih spremembah v Slovenskem glasniku:

»Jako bi čitatelja zanimali lepi potopisi soseda podučevajoči in ne oni bi rekel suhi zemljevidi, namesti s pičicami z besedo narisani. Lepi potopisi bistrijo in mikajo še več ko drugi spisi naravnost podučevajočega zapopadka, in to zato, ker se čitate-ljev duh večkrat oddahne in s pisateljevim premika in giblje od kraja do kraja, od predmeta do predmeta. Potopis je torej lep, ko prevdarja, razjasnuje in posebnosti v prikaznih razgrinja, in s pomočjo znanosti razsvetluje. Dozdaj je bila žalibog taka, da smo afrikanske puščave veliko bolje poznali ko našo domovino; na nemških Alpah bi bili lahko vse planinarje sešteli in vedeli, koliko mleka da breza ali dima; domače hribe in kraje smo pa samo po imenu poznali. Potopisi naj nam torej pred vsem domovino opisujejo, in taki se bodo, če se ne motim in če so le nekaj mikavni, našemu ljudstvu gotovo berž prikupili.«
[Zakrajšek 1865: 345]

Potopis med evidenco in narodopisjem

Kdaj nastane narodopisno zanimiv, relevanten potopis? Ko pisec na svojem popotovanju evidentira Drugo, Drugačno in ju poskusi razložiti. V potopisih sta uresničeni obe možnosti.

Stiske pravega potopisca

Mihael Verne je bil priljubljen potopisec, ki je skrbel, da so pisma ugajala in ustrezala širokemu krogu bralcev. Njegova pisma – potopisi so bili v veliki meri pripovedni, naštevajoči in brez ironije. Njegov horizont gledanja je obsegal predvsem zgodovinske in geografske zanimivosti in dragocenosti. Napisal je tri daljša potopisna poročila, vsa so izšla v Novicah in se ukvarjajo na eni strani s potovanjem v Italijo [1852b] in Sveto deželo, na drugi pa s potovanjem po slovenskih in deloma hrvaških naseljih [1852a]. Torej obsegajo pogled na tuje in na

lastno. Pri opisovanju ključnih elementov njegovih potopisov je zelo primerna definicija nalog potopisca, kakor jo je zapisal Hieronimus Turler [Stagl 1980: 362] in po kateri je pri vsakem potopisu za opis dežele najpomembnejših naslednjih pet reči: *nomen* – to so stara in nova imena; *figura* – podoba in položaj; *capacitas* – površina, obseg in meje; *iusdictio* – gospostveni red, ureditev, zakon, raba in zloraba; *situs* – naravne in druge znamenitosti. Pri opisovanju prebivalcev pa so pomembni njihova narava in šege, oblačila in hrana, jezik in način življenja (»Lebensart«).

Verne se je najprej učil gledati bližnje, da bi lahko razumel daljnje³. V svojih potopisih piše o deželi in ljudeh predvsem takrat, kadar je njihova podoba v nasprotju z znanim, in o tistem, kar je v nasprotju z mentaliteto v slovenskem prostoru. Tako opisuje npr. nepričakovano dinamiko življenja v Neaplju, neapeljske berače, razlike med veleposestniki in koloni v okolici Ferrare ipd.

Poročila so pisana v obliki dnevniškega zapisa, naslovljena kot pisma (nam neznanemu) prijatelju, datirana in lokalizirana. Svoj poskus, v besedilu zajeti celoto življenja, je Mihael Verne zanimivo tematiziral v pismu iz Italije in obenem poudaril nekatere probleme potopisca:

»Prijatelj, ne zameri! Vidim de Ti veliko pravim, pa le malo povem. Sim menil, de, kar vidim in čutim, Ti bodem tudi lahko povedal, pa ni taka. Ko bi bil to prej vedil, da potopisje je tak teška reč, bi ne bil kar nič pisal. Pa saj le za-te pišem, in kaj ne, de mi ne boš zameril, čeravno Ti veličanskega Rima in njegovih lepot in spominkov nič kaj v lepim redu in po vrednosti ne popišem, – marsiktero reč pa, ki se tu vidi, tudi zamolčati moram. Cele debele bukve bi ne bile zadosti, ko bi se le na debelo vse popisati hotlo. Pa ker sim že začel, Ti hočem še kaj maliga povedati.« [Verne 1852b: 270]

Osnovno vprašanje o tem, kako upovedovati svoja doživljanja in videno kaže, da je imel Mihael Verne očitno težave s shemo pripovedi in z upoštevanjem retoričnih pravil, po katerih je treba ločevati med pomembnim in nepomembnim [Stagl 1980: 365; prim.]. Na eni strani je bil preplavljen s preveč informacijami o romanski kulturi, na drugi pa je mogoče videl pred seboj »neuko« slovensko ljudstvo, ki ga je treba čim bolj poučiti in mu hkrati marsikaj zamolčati.

Potopis narodopisca

Matija Majar, duhovnik, zagovornik skupne slovanske ideje in skupnega slovanskega jezika [Čurkina 1974; Rajšp 1995a; prim.]

³ Prvi slovensko pisani potopis o neevropskih – nekrščanskih ljudstvih je izšel leta 1858. [Šmitek 1988: 386].

je leta 1847 v Vrazovem Kolu objavil potopis *Putovanje po Goričkom, Mletačkom i Tarštjanskom*. Napisal ga je po obisku I. I. Sreznjevskega in Stanka Vraza. V poletnih mesecih je šel na petnajstdnevno pot od Trbiža do Trsta in potem po Krasu, po Kanalski dolini, Beneški Sloveniji, Goriškem in Tržaškem, to je po območju, ki je mejilo s furlanskim in italijansko govorečim prebivalstvom in ki je danes v Italiji.

Motiv za potovanje je razložil z retoričnim vprašanjem:

»E, brate, šta je nakanilo Columba da je odjedrio u more bezkrajno? /.../ Šta Cooka, da traži mora i zemlje nepoznate, da obrodi [umsegeln] svet, neplašeći se ni burah ni karvoločnosti narodah divljih? Šta drugo već želja ona koja tera čoveka, da traži ono što neima u njega, da vidi ono što još nije vidio, da nauči ono što još nezna; /.../ je bila želja da vidim nešta novog i da obogatim izkustvom svoje znanje, možda i znanje drugih time da nadomerim.«
[Majar 1847: 20–21]

Pri Majarju je šlo za obliko potovanja, pri katerem je bilo najpomembnejše spoznavanje in zbiranje. Motivirano je bilo z njegovo nacionalno zavestjo.

Zanimiv je Majarjev komentar potopisov, saj primerja t. i. navadni pogled potujočega – pri katerem je pomembno, koliko je stavb, koliko vrat ipd. – s pravim etnografskim, kjer gre za zbiranje in raziskovanje ljudskega izročila (ljudskih pesmi, rekov, povedk, šeg in navad) [1847: 21–22].

V rabi dobesednih navedkov in narečnega govora je bil v slovenskem prostoru inovativen. Tako npr. uporablja premi govor: »Otroci kaj dielate?« »Trebinje pieštamo!« [1847: 25] O teh kratkih navedkih lahko samo domnevamo, da si jih je dobesedno zapisal v zvezek.

Pri presoji ravnanja ljudi, njihovih šeg in navad ga vodi navdušenost za slovensko in slovansko, tako tudi ko navaja duhovnika iz Špetra Slovenov:

»Kud god došli medju naše Slovence, mislite, da ste kod kuće medju bratjom i rodbinom svojom. /.../ Ovdešnji narod pošten je i dobar kao blago leto.« [1847: 27]

Hkrati ugotavlja, da je takšna moralna drža odvisna od neizobraženosti prebivalstva – naroda:

»Blagi narode! ti si siromašan i tobože neizobražen, nu opet si bogat na sardcu i duši. Ti istina niesi primio još u krilo svoje od zapada darovah tobožne prosvete, nu hvali Boga, jerboti je u prostoti neoskvarnjeno ostalo staro tvoje poštenje i dobrotu sardca slovenskog!« [1847: 27–28]

O dilemah zbiranja in težavah z informatorji, o katerih je sicer v kores-

pondenci z Vrazom nekaj besedi [Fikfak 1995], ne poroča. Na svoji poti od Trbiža do Krasa je navdušen nad »narodom«.

»Gde god bi se sastao s kojim prostakom od tih ljudih, lepo bi me pozdravio. Kad bi mi bilo volje, progovorio bi s kojim dve tri reči, pa onda opet nastavio put svoj, a on bi još zadugo, milo gledajući za mnom, vikao, dok mu ne bih izcežnuo (sic!) izpred očuh: 'Buh Vam daj srečo! Buh Vam daj to ljubo zdravje! Buh Vam daj srečno pot kamor koli pojdete!'« [Majar 1847: 36]

Z opisom slovesa je Majar zarisal podobo želene harmonične hierarhije med duhovnikom in »prostakom«, merilo, ki je potrjevalo ne le razmerje do cerkve, ampak implicitno tudi razmerje do oblasti⁴.

⁴ Podobno je ravnal tudi Jakob Volčič v spisu Poklon na Učki [Volčič 1854: 255].

Potovanje po mestu

Za opis *Tersta* [Cegnar 1854], ki ga je zapisal **Fran Cegnar**, državni uradnik, je mogoče najbolj ustrezna oznaka mestni potopis. Gre za drugačen, alternativen vodnik po mestu Trst: razložena je funkcija vsake pomembne točke, vsake pomembne stavbe, opisane so navade, ki jih ljudje prakticirajo na določenem mestu in ob določenih

Življenje v ribarnici (Trst)

priložnostih. Ob konkretnem navedku postane jasno, kako Cegnar opisuje posamezne ustanove ali dogodke:

Da ne govorim o koristi in neprecenljivih dobrotah ktere prinaša ta naprava bolnim različnih stanov, vendar ne morem opustiti pri tej priložnosti nekoliko o tisti pomembni zibelki omeniti, v katero nezakonske matere, ki ne morejo ali nočejo svojih otročičev rediti, pokladajo uboge male stvarce. Na južni strani bolnišnice od zunaj je votlina v zidu, u kterej leži zibelka, ki je navznotraj obrnjena in na vreteno priterjena. Ako tedaj kdo hoče otročiča vanjo položiti, mora zibelko navzunaj zasukati, ko to stori, zapoje zvonček k vretenu privezan, in čuvajka skoči po otročiča. Ali ženska, ki je otroka v to zibelko položila, zbeži naglej ko zmore, ker, ako jo zasačijo, mora sama otroka dojeti. Naj opomnimo še prelepega, ganljivega napisa, ki nad to zibelko za resnico na pravem mestu stoji. Glasi se takole:

»Per che il padre mio, e la madre mia mi hanno abbandonato: Ma il Signore si e preso cura di me.« Salmo XXVI v. 10; po slovensko:

»Me moj otec je zapustil, zapustila moja majka: Al Gospod se mene je usmilil.« [Cegnar 1854: 46]

Opisuje funkcije nekaterih trgov, npr. ribjega (piazza di pesche), trga z lesno trgovino (piazza di legno), »Korsa«... Ne navaja nobenih datumov, avtorjev ali etimologije. Identiteta stavbe ni več zagotovljena z iskanjem njenih avtorjev, torej korenin, ampak z njenim pomenom v življenju mesta in njenim dejanskim, lokalno obarvanim imenom (npr. »Tergestejo«, »teatro filodrammatico«, »teatro Mauroner«, »Boschetto«). Avtor ne omenja le situacij v zvezi s prostorom, ampak tudi tiste, ki so vezane na poseben čas v letu ali dnevu; govori o raznih procesijah (sv. Rešnjega Telesa), patrociniju (sv. Justu), korzu ipd.

Svojo pot *Iz Tersta v Ljubljano* [Cegnar 1860] je Cegnar opisal v dveh pismih. Izobraženci so zelo pogosto hodili po poti med Trstom in Ljubljano. Opisati takšno pot je bil vsekakor ambivalenten in zanimiv cilj. Kaj se je zgodilo in kaj je bilo opisano: najprej sama pot z vlakom in pogovori potujočih. Torej gre za pogled navznoter, v samo vožnjo, in ne navzven, v okolje in pokrajino, čez katero so se peljali. Prostor, ki je v času peš potovanja še najmanj pripadal potniku in v katerem je bil največkrat ogrožen, se je s potovanji s kočijo in še bolj z vlakom omejil na štiri stene prevoznega sredstva, in tako bistveno bolj odprl možnost komunikacije med samimi potniki. Z novimi, hitrejšimi transportnimi – prevoznimi sredstvi se

je pogled potujočega še bolj obrnil navznoter. Problem je postala obvladljivost količine informacij⁵. Okolice pri hitri vožnji z vlakom ni bilo več mogoče dojemati na enak način kot s kočijo ali peš, ko je bilo preprosto mogoče več videti in doživeti. Nova prevozna sredstva so omogočala in spodbudila drugačno komunikacijo med potujočimi.

Po opisu zgodovine Postojnske jame se Cegnar posveti Ljubljani. Opisuje dogodke pri iskanju prenočišča in jih primerja s spomini na življenje pred sedmimi leti. Polasča se ga občutek tujosti. Takratni mladeniči so namreč danes možje, dekleta žene. Opisuje tudi razliko med Trstom kot zelo živahnim mestom in Ljubljano kot zelo mirnim. Cegnar pravi:

»Kakor neprijetno mi je bilo iz začetka hrumno življenje, vendar so se ga tako privadile ušesa, da sem ga močno pogrešal v Ljubljani: človek je 'Gewohnheitsthier'.« [Cegnar 1860: 76]

Poudariti želi razliko med pričakovano, v spominu ohranjeno in realno podobo mesta, med spominom in realnostjo torej. Kar je bilo prej blizu in lastno, je postalo daljno in tuje. In tega ne more razumeti in sprejeti. Perspektiva drugečnega mesta (Trsta) mu je onemogočila razumeti to razliko, to drugačnost. Tako je opisano tisto, kar je pisca najbolj zanimalo, pot je bila samo izhodišče za opis lastnih doživetij.

Med ironijo in sentimentom

Ker je bilo potopisje v tistem času (predvsem v nemškem jeziku) uveljavljen literarni žanr, katerega lastnosti in značilnosti so bile dovolj dobro znane, je bilo možno zapisati tudi njegovo nasprotje.

Trivialno je vredno ironije

Za petdeseta in šestdeseta leta je bila značilna kritika in tudi demontaža starejših smeri in realizacij predvsem s strani vajecev, npr. Simona Jenka *Ognjeplamtič* kot demontaža romantičnega epa [Paternu 1974]. Tako je tudi Vernetovo razmeroma zgledno potopisje v smislu Turlerjevih načel doživelo eno najhujših posrednih kritik takrat mladega literata **Frana Erjavca** v dveh potopisih [Erjavec 1859a; 1859b]. Erjavec je na naštevanje raznih zanimivosti in znamenitosti, na množico natančnih podatkov odgovoril na najbolj zanimiv način: Kako naj potopisec opiše trivialno in banalno? Kdo naj bo potopisec?

V spisu *Pot iz Ljubljane v Šiško* ironizira dosedanje potopise vsaj na dva načina: prvič ironizira globalen pogled – velike razdalje (npr. v Italiji, na »Jutrovem« idr.) in čas, potreben za opravljeno pot,

⁵ Koliko informacij je mogoče zadovoljivo obvladati, je bil takrat resen problem tudi v šolskem sistemu. Zgovorno je Praprotnikovo navodilo v članku Ljudska šola. Od učne osnove in učnega postopka [Praprotnik 1852: 82], v katerem svetuje, naj učitelj naenkrat pokaže le eno sliko, saj bodo otroci drugače zmedeni.

s tem ko uporabi lokalni – provincialni pogled. Namesto o razdaljah velikosti 500, 1000 ali več kilometrov govori o skupni razdalji dveh kilometrov, o poti, povezavi med Ljubljano in takratnim predmestjem, Šiško. Časovne enote niso več ure, dnevi ali tedni, ampak sekunde in minute. Vsekakor gre za ironiziranje treh Vernetovih potopisov, v katerih je avtor poskušal sistematično podati natančne razdalje. Najbolj karikiran je Vernetov časovni načrt. Svojo pot med Ljubljano in Šiško Erjavec razdeli na tri etape (te so bile del Vernetovega repertoarja): za prvo je porabil 3 minute in 27 sekund, za drugo 3 minute in 9 sekund in za tretjo 14 minut in 53 sekund. Vse skupaj znese, pravi Erjavec, 21 minut in 29 sekund, v vsakem primeru pa (in tu ironizira še enkrat) je porabljeni čas odvisen od povprečne hitrosti in dolžine koraka sprehajalca.

Erjavec pri tem opisuje položaj potopisov sredi petdesetih let 19. stoletja:

»Na peščenem polju naše literature se med vsemi cveticami naj bolj obnaša potopis. Naši časniki so nam prinesli že veliko potopisov iz naše lepe domovine, in menda je ni več groblje po vsem Slovenskem, da bi ne bila našla svojega Homera; le poti od Ljubljane do Šiške še ni nihče tako popisal, kakor zasluži ta pot.« [Erjavec 1859a: 154]

Še nekaj je karikiran in demontirano, namreč vrednost podatka in vsevednost potopisca. Ta ni več vodnik, ki bralca vodi skozi neznano; bralec si mora »nebistvene« podatke oskrbeti sam, denimo, kako star je most, kdo je bil arhitekt, kdo ga je gradil itd.

Erjavec končuje svoj prispevek z besedami: »Adieu, potopis 'for ever'.« [1859a: 157]

V primeru *Poti iz Ljubljane v Šiško* je bila trivialna dolžina poti. Podoba potopisca, pripovedovalca, a tudi zbiralca in raziskovalca ljudskega izročila pa je najbolj karikirana v spisu *Kako se je Slinarju iz Golovca po svetu godilo* [Erjavec 1859b].

Pri pobegu iz domačega področja si je polž zapisal veliko notic: *»Ker ni vedil nič boljega opraviti, se je namenil pisariti. Posebno so ga mikali običaji in navade pri ženitvah in porokah. /.../ vse, kar je vidil, je zapisoval v majhne bukvice.« [1859b: 181]*

Ob neki priložnosti, ob neki ohceti je prišel ob življenje. O tem, kar je ostalo, poroča najditelj:

»Prijatlom narodnih običajev podam tukaj le nekatere male čertice iz njegovih bukev: 'Tudi na žeganem studentu se ljudje ženijo in možijo. Moža, kateri se ženi, imenujemo ženina, ženski pa, ktera se moži, pravijo nevesta. Tudi tukaj si volijo starašina,

druga in družico, pri vsaki priložnosti pijejo in jedo. Poroka je vselej v cerkvi. Nevesta se včasih joka'.« [1859b: 181]

Pripovedovalec dodaja:

»Menda bo iz tega malega vsak previdil, koliko vrednost imajo te črtice, le škoda da so le črtice in da niso dodelane.« [1859b: 181]

Ta karikatura nam pomaga obdržati določeno distanco ne le do potopisnih, ampak tudi do razmeroma veliko drobnih »narodopisnih« poročil v tistem času [Fikfak 1989a]. Najprej se ironija izrazi v uporabi polža kot zbiralca raziskovalca ljudskega izročila. Nadalje se izrazi v tem, da si polž, ki se dolgočasi in nima nič pametnejšega delati, zapi-

Zelenjavna tržnica v Ljubljani

suje podatke o tem, kako se ženijo. Nenazadnje je ironija prispevka v tem, da opisuje trivialno, banalno, npr. nevesta se navadno joče, poročajo se v cerkvi ipd. Opisuje tisto, kar je vsakemu razvidno in dostopno.

Adieu, potopis 'For ever' Frana Erjavca ni ostal za dolgo. Kar je pozneje napisal in objavil v Slovenskem glasniku, sodi v najbolj zanimive primere potopisne zvrsti.

Ironizacija potopisca in opisov dogodivščin pa ni lastna samo Franu Erjavcu marveč tudi **Josipu Stritarju**. Posebej ga vznejevoljijo opisi trivialnosti npr., kje se popotnik hrani ali spi. Če Erjavec karikira trivialnost potopisa, pa Stritarja ne zanima izobraževalna vrednost potovanja: »Jaz ne popotujem povsod, da bi se učil; še pozabil bi rad, ako mogoče, na poti mnogokaj, kar mi glavo teži in sree.« [Stritar 1870]

Drugačne vrste ironičen potopis je leta 1860 napisal **Mihael Tušek** v *Potovanju krog Triglava*.

Planinski potopis je bil objavljen v rubriki Podučni del. Gre za opis vzpona na Triglav in doživetja ob tem, za srečanja s pastirji, njihovo glasbo, plesi ipd. Pisec ironizira gostoljubnost gostilničarjev, prizadevnost svojega prijatelja biologa in poudarja, da je pomembno samo materialno in da o materialnem kot nepotrebnem govori le tisti, ki ima dovolj denarja in dovolj jesti.

»Lahko je s polnim želodcem govoriti o lepoti naravski, v svojih mislih se dvigovati čez navadno življenje, zaničevati filistre, ki pri vsaki reči le prašajo: cui bono? in govoriti, da vednost je le zavolj same sebe, kakor cvetlica, ki cveti zato, ker cveti. Pa to vse skupej ni nič. Vse se verti le krog fizikalno-kemijskega procesa v želodcu. Materialno življenje zaničuje v besedah le tisti, ki ima vsega zadosti.« [Tušek 1860: 9]

Gre za eno najostrejših materializacij, podobno poznejšemu Kernikovemu naturalističnemu gledanju na probleme [Paternu 1989: 63–64; prim.]. Pisec razgrajuje stare stereotipe, a hkrati ustvarja nove, ko pravi:

»/.../ zagledamo sedeti pri studencu pastirja, ki je bil strašno umazan, kakor v svojem življenju nisem vidil človeka umazanega. "Ta že ne more biti Trentar, ki so vsi tako čedni!" pravi Anton; in res povedal nam je pastir, da je Podkorenčan.« [1860: 69]

Tuškovsko pojmovanje slovenskosti zabav lahko ilustrira naslednji primer:

»Pred nekaj leti sem se peljal skozi Bohinjsko Belo, ko je

ravno bilo vse živo v gostivnici. Dekleta v novo oprani obleki so sedele krog miz in so jedle pogačo; fantje v belih rokavih, s strano velikimi šopovi cvetlic za klobuki, da so se okraji šibili, so tudi sedeli ali opotekali se sred hiše. Nekaj jih je tudi v veži plesalo. Vsak možak je imel oselnik za pasom. Na uprašanje, kaj da to pomeni, zavriska jih nekaj: 'Juhe, gremo v rovtel!' Šel sem v vežo, da bi vidil ples. Plesali so nemški klobasasti valcer, mazurko in poskušali polko francaise, in me prosili, da naj jih je naučim. To je bilo dobro, da nisem vedel, kaj bi in kako bi! – To so bili slovenski 'folksfesti'!«
[Tušek 1860: 9–10]

Kaj si misli o slovenskem ljudskem petju in glasbi, pa kaže naslednje besedilo: Piščev prijatelj je prosil dekleta, da bi kaj zapele.

»Pa niso mogle peti, ker je bila zmolkla tista, ki 'čez poje'. Anton jo je jel koj kurirati s sladkorom, v rum namočenim, kar ji je precej pomagalo, pa vendar ne toliko, da bi bila mogla peti. Na to se oglasi fant, ki je čutil v sebi godčev poklic: 'Bom pa jaz eno zagodel!' Šel je in prinesel kmalu iz svoje

Kmečka hiša iz gornje-savske doline pri Radovljici

koče strašno velik 'Bleichinstrument', bombardon po imenu, in jel je nanj bombardirati tako, da so se bile zbudile vse kra-ve okrog stanov. Zavolj same iskrenosti in veselja do godbe, ktereга ni mogel berzdati, ko je v tek prišlo, je pihnil časih napek v bombardon, da se je čulo le kruljenje bombardona in srebanje godčevih za godbo navdušenih ustnic. Na zadnje so ga prosile dekleta že za božjo voljo, da naj privoši saj kravam miru in počitka, če se mu že naša ušesa ne smilijo.» [Tušek 1860: 37]

Navedbe iz tega potopisa karikirajo t. i. preprosto ljudstvo kot avten-tičen vir ljudskega izročila. Nasproti podobam enotnega, globoko v harmoniji in v tradiciji živečega ljudstva, ki so jih oblikovali in po-sredovali zbiralci ljudskih pesmi in drugega ljudskega izročila [Majar 1847: 27–28, 37–38; prim.], Tušek začrta ironično skico o svetu izgube pristinosti in izvirnosti, o svetu interesov (komentar o gostilničarjih), o svetu, ki je zelo globoko prizadel t. i. ljudstvo na deželi. Znotraj te podobe idealnega, harmoničnega je tudi podoba potopisa, njegova shema in motivacija tako kakor pri Erjavcu razkrojena:

»Zverh Ratitovca se vidi precej daleč okrog; ker pa je bil že drug gospod povedal v Vodnikovem spomeniku (namreč Jožef Levičnik [Levičnik 1859], op. JF), kako daleč se vidi, pa nimam nič da bi pristavil, kakor to, da mi je bilo strašno vroče, preden sem bil na verhu.« [1860: 8] in dalje:

»Nemški rovt je nemška naselitev, pa ker ne vem zgodovine te vasi, in se mi ne ljubi, da bi je kje iskal, pa hitimo dalje.« [1860: 9]

Ironične spise najdemo le v Slovenskem glasniku in Dunajskem zvo-nu [Stritar 1870].

Drugačno, »necivilizirano« je tudi vredno ironije

Še leta 1859 je **Fran Erjavec** na koncu potopisa *Pot iz Ljub-ljane v Šiško* zapisal »Adieu! potopis 'for ever!'«. Nekaj let pozneje je objavil nekaj najboljših potopisov, ki imajo še danes posebno vred-nost, saj posredujejo izrazito subjektivno podobo sveta. Leta 1868 je v Slovenskem glasniku napisal *Potopisne črtice. I. Gostba v Mazinu*.

Za Erjavca, pripovedalca v svojih potopisih, lahko uporabimo definicijo Kristeve:

»Tujec se hrani s srečanji. Radoveden je, željan srečanj, zme-ranj nezadovoljen in zmeraj lahkoživec (Bonvivant).« [Kristeva 1990: 20–21]

Pisec zarisuje razliko med katoliškim in pravoslavnim duhovnikom v urejenosti, znanju...⁶ Razlika ni le v stopnji ironije, ampak tudi v

⁶ Taki poudarki razlike so značilni za skoraj vse po-topise in opise Bosne in Krajine, to je področij s prebivalstvom različnih ve-roizpovedi [Perušek 1882: 255; Ekmečić 1980: 211].

obsegu pripovedi. Kar ustreza njegovim predstavam o urejenosti, primernosti, omeni v enem ali dveh stavkih, npr. red pri katoliškem duhovniku; tam je urejenost pričakovana, zato je navadna in trivialna in ni potrebna opisa. Kar njegovi podobi sveta ne ustreza, kar omogoča določeno distanco in s tem čudenje, to opiše zelo natančno in navadno ironično.

Naj navedem nekaj primerov opisa okolja, v katerem je živel pravoslavni duhovnik, ki kažejo na to, da je Erjavec v teh potopisih pisal predvsem o tistih dogodkih in situacijah, ki niso ustrezali njegovi podobi civiliziranosti in etikete:

»Ko bi bil človek nevedoma stopil med to družčino in ko ne bi vedel, da je v hiši gostoljubnega popa, najbrže bi si bil mislil, da je zašel na Klek, kjer se, kakor je znano vsemu svetu, shajajo že od nekdanj vešče ali čarovnice in drugi nečisti duhovi iz vseh kotov jugoslovanskih dežel. Kaj se prav za prav godi pri tacih shodih, kaj uganjajo ti duhovi, nihče prav ne vé; saj tudi ni mogoče, da bi kdo to reč razjasnil; neposvečenec blizo ne sme, navzočih pa tudi nihče o tem ne spregovori. No naj bo ta stvar, kakor hoče, toliko se vidi, da so naše vešče prve čutile potrebo jugoslovanske vzajemnosti in so jo tudi djansko vršile.« [Erjavec 1868: 21]

Erjavec opiše gnojišče pred t. i. popovo hišo, hišo z okni brez stekel, s posteljo brez ene noge in s popovo knjižnico s tremi starimi v svinjsko kožo vezanimi cerkvenimi knjigami, »v katerih je pop gotovo pogostoma

Čič z mulo na trgu

Ob fizični podobi Čiča sta Zuckerkandl in Vipauz [1891: 159–160] izrazila številne pomisleke in pred-sodke.

Mulo kot tovorno žival so uporabljali predvsem v dveh vaseh Čičarije, v Da-nah in Vodicach.

bral, ker so bile že jako zamazane« (22) in nadaljuje z opisom kaplana, čigar las »kuštrov glavnik še ni nikoli strahoval« (60) in čigar:

»gumbe so znesli vsi vetrovi skup, komaj dva sta si bila podobna; le v tem so se vjemali vsi, da so bili puntarji, sami separatisti. Vsacemu se je videlo, da se želi razdružiti od suknje, h ktorej jih je kapelan tako le siloma anektiral /.../« [Erjavec 1868: 61]

Svoje začudenje nad drugačnostjo kulture Erjavec mogoče še najbolj razvidno ilustrira ob petju pravoslavnega kaplana:

»To čudno petje, temna soba, gosti dim in še mnogo drugega me je spominjalo rdečekožnih Indijanov in njihovih povesti. Mislil sem se sredi indijanskega viggama in prišla mi je na misel iz Baragove knjige povest od Indijana Povhatana in njene hčerke Pokahonte.« [1868: 63]

Glede na ostrino besed, s katerimi opisuje drugačnost in neciviliziranost pravoslavnega klera in krajev na Hrvaškem, se zdi, da se je pisatelju iz nekakšne notranje nuje zdelo potrebno, da opis sklene z vzklikom:

»Bog ti daj zdravje! mazinski pope! ako še živiš. Večkrat se spominjam tebe. Siromak si, ali zraven poštena in gostoljubna slovanska duša!« [1868: 63]

Sentimentalno potovanje

Potopis je priložnost za oris zgod in nezgod glavnega junaka [podobno kot v primeru Gulliverjevih, Simplicisumovih ali Sternovih popotovanj]. **Andrejčkov Joža** (Jakob Podmilšak) v *Potopisnih listih* opisuje konflikte fantov iz sosednjih vasi, kako daleč je možno potovati z dvema goldinarjema v žepu, in svetuje vsem morebitnim podobnim popotnikom, da velja vsak dan porabiti največ 10 krajcarjev⁷.

Pripoved je prvoosebna in osredotočena na piščeve (junake) dogodivščine; gre za opis nepričakovanih situacij, srečanj in dogodkov; zunanje okoliščine pisca zanimajo samo toliko, kolikor pomenijo nepričakovano motnjo ali vdor v njegovo doživljanje.

Vzklik »Zdaj pa z Bogom dragi bralec! dokler se zopet ne vidimo v kakem drugem potopisu.« [Podmilšak 1867: 184] nas napotuje na naslednji Podmilšakov potopis *Od Ljubljane do Komarne* [Podmilšak 1868]. Gre za opis poti avstrijskega rekruta na Madžarsko. Pisec opisuje dogodke v vlaku, pogovore, konflikte ipd. Posebej zanimiva je raba jezika. Sprevodnik govori nemško: »Cilli, fünf Minuten!« Avtor navaja besede nekaterih v premem govoru, pri čemer prevaja narečje v slovenski knjižni jezik. Pazljivost ne

⁷ Gre za prvo omembo, koliko denarja je potrebno za potovanje. Na Bleiweisovo vprašanje o denarju, potrebnem za potovanje [1852], Verne ni odgovoril.

velja zunanjemu okolju, skozi katerega se vozijo potniki; to okolje je tu le zato, da pokaže in ilustrira vzdušje, konflikte in pogovore pisca z drugimi. Samo potovanje je postalo dogodek, vreden opisa.

Sestavni del jezika Podmilšakovih potopisov je bilo tudi neposredno nagovarjanje bralcev. Avtor zapiše sklep,

»/.../ zatorej bom tudi jaz začel pošiljati svoje jeremijade v domovino, še bolj žalostne in tožne, da se bodo najtrdosrčnejšim kmetom in kmeticam, gospodom in gospodičinam, solze vdirale po licu, debele kakor vinske jagode; saj se nadjam, da ima gotovo še ktera slovenska dušica kaj sočutja za-me.«
[Podmilšak 1868: 143]

Instrumentalizacija potopisa

Potopis kot hibridni literarni žanr sam po sebi ne omogoča le literarne ali narodopisne povednosti; marsikdaj je lahko sredstvo, s katerim želi pisec z opisi poti, svojih srečanj z neznanim in razmišljanj o njih vzpostaviti nekaj drugega.

Potopis in narodopis kot prostor literarnega programa

Potopis, največkrat uporabljen in obravnavan s strani literarnih zgodovinarjev [Kmecl 1976: 306; Kos 1991: 198–199] je **Frana Levstika** *Popotovanje od Litije do Čateža*. Izšel je v prvem zvezku Slovenskega glasnika leta 1858.

Levstik je uporabil potopisno zvrst, da bi na poseben način posredoval svoje predstave o novi podobi slovenskega slovstva. Potopis postane prostor za nekaj drugega. Doslej so potopisci potovali, da bi nekaj »posebnega« videli in to popisali (prim. značilen Vernetov komentar):

»/.../ ali desiravno sim celi popoldan okrog hodil, nisim vender nič posebnega vidil razun nekiga vojaka brez orožja, ki je golonog vole pasel.« [Verne 1852a: 171]

Levstiku pa je potovanje izhodišče za razmišljanje o potrebi po slovenskem romanu, slovenskem literarnem programu. V tem razmišljanju je eno osrednjih vprašanj tudi ljudski jezik. A v kakšnem sobesedilu je zanimanje za ljudstvo in ljudski jezik?

Mnogi informacij narodopisnega značaja Levstik ne vidi, ne sliši ali ne razume:

»Še kmalo nisem vidil na kmetih tako čednih grobov. Skoraj vsaka gomila je otrebljena in posajena z okroglimi kamenci,

kakor imajo navado pri mestih. Ne vem, je li cerkovník tako domiselen, ali imajo ljudje toliko spoštovanja do mertvih.» [Levstik 1858: 15]

Pripovedovalec je namreč skupaj s prijateljem potoval mimo pokopališča v začetku novembra, po prazniku vseh svetih; ob informaciji o eni sami ženici, ki zna in poje od »Jezusovega terpljenja 70 razdelkov dolgo pesem«, izrazi le travmo večine zbiralcev slovenskih ljudskih pesmi, da nimamo tako bogatega ljudskega izročila (predvsem junaških ljudskih pesmi), kot ga imajo Srbi:

»Minula je doba, ko se je skladalo in pelo. /.../ Ako bi mi tudi imeli Vuka, nimamo pesmi, da nam bi jih zbiral, in ko bi prav imeli pesmi, gotovo nam bi manjkalo Vuka, /.../« [1858: 14–15]

Ob tem omeni »neslovenca Koritka« kot zbiralca ljudskih pesmi in pozabi ali spregleda Vrazova prizadevanja in njegovo delo.

Kakšno vlogo je imel »preprosti« človek, informator v teh potopisih? V nekaterih je bil vsaj pomočnik, nosilec, ki je sem in tja podal kakšno informacijo. Najmanj pomembno vlogo ima spremljevalka Tara, ki pripovedovalcu nosi prtljago; njen edini navedeni odgovor je: »Na Presiki« (15); drugi ženski liki imajo prav tako stransko vlogo, njihova vloga in njihov govor sta omejena na ironične zaplete, npr. v prizoru s kokošmi [1858: 49–50]. Po Elkarju lahko domnevamo, da kaže dejstvo, kdo je omenjen in kdo ne, na socialno in drugačno neenakost v kulturi in na pripadnost pisca [1980: 58]. Pripovedovalec kar obsežno navaja starega kmeta Bojica, še več pa se posveča Mertolazu. Oba govorita o vsakdanjih stvareh, največ o vinu in nekdanjih časih.

Če zaostriamo podobo, pripovedovalec in njegov izobraženi prijatelj nista potrebovala informatorjev, saj sta si znala razložiti skoraj vse in sta tudi vedela, kaj je dobro za ljudstvo. Na terenu sta bila že s čisto določeno predstavo, ki jo je bilo treba le izpopolniti z osebno izkušnjo popotovanja in jo tako obarvati, oživiti.⁸

Primer rabe ljudskega jezika in vsakdanje snovi pogovora (o vinu, premoženju ipd.) je najobsežnejši in opremeljen z navedki v drugem nadaljevanju [Levstik 1858: 46–51].

»Kdor je prijatelj narodovega izobraženja, gotovo želi, da bi se zaterle prazne vere; pa vender je tudi res, da s tacimi vražami zginejo ob enem vsi narodni zakladi: pesmi in pripovedke, po nekterih deželah celo pobožnost.« [1858: 50]

Tu postavi stari kmet Bojic (ali mogoče celo pripovedovalec?) vprašanje, načeto že pri Majarju [1847: 27–28], o tem, kako negativen

⁸ Prim. Majarjev opis srečanja s »prostakom od tih ljudih«, v katerem je dominacija obiskovalca, tujca jasno razvidna [1847: 36–37].

vpliv ima lahko izobraževanje na tradicionalno podobo ljudske kulture. Nastajajoče šolstvo je gotovo spreminjalo podobo vasi.

Literarni zgodovinarji menijo, da Levstikov literarni program ni zelo obsežen [Kos 1991: 199] in da je le skromen delček celotnega besedila [Kmecl 1976: 306]. V resnici je bil potopis (glede na pripovedovalčevo razmerje do upovedovanega okolja in ljudske kulture) predvsem sredstvo za kritiko razmer na področju slovenskega slovstva in jezika.

Pogled (kolonizatorja) v bližnjo daljo?

Bosna in Hercegovina je bila priljubljen cilj potopiscev. Tako so bila prva poročila o tej deželi objavljena že v petdesetih letih. V Novicah je Matija Majar napisal daljše poročilo o pokrajini [1858b]; v Slovenskem glasniku pa so v letih 1858 do 1860 natisnili prevod izvlečkov Kukuljevičevega potopisa. V sedemdesetih letih, ko je Avstro-ogrška monarhija po sklepu berlinskega kongresa zasedla Bosno in Hercegovino, je bilo zelo popularno pisati o njej. Objavljeno je bilo kar nekaj poročil Janeza Navratila, Iga Koša in Rajka Peruška.

Ivan S. Kukuljevič⁹ v veliki meri poroča avtobiografsko. Motiv za objavo povzetka je bila želja po popisu »te nesrečne dežele«, ki »govori mnogo o tužni raji (kristjanih) v tužni Bosni« [Kukuljevič 1858b: 45]:

»Zemlja, napojena s solzami revnih kristjanov, polna zdihov in joka, je domovina naših bratov, lastnina njih je – ali vendar jih žulijo in tarejo Turčini, kolikor le morejo.«

Kukuljevič rad izraža distanco do tujega, opisuje umazano, blatno okolje, neurejenost; kakor druge [Navratil 1878; Perušek 1882: 369; prim.] ga posebej moti neurejenost prometnih povezav in slabih cest [Kukuljevič 1858b: 83]. Posplošuje in z etnografskim sedanjkom stereotipizira nekatere značilnosti prebivalcev Bosne. Poudarja, da je obnašanje »Bosnjaka«/.../ »sicer sirovo, pa odkritoserčno«, njegov jezik pa »lep in oglajen« [1858b: 84]. K temu dodaja mnenje: »Rekel bi, da bosniške Turkinje lepše govore naš jezik, kakor djaurke.« [1858b: 147]

Kar Kukuljevića najbolj prizadeva, sta meja, »kterā deli dva velika carstva, pa le en edini narod, /.../« in razmerje med obema stranema:

»Tu in tam isti narod, med sabo v vednem prepiru, je po žigal eden drugega, ropal, plenil in ubijal v kervavih bojih svojega soseda in brata toliko stoletij.« Kar jima je skupnega, je »/.../ narodu prirojena slovenska ljubezen /.../ s starimi pesmami

⁹ Omenjam ga zato, ker je prvo med poročili o Bosni nakazovalo simpatije do krščanskih »bratov« in v marsičem določalo tudi poznejšo recepcijo avstro-ogrške okupacije Bosne.

čuje se iz te in une strani Save, ter veže z neko čarobno vezjo duše dveh sorodnih narodov v eno telo.« [Kukuljević 1858b: 46] Aktualnost potopisov o turškem imperiju [Šmitek 1988: 381; prim.] in številnost potopisov o Bosni in Hercegovini je bila v iskanju rešitve za trpeče brate. Misel na Bosno je prežeta s pričakovanjem, da se bodo bratje kristjani vrnili pod plašč krščanske, katoliške Avstrije [Šmitek 1988: 397; prim.], da bodo pod enim voditeljem in eno vero. Tako rešitev je nakazal tudi Kukuljević:

»Ali vse kaj družega bi moglo postati iz tega tako srečno ležeče-ga mesta, ako bi se uredilo, kakor se gre, brodarstvo in živejše občenje [komunikacija] po Savi, ako bi dobila nesrečna dežela ob Uni upravljanje evropsko, ako bi se storilo kaj za omiko in bolji red, za ceste in obertnijo, ako bi spoznali svoje zemlje bogastvo in svoje duševno siromaštvo.« [1858b: 46]

Zanimivo bi bilo vedeti, pravi Ekmečić, koliko so ta poročila vplivala na to, da je bila okupacija tako lahko sprejeta [Ekmečić 1980: 210]. Očitno so bile podobe o Bosni, o njeni zaostalosti in trpljenju krščanskih bratov tako močne, da so vplivale na izid berlinskega kongresa, tako da je lahko potem Avstro-ogrška monarhija v letu 1878 brez težav okupirala Bosno in Hercegovino.

Ivan Navratil je leta 1878 v sedemnajstih [Navratil 1878] in naslednje leto v trinajstih [Navratil 1879] pismih zgradil svoj statistični opis, boljše vodnik po Bosni na podlagi pogovorov z znanci z Dunaja. Navratilov opis po svojem nastanku ni potopis; po pisemski obliki pa sodi v potopisno zvrst, prav tako po svoji funkciji kot vodnik po Bosni in Hercegovini. Gre za natančen opis dežele in ljudi, ki ga je Navratil izpeljal na podlagi poročil in ustnih informacij.

Za potujočega je pomemben opis slabih cestnih povezav (ceste, železniške povezave, konji, cene itd.) in trajanje poti [Navratil 1878: 173–179], npr. iz Trsta do Mostarja najprej z ladjo 4 dni in potem še 12 ur peš oziroma 8 ur s kočijo. Navratil je bil na dvoru avstro-ogrške monarhije uradni prevajalec za slovenski, srbski in hrvaški jezik: jasno je, da je imel dostop do informacij, pri opisovanju kulturnih razlik pa je poudaril tiste, ki so kazale na prednosti monarhije, ki je v tem letu okupirala Bosno. Okupacija je prinesla druge civilizacijske vrednote, posebej v pravu (Navratil govori o t. i. turškem pravu, po katerem je bila beseda Turka, muslimana, to je pravovernega, bistveno odločilnejša od besede kristjana). Nadalje je poudaril religiozno neenakopravnost in spregovoril tudi o jeziku šole, ki je pri muslimanih od prvega razreda naprej tudi turški. Konča z besedami, da je bosanskim in hercegovskim kristjanom z

avstro-ogrsko zasedbo teh krajev v letu 1878 zasijalo rumeno sonce in da je pred njihovimi vrati ne rumeno sonce ampak zlata svoboda [1878: 191]. Tako lahko ta Navratilova narodopisna opisa jemljemo kot opravičilo in legitamacijo avstrijske okupacije.

Popotni spomini Igorja Koša [1883] govorijo o potovanju po Hercegovini v letu 1879, leto dni po okupaciji in vsebujejo krajše opise oblačil in poljedelstva. Koš pričakuje od nove oblasti, da bo uredila gospodarske razmere na tem področju.

*Bosenske zanovetke*¹⁰ *Rajka Peruška* [1882] so niz opisov potovanja in bivanja v Bosni. Svojo pripoved začne z negativnim stereotipom, to je s pregovorno turško lažnivostjo, s »prirojeno lukavostjo« in »podlostjo«, ki je po njegovem mnenju značilna tudi za »krščanske Bosnjake«.

»Pri Turcih igra glasovita 'reservatio mentalis' veliko ulogo. Oni lažejo v javnem in v zasebnem življenji.« [Perušek 1882: 255]

Perušek pri svojem opisu verstev in izobraženosti favorizira krščanstvo nasproti muslimanstvu in katolištvu znotraj krščanstva samega [1882: 255]. Poudarek je predvsem na razlikovanju med učinkovitostjo in delavnostjo zahodnih in »tromostjo in flegmo iztočnih narodov« [1882: 309].

Popotovanje na konec potopisa

Neredko se med avtorji pojavlja skepsa o vrednosti potopisnega žanra kot sredstva, s katerim si bralec bogati svoje znanje. Ti poudarki predvsem kažejo na marsikdaj problematični in subjektivni značaj potopisnega žanra.

Potovanje je končano, pot ...

Eden največjih slovenskih svetovljanov svojega časa dr. **Pavel Turner** pod psevdonimom *Ahasverus* [Petré 1982: 249] v svojih *Popotnih opazkah* [Turner 1881a] ugotavlja, da je potovanje zahteva sodobnega (»našega«) življenja, »naše« omike in mode. Človeku veliko koristi, odvzema trdosrčne predsodke in »pripomaga mu k svetovni omiki« [Turner 1881a: 24]. Avtorjeva namera ni opisovati »galerij z izbranimi umetnostmi«, marveč želi spregovoriti o »faktičnem vsakdanjem življenji, o ljudskem čutenji in mišljenji, o njegovem delovanji in stremljenji, o njegovi gmotni in duševni blagosti /.../« [1881a: 27].

¹⁰ Po Jurančičevem Srbohrvatsko-slovenskem slovarju zanovetati pomeni zabavljati ali sitnariti, nadlegovati.

O posameznih potovanjih ne izvemo kaj dosti, individualne situacije so uporabljene ali posplošene na raven zgloda, etnografski sedanjik ne velja zgolj na ravni naselja ali pokrajine, ampak kar države. Avtor tvori in prevzema stereotipe o francoskem občutku in nemškem neobčutku za modo [Turner 1881a: 90–91], o dobrih francoskih in slabih nemški študentih [1881a: 91–93], o demokratičnosti Švicarjev [1881a: 27], o militarističnem vzdušju v Bismarckovi Nemčiji [1881a: 162] in o nevarnosti nastajajoče nemške socialdemokracije [1881a: 163–166]. Pri opisu stanja v Benetkah [1881a: 25–27] se izkaže njegovo avstrofilstvo. V drugem članku, v *Besedi o jugoslovanskih razmerah* pa se kaže tudi usmerjenost v jugoslovanstvo [Turner 1881b]. Zdi se, da je na prikazovanje nemškega kot sovražnega vplivalo naraščajoče povezovanje med Nemčijo in Avstrijo. Pisatelj tako uporabi neidentificirana potovanja kot priložnost, da predstavi svojo podobo sveta.

Nekako zunaj te obravnave sodi v letu 1897 objavljeno delo **Janeza Mencingerja** *Moja hoja na Triglav* [1897]. Spomini *Nejaza Nemcigrena* so trideset let pozneje napisana zgodba o nikoli dokončani poti, potovanju na vrh Triglava okrog leta 1860. Pri tem avtor ne pozabi omeniti takrat objavljenega potopisa Mihaela Tuška:

»Ne bom vam kraja popisoval, ker zvedli ste že iz Tuškovega potopisa, kako je pust in dolgočasen, ne potopis, ampak svet pri Triglavu.« [Mencinger 1860: 37]

Mencingerja bolj kot samo potovanje zanimajo ljudje in dogajanje. Kontrastira doživetja in naziranja mestnega in vaškega človeka. Nasproti trdni, žilavi, dostikrat vraževerni kmečki naravi postavlja mestno, nevajeno trdega življenja in naporov, obremenjeno z znanjem in vednostjo, ki v teh gorah in planinah nič ne pomeni, saj ne zna razrešiti osnovnih vprašanj, npr. lastnine, dedovanja ali otrokovega zdravja. Osrednji del pripovedi sta dve življenjski zgodbi: prva kratka, v kateri pripovedovalec opiše spomine na svojo prvo ljubezen, in druga, ki obsega več kot pol besedila in upoveduje sentimentalno potovanje, to je zgode in nezgode planinskega čudaka Mlekojeda. Tretji del je razlaga človeške usode, življenja. V prisposodbi gre za upodobitev doživetij junakov zgodbe.

Problem potopisa je v tem, da ima pisatelj na voljo krila nebeške fantazije [Mencinger 1860: 158], zato je obsežna pripoved opis nikoli dokončanega potovanja in razmisleka o življenju.

ZNAČILNOSTI IN TIPOLOGIJE POTOPISNIH SPISOV

V prispevkih nahajamo podobo bolj ali manj ambivalentnega razumevanja slovenstva: predstavljeno je najprej kot dragocenost in redkost, a tudi kot manjvredno. Gonilna misel, odkriti se moramo, je marsikdaj učinkovala kot zavora, saj je iskala posebno tako v nenavadnem kot v navadnem, »trivialnem«.

Travma slovenskih potopisnih poročevalcev na polju ljudske kulture je zadrega Majarja, Levstika in drugih spričo srbskega ljudskega pesništva. Pogosto zapisana tožba je bila, da nimamo Vuka Karadžića in nobene velike poezije, pri čemer se je zgodilo, da je npr. Levstik določene kulturne objektivacije, npr. Zlati očenaš, popolnoma izključil. Rezultat teh tožb je bil, da so razlage oblikovale in ponavljale stereotipno podobo manjvrednosti slovenskega ljudskega pesništva, podobo, ki je razpadla šele ob izidu Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi*, ko so ji Vatroslav Jagić in drugi priznali izjemno vrednost.

Gre za komunikacijo z informatorjem, ki je ambivalentna, preprosto premalo vemo, kateri jezik je uporabljal spraševalec in katerega informator; koliko se je spraševalec približal informatorju in obratno. V kritičnih trenutkih je izobraževalec lahko uporabil bodisi nemščino bodisi latinščino – jezika, ki sta bila informatorju navadno nerazumljiva – in se tako postavil nadenj (npr. Levstikov pripovedovalec v *Popotovanju*, ko rabi latinščino). V takih primerih je bil informator spremenjen v posredovalca zelo določene informacije; bil je nosilec tradicije, ki jo je raziskovalec rabil kot določeno gradivo ali dokaz. Informator v tem primeru ni bil razumljen in sprejet kot ekspert (taka oznaka velja predvsem za raziskave in zbiranje v slovenski etnologiji in folkloristiki 20. stoletja), ampak je bil neke vrste pomožni ključar »narodne zakladnice«, skrinje »narodnega blaga«.

Kako je bil v potopisih opisan »preprosti« človek? Kako je bil njegov jezik preveden? Malo je direktnih navedb, zelo kratke so in nekaj jih je napisanih v narečju. Srečanje je bilo še vedno jezikovno prevedeno.

Drugi prevod je bil zapis srečanja. Ne vemo, ali je bil dnevniški zapis resnično zapisan kot dnevnik. Gre najprej za dilemo, ki jo nakazuje Justin Stagl [1983: 22–23], pa tudi za vprašanje, koliko metodičnosti je bilo že interiorizirano. Vprašanje srečanja s tujo kulturo v potopisih še ni bilo tematizirano. Vsekakor so raziskovalci imeli kar nekaj težav, povezanih s socializacijo¹¹ v novem, tujem okolju. To okolje je bilo novo tudi za kmečke sinove, ki so študirali v Gradcu,

¹¹Vsak potopisec je doživljal neke vrste novo socializacijo in lahko se je zgodilo, da je svoje predsodke v negativnih okoliščinah povečal ali v pozitivnih zmanjšal in moral spremeniti svojo podobo sveta [Elkar 1980: 52; prim.].

Celovcu ali kje drugje in so sekundarno socializacijo doživeli zunaj domačega okolja. O te vrste težavah srečanja in razumevanja podeželskega prebivalstva sta največ pisala Vraz in Majar [Fikfak 1995].

Konec neke zvrsti v etnološkem pomenu

Če jemljemo roman kot literarno zvrst, v kateri je prebujajoče se meščanstvo našlo možnosti doživetij, samoprezentacij in do neke mere avtorefleksije, potem lahko potopise jemljemo kot potrebo tega meščanstva po spoznavanju *Drugega*, ki bi pokazalo na svojevrstnost in pravilnost meščanske identitete; gre za potrebo po razlikovanju med Jaz – Drugi, Mi – Oni [Giordano 1986; prim.]. Navadno samozadovoljno podobo meščanstva je načel Ahasverus s svojimi popotnimi opazkami, s katerimi problematizira celo vrsto šeg in navad predvsem meščanskega miselnega sveta.

Potopisna zvrst z narodopisnega vidika razpade, saj je bilo zbiranje v 19. stoletju rezervirano za ljubitelje. S specializacijo takratnih zvrsti, ne le potopisov, ampak tudi domoznanskih besedil, na različne discipline razpade laično oziroma ljubiteljsko integrativno polje. Čas laičnega enciklopedizma, ko je bil vsak izobraženec strokovnjak skoraj za vsako reč, je bil nepreklicno mimo. Potopisi razpadejo na subjektivno raven, na raven doživetja v smeri literature, in na tako imenovano objektivno raven, na opisovanje ljudi, dežele in statistike.

Konec 19. stoletja tako pomeni tudi konec potopisa kot strokovne aktivnosti, saj se je proti koncu tega stoletja kristaliziralo nekaj smeri, nekaj možnosti, ki so bile bolj prepričljive in uporabne, npr. zgodovinsko, deloma narodopisno usmerjeno domoznanstvo. Potopisi izgubijo svoje mesto znotraj etnologije in gredo bodisi v smer literature ali v smer bolj izčrpnega terenskega raziskovanja.

PODOBE DOMOZNANSTVA

Če potopis nastaja v varni razdalji drugačnosti, neudelež enosti pri tej drugačnosti; če je za pogled potopisca značilna bežnost, zapisovanje resničnosti iz varne razdalje hitro premikajoče se kočije [Cegnar 1859] in če je najustreznejša podoba zanj dana v dnevniškem zapisu – kakšna je in kje nastaja podoba domoznanstva? Nasproti pogledu, ki ga npr. promovirajo Verne v svojih potopisih po slovanskih [Verne 1852a] in italijanskih krajih [1852b] in Cegnar v svojem potovanju od Trsta do Ljubljane [1860] ali Erjavc (s posebno ironijo) v svojem popotovanju iz Ljubljane v Šiško [Erjavc 1859a] in popotovanju polža Slinarja z Golovca po svetu [Erjavc 1859b] – ta pogled bi lahko poimenovali kot pogled nase in na Drugega v gibanju, ki poudarja (posebej pri Cegnarju in Erjavcu) doživljanje časa in bežnosti: podoba sveta je neulovljiva, je samo začasna – nasproti temu pogledu je pogled domoznanca usmerjen navzven, v opis »objektivnega«, »stalnega« takorekoč »trajnega« sveta, karkoli pač s tem vsak avtor razume. Ugotoviti, kakšne so bile motivacije za pisanje, je tudi naloga tega besedila; za bolj prosto dušen in humoren začetek si oglejmo Mencingerjevo ironično utemeljevanje potrebe po krajepisju in potopisju:

»Ko smo tudi mi v Krokarijo prišli, bi morebiti ne bilo bravcom neščečno, popisa Krokarije zaslišati, saj so se že navadili krajepisov; in ne bi bilo prav, da bi Krokarija na vekomaj pozabljena ostala, ker je že skoraj vsak slovenski uljnjak z neizbrisljivimi bojami postavljen v album našega slovstva.«
[Mencinger 1859: 3]

V tem obilju Mencingerjeve ironije vendarle lahko razberemo enega najpomembnejših motivov za pisanje tovrstnih besedil, to je potrebo po samoidentifikaciji; želeli je, da ne sme biti kraja znotraj slovenskega prostora, ki bi bil neopažen ali pozabljen. Ni pa seveda to edini motiv za zapisovanje krajepisnih besedil.

Znotraj različnih narodopisnih,¹ literarnih žanrov je domoznanstvo ovrednoteno za eno najpomembnejših osnov etnologije, predvsem tiste, ki kaže na krog razsvetljenske etnološke misli. Zato mu kaže v tem pregledu različnih možnosti in realizacij narodopisnih zapisov in besedil posvetiti posebno pozornost: vprašati se moramo, kakšno vlogo je imelo domoznanstvo pri oblikovanju zavesti o narodopisnih vprašanjih v drugi polovici 19. stoletja.

¹ Na domoznansko produkcijo gledam kot na poseben literarni žanr znotraj različnih možnosti pisanja narodopisnih, etnoloških besedil. O žanru piše Marko Juvan [1997].

Že konec 18. stoletja je Adolf Freiherr von Knigge govoril o potrebi po dvomu in sistematičnem opazovanju, kar je nemški etnolog Martin Scharfe definiral kot metodično nezaupanje, ki ga spremljata smisel in pozornost za drobne detajle, značilna za antropološki diskurz na Nemškem tistega časa [Scharfe 1995: 3; prim.]; ta perspektiva tudi zahteva, da je treba podvomiti o nekaterih doslej izrečenih predpostavkah, domnevah in se vprašati, ali so možne drugačne, a verodostojne razlage?

Ali lahko na domoznanstvo v 19. stoletju gledamo kot na eno najuspešnejših realizacij razsvetljenskega ali romantičnega pogleda na svet? Ali je domoznanstvo antikvarna ali aktualna kategorija glede na današnji premislek o nalogah in ciljih etnologije? Ali je domoznanstvo sredi znanosti ali pa je obsojeno na njeno preddverje?

Da bi lahko premislili horizont teh vprašanj in se izognili morebitnim tavnološkim izpeljavam, se je treba glede na dosedaj zastavljeno literaturo najprej vprašati, katere spise je mogoče šteti za domoznanske?

Za začetek si skušajmo pomagati z doslej najizčrpnješo obravnavo razmerja med domoznanstvom in etnologijo na Slovenskem, objavljeno v zborniku *Etnologija in domoznanstvo* [Kremenšek idr. 1989]. Najprej naj na kratko povzamem nekatere tam objavljene definicije pojma domoznanstvo, po katerih splošno velja, da za pisce prispevkov pojem domoznanstvo pomeni prevod nemških izrazov Vaterlandskunde ali Heimatkunde² [Pogorelec 1981/1982; Godina 1989; Škafar-Rogelj 1989; Rajh 1989]; vsebinsko je blizu »bazi« [Kremenšek 1989] ali vezan na romantična prizadevanja po spoznavanju narodove samobitnosti [Škafar-Rogelj 1989: 9].

Pri prvem delu sintagme domo-znanstvo (domo) je več možnosti razlage:

- Bernard Rajh govori o domoznanstvu kot preučevanju določenega geografsko-upravnega območja z najbolj širokega, splošnega vidika [Rajh 1989: 23].

- Maja Godina navaja Brockhausovo definicijo, po kateri gre za vedo o stvareh in vrednotah domačega okolja, ki se prične pri rojstni hiši /.../ ter doseže najširšo mejo v okviru zaključene pokrajine ali v obsegu določenega rodu [Godina 1989: 27].

Drugi del sintagme domo-znanstvo (znanstvo) pisci bolj ali manj razumejo kot več disciplin oziroma vidikov, npr. zgodovinskega, zemljepisnega idr.

- Domoznanstvo lahko pomeni znanost, vedo ali učni predmet v osnovni šoli; zanj je značilen celostni vidik (Rajh govori o najbolj

² Tu Škafar-Rogljjeva navaja stališče Brede Pogorelčeve.

splošnem, širokem vidiku), tako da je končna podoba domovinskega opisa zaokrožena, ne pa razdeljena po posameznih panogah³ [Židov 1989: 15].

- Zanj (za domoznanstvo) je značilna interdisciplinarnost, ki jo zasledimo že pri Valvazorju... Nadaljevanje domoznanstva je v kulturni ali krajevni zgodovini [Škafar-Rogelj 1989: 9].

- Znanstvo deloma problematizira pisec teh vrstic, ki predpostavlja [Fikfak 1989a: 81], da gre v obdobju 1848–1860 za tisto kategorijo in vrst pisanja, pri kateri še ni refleksije⁴ o lastnem oblikovalskem, zbiralskem ali raziskovalnem postopku in kjer imajo vse oblike obravnave (geografske, zgodovinske idr.) domovinsko pravico pod okriljem domoznanstva.

Za izhodišče obravnave je treba upoštevati tudi stališče uredniškega odbora zbornika *Etnologija in domoznanstvo*⁵, ki se sprašuje o tem, ali je domoznanstvo resnično antikvarna kategorija, kakšen je njegov doseg [Kremenšek idr. 1989: 7], in daje predlog za oceno razmerja med akcijo *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* in domoznanskim vidikom [Kremenšek idr. 1989: 8]⁶. Zbornik *Etnologija in domoznanstvo* lahko okarakteriziramo kot zbornik prispevkov o posameznih pogledih in piscah na področju domoznanstva, ne ponuja pa nam (niti ni bil to njegov namen) razmeroma podrobne predstave o dogajanju v 19. in 20. stoletju. Upoštevan je bil bolj nenačrten kot načrten vidik domoznanskega dela, pri članku [Fikfak 1989a] pa je sistematika zajela le tisto obdobje, za katerega ni značilna nobena večja sistematična akcija. Vrednost zbornika je predvsem v tem, da lahko razberemo zelo bogat spekter možnosti, znotraj katerih je obstajalo domoznanstvo; zaradi raznovrstnosti pisav so tudi podobe domoznanstva različne; ni domoznanstva nasploh, govorimo lahko kvečjemu o domoznanstvih, o različnih vidikih, in to ne le glede na različno upoštevanje zgodovinskega, zemljepisnega in drugih vidikov, ampak tudi glede na različno pojmovanje razmerja med totalnim in partikularnim, nacionalnim in lokalnim. Pogledi v to resničnost so bili različni; v zborniku je opisanih nekaj primerov dogajanja v obravnavanem obdobju. Prispevki začrtujejo glavne trende v pisanju 19. in 20. stoletja. Zelo tehtno vprašanje o razmerju med etnologijo in domoznanstvom in o dosegu obeh pa odpira domneva Kremenška, ki govori o tem, da je domoznanstvo povednejše od etnologije, in o tistem domoznanskem prizadevanju, ki izraža razpoloženje »od spodaj« in ki nosi demokratičen naboj, saj je domoznanski usmerjenosti zveza z »bazo« immanentna, z etnologijo pa da ni tako [Kremenšek 1989: 152–153].

³ V slednji določitvi pojma se avtorica sklicuje na članek Brede Pogorelčeve [Pogorelec 1981/1982].

⁴ Razlikovati je treba med eksplicitno refleksijo postopka in implicitnim privzemanjem oziroma oblikovanjem znotraj duha tradicije. Pri tem bi kazalo poudariti in raziskati doslej še premalo znano in raziskano šolo retoričnega govora, pisanja.

⁵ Leta 1989 je bila na to temo organizirana konferenca v SEM, Ljubljana.

⁶ Ravnikova [1996] se v svojem poročilu o akciji v zborniku *Traditiones* 25 ni dotaknila teh vprašanj.

Mnenje Marjance Klobčar o razmerju med domoznanstvom in etnologijo v oceni projekta Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja prvemu dodeli slabše mesto:

»Pri domoznanstvu gre za celovitost naravnih danosti in človeške ustvarjalnosti, pri čemer so vidne bolj posebnosti kot splošnosti /.../ Domoznanstvo daje vtis dokončnosti, povedati želi, kar ve, ne odpira vprašanj, na katera ne bi moglo odgovoriti, o vsem pa pripoveduje.« [Klobčar 1992: 89–90]

⁷ Med imeni, ki so bila uporabljena, so bili domoznanstvo, domovinoslovje...

Za slovenski izraz domoznanstvo⁷ imamo v nemščini na voljo dve ustreznici, tako Heimat- kakor tudi Vaterlandskunde. Prvi pojem je ožji, v današnji nemški etnologiji (ustno Reinhard Johler) se pretežno nanaša na raziskovanje ožjega področja (naselja ali kvečjemu pokrajine); predvsem drugo ime (Vaterland) pa nas navaja na misel, da gre za opisovanje, raziskovanje tiste domovine znotraj državnega okvira, ki jo lahko poimenujemo tudi kot oč etnjavo, v kateri je cesar oče prebivalcev cesarsko kraljeve (K. u. K.) monarhije. V okviru Heimatkunde pa pomeni pisanje o regionalnem⁸ ali lokalnem okviru in obsega npr. domoznanski opis Kranjske, Koroške... v delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* ali opise posameznih glavarstev, npr. *Postojnskega*, *Logaškega* ali *Novomeškega okrajnega glavarstva* ali določenega naselja v seriji *Zgodovine fará*. Manj pa gre pri domoznanskem opisovanju za nacionalno domovino.

⁸ O regionalnosti in lokalnosti govorijo tudi sami naslovi, npr. Pajka *Črtice iz duševnega žitka Štajerskih Slovencev*, *Zgodovine fará*, *Postojnsko okrajno glavarstvo* idr.

Drugi del sintagme je znanstvo, to je veda. Da bi opisi veljali za domoznanske, morajo imeti nekatere elemente, segmente (kriterije) znanstvenega premisleka, sistematike, znanstvene metodike, kar je najbolj razvidno iz polemike o metodah (implicitno pa o laičnem ali znanstvenem nivoju obravnave gradiva) med Rutarjem in Lapajnetom ob objavi Lapajnetovega dela *Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev* [Rutar 1885].

Na podlagi analize teh povzetkov lahko zastavim natančnejša vprašanja, ki so osredotočena na naslednje osnovne segmente. Ta vprašanja omejujem na 19. stoletje, na njegovo drugo polovico. Ne izhajam iz ene oblike domoznanstva kot edino pravilne, niti ne iščem prototipa domoznanskega pisanja, ampak različne možnosti, različne napovedi in realizacije, ki jih je domoznanski pogled našel in prikazal. Pri tem se odpira veliko vprašanj, npr. o:

- *horizontu domoznanskega opisa*

Kako daleč sega opisovani dom? Ali je ta dom identičen z državo ali z narodom ali s pokrajino ali z lokalnim nivojem? Katere vloge izpolnjuje ta dom in ali pomeni biti državlján Avstro-ogrske monarhije ali biti pripadnik slovenskega, nemškega, italijanskega naroda ali de-

žele, npr. biti Kranjec, Primorec...

- *raziskovanju, deležu in prikazu ljudske kulture*

Katera, čigava ljudska kultura je vredna opisa? Kdo je objekt (subjekt) opisa? Kakšne težnje ponazarjajo pisci?

- *(retorični) tradiciji opisovanja domačega okolja, o tradiciji domoznanskega opisa*

Kateri domoznanski pogled in znotraj katerih usmeritev se je uveljavil?

- *položaju domoznanskih spisov znotraj znanstvene sistematike*

Kakšen je delež različnih vsebin opisa? Koliko je domoznanstvo (že) interdisciplinarno? Koliko so posamezni vidiki znotraj njega izdelani in jasno poimenovani; kolikšna je želja po celoviti obravnavi in kakšno je razmerje med totalnostjo in partikularnostjo? Ali se domoznanstvo pozneje razvije v kakšno drugo obliko, npr. v kulturno zgodovino ali v posamezne discipline; ali domoznanstvo kot poseben sistematičen pogled in oblika opisa razpade?

- *razmerju med poljudnostjo in znanostjo*

Kakšno je razmerje med ljubitelji in raziskovalci; kdo je bil avtor in kdo kritik domoznanskega spisa?

Preden odgovorim na nekatera zgoraj navedena vprašanja, moram navesti osnovno, operativno orientacijo o tem, kaj mislim pod domoznanstvom v 19. stoletju:

Tako kot je v 19. stoletju narodopisje – etnografija (ali znotraj današnje terminologije etnologija, o čemer nazorno govori Ingrid Slavec Gradišnik [1995]) zbirni pojem, ali drugače povedano, nominalna definicija za različne oblike raziskovanja ljudske kulture, tako je tudi domoznanstvo zbirni pojem za tista prizadevanja, katerih namen je čim bolj podrobno in s čim več strani opisati in raziskati naravno, zgodovinsko in kulturno podobo domače zemlje, njenih prebivalcev in njihove kulture.

Gre za tiste spise, ki govorijo o domačem kraju, domači pokrajini, tudi o določenem geografsko-upravnem območju, katerih namen je navadno z upoštevanjem čim več vidikov (zemljepisnega, zgodovinskega, narodopisnega, naravoslovnega itd.) opisati v naslovu prispevka določeno področje⁹.

Preden poskušam analizirati nekatere težnje v pisanju domoznanskih prispevkov, si na kratko oglejmo osnovne značilnosti stanja v prvi polovici 19. stoletja. Med prispevki, ki so plod sistematičnega dela, je kar nekaj velikih akcij. Koliko so vplivale na raziskovalce v drugi polovici 19. stoletja, pa je možno le približno oceniti glede na njihovo dostopnost in odmevnost. Kar nekaj teh akcij je obstalo ali

⁹Pri izbiri besedil za analizo ni bil odločilen kriterij njihove znanstvenosti.

¹⁰ O obzorjih in konceptih vprašalnic pri nadvojvodi Janezu in njegovem tajniku Georgu Göthu je v prispevku za *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* pisala graška etnologinja Elisabeth Katschnig-Fasch [1982]. Večino vprašalnic je objavil dr. Niko Kuret v prvem zvezku kompilacije Göthove topografije [Kuret 1985].

¹¹ Gradivo Göthove serije, ki se nanaša na slovensko etnično ozemlje, je v celoti kseroksirano in shranjeno na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani. V izpiskih pa je shranjen tudi Ferkov arhiv, ki se nanaša na področje slovenske Štajerske, o čemer poroča Niko Kuret [1985].

obležalo v predalih in ostalo nedostopnih; to npr. velja za vojaške karte z natančnimi popisi, izdelane konec 18. stoletja [Rajšp 1995b; gl.], franciscejski kataster in v veliki meri tudi za vprašanja ljubljanskega gubernija v štiridesetih letih [1838], nenazadnje pa tudi za akcijo nadvojvode Janeza [Kuret 1985; gl.], ki je za celotno Štajersko sestavil ali dal sestaviti več vprašalnic¹⁰, ki so jih informatorji na terenu izpolnjevali in pošiljali v Gradec.¹¹ Žal akcija nadvojvode Janeza ni mogla biti širše odmevna na Slovenskem, saj ni tako kot nemški del Štajerskega doživela izida, ki bi verjetno bistveno vplival tudi na poznejše razumevanje in zapisovanje ljudske kulture. Tako se na tem nivoju zelo resno zastavlja vprašanje kontinuitete s poznejšimi deli in prizadevanji.

Te akcije so bile v veliki meri rezultat prizadevanj znotraj državno-statistične usmeritve in tistih motivov, ki so državne uradnike vodili do poskusov sistematičnega poznavanja svojega okolja zaradi državnih interesov: nastali so na osnovi ene ali več sistematičnih

Kočevarka v ljudski noši

*Star in mlad Kočevar
prodajata pomaranče na
Dunaju*

vprašalnic. Njihov horizont se tako v marsičem ujema s tistim, kar štejeta Wiegelmann [1977] in Kremenšek [1982a] za razsvetljensko usmeritev.

Tipološko lahko domoznanske spise delimo po:

- formalnih kriterijih, npr. po ustanovah, ki so vodile akcijo ali so v njej reprezentirane (Zgodovina fará, Slovenska matica, šolske topografije, priložnostni spisi) ali

- vsebinskih kriterijih, skupnih značilnostih in sistematiki vprašanj glede na:

- razmerje med delom in celoto, med lokalnim, regionalnim in nacionalnim pogledom
- razmerje med upoštevanjem posameznih vidikov (zgodovinskega, zemljepisnega, narodopisnega itd.)
- razmerje med državotvornim in strokovnim vidikom.

Za pregled in analizo spisov, usmerjenih v opis domovine, domačije (gl. izbrano bibliografijo spisov) je bil uporabljen pretežno prvi, bolj (kvazi) formalni kriterij, ki izhaja predvsem iz oblikovanja spisov

O Kočevarjih kot popotnikih in o razliki med moško in žensko nošo so veliko pisali, med drugimi Hicinger, Tomšič in Ivanc.

V delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* jim je name-njeno posebno poglavje.

znotraj specifične komunikacije določenega pošiljatelja, sporočevalca in v veliki meri določenega naslovnika sporočila, kar se pokaže tudi v različnih poudarkih in samih konceptih spisov. S stališča teorije žanra je izbira nekega žanra odločilna tudi za vsebino dela. Pri tem se ponuja možnost naslednje sistematike domoznanskih spisov, ki nam bo služila tudi za osnovni pregled domoznanskega žanra:

- Krajši priložnostni – **krajepisni spisi**, značilni so predvsem za 50. in 60. leta 19. stoletja, o naseljih in njihovih prebivalcih; objavljeni so v Novicah, Glasniku, raznih koledarjih idr. [Fikfak 1989a]
- Sistematični opisi glavarstev – **šolniške topografije**, ki so jih objavljala učiteljska društva od srede 80. let naprej (Ormož, Postojna, Logatec idr.); sem deloma sodijo tudi prizadevanja nekaterih učiteljev (npr. Lapajneti o Krškem)
- **Zgodovine farú** v 80. in 90. letih: gre za dela, nastala na pobudo škofijskega arhiva ljubljanske škofije
- Izdaje Slovenske Matice izdaje o pokrajinah na Slovenskem (posebej **Rutarjeva dela** o Benečiji, Goriškem in Trstu), ki imajo svoje začetke v 60. letih [Munda 1964: 13–35; prim.]
- **Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild**, s konca 80. in začetka 90. let, gre za predstavitev predvsem splošne (ne le ljudske) kulture narodov Avstro-ogrske monarhije.

Toplar

Svet priložnostnih zapisov ali krajepisje

Kdaj in znotraj katere perspektive je nekaj tako drugačno, različno, da postane vredno biti predmet zbiranja in raziskave? Nekaj je vredno ali pomembno šele v razliki. Narodopisje se tako pokaže tudi kot zgodba o domačinu, ki ga situacija in raziskovalni interes prisilita in postavitva v zanj zelo problematičen položaj, tako da se izloči in postane tujec, da lahko vidi in razbira razlike. Zastavlja se vprašanje: znotraj katere percepcije postane neki korak, neko dejstvo tako nerazumljivo, da ga je treba analizirati in predstaviti?

Najprej se to zgodi v priložnostnih domoznanskih zapisih Likarja, Volčiča, Bevka idr., katerih glavni namen je spodbuditi interes drugih bralcev z opozorilom na določeno zanimivost v naselju, npr. Cerkniško jezero [Šumrada 1991a; 1991b; prim.]. V poljudnih člankih¹² avtorjev Bilca, Dolenca idr. v časnikih Novice, Notranjec ipd. je ena glavnih tematik tudi lepota krajine. Navadno te članke pišejo avtorji, večinoma domačini, ki govorijo o širši ali ožji regiji, iz katere so doma [Fikfak 1989a; prim.]. Za spise je značilna manjša ali nikakršna sistematičnost; pregled gospodarstva, značaja ljudi, nekaj osnovnih informacij o številu prebivalstva...

Svet priložnostnih zapisov se pokaže kot vmesni svet – med potopisnim in domoznanskim delom: to dilemo vmesnosti morda v najbolj zgladni obliki predstavlja spis o Loški dolini [Danski 1857], objavljen v rubriki *Ozir po domačii*.

¹² Analizo nekaterih spisov, njihovega oblikovanja in pogleda priložnostnih piscev je opravil Jurij Fikfak [1989a]. Izbrani in obravnavani so bili predvsem članki, ki se nanašajo na področje Notranjskega; objavljeni so pretežno v Novicah.

Novo mesto

Tudi na upodobitvah mest so bili prizori iz ljudskega življenja

POTI V SISTEMATIKO S SEZNAMI VPRAŠANJ

Če je za potopis osnovna značilnost individualnost doživetja in zasebnost zapisa, ki je navadno blizu dnevniški obliki, in če je za priložnostne zapise značilen partikularen pogled z domačega okna, ki upodablja tako naključno zaznavanje eksotične podobe harmonije podeželja kot posameznih dejstev, ki govorijo o potrebi po splošni civilizaciji in razširitvi razsvetljenskega duha med kmetstvo, na podeželje, je za domoznanske spise ključna kategorija razmeroma sistematična evidenca, ki jo omogočajo okviren seznam, katalog vprašanj, v nekaterih primerih vprašalnica, ki naj zagotovi totalen pogled.

Ali obstaja kontinuiteta, povezava z vprašalnicami Göthove serije ali vprašalnicami Ljubljanskega gubernija leta 1838? Ni videti nobene razvidne zveze med temi in poznejšimi, bolj sistematičnimi akcijami, npr. topografijami okrajnih glavarstev, ki so jih zastavili učitelji. Zdi se, da je bila kontinuiteta pretrgana.

Kaj zagotavljajo vprašalnice? Predvsem ponujajo izhodišče za razmeroma enoten in urejen pogled o vprašanem. Ker določajo horizont, znotraj katerega se sprašuje, včasih deloma, marsikdaj pa v celoti določajo tudi obzorje, znotraj katerega se odgovarja. Konceptualizacija vprašalnic ali seznamov vprašanj zato v veliki meri pomeni tudi določitev okvira pričakovanj pri konkretnih odgovorih.

Kmečka hiša s kaščo

Očitno je, da za ta čas ne moremo govoriti o vprašalnicah, ampak kvečjemu o neke vrste seznamu, v najboljšem primeru katalogu vprašanj kot strokovnem metodičnem pripomočku, ki je uokviril in sistematiziral iskanje in zbiranje in s katerim so sestavljali topografije (tako Rutar kot učitelji in duhovniki v navezi s škofijskim arhivom).

Že povedano, ne moremo govoriti o kontinuiteti z vprašalnicami za vojaški zemljevid¹³ ali z vprašalnicami ljubljanskega gubernija ali vprašalnicami za Göthovo serijo [Kuret 1985]¹⁴. Edine vprašalnice, o katerih sem prepričan, da so jih slovenski avtorji registrirali in nanje odgovorili, so bile na začetku tega obdobja (v petdesetih letih) objavljene v *Arhivu jugoslovskega društva* in ponatisnjene v *Novicah* 1858 [Kukuljević 1858a], nanje sta odgovarjala Štefan Kociančič in Tomaž Rutar; na koncu tega obdobja (v osemdesetih) pa so to bila Kraussova vprašanja o šegah in navadah in Štrekljeva vprašalnica za zbiranje Slovenskih narodnih pesmi. Osnovni seznam vprašanj (ali osnovni model izpolnjevanja, opisovanja domačega kraja) pa je obstajal tudi v primeru šolniških topografskih opisov in pri opisih *Zgodovin fará*.

Vprašalnice ali sezname vprašanj lahko rekonstruiramo po besedišču, po konstrukciji odstavkov, po okvirni vsebini v domoznanskih in drugih spisih, npr. *Postojnskem okrajnem glavarstvu*, farah, Rutarju... Eno od pomembnih vprašanj je vloga ljudske kulture znotraj teh topografij: najprej znotraj kataloga vprašanj, nato znotraj realizacij topografij samih.¹⁵

PREDNOST DOMOZNANSKEGA POGLEDA PRED POTOPISNIM

Nezaupanje do kabinetnih antropologov, do njihovih kratkih obiskov in poročil na eni strani in na drugi zaupanje do misijonarjev, do tistih, ki so živeli na določenem ozemlju dalj časa in so poznali jezik domorodcev, je opazno že v 19. stoletju [Stocking 1987: prim.]. Pri nas je podobno stališče (ob šolniških topografijah) najboljše povzel Simon Rutar, ki je izrazil prepričanje, da

»/.../ ravno učitelji v tem pogledu lahko največ storé, ker so v vedni dotiki z deželo in z národom, ker imajo vsak dan priliko oboje opazovati, v tem ko drugim učenjakom le redkokdaj in le slučajno taka prilika ponudi, takó da so njih opazke mnogokrat jednostranske ali vsaj nepopolne.« [Rutar 1889a: 635]

Za opazovanje je nujen stik z »narodom«; bežnost pogleda tujega raziskovalca je tisto, kar napravi spis nepopoln ali enostranski.

¹³ Glede na specifično rabo teh publikacij je seznam vprašanj zelo omejen. Najpomembnejša je sistematičnost, s katero so označili vsako naselje. Zapisani so odgovori na naslednja vprašanja: imena vasi; oddaljenost od sosednjih krajev; trdne stavbe v kraju; vrsta in stanje voda, močvirij in barij, poti, pešpoti in cest, okoliških hribov, gozdov; pripombe [Rajšp 1995b; prim.].

¹⁴ Niko Kuret zelo podrobno govori o historiatu akcije in objavlja vsebino skoraj vseh vprašalnic, zato jih na tem mestu ne navajam.

¹⁵ Posamezne možnosti predstavitev ponazarjam s primeri in odlomki iz *Postojnskega okrajnega glavarstva, Zgodovin fará* in Rutarja.

Učitelj bi moral po Rutarju (v današnjem jeziku) ohraniti interes in pozicijo tujca. Tako učitelj kot duhovnik sta tista izobraženca, ki ljudstvo najbolj poznata in znata o njem največ povedati, saj živa z njim.

V zadnji četrtini 19. stoletja je bilo veliko akcij, ki so jih spodbudili ali izvedli učitelji ali duhovniki in ki so bistveno pripomogle k pregledu splošne podobe kulture (tudi ljudske) na Slovenskem.¹⁶ O njih Rutar v svoji kritiki dveh del (*Postojnsko, Kočevsko okrajno glavarstvo*) pravi, da je namera učiteljev »zeló hvalevredna in v **antropološkem** oziru še vse premalo poznana« [Rutar 1889a: 635].

Med njimi so zelo pomembne akcije topografskega opisa posameznih glavarstev, ki so jih organizirali učitelji in jih imenujem z zbirnim pojmom:

Šolniške topografije

Znanje o ljudskem in ljudski kulturi, o narodnem, lokalnem, regionalnem ipd., zapisano v domoznanskih besedilih, je nastajalo tudi znotraj šolskega programa, predvsem znotraj pouka zemljepisa in zgodovine, deloma tudi jezika. Prikazano je bilo v maturitetnih nalogah na teh področjih, pomembne so bile objave v šolskih izveštjih¹⁷, najpomembnejše pa so bile akcije učiteljskih društev, ki so izdali topografije okrajnih glavarstev v 80. letih 19. stoletja.

Učitelji so svoje akcije zasnovali po izdaji Rutarjevega *Domoznanstva Goriške* in tudi po drugih izdajah. Horizont, znotraj katerih so izdajali svoja dela, je najlažje ugotoviti iz spisov o domovinoslovju v Popotniku ali Učiteljskem tovarišu, kjer je o tem največ pisal Lapajne.

A zato, da so izdajali te spise, so morali učitelji imeti določeno izobrazbo: iz Schmidtove *Zgodovine šolstva in pedagogike* je razvidno, katere predmete je moral poslušati in obvladati tedanji kandidat za učitelja in kakšno izobrazbo si je pridobil. Ta program izobraževanja učiteljev, pretežno usmerjen v zgodovino in zemljepis [Židov 1989; Schmidt 1988a; 1988b; 1988c; prim.], je bil tudi ena od poti, po kateri so šle in nastajale informacije o zapisovanju in raziskovanju ljudske kulture. Med vire informacij o ljudski kulturi in učiteljskih akcijah je treba prišteti tudi časnika Popotnik in Učiteljski tovariš, pa tudi društveno življenje učiteljev.

Šola naj bi po priporočilih nekaterih pedagogov (npr. v Popotniku, Učiteljskem tovarišu in še prej Šolskem prijatelju) zagotovila, da je: »Domovinoslovje /.../ tedaj naj važnejše sredstvo za prvo izomi-

¹⁶ Ta dela med etnologiji niso bila deležna posebne, sistematične pozornosti; veliko pa so bila uporabljena pri izdelavi predstavitev občin ali posameznih poglavij znotraj akcije Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 20. stoletja: Kočevje [Šmitek 1980], Cerknica [Čeplak 1990], Postojna [Fikfak 1986a].

¹⁷ V. Bežek je pripravil in objavil bibliografijo šolskih izveštij v Ljubljanskem zvonu [1893].

ko mladine /.../« [Lopan 1883: 146] in da so domovinska in domoljubna čustva »srčika« vzgoje. Pomembno je še nekaj: »Drugi važen pomen domovinoslovja v ljudski šoli je ta, da se uči mladež svojo domovino spoznavati. /.../ ljubezen do domovine nježnim srcem vcepiti, je učitelja sveta dolžnost, ker se iz nje razvija ljubezen do širje domovne, do države in njenega prevzvišenega vladarja.« [1883: 146]

Zemljepis je treba poučevati na podlagi načel domovinoslovja; ljubezen do domovine je vodilo. Implicitni nagib za izobraževanje je vzgoja k poslušnosti, k spoštovanju oblasti in obstoječega sistema, je vzgoja za upoštevanje in sprejemanje obstoječe hierarhije razmerij med različnimi družbenimi plastmi.

V *Domoznanstvu Ormoškega okrajnega glavarstva*, ki je začelo serijo akcij učiteljskih društev, so jasno zapisani viri za delo¹⁸. Glavni pisec dela Fran Rakuša navaja pomemben podatek, da so učitelji razpravljali o tem, kako pripraviti tako akcijo in kako naj bodo členjeni prispevki¹⁹:

»Celo delo je urejeno po razpravi, katero je omenjen odbor sestavil in je bila v okrajnej učiteljske konferenciji za leto 1884 od učiteljstva potrjena. Razdeljeno je na tri dele in sicer: a) zemljepisni, b) zgodovinski in c) krajepisni del.« [Rakuša 1886: 4]

Iz poročila²⁰ je razvidno, da je obstajal okviren seznam vprašanj ali da so se o njem dogovorili.

Rekonstrukcijo seznama vprašanj in obravnavanih vsebin sem izpeljal na primeru *Postojinskega okrajnega glavarstva*²¹, naselja Ustje (Ustije). Najprej navajam seznam obravnavanih vsebin po vrstnem redu zapisa:

I: položaj naselja; število ljudi in za šolo godnih otrok; značilnosti dialekta in jezika; s čim se ljudstvo »osobito bavi« (poljedelstvo, živinoreja, gozd id.); kmetijske in druge površine; česa največ pridelajo (na poljih, v vinogradih, sadovnjakih); materialno stanje ljudstva; kam hodijo delat; stanje voda; vrsta zemlje; podnebje; poti in ceste; cerkvena hierarhija (dekanija, župnija, vikariat); cerkvene stavbe; značaj ljudstva; govor »naroda«; jed in pijača; živinoreja; poimenovanja v sorodstvu

II: ustanovitev šole; kateheti; zidava cerkve in farovža; seznam duhovnikov.

Na podlagi tega lahko rekonstruiramo osnovni seznam vsebin, na katerega so odgovarjali učitelji. Pretežno gre za:

- geografska vprašanja: (stanje voda, vrsta zemlje, podneb-

¹⁸ Med drugim tudi Rutarjevo *Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradišanske* [1882a].

¹⁹ Osnovni model oblikovanja je pri vseh topografijah enak: Splošni zemljepisni, zgodovinski uvod, ki mu sledijo podrobni, razmeroma sistematični opisi posameznih naselij, v katerih so praviloma šole. V teh posameznih prispevkih je možno razbrati neki okviren seznam vprašanj.

²⁰ V Učiteljskem tovaršu je objavljeno poročilo o nastajanju dela.

²¹ *Postojinsko okrajno glavarstvo* je bila ena najboljših realizacij načrta učiteljskih društev popisati okrajna glavarstva, zato je rekonstruirani seznam vprašanj neke vrste zgled te akcije.

je, kmetijske in druge površine, položaj naselja, poti in ceste)

- demografska vprašanja (tudi) z uporabo statistike in preglednic (rojstva, poroke, smrti, število ljudi, poklicev)
- splošne podatke o prebivalcih, njihovem jeziku, poimenovanih v sorodstvu, značaju in boleznih; o migracijah (kam hodijo ljudje delat)
- opis gospodarstva (poljedelstvo, živinoreja, sadjarstvo, gozdarstvo in materialno stanje ljudstva)
- podatke o šolstvu: število otrok, ki hodijo v šolo in ali so godni zanj; podatki o učiteljih ipd., ustanovitvi šole
- cerkvenoupravna struktura – hierarhija (dekanija, župnija, vikariat), cerkvene stavbe, kateheti, duhovniki
- zapise o nekaterih pomembnih prebivalcih, dobrotnikih in mecenih
- zgodovinske podatke o bitkah in
- ljudsko kulturo (navade, šege, prežitki; hrana idr.).

Na te vrste vprašanj so pisci bolj ali (predvsem) manj sistematično odgovorjali v vseh šolniških topografijah. Med njimi je prvo izšlo:

Domoznanstvo ormoškega okraja (Rakuša 1886)

V uvodu govori avtor Fran Rakuša o potrebi znanja o domovini (tu obširno navajam njegov pogled). V prvem delu utemeljuje, kakšne so naloge šole:

»Narodna šola ima ono uzvišeno nalogo, otroke navajati in dovesti, kolikor je najbolj mogoče, do prave samostalnosti v mišljenji in dejanji. K tej uzvišeni svrhi imajo vsi predmeti, ki se v narodni šoli poučujejo, vsak po svoji vsebini in mogočnosti pripomoči in eden najzadnjih v tem obziru gotovo ni predmet v zemljepisji.«

Nato razčleni sam pojem zemljepisa:

»Ta predmet razdeluje se pa v domoznanstvo in zemljepis, za une, kateri svoje ožje domovine to je svojega rojstvenega kraja nikedar ne zapuste ter žive od zibeli do groba le ondi, kjer njim prirašča vsakdanji kruh, potrebnější je prvi del to je ‘domoznanstvo’.«

Posebno pomembna je angažiranost, pomen tega predmeta v času – glede na izseljevanje. Učitelji so videli v domoznanstvu seznam spoznanj in praktičen napotek, da ljudje ostanejo doma:

»Ne bomo navajali prednosti tega predmeta v sedanjem času, ki se odlikuje z živo in vsestransko trgovino med enim in istim ljudstvom, kakor tudi med raznimi narodi in deže-

lami, omenimo pa, da marsikateri Štajerec ne bi mislil na 'Pitomačo' (kraj na Hrvaškem, kamor se navadno Štajerci preseljujejo) še manj pa na Ameriko, če bi se kedaj svojo domovino, nje prednosti od drugih dežel, bolje na tanko spoznavati učil. Iz tega je razvidno kako pomenljiv je zgorej navedeni izrek!» [1886: 3]

Rakuša problematizira podatke, ki so jih poslala šolska vodstva, in »veliča« podatke, ki jih je prispeval zgodovinar M. Slekovec. V zemljepisnem delu opiše področje (meje, bregove dolin in potoke, velikost okraja) in pripadajoče zemljepisno imenje; spregovori o prebivalstvu, zraku in vremenu, o pridelkih, cestah, šolstvu, zdravništvu in varstvu, farah, jeziku in podnarečjih, šegah in navadah. Opisuje letne šege, vendar kronološko neurejeno. O Barbari pravi, da ni tepežkanja s šibami; opisuje florjanovo, jurjevo, štefanovo, »Ivanje«; po Rakuševih informacijah hodijo o pustnem času »kurenti po vaseh ali kot orači ali nosijo kokota, velbljoda, lintverna, morsko deklico ali kaj družega smešnega, zakar dobodo mesa, jajec in klobas«. Opiše ravnanje ob nevihti, ko zvonijo ali kurijo blagoslovljen les. V zgodovinskem delu spregovori o Francozih in letu 1848.

Tretji del je t. i. krajepisni. Iz vsebine je razvidna nenapisana tridelna struktura opisa vsakega naselja²², in sicer poglavja o cerkvi, o šoli in šolskem okraju in o zemljepisni podobi. Pri posamičnih naseljih opiše zanimive dogodke, npr. Kruce v Središči; Ruse v Središči in Ormožu; Francoze v Središči in okolici; dogodke leta 1848...

Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice (Lapajne 1894)

Lapajne, krški nadučitelj, je v delu, posvečenem dobrotnici zapisal nekatera dejstva o Krškem in njegovih prebivalcih. O virih podatkov pravi:

»Porabil sem za to delce, kar so pisali o Krškem mestu: Valva-zor, Dimitz, Šumi. Nekaj sem še iztaknil v mestnem arhivu in drugod. Veliko pa se opira le na ustno pripovedovanje starih meščanov, in marsikaj vem iz lastne izkušnje in lastnega opa-zovanja. Zahvala J. Bo žiču v Krškem, ki je zapisoval pripove-sti starih ljudi o krških zgodbah in drugim, ki so me na to ali ono opozorili in marsikaj zanimivega povedali.« [1894: 13]

Razmerje med pisnimi in ustnimi viri pa tudi njihovo kvaliteto – prepričljivost, še natančneje določi v opisu 19. stoletja, v katerem navaja da:

²² Opisani so naslednji kraji: Ormož (20 – navedene so začetne strani besedila), Hum ali Holm (27), Središče (34), Sv. Bolfenk ali Wolfgang (45), Jastrebeci (48), Adri-janci (48), Vitan (49), Sv. Miklavž (53), Svetinje (58), Runcč (61), Sv. Tomaž (63), Sv. Lenart pri Veliki nedelji (69), Velika nedelja (80).

»Kar smo do zdaj navedli iz zgodovine krškega mesta, to smo našli v tiskanih in pisanih virih; kar bomo pa navedli iz 19. stoletja, to pa se opira večinoma na ustno izpovedanje starih Krčanov, oziroma na naše lastno tolmačenje raznih dogodkov v mestu samem in v deželi Kranjski. Naslednji podatki bodo ipak dosti verodostojni, kajti poizvedeli smo jih od precej izobraženega meščana²³, kateri jih je nabral pri drugih someščanih. Mi smo jih samo pretresli z ozirom na njih zgodovinsko vrednost in jih, kolikor se je dalo, sistematično vredili. Pričnimo najprvo z mestnim gospodarstvom.« [Lapajne 1894: 47]

²³ Po Lapajnetovem mnenju lahko prepričljivo, verodostojno zgodbo zagotovita izobrazba in poizvedovanje pri drugih someščanih. Objavitelj teh zgodb ima samo nalogo, da jih sistematično uredi in loči med bolj ali manj objave vrednimi.

Pisec nadaljuje svoje besedilo s podatki o prangerju in javnem kaznovanju, pravici do ribolova in obhodu po Krškem.

Tako obširen navedek je potreben zato, ker gre za pomembno vprašanje, kako gledamo na Isto, na Svoje, katerega del smo in kaj nas pri tem zanima; na kakšen način lahko postane informacija o lokaciji narodopisno obarvana? Lapajne popisuje zgodbe o pustu (65), o mačji godbi uradniku (61), o pasijonskih igrah (53).

Že izhodišče, implicirano v samem naslovu, terja sinhrono obravnavo. Ne gre za zgodbe o dogodkih, ki so se zgodili na lokalni ravni in kažejo na posebno naravo Krčanov, npr. upor o pustu, pretep štirih biričev idr., temveč za pripoved o stanju, o odnosu prebivalcev do jezika, med katerimi je vladala pretežno nemščina, idr.

Postojnsko okrajno glavarstvo

Gre za akcijo, pri kateri so sodelovali skoraj vsi učitelji s tega področja. *Postojnsko okrajno glavarstvo* s podnaslovom *Zemljepisno-zgodovinski opis* je izšlo leta 1889. V njem so na sistematičen način zbrani podatki o zemljepisni, zgodovinski, deloma umetnostno-zgodovinski in prav tako deloma narodopisni podobi naselij. K slednji je sodilo opisovanje govora (narečja posameznega naselja), hrane, večasih noše in marsikje značaja ljudi. Delo ima značaj sistematičnih odgovorov na seznam vprašanj in je posvečeno štiridesetletnici vladanja cesarja Franca Jožefa. Delo omogoča razbrati družbeno optiko in zagotavlja domoznansko, (v veliki meri) narodopisno obzorje.

Šolniške topografije so bile deležne resne kritike, predvsem v Ljubljanskem zvonu, manj v šolskih glasilih ali časnikih učiteljev, Popotniku²⁴ in Učiteljskem tovaršu. Ocene in poročila so bili številni, najtemeljiteje pa je njihovo delo ocenil Simon Rutar v Ljubljanskem zvonu [Rutar 1889a]. Njegova recenzija *Postojnskega okrajnega glavarstva* pove o akciji učiteljev predvsem naslednje:

- da je razdelitev vsebine neustrezna (statistika, potem drugo)

²⁴ Leta 1889 je bilo objavljeno poročilo brez podpisa na straneh 62–63.

- da učitelji obravnavajo šolske občine namesto navadnih, katerih meje segajo čez šolske
- da gre za nepotrebna ponavljanja (kraj Nanos je omenjen 6-krat)
- da je raba zgodovinskih virov in literature neposrečena: zakaj uporabljati Valvazorja, če so na razpolago dela Schumija in Dimitza; zakaj spise Kandlerja, če je na razpolago dokument de Franceschija o slovenskem imenu Postojna iz let 1344, 1367 in 1459
- da je treba slediti osnovni kronologiji (najprej starejši, nato novejši podatki!);
- da ima delo polno tiskarskih napak in napak proti logiki in zgodovini;
- da beseda Rog ni nujno povezana z rogatim gorovjem in
- da je področje ljudske kulture, predvsem nekaterih njenih prvin ostalo zanemarjeno.

Kritike odpirajo tudi vprašanje, za katerega naslovnika so bile šolske topografije pisane; koga je zanimala podoba življenja, ki so jo želeli predstaviti učitelji? O tem jasno spregovorita avtorja *Kočevskega okrajnega glavarstva*²⁵ Tomšič in Ivanc, ki v predgovoru poudarita namen dela, predvidene naslovnike in svojo osnovno željo:

»Koristno in potrebno je vsakemu, da pozna razun svojega doma in domačega kraja tudi svojo soseščino, sosedne občine, župnije in okraje. Ni pa vsakemu mogoče, iz lastne skušnje spoznavati svet; takemu morajo zadostovati dobri opisi in zemljevidi, da si

²⁵ *Kočevsko okrajno glavarstvo* je ena od mnogih knjig, ki so brez kazala, ima pa posvetilo. Delo je posvečeno Danijelu Šuflaju (okrajnemu sodniku v Velikih Laščah). Posvetila so bila značilnost prenekaterega od teh del: *Postojnsko okrajno glavarstvo* je bilo povečeno cesarju Francu Jožefu, delo Lapajnetta pomembni ženi v Krškem... S tem so si avtorji zagotavljali ustrezen referenčni okvir. V teh primerih gre za sklicevanje na avtoriteto, na lokalno, regionalno ali najraje na državno. S tako referenco dobi delo posebno vrednost, saj se vpiše v poseben krog razumevanja.

S Prema (Notranjska)

sestavi ž njihovo pomočjo sliko večjega ali manjšega kosa dežele. Tem je namenjena pričujoča knjižica – v prvi vrsti učiteljem in učencem, v drugi pa vsakemu, kedor se zanima za zemljepisne razmere in zgodovino kočevskega okrajnega glavarstva.» [Tomšič in Ivanc 1887: 5]

Ali ni slika, ki jo želi upodobiti učitelj, zelena podoba stanja? Posebej zato, ker se pisec odreka opisom določenih značilnosti in nekaterih nivojev ljudskega življenja²⁶, da bi ustregel naslovniku dela cesarju Francu Jožefu? Ali ni torej šlo za neke vrste samocenzuro²⁷, zaradi katere so pisci zamolčali problematične vsebine, hkrati z njo pa tudi za legitimacijo obstoječega stanja; ali ni največja zasluga razsvetljenstva, da je z opisovanjem razlik med kulturami in s poudarjanjem potrebe po pouku in znanju v bistvu afirmiralo prevlado obstoječega sistema in razmerij moči in tako na določen način služilo potrebam države?

Jasno je, da gre na vseh področjih, tudi na domoznanskem za vprašanje vzpostavljanja določene strokovne javnosti z nacionalno ali regionalno zavestjo, ki je imela in čutila potrebo kupovati in publicirati take prispevke.

Čigav prostor je bilo domoznanstvo? Uspešnih laikov ali neuspešnih znanstvenikov ali...? Glede na predvidene rezultate in objave gradiva pomeni domoznanstvo tistega časa preddverje znanosti, kar velja posebej za učiteljske akcije, bistveno manj ali težko pa za poljudno pisanje strokovnjakov, npr. *Zgodovine fará* pod Koblarjevimi vodstvom in Rutarjeve spise.

Pomembno vprašanje je, katere ravni ljudske kulture (ali njeni prežitki) so bile sprejemljive in katere ne. Bistveno bolj kot pri šolskih topografijah je to mogoče videti pri *Zgodovinah fará*.

Zgodovine fará

Okrog 10 publikacij (s posameznimi stranmi narodopisnega značaja) v seriji *Zgodovine far ljubljanske škofije*²⁸ je nastalo na podlagi dela škofijskega arhivarja Antona Koblarja, ki je nekatere župnije opisal sam, pri nekaterih pa sodeloval z gradivom iz škofijskega arhiva. Koblarjevo delo je bilo s strani uradnih, priznanih zgodovinarjev zelo pozitivno ovrednoteno: »S to razpravo²⁹ si je (avtor Anton Koblar, op. J. F.) pridobil našo zahvalo in priznanje ter želimo, da nas v kratkem iznenadi z novim zvezkom, kateremu naj potém sledi še mnogo drugih.« [Kos 1884: 218]³⁰

²⁶Mislím predvsem na tiste nivoje ljudskega življenja, ki jih je prikazoval Janez Trdina v svojih *Hrvaških spominih ali Kranjcih na Hrvaškem*.

²⁷Pri Etnološki topografiji slovenskega etničnega ozemlja lahko omenim dva primera, kjer je zagotovo šlo za samocenzuro, ko niso bile opisane nekatere, z državnega ali nacionalnega vidika problematične vsebine: Na Kočevskem sistematičen izbris neke kulture s cerkvami vred v zaprtem vojaškem – policijskem delu občine [Šmitek 1980]; v Postojni pa npr. zapis v rokopisu in neobjava nasprotij med močjo in prisotnostjo srbohrvaško govoreče vojaščine in Postojnčani [Fikfak 1981; 1986a].

²⁸Komentarjev akcije *Zgodovina fará* je bilo več; pomembni in povedni sta očni Frana Kosa [1884] in Simona Rutarja [1884].

²⁹Gre za knjigi *Zgodovina Sorške fare* [Koblar 1883] in *Zgodovina Preške fare* [Koblar 1884].

³⁰Očitno je, da je zgodovinar France Kos spoštoval strokovno delo vodje škofijskega arhiva Antona Koblarja.

Zgodovina Cerkljanske fare [Lavrenčič 1890]

Lavrenčič v *Zgodovini Cerkljanske fare* opiše značaj ljudstva, ki je zelo verno in pobožno. Pravi, da so bile na novo vpeljane procesije ali cerkveni sprevodi (16 v fari, zunaj nje 14 oz. 15) in bratovščine velika pomoč v boju proti krivoverstvu (Lutrovemu nauku) [Lavrenčič 1890: 15–20]. Omenja še nekaj vraž, v glavnem po principu analogije³¹. Na pustni večer pusta žgo (20). Spregovori tudi o poljedelstvu (20–21), živinoreji (21), sadjarstvu (21–22), gozdarstvu (22–23) in trgovini ter obrti (23).

Sledi komentar razmer na podeželju, ki ga kaže navesti v celoti: »Dasi je danes gmotno stanje dobro in ljudstvo zelo pridno, se je vendar bati v bodoče občutljivega pomanjkanja in revščine. Vsaj je znano, da žival in žito sta vedno ceneji, a posli in dninarji vedno dražji – to boli kmeta. Tudi v obleki je veliko potrate; vsak skoro, naj si je imovit ali siromak, se oblači lepo in dragoceno, da se često ne loči hlapec od gospodarja, dekle od gospodinje in njenih hčera. Stara, trpežna noša se zelo opušča, le peča se je tu in tam ohranila. In naposled ve vsakdo, da prosta ženitev ni v blagor gmotnemu stanju.« [Lavrenčič 1890: 23]

³¹ Tako omeni povezavo med zvonjenjem in mrličem, med ugašanjem luči na pomembne dneve in smrtjo, med številom kukavičinih zakukanj in številom let idr.

Procesija v Idriji

Lamentacija je v delu o oblačilni podobi podobna Hicingerjevim pripombam v opisu Kočvarjev [Hicinger 1856]. Komentar o »prosti žentvi« pa se postavlja proti novemu zakonu, ki je dovoljeval bolj svobodno poročanje, in spominja na Vrhovnikove besede, da je revščine preveč, ker se po »pogubivni postavi vsak slepar sme ženiti /.../« [Vrhovnik 1885]. Izrazil je občutljivost in negotovost glede smeri družbenih sprememb.³² Komentar je primeren kot oznaka duhovne podobe tedanjega časa, ko je šlo za korenite spremembe, saj je bila tlaka odpravljena, kmet pa je hotel biti gospodar. Piscec se boji te nove podobe, o kateri se zdi, da bo odpravila ustaljeno, obstoječo hierarhijo na podeželju. Za pisce zgodovine župnij razvidne delitve, ohranjene kot relikv oblačilnih redov, ni več. Ni več delitve, ki bi ohranjala in vzpostavljala razvidno hierarhijo na področju razmerij med različnimi stanovi, najprej na relaciji mesto – podeželje, potem na relaciji duhovnik – laik in še na relaciji kmet (lastnik) – hlapec. Željo ohraniti obstoječa razmerja razvidna in trajna opisuje tudi Peter Vodopivec v prispevku o nazorih in horizontu Janeza Bleiweisa [Vodopivec 1996: 26].

³² Po Hudalesu [1997: 104] Flandrin trdi, da bi se glede na družbeno in gospodarsko situacijo težko vsi poročali; odprava prepovedi poroke je pomenila tudi pritisk na načine dedovanja itd.

Zgodovina Adlešičke fare na Belokranjskem [Šašelj 1887]

V svoji zgodovini³³ Šašelj pravi, da se »narod Adlešičke fare peča s poljedelstvom, živinorejo in vinarstvom. Polje je bolj slabe nego dobre vrste, ker je zemlja ponekodi zelo ilovnata [Šašelj 1887: 3]. Živinoreja je na slabih nogah, /.../ vinogradi preveč razkosani. S sadjerejo se Adlešičani dokaj pečajo. Med domačo obrt smemo prišteti posebno lepo predivo

³³ V Dodatku Šašelj navaja okrog 160 adlešičkih lokalizmov in domačih imen za naravoslovje.

»Kranjica« plete slamnati pas

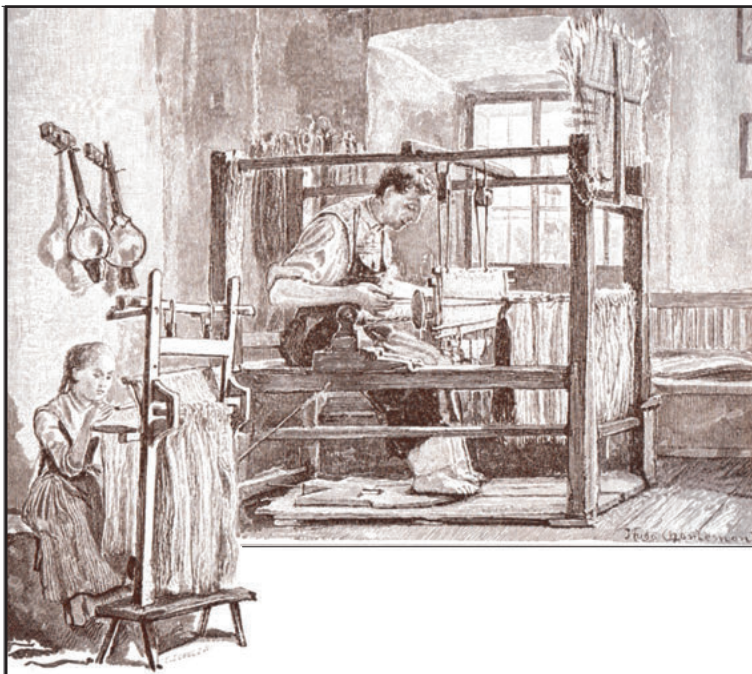
in platno, /.../ tkanje, sveče /.../ Noša je še dandanes večinoma domača, narodna, bela, dasi se tudi tukaj opazuje zadnja leta bolj in bolj, kako jo opuščajo.» [1887: 4–5]

Minevanje nekega obdobja je ena od konstant v opisih iz 19. stoletja. Pred očmi zapisovalcev in raziskovalcev so izginjale tradicije.

»Kar je starejših ljudij, opravljajo se še prvotno, po vsem belo, po zimi in po leti, a mladina pa uže ne. O nedeljah in praznikih so mladi ljudje, vzlasti po zimi, povečini skoraj črno oblečeni. A to se opaža že tudi po nekoliko pri starih, posebno v onih vaseh, ki so bližje Črnomlju, kakor v Tribučah in Pribincih, dasiravno pred dobrimi desetimi leti nisi opazil, kakor se pripoveduje, skoraj v celi fari nobenega črno oblečenega. A v malo letih bo stara, lepa narodna noša izginila, in mesto nje bo nastopila slaba in draga črna obleka, ki se ne prideluje doma, kakor bela, marveč se mora kupovati za drage novce in je pri tem še veliko manj trpežna. Ž njo se bo pa že sicer slabo blagostanje Adlešičke fare še bolj pohujšalo.» [1887: 5]

Šašelj razlaga obstoječe stanje s prodorom denarja, pohujšanja, za katerega ni jasno, ali gre za ekonomsko ali za moralno slabše stanje.

»Adlešičko ljudstvo je jako mirnega značaja ter dobrega srca, kakor večinoma Belokranjci. Prepira, sovraštva, tožbarenja,

Tkanje

Ročno delo oziroma delo doma, npr. pletenje košev, tkanje, mletje, lončarstvo idr. so posebej piscem v *Zgodovinah fará* pomenili možnost delne samoza-dostnosti podeželja in neod-visnosti od mesta

tatine Ti skoraj ne pozna, in pokojni g. župnik L. Gorenjec mi je pravil, da v vseh desetih letih, odkar je bil on tu, ni čul o nobenem zločinu ali hudodelstvu. Pa pri vseh teh dobrih lastnostih vendar ni brez napak. Poglavitna je ta, kakor večinoma po Belokranjskem, da ljudje v dobrih letih in časih premalo pomislijo na prihodnost. Predolgo 'pirovanje' od nedelje zvečer do četrtega zvečer, drage 'botrinje', 'godišča', 'praščine' i.t.d. napravile so marsikomu že obilo dolga, iz katerega se ni kmalo izkopal.

Da je ljudstvo revno, temu krivo je pa v prvi vrsti tudi preveliko razkosavanje zemljišč, slabo polje in pomanjkanje dobrih pašnikov za uspešno živinorejo. Tako je n. pr. v celi fari en sam

gospodar, ki ima celo zemljišče ali grunt. Pol zemlje ima jih 42, po eno tretjino 58, po četrtno 67, po šestino 16, a eden je celo, ki ima samo osmino in dva samo po desetino. Razvidno je toraj, da pri tako majhnih zemljiščih ljudstvo ne more biti bogato.» [Šašelj 1887: 5–6]

Za tako stanje so krive slabe navade, namreč način dedovanja, pri katerem nastane več lastnikov in več problemov, povezanih s tem.

»Na nekdanje združno življenje nas še marsikaj spominja. Uže imena vasij nam spričujejo, da so bile tu posamezne zadruge, kakor Adlešiči, /.../ Na zadruge spominja nas morda pa tudi še običaj, da žene svoje može še danes vičejo, in žena pravi svojemu možu, kadar govori o njem, moj gospodar, in ne: moj mož, ali soprog. Sem ter tje pa nahaja se tudi še skupno premoženje, kateremu je več bratov skupaj gospodar.» [1887: 6–7]

Nostalgija za narodno nošo je utemeljena s pomanjkanjem denarja in slabo trpežnostjo kupljene obleke. Prav tako racionalnost pričakuje Šašelj pri večdnevnikih »pirovanjih« in še posebej pri razkosavanju zemljišča.

PROBLEMATIZACIJA PODATKOV, EVIDENCE, STATISTIKE...

Eno pomembnih vprašanj tega časa je bilo, kako prikazati podatke in kako ponazoriti stanje prebivalstva. Konec 19. stoletja se je statistika formalizirala že v toliki meri, da je postala sestavni del zapisov in poročil. Kot pravi Michel Foucault, so tabele postale sestavni del razmišljanja in objav [1971]. Lindenfeld navaja polemike in diskusije o tem, kako se je statistika v 19. stoletju uveljavljala v Nemčiji [1997: 131–133]. Na Slovenskem jo srečamo med drugim v Slovenskem glasniku, Kresu³⁴, pri Rutarju, v Zgodovinah fará in drugje.

Statistični opisi so se polnili z etnološko vsebino in provincialna [lokalna] poročila so se razvijala v podobni smeri. Statistika je postala ena od ločnic med znanstvenim in poljudnim delom. Obstajala je na različnih nivojih, na nivoju šolskih topografij, zgodovin fará; uporablja jo tudi Simon Rutar. Iz tega, katere podatke imajo na voljo, se da sklepati o dosegljivosti, dostopnosti oziroma razpoložljivosti podatkov in prizadevnosti zapisovalcev. Premalo je podrobna pri šolskih topografijah, kjer se omejuje praviloma na število ljudi, učencev, na sezname učiteljev in duhovnikov; natančnejša pa je v knjigicah o zgodovinah fará, pri katerih so duhovniki uporabljali matične in družinske knjige,

³⁴ Preglednico uporablja Jakob Sket v prispevku *Avstrijsko prebivalstvo po občevalnem jeziku* [1882].

s pomočjo katerih so vodili osnovno evidenco prebivalstva. Učitelji in Rutar so imeli na voljo manj podatkov, predvsem so se opirali na uradne objave in na šolske evidence.

Med prvimi resno uporabljata preglednice in osnovno statistiko³⁵ Simon Rutar [1882b], Anton Koblar v *Zgodovini Sorške fare* in *Zgodovini Preške fare*, prvima med deli znotraj serije *Zgodovine fará*. Pri Sorški fari pisec najprej statistično opiše faro, saj je »statistika važen del zgodovine« [Koblar 1883: 7]. Zanimata ga dve vrsti podatkov, število hiš in »duš« v treh časovnih presekih³⁶, in sicer 1750, 1862 in 1880. Ne uporablja statusa animarum, ampak samo rojstne, poročne in mrliške knjige od leta 1697 naprej. V drugi tabeli [1883: 7] omenja samo najbolj značilne, pomembne in zgovorne razlike med številčnimi podatki: »Izbrana so v naslednji pregledni tabeli tista leta, ki kažejo največo razliko gledé števila.« Tako navaja številke od leta 1685 do 1880 in zbirno število v letih 1780–1880: rojenih 4431, umrlih 3946 in poročenih 827.

³⁵ V tem času lahko govorimo o evidenci in statistiki kot sinonimih.

³⁶ Ni jasno, na kateri osnovi je avtor dobil te podatke – ali na osnovi statusa ali kako drugače.

V *Zgodovini Preške fare* uporabi avtor Anton Koblar [1884] podoben način, le da zbirno in verjetno po načelu zanimivosti³⁷. Koblarjevo načelo je statistično zgodovinsko, brez oznak prebivalstva, deloma pa uporablja osnovni geografski opis.

³⁷ Omenjenih je 10 letnic – 1787, 1802, 1804, 1819, 1821, 1838, 1850, 1860, 1870, 1883.

Hkrati z navdušenjem nad novim načinom prezentacije podatkov pa se je pojavila tudi že problematizacija njihove vrednosti in veljavnosti. O samem načinu evidence, o preglednicah in statistiki pa so se spraševali le nekateri pisci. Pri pripravi preglednic Simon Rutar problematizira naslednje podatke:

»Ko bi bilo števljenje natančno, pokazala bi se še večja nedostatnost. Ali da so gore navedene številke pomanjkljive in napačne, to se jim vidi na prvi pogled. Tako je n. pr. pri nekaterih dotični duhovnik uračunjen samo kot katehet, pri drugih pa kot katehet in pomočni učitelj posebe, tako da se zdi, kakor bi na teh šolah podučevali dve sili, a vendar je bil katehet in podučitelj jedna in ista oseba.« [Rutar 1882b: 253]

Pri *Zgodovini Cerkljanske fare* si je vprašanje, ali navedeni podatki držijo, zastavil tudi Lavrenčič [1890]. Če Rutar razmišlja o tem, kako včasih ni mogoče jasno razmejiti med katehetom in učiteljem, Lavrenčič vpelje kritiko virov – razmišlja o pravih številčnih vrednostih, ki izhajajo iz matičnih knjig. Na podlagi poročila iz leta 1807 podvomi o tem, ali so podatki točni; vzame podatke iz leta 1807 in aproksimira rast prebivalstva. Prav tako podvomi o podatkih ljudskega štetja iz 1869 in 1880, ki izkazujejo upad prebivalstva; sam ugotavlja, da se je število prebivalstva zvečalo.

Gre za jasno izražen metodični dvom o naravi zbranih podatkov.

REFERENČNI SVET PISCEV DOMOZNANSKIH BESEDIL

Horizont, znotraj katerega so mislili in pisali svoje spise učitelji, duhovniki in drugi, lahko razumemo in poimenujemo kot poseben svet s svojim referenčnim okvirom. Ta okvir nam pove, na kakšen način so pridobivali podatke, kako so razumeli svojo vlogo zapisovalca in raziskovalca določene regije in na kakšen način so si zagotovili verodostojnost in zanesljivost svojega dela. Pri *Postojinskem okrajnem glavarstvu* je ta svet zamejen predvsem na sekundarno literaturo, npr. na poročila Kandlerja; pri cerkvenih, župnijskih topografijah na škofijski arhiv in matične knjige; pri Rutarjevih zgodovinskih topografijah pa tudi na lastna raziskovanja in zbiranja po arhivih.

Tako je npr. referenčni svet Antona Lesjaka razviden iz navedenih virov in literature v njegovem opisu zgodovine Dobrovske fare [Lesjak 1893]. Navaja Valvazorjevo *Die Ehre*, Dimitzevo *Geschichte Krains*, Klunov *Archiv für Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, Schoenlebnovo *Carniolio*, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, *Šematizem ljubljanske škofije (792–1891)*, *Zgodovino fara*, *Letopis Slovenske Matice*, *Učiteljski Tovarš*, *Danico*, *Ljubljanski zvon*, *Dom in svet* idr. Pri zbiranju pa mu je bila v veliko oporo tudi pomoč Antona Koblarja, škofijskega arhivarja [Lesjak 1893: III-IV].

V *Zgodovini Cerkljanske fare* [Lavrenčič 1890] avtor Ivan Lavrenčič med uporabljenim gradivom navaja Kluna: *Archiv für Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, *Mitth. des historischen Vereines für Krain*; Schumija, Valvazorja, Dimitza, Matičine *Letopise*, *Slovenca*, *Slovana*, farne in šolske kronike, kot ustne vire pa župnika Golobiča in deželnega arhivarja Koblarja.

NAMERE IN ŽELJE PISCEV

Tako pri šolskih kot cerkvenih spisih je bil poudarek na vzgojnih vidikih, predvsem na tem, kako vzgojiti ljudstvo za boljše, bolj pametno in verno življenje in kako ga izobraziti, da bo uspešno, da bo omikano, civilizirano in da bo dovolj poslušno in pripravljeno na podobo sveta, o kateri so učitelji in duhovniki mi-

slili, da bodisi najboljše ustreza dejstvom in pričakovanjem višjih upravnih struktur bodisi območju duhovnega horizonta, znotraj katerega so razsvetljevali ljudstvo.

Ti spisi ustrezajo bistveni dikciji razsvetljenstva, to je govoriti o razumnih odločitvah in dejanjih, z izobraževanjem pripravljati najširše ljudstvo na nastajajočo industrializacijo in z vzgojo usposobiti novo delovno silo. Zgodba teh opisov je na neki način tudi zgodba o kultiviranju nekultiviranih. Spisi prav tako povzemajo ideologijo družbe, ki je skušala ohraniti obstoječa razmerja med družbenimi plastmi [Vodopivec 1996; prim.] in hkrati civilizirati podeželje.

V tem času so bili objavljeni tudi drugi spisi, ki so bili nekoliko odmaknjeni od teh zahtev in so sporočali o dogodkih na tem ozemlju in o stanju kulture ter navsezadnje pričali tudi o tem, da obstaja možnost drugačnega pisanja zgodovine.

O tem nas prepriča delo Koblarjevega sopotnika in sodobnika Simona Rutarja.

Prizadevanja Matice Slovenske

Na tem mestu velja omeniti manj znane akcije, ki so bile izpeljane znotraj Matice Slovenske, od 60. let naprej.³⁸ Med dela, ki so bila pretežno domoznanske, predvsem pa naravoslovne narave, lahko štejemo tudi Žirovnikovo *Cerkniško jezero*, ki je izšlo pri Matici. Izdaja je povedna zato, ker je sprožila strokovno polemiko in vprašanje znanstvene narave dela³⁹ ter s tem vprašanje znanstvenega ugleda Slovenske matice.

Drugačne veljave so bila dela, ki so znotraj te ustanove učenihi Slovencev bistveno zaznamovala pogled na to, kaj je domoznanstvo in domoznanski pogled. Mednje sodijo spisi Simona Rutarja o Goriški in Gradiški, ki so izšli za potrebe srednjih šol, o zgodovini Tolminskega, o Trstu in okolici in o Benečiji, ki pa je izšel zunaj obravnavanega časa. Zagotovo so na Rutarjeve poglede na zgodovino, zemljepis in na narodopisje vplivali bivanje in študij v Gradcu ter poslušanje predavanj pri Gregorju Kreku. Na tem mestu naj poudarim, kako je Rutar opisal želje po domoznanstvu, kako je konkretna dela ocenil in kako jih je sam uresničil v svojih delih (do leta 1895).

³⁸ Naštete so v Šlebingerjevi [1930] in Mundovi [1964] bibliografiji del Slovenske matice.

³⁹ Tipologija perfektnega domoznanskega opisa je deloma razberljiva iz komentarja in kriterijev F. Seidla pri oceni Žirovnikovega opisa Cerkniškega jezera [Seidl 1899].

Zgodovina Tolminskega [Rutar 1882b]

Rutarjevo delo *Zgodovina Tolminskega* obsega skupaj z dodatki 249 strani, od tega obsega *Prirodnoznanški opis Tolminskega* 55 strani, *Statistični del* pa 12 strani. Pri statistiki navaja le številčno gibanje prebivalstva.

Rutar v uvodu k delu pravi, da je zgodovina tako majhne pokrajine upravičena, saj je bila dežela tako obdana z naravnimi mejami, da se je že od nekdaj štela za samostojno. V uvodu je bistvena naslednja izpeljava.

»Natorno je tore, da se je začelo na Tolminskem razvijati čisto posebno, od drugih različno življenje z lastnimi navadami in značajnimi svojstvi. Zato je opravičena trditev, da ima Tolminsko svojo posebno zgodovino, ki je vredna, da se marljivo zbira in skerbno preiskuje, ter sedanjemu in bodočemu svetu spisuje u prijetno zabavo, še bolj pa u poduk in živ uzgled.«
[Rutar 1882b: 3]

Za etnologa je tu pomembna predvsem trditev o vzajemni pogojenosti med okoljem, v katerem so živeli Tolminci, in med njihovimi navadami, značilnostmi in zgodovino.

Rutar nas uvede v svoje razumevanje zgodovine pokrajin ali manjših delov z uvodom, v katerem pravi, da ni navadno slišati o zgodovini »male pokrajine«, dosedanje zgodovine so navadno zgodovine večjih področij (tako majhna področja, kot je Tolminsko, so v njih omenjena le mimogrede) ali pa glavnih mest. Razlog za obravnavo Tolminskega sta relativni posvetna, cerkvenoupravna samostojnost in zaokroženost. Geografske okoliščine so pogojile posebno, drugačno življenje z lastnimi navadami. Zato se Rutarju zdi trditev, da ima Tolminsko svojo zgodovino, upravičena.

Naj povzamem nekaj možnosti razlage: beseda natorno (naravno) sodi v semantična polja, povezana z biologijo ali geografijo; argumentacija, ki jo Rutar uporabi, je znotraj geografskega obzorja. Znotraj tega razumevanja lahko trdimo, da so geografske danosti bistveno vplivale na zgodovino in zgodovina dežele je pogojena tudi z njeno geografijo.

V Rutarjevi razlagi je bil nehote spregledan eden ključnih veznih segmentov: geografske danosti so omogočile drugačno življenje, drugačne »lastne« navade in drugačna »značajna svojstva«. In te, rekli bi lahko etnično – etnološke značilnosti, so omogočile posebno, drugačno zgodovino.

Drugi razlog, ki je pri Rutarju prav tako dovolj jasno razviden, je vpliv vsakokratnih posameznih državnih, vladnih odločitev

na življenje, na ravnanje in vedenje prebivalcev na tem področju. Posebej razločno se da to videti v tistih delih besedila, kjer Rutar govori o kulturnih razmerah na Tolminskem v srednjem veku, v obdobju do francoske zasedbe in v 19. stoletju. Glavno sporočilo, ki ga hoče Rutar vseskozi dokazati in ga na ustrezen način tudi potrjuje, je, da je vsaka odločitev – naj si bo glede meje, pašne ali gozdne, naj si bo glede šolstva, sodstva idr. – vplivala na življenje, na omiko ljudi in na njihova medsebojna razmerja. Posebej izčrpna so v tem pogledu naslednja poglavja:

- *Kulturno življenje u srednjem veku* [Rutar 1882b: 63–82]

V tem poglavju Rutar opisuje tri najpomembnejše stanove v srednjem veku, in sicer plemiče, svobodnjake in »robe« (tlačane). Glavni poudarek je na slovenskih svobodnih poljedelcih, ki so jih Nemci, ko so premagali »naše dežele«, spremenili v tlačane (63–64: navedene zadevne številke strani), in na razmerju med »sveto vero«, »sirovimi običaji« in »krivo vero« – slovenskim bogočastjem drevesa in studenca. Verovanje pripisuje določenim nosilcem, npr. vero v volkodlake pripiše »potujočim šolarjem«, ki so ljudstvu prerokovali in ga učili »vsakojakih vraž« (65). Spregovori o duhovskem stanu in njegovi omiki (66); o prometnih povezavah – cestah, mitnicah, mostovih in roparjih (66–70); o trgovini in denarju (70–72); splošno o gospodarstvu in posebej o živinoreji (72); naravni katastrofah in epidemijah (potresih, kugah) (72–73); o davkih (73–74); o upravi – patriarhu, grofih – državnih knezih, (74–75); o sodstvu (75–76); o cerkveni upravi in sporih med cerkveno in državno oblastjo (76–78); o občinah in županih (78); o prebivalcih – Slovencih in »Nemškorutarjih« (78–80); o njihovem značaju (80); na koncu poglavja Rutar navede nekaj pripovedk (80–81) in omeni nekatere pomembne ljudi (81–82).

Veliko več gradiva je imel na voljo za naslednje obdobje, to je zgodnji novi vek: *Kulturne razmere na Tolminskem od XVI. do XVIII. stoletja* [1882b: 131–185]

Za čas 19. stoletja pa je za Rutarja značilno naslednje, kar najbolj definira v uvodnih stavkih poglavja:

- *Od francoskih vojna do 1880* [1882b: 185–215]

»U primeri z osemnajst stoletji je to majhen oddelek časa, katerega zgodovino nam je pregledati. Ali ravno ta doba je silno važna, ker u nji premenilo se je popolnoma vse javno in domače življenje našega naroda. Nove misli, novi nazori, nove šege in nova obleka stopile so mesto nekdanjih, tisoč let starih. Kmet postal je od gospoda neodvisen in sloboden

lastnik svojega zemljišča. Stara priprostost je izginila, nov čas porodil je nove potrebe, a dohodki se neso množili u isti meri, in zato je začelo blagostanje pešati, tako da se dan danes naše ljudstvo le še z velikim trudom uzdržuje.» [1882b: 185]

Glavni razlog za vse te spremembe je po Simonu Rutarju povzročila francoska revolucija, ki je postavila in utrdila načelo, da so

»vsi ljudje tudi politično jednaki, bratje u uživanju državnih pravic, da tore ne sme biti med prebivalci jedne države razlike gledé političnih pravic po stanovih. Francoska revolucija je uničila staro feudalno ustavo in razglasila kmeta za slobodnega posestnika od njega obdelovanega zemljišča. S tem se je popravila tisočletna krivica, ki se je godila ubogemu slovenskemu narodu, katerega so bili zmagajoči Nemci naredili roba iz slobodnega posestnika.» [1882b: 185]

Vendar se je hkrati od te revolucije tudi distanciral, saj je že v naslednjem odstavku zapisal:

»Sama na sebi pa je bila francoska revolucija jeden najstrašnejših dogodkov, ki je terjal brez števila človeških žertev, tako da je skoro po vsej Europi u potokih kri tekla. Grozovitosti, ki so se takrat na Francoskem počenjale, nemajo primera u zgodovini.»

Nato omeni francoske bitke ter upravo in razmere, ki sta jih ustvarila francosko sodstvo in uprava. Omeni slovenski jezik v cerkvi pri molitvah in litanijah; grofe in njihovo upravljanje. Ob spremembah leta 1848 posebej poudari vpliv le-teh sprememb na življenje ljudi:

»To oslobojenje in druge državljanske pravice, katere je ljudstvo dobilo usledi dogodkov l. 1848, kakor tudi veliki napredek novega časa (železnice, telegraf, tovarne itd.) so popolnoma predrugačili življenje našega ljudstva.» [1882b: 204]

Nadaljuje z opisom temeljnih sprememb kmetov v doživljanju sveta:

»Poprej je imel kmet malo potreb; živel je z malim zadovoljno ter štedil u jedi, pijači in obleki. Po letu 1848 pa so se odperla nova sredstva, po katerih je človek lahko hitro obogatel. Ljudje ob železnicah in velikih cestah navadili so se hitro pridobivati, pa tudi hitro zapravljati. Najenkrat je bilo zdaj sto potreb u hiši (tabak, kava, lepa obleka), za katere se poprej ni znalo. Nasproti tem potrebam pa je obdeloval naš kmet svojo zemljo še vedno po starem kopitu ter je redil živino, kakor njegovi očaki.» [1882b: 204]

Nato spregovori o potrebi po postopnosti revolucije, da bi se lahko ljudstvo privadilo novim razmeram.

V Rutarjevih spisih lahko vidimo podobo, začetek ali zasnovno kulturne zgodovine, ki zadeva vse plasti prebivalstva.

***Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in
Gradiščanske [Rutar 1882a]***

Rutarjeva knjiga *Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske* je bila namenjena za učbenik, saj jo je izdala Cesarsko-kraljeva založba šolskih knjig. Prvo poglavje je geografski opis, skupaj okrog 16 strani, in sicer *Naupična izobrazba, Poveršje in podnebje, Gorovlje in Vodovlje*; politični opis na petih straneh *Razdelitev dežele in Ustava in uprava*; opis prebivalstva, okrog 11 strani, in sicer *Prebivalstvo sploh, Gibanje ljudstva, Prebivalci po veri in narodnosti in Največji kraji na Goriškem*.

Posebno poglavje zavzema omika, razdeljena na gmotno in duševno. Pod prvo, skupno je napisanih okrog 17 strani, Rutar razume in opisuje naslednje sestavine: poljedelstvo – posebej ga zanimajo vprašanja lastništva, razmerja med veleposestjo in malo posestjo, število dninarjev in poslov; vprašanja kolonata; navaja žita in posevke in osnovno statistiko pridelkov idr. Druga podpoglavja so *Vinstvo*, sadjereja, gozdi, *Prirodnine*; *Živinoreja*; *Obertnija* in *Kupčija*. V podpoglavju o duševni omiki opisuje samo šolstvo, to je šole, dobrodelne zavode in društva.

Največji del (več kot pol) knjige obsega poglavje *Zgodovinski del* – opis zgodovine Goriškega od najstarejših časov do sodobnosti: *Goriško pod Rimljani*; *Goriško ob času preselovanja narodov*; *Goriško pod oglejskimi patrijarhi*; *Goriško pod lastnimi grofi*; *Goriško pod Austrijo u XVI. veku*; *Goriško u XVII. in XVIII. veku* in *Goriško u XIX. veku*.

Rutar je uvedel svojski stil, s katerim pokaže soodvisnost narave, kulture in življenja ljudi. Za analizo Rutarjevega pisanja in oblikovanja besedila si kaže ogledati primer opisa Krasa:

»Poletje je navadno vroče in zelo suho, /.../ vroč zrak, ki popije vso mokroto iz megl. /.../ Vendar ima Kraševce rajše suho leto, ker takrat mu trta boljše obrodi, vino pa je zanj glavni pridelek. O suši trpe ljudje in živina veliko žejo. Učasi morajo vodo prinašati po tri do pet ur daleč. Zato si izdelujejo u novejšem času globoke vodnjake z vladno in deželno pomočjo.« [Rutar 1882a: 9]

»Na planotah je podnebje ostro. /.../ U Gorici že prodajajo zrele črešnje, ko na Lokvah še cvesti ne začenjajo.« [1882a: 10]

»Tudi u visokem gorovlju nahajamo skalnate planote, obdane okoli in okoli z visokmi verhi. /.../ Umes je kaka obrastena dolinica, po kateri pastirji svoje čede pasejo. Tudi na visokih in širokih slemenih so dobri pašnikih in zato nahajamo po njih planine, u katerih delajo po leti okusni sir.« [1882a: 11]

»Toplice in zdravilne vode nahajamo tu pa tam po deželi (n. pr. pri Korminu, Volčah, i. t. d.), ali rabijo se le malo. /.../ Te toplice (teržiške, op. J. F.) upotreblja na leto okoli 420 domačinov in 50 tujcev.« [1882a: 21]

Pri Rutarjevemu pisanju lahko vidimo naslednji oblikovalski princip. Zemljepisni opisi, opisi naravnih okoliščin in pogojev so oblikovani tako, da pokažejo na prepletenost naravnih in človeških, kulturnih dejavnikov in pojavov. Očitno je bilo tej podobi prepletenosti podlaga Montesquieujevo mnenje, da je narava tista, ki vpliva na značaj človeka. Značaj človeka je povezan tudi s kulturo, z narodom, kateremu pripada; razmerje med naravo in kulturo je soodvisno in prepleteno.⁴⁰

Tako govori o narodnostni meji med Slovenci in Italijani.

»Po narodnosti ravna se tudi ljudski značaj. Prebivalci goratih krajev so bolj počasni, zamišljeni, resni, poterpežljivi in uztrajni. Prebivalci nižine so pa bolj uzbunjeni, bolj živi in spretni, pa tudi bolj razdražljivi in spremenljivi. Sploh pa je goriško ljudstvo srednje, zdrave in krepke rasti (le blizo morja je bolj slabotno). Ono je delalno, ljubi svojo domovino in zločini so med njim primeroma redki. Povsodi se opazuje naudušenje za napredek in za pouzdigó blagostanja.« [1882a: 35]

Rutarjev način opisovanja na eni strani navaja splošne ocene, za katere uporablja 3. osebo množine, na drugi pa jih ponazarja s konkretnimi dogodki, pri katerih je možna časovna umestitev in določitev akterjev; vseskozi se nanaša na kulturo in obenem poudarja, predvsem pri opisih prebivalcev gorskih krajev in doline, njihovo odvisnost od narave. Narava in kultura sta za Rutarja del stalne nevidne komunikacije, prav tako je pomembna tudi odvisnost življenja kmeta (podrejenih) od konkretnih vladarjevih odločitev.

DELEŽ NARODOPISNIH OBRAVNAV

Pri opisih okrajnih glavarstev ali far je bilo narodopisne podobe razmeroma malo, največkrat piše o tem v rubriki Statistika, včasih pod naslovom Šege in navade, Ljudstvo ipd. V zvezi s tem je mikavno brati Rutarjevo kritiko *Postojinskega* in *Kočevskega okrajnega glavarst*

⁴⁰ Pri tem delu ni statističnega opisa.

⁴¹ Ne ocenjujem Rutarjevega splošnega prispevka za slovensko narodopisje, ampak govorim o tistem razumevanju, znotraj katerega je Rutar kritiziral prispevke drugih; znotraj razumevanja narodopisja kot folkloristike.

tva in jo primerjati z realizacijo v njegovih delih o Goriškem, Trstu in Benečiji. Vendar je ostala želja po prikazu ljudske tvornosti tudi pri njem v veliki meri neuresničena⁴¹. Takratna pretežna usmeritev na ljudsko pesem, delno prozo, lahko izraža tudi dejstvo, da je bila drugačnost prepoznana le na tem področju. Ob tem je treba dodati, da je Rutar napisal dobro kritiko Scheinigove zbirke slovenskih ljudskih pesmi [Rutar 1889b], sam pa ni nikoli zbiral ali objavil gradiva ljudskega izročila.

V opisih težav in zadreg kmečkega prebivalstva, podeželja pri prehodu iz fevdalnega sistema v čas po zemljiški odvezi je gotovo Rutar med najzanimivejšimi poznavalci tega časa. Zdi pa se, da pa je imel predvsem posluš za zapisovanje okoliščin, v katerih se nahaja ljudska kultura in manj smisla za zapisovanje konkretne drugačnosti (npr. šeg in navad, pesmi). Morda gre tudi za zadrego pri opisu, – namreč med zapisovanjem podobe, ki jo imamo o nečem sami, in tisto, ki bi jo radi posredovali drugim ali od njih pričakujemo, da bi jo imeli o nas. Gre za vprašanje prepoznavanja drugačnosti.

Vprašanje narodopisja je pravzaprav tudi vprašanje, kdaj in kako opazimo, opazujemo Drugo kot zanimanja in opisa vredno. Kdaj je določeno ravnanje, kdaj so določene šege in navade tako posebne, da so vredne zapisa.

Lončarstvo

RAZMERJE MED LOKALNIM IN NACIONALNIM

Etnološki, narodopisni opisi so v veliki meri pomenili bodisi afirmacijo obstoječega stanja bodisi željo po obnovi nekdanjega stanja. Med spise take vrste lahko v veliki meri štejejo tudi domoznanske. Kljub vsemu pa se je v njih bil tudi spor med nacionalnim in lokalnim, regionalnim pogledom.

Boj ali konflikt med lokalnim in nacionalnim se je bil npr. v Nemčiji posebej na ravni simbolov, ki so bili uporabljeni za eno ali drugo argumentacijo. V tem smislu se ne loči veliko od boja med regionalnim, lokalnim in nacionalnim pri nas, le da je pri nas potekal na drugačnih ravneh. V Nemčiji je bil na eni strani boj za prevlado nacionalnih interesov predvsem stvar duhovne elite, na drugi pa so bili lokalni, partikularni interesi posameznih vladarjev [Sellin 1988: 241–264; prim.]. V slovenskem prostoru je med različnimi pisci domoznanskih spisov šlo za diskurz med partikularizmom in nacionalno idejo, o tem največ govori Rutar v kritiki Lapajnetove knjige o zgodovini štajerskih Slovencev [Rutar 1885] in pri tem poudarja različna gledanja in različne koncepte razumevanja tega, kaj je pomembnejše. Pri Lapajnetu gre po Rutarjevem mnenju za regionalni

»Šlapanje« – vleka sena

princip, Rutarju pa je bistveno pomembnejši nacionalni princip in šele nato regionalni.

V domoznanskih spisih je prav regionalno in lokalno prišlo do izraza; vendar je vseskozi, skoraj v vseh spisih navzoča, včasih pod druge vsebine rahlo skrita nacionalna komponenta⁴², npr. pri *Postojinskem okrajnem glavarstvu*.

⁴² Nacionalno se s tem potrjuje kot ena osnovnih stalnic večine vseh (ne le domoznanskih) spisov.

⁴³ Z združenimi močmi – gl. predgovor v *Postojinsko okrajno glavarstvo*.

V širšem okviru pa je šlo za boj nacionalnih interesov proti centralni državi, ki je pod plaščem nadnacionalnih državnih potreb z načelom »Viribus unitis«⁴³ spodbujala lokalne, regionalne, partikularne interese in s tem zakrivala centralistične težnje in germanizacijske vplive.

Razlika med Rutarjevim in Lapajnetovim konceptom v temelju kaže na različno pojmovanje vloge domoznanstva in tudi na razmerja med partikularnim in totalnim razumevanjem resničnosti.

CELOTA IN DEL – TOTALNO IN PARTIKULARNO

Če se postavimo na izhodišče, da je ena od (narodopisnih) prednosti domoznanstva tudi njegova kompetenca, da je usmerjeno na človeka, da mu je zveza z bazo imanentna, da ga zanima celota in ne samo nekatere kulturne prvine, potem lahko iz teh stališč izpeljemo, da domoznanstvo ne piše posamičnega, partikularnega, ampak da uprizarja totalno. Ali ga v resnici uprizarja in na kakšen način to naredi ali pa gre samo za želeni učinek, ki ga bralci razbirajo, za iluzijo, ki jo potrebujejo? Konkretnije, kako naj v posamični, partikularni

Tip Slovenca in Slovenke s »Kranjske«

Prekmurski dekleti

izjavi reprezentiramo, interpretiramo totalno in kako se lahko totalno razodeva v posamičnem, partikularnem? Zato se je pri razmisleku o domoznanstvu kot tisti možnosti, ki je (ali naj bi bila) povezana z bazo, potrebno vprašati o razmerju med totalnim in posameznim, partikularnim, najprej kaže preveriti različna pojmovanja totalnosti in partikularnosti. Ta pojmovanja in izpeljave pa so predvsem vprašanje pogleda in predmeta raziskave, nenazadnje pa so tudi v neposredni zvezi s samim načinom pisanja besedil, so torej tudi predmet raziskave jezika besedil.

Znotraj domoznanstva ni enega pogleda, ampak jih je več; lahko jih opišemo z binarnimi opozicijami: partikularni – totalni; lokalni, regionalni – nacionalni; informacija o dejstvu – poučnost spisa idr. Na tem mestu gre za spraševanje o načinu, kako sta zagotovljena to-

Tip Slovenca in Slovenke s Tržaškega

Fizična podoba opisovanih ljudstev je imela pomemben delež v v delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*

talnost opisa in obzorje vprašalnic, najprej v smeri pisca in njegove motivacije, nato pa še v smeri organizacije. Znotraj domoznanstva tako vsebinsko obstajajo vsaj naslednje možnosti:

1. Pogled je domoznanski, partikularen, usmerjen v (po)drobnosti, npr. Bilčevi opisi v Novicah itd. Pridevek domoznanski je zagotovljen s tem, da gre za opise »domačega kraja« in da govori o tem z več vidikov; gre za razmerje med krajepisjem in »ljudopisjem«.
2. Pogled je naravoznanski, npr. Žirovnikovo Cerkniško jezero, kjer je v prvem planu narava, opis človeka in njegovih dejavnosti pa je le delno navzoč.
3. Pogled je domoznanski, totalen, npr. topografska akcija učiteljev, npr. *Postojnsko okrajno glavarstvo*, ki je deloma podobna Götthovi seriji [Kuret 1985], vendar je manj obsežna in ne kaže na morebitne zgodovinske povezave. Razlika med obema je očitna že pri vprašalnicah: slednji akciji je podlaga zelo natančno izdelana vprašalnica, pri akciji učiteljev pa lahko le domnevamo, da gre za okviren seznam vprašanj, po katerem so učitelji oblikovali svoje odgovore.
4. Pogled kombinira različne možnosti in spreminja predmet raziskave. V ta okvir najbolj sodi Rutarjevo delo.

V čem je bila totalnost opisa omejena, kje je bila njena meja? Njena meja je bila prepričljivost posameznika, posameznega dogodka, posamezne dejavnosti, ki je ilustrirala splošno stanje. V teh okvirih najbolj vzorčno oblikuje svoje spise Simon Rutar.

V 80. letih so Slovenci sodelovali pri veliki akciji, popisati narode Avstro-ogrske monarhije z naslovom *Die Voelker Oesterreich=Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen*. Knjigo *Die Slovenen* je večinoma napisal Josip Šuman, skupaj s sodelavci je opisal zgodovino naselitve, kulturo, šege in navade, jezik idr. [Šuman 1881]. Temu delu nacionalnega značaja, pri katerem regionalna oz. deželna razdelitev ni prišla toliko do izraza, je sledilo novo in obsežnejše. Na koncu 19. stoletja tako doleti Slovence še pogled z Dunaja, ki ga lahko simbolično poimenujemo kot delo nadvojvode Rudolfa ali *Kronprinzwerk*.

***Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*⁴⁴**

Gre za projekt posebnih razsežnosti in namer. Tako celovite podobe še ni bilo, zanjo so značilne afirmativnost, zapisovanje ljudsko-

⁴⁴ O obdobju in delu je bila od 11. do 14. 11. 1998 v Gozdu Martuljku organizirana mednarodna konferenca »Ljudska kultura med državo in narodom – Narodopisja na prelomu stoletja v srednji Evropi in “Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi”«, 20 strokovnjakov iz različnih delov Evrope je osvetlilo pomen tega dela za razvoj evropske in nacionalnih etnologij [Fikfak in Johler 1998] in slovenskih odmevov nanjo.

sti na vseh nivojih, manjkala je le delavska kultura. Zaradi različnih pisav so bili tudi pobliski, pogledi znotraj domoznanstva različni:

Ko Levec [1887: 764–765] poroča o akciji, našteje načrtovana področja in predvidene pisce.

»Tako so za 'Narodopis Kranjske' predvideni prispevki o 'národnem življenju' Slovencev (pisatelj prof. V. Urbas v Trstu – 2 poli); o slovenskih národnih pesmih, pravljicah in pripóvedih (pisatelj prof. Ivan Scheinigg v Celovci – 1/4 pole), o gradovih, gradbah selišč in tipih kmetskih hiš (pisatelj prof. Ivan Franke v Kranji – 1/2 pole), o Kočevarjih (pisatelj prof. Julij Schröer na Dunaji – 1 polo), pisatelj prof. dr. Gregor Krek v Gradci o slovenski književnosti (1 polo).

Slovenski jezik in njegov razvoj po vseh slovenskih pokrajinah opiše direktor Jos. Šuman in dotični članek izide pri Štajerski; národno življenje štajerskih in koroških Slovencev, njih národne šege, pesmi, pravljice in pripóvedí, opišejo prof. Fr. Hubad v Gradci, prof. Ivan Scheinigg in župnik Francisci [Levec 1887]. Glavni urednik »cesarjevičevi knjigi je c. kr. dvorni svetovalec vitez Weilen na Dunaju, kateremu je prideljen kot sourednik za stvari, ki se tičejo národa slovenskega, dvorni svetovalec prof. vitez Miklošič«.⁴⁵*

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild (v nadaljevanju ÖUMiWuB) je v bistvu prva tako obsežna, a obenem tudi zadnja izpeljava projekta podrobnega opisa dežel habsburške (avstro-ogrske) monarhije znotraj domoznanstva, kjer pa imajo vse vede (zgodovina, zemljepis, literatura, narodopisje) svoje mesto. Zdi se, da je projekt diferenciacije domoznanstva znotraj tega projekta končan. Delo je pomembno zato, ker so v njem sodelovali tudi pomembni slovenski pisatelji, raziskovalci, ki so jim na ta način podelili status kompetentnega reprezentanta in interpretira regionalnega in nacionalnega (Hubad, Šuman idr.). Pomembno je tudi zato, ker je v njem veliko pričevanj ne le o ljudskem življenju, ampak tudi o ljudskem gospodarstvu. V tem so razlike med avtorji o ljudski kulturi slovenskega prebivalstva znotraj ÖUMiWuB.

Pri projektu ÖUMiWuB se je pokazalo, da pravzaprav ni šlo toliko za razpad pojma domoznanstvo, kot za specializacijo posameznih disciplin; ljudsko življenje se je na tem mestu najdosledneje uveljavi kot eno osrednjih vprašanj znanstvenega zanimanja. Res je, da ga pišejo in rišejo umetniki in pisatelji, ki pa so morali hkrati zadostiti nekaterim znanstvenim kriterijem in so imeli dovolj ugleda za tako delo.

⁴⁵ Dvorni svetnik Franc Miklošič je bil dodeljen za področje slovanskih jezikov in ne le slovenskega; pozneje ga je nadomestil univerzitetni profesor Vatroslav Jagić. Redakcija dela je bila glede na status, ki ga je imela država, dualistična, tj. avstrijsko-nemška in madžarska. Sejam je predsedoval sin Franca Jožefa I., princ Rudolf, za redakcijo in izdajo nemškega (avstrijskega) dela je bil odgovoren Josef Weil von Weilen, njegov naslednik od leta 1889 naprej je bil Heinrich von Zeißberg, tajnik redakcije je bil Josef Böck, za področje etnografije je bil zadolžen Ferdinand von Andrian Werburg, za deželno zgodovino Alfred von Arneth, navedene so še redakcije za topografijo, umetno industrijo, naravoslovje, upodablajoče umetnosti, glasbo, ljudsko gospodarstvo, arhitekturo, literaturo, prazgodovino idr. [Wagner 1989: 60].

Tisto, kar je bilo prej narejeno z vprašalnico ali kolektivom izbranih učiteljev, je zdaj razpadlo na opis, analizo posameznih piscev, ki uporabljajo različen slog.

Pregled vseh štiriindvajsetih zvezkov tega monumentalnega dela, v katerem so bile opisane vse pomembnejše sestavine kulture v avstro-ogrski monarhiji, seznam posameznih poglavij in primerjava posameznih pokrajin potrjujejo vtis, da je šlo za organizirano akcijo, na katero opozarja tudi Fran Levec, ko govori o predvidenih avtorjih besedil.

Zvezki so izšli na koncu obravnavanega obdobja in torej niso mogli vplivati na druga dela: v marsičem pomenijo povzetek dotedanjega dela. Osnovna razdelitev vsebine v posameznih zvezkih je naslednja: opis pokrajine (Koroška, Kranjska); prazgodovina, zgodovina; fizična podoba prebivalstva (Koroška); področje literature, arhitekture, slikarstva in plastike in nenazadnje področje ljudskega gospodarstva – splošne ekonomije (agrarno in gozdno gospodarstvo, rudarstvo in industrija, trgovina in promet). V celoti gledano gre za kar najširše pojmovano kulturno zgodovino. Ljudskost je afirmirana in obstaja na vseh nivojih; navzoča je deloma tudi industrija, pretežno pa kmetijstvo. V teh predstavitvah pa nista upoštevani in predstavljeni predvsem naslednji plasti prebivalstva: v veliki meri manjka delavska, manj ali deloma pa meščanska kultura.

V zelo različnih deležih so Slovenci opisani v kar petih pokrajinah ali kronovinah: Koroška, Kranjska, Štajerska, Goriška in Trst, Prekmurje in Porabje pa znotraj madžarskega dela. V opisu ni Beneških Slovencev, ki so se leta 1866 odločili za Italijo.

- V kronovini **Koroško** opisujeta ljudsko kulturo – ljudski značaj, nošo, šege in navade obeh narodov, nemškega in slovenskega, Rudolf Waizer in Franz Franziszi [1891]; nemško slovstvo, narečje in narečno pesništvo Raimund Duernwirth. Povedke, pravljice, pesem in reki Nemcev je prispeval Valentin Pogatschnigg [1891]; o mitih, povedkah in ljudskih pesmih Slovencev pa je pisal Johann Scheinigg [1891a]. Podroben opis gradov, krajevnih zgradb in tipov kmečkih hiš je prispeval Max von Moro [1891], glasbo pa Thomas Koschat. Zanimivo je, da v koroškem zvezku ni članka o slovenski literaturi, kljub temu, da je bil Celovec v 19. stoletju najživahnejše tiskovno središče slovenskih publikacij; najdemo pa jo v prispevkih o Kranjski in Štajerski.

- Za področje **Kranjskega** sta ljudsko kulturo Slovencev predstavila: Wilhelm Urbas pod naslovom *Das Volksleben der Slovenen* [1891] in Johann Scheinigg v prispevku *Mythen, Sagen und Volkslie-*

der der Slovenen [1891b]. Z gradovi, kmečkimi hišami in drugimi stavbami se je ukvarjal Johann Franke [1891], z glasbo in ljudsko glasbo Friedrich Keesbacher [1891], v nemščini pisano slovstvo pa je obdelal Eduard Sambacher.

- Ena od ambicij tega dela je bila tudi predstavitev posamičnih kultur, ki so jih ločevali predvsem na jezikovni in regionalni osnovi. Tako za področje Koroške kot področje Štajerske sta predstavljena oba naroda. Najobsežneje je za **Štajersko** predstavljena ljudska kultura Nemcev, in sicer v razmerju 70:30. O ljudskem življenju, šegah, navadah in povedkah Nemcev piše Johann Krainz; ljudsko pesem in ljudsko gledališče predstavlja Anton Schlossar; narečje in narečno pesnikovanje orisuje Hans Grasberger. Ljudsko kulturo Slovencev zarisujeta dva avtorja: njihove šege in navade in povedke je zapisal Franz Hubad [1890]; slovenski jezik pa Josef Šuman [1890]. Fizično podobo štajerskega človeka je opisal Emil Zuckerkandl, gradove in utrdbe⁴⁶ pa Josef von Zahn.

- Za področje **Goriške, Trsta in Istre** so pisali: grof Franz Coronini-Cronberg za področje Gorice in Gradiške, Peter Tomasin pa za področje Trsta in njegove okolice. Avtorja sta načrtala osnovno podobo ljudskega življenja in ljudskega značaja Italijanov, Slovencev, Furlanov in Nemcev na tem področju. Ljudsko kulturo italijanskega dela Istre je opisal Peter Tomasin, slovenskega dela pa Alois Spinčič. Razvidna je hierarhija po narodnostih, posebej tam, kjer je jasno nasprotje med Furlani, Slovenci in Italijani [Spinčič 1891: 230–280].

- Opis **Prekmurja in Porabja** je za četrti zvezek madžarskega dela izdaje pripravil Valentin Bellosics s spisom *Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Komitat* [1896]. V njem govori predvsem o ljudski kulturi Slovencev.

Značilnosti nekaterih spisov

Na prvem mestu naj omenim Franza Coroninija. Osnovna težnja Coroninijevega⁴⁷ članka *Volksleben in Görz und Gradiska* [1891a: 161–190] je vzpostaviti in prezentirati nedvoumno italijanstvo Gorice. Najprej govori o meščanskem stanu kot o glavnem in najpomembnejšem predstavniku italijanskega značaja Gorice; drugič, ko opisuje ulice in njih zven, ki za obiskovalca, ki je prvič tu, ne pušča nobenega dvoma o tem, da gre v bistvu za italijansko Gorico (posebej na strani 163). Tako izrecno pravi:

»Veliko število meščanskega stanu, ki daje nekemu mestu narodni pečat, lahko odločno opredelimo za Italijane.«

⁴⁶ Zanimivo in vredno premisleka je, da je v vseh treh delih (Goriško, Koroško in Kranjsko, Štajersko) arhitektura oz. podoba gradov vključena v rubriko *Zur Volkskunde*, v dveh pa ji je pridružena tudi podoba kmečke hiše.

⁴⁷ Njegovo biografijo je napisal Avgust Pirjevec. Poudarja njegovo strpno stališče do Slovencev in različnih kultur in narodnosti, ki so živele v Gorici in okolici [SBL 1925–1932]; za PBL je podobno besedilo prispeval Rudolf Klinec [1976]. V obeh pa manjka podatek, da je prispeval članek za ÖUMiWuB.

Med objavljenimi spisi pri nobenem drugem avtorju ne pridejo tako do izraza negativna stališča do slovenske kulture kakor tu, posebej pri Tomasinu. V dveh prispevkih *Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest* [1891a] in *Volksleben in Istrien (mit Ausschluß der Slaven)* [1891b] Peter Tomasin, čigar katehetski poklic posebej poudari v kritiki njegovega dela *Die Volksstämme im Gebiete von Triest und Istrien* Simon Rutar [1890], svojo večvrednostno pozicijo pokaže z izbiro atributov pri opisovanju lastnosti in značilnosti posameznih kultur, jezikovno pa z dvema oblikama, s tretjo osebo ednine in (marsikdaj) s tretjeosebним trpnikom; zanj je značilna hierarhija po narodnostih, z Italijani na prvem mestu, za njimi so Slovenci oziroma Furlani.

Alois Spinčič v svojem prispevku *Volksleben der Slaven in Istrien* [1891] s svojim načinom pisanja – z menjavo rabe oseb, predvsem pa z rabo tretje osebe množine, z besediščem in izraženo naklonskostjo – kaže na variabilnost znotraj ljudske kulture,

predvsem na njeno pisanost, kar pri Tomasiniju ni primer. Pri slednjem gre za opis situacij, ki naj »mandrijarja« pokažejo v čim bolj negativni luči, podrejenega nasproti izobražencu, nasploh meščanu in predvsem italijanskemu prebivalcu Trsta. V opisu italijanskega dela Trsta je veliko bolj previden. Ta utemeljitev razlike je osnovana na razsvetljskem položaju človeka, ki ima v posesti razum in resnico in razlikuje med izobraženimi in neizobraženimi, med civiliziranimi in neciviliziranimi.

Razmerje med posameznimi prvini

V članku Maxa von Mora *Gradovi, utrdbe in kmečke stavbe* avtor opisuje arhitekturo fevdalne dobe ne glede na to, ali je v njej prebival plemič ali kmet ali tlačan. V opisu položaja na Kranjskem pa so kmečke hiše opisane posebej, pod drugim naslovom, kot arhitektura dvora, gradov in mest.

V teh spisih je govor o ljudskem gospodarstvu, posebej o po-

»Mandrijerka« in kmetica iz okolice Kopra s košaro in mlečno posodo

Poimenovanje mandrijer so npr. v Boljuncu uporabljali za prebivalce Kolonkoveca, ki so gojili zelenjavo in jo prodajali v Trst; Tomasini jo uporablja za Slovence, ki žive v vaseh na obrobju Trsta.

⁴⁸ Podrobnejše upoštevanje hierarhije pri raziskovanju šeg in navad je razmeroma novejši pojav. Pri posameznih raziskavah (npr. v Podgradu 1983–1984; v Boljuncu pri lučanju jabolk na štefanovo) je očitno, da so prazniki poseben fenomen, ki na ravni javne udeležbe in prezentacije, ki jo vidi naključni obiskovalec, do neke mere zakrivajo obstoječo hierarhijo z intenzivnim sodelovanjem vseh plasti pri organizaciji in realizaciji dogodka. Ta raven je bistveno očitnejša pri samih pripravah na dogodek, deležu in pomenu posameznih dejanj in op-ravil ter predvsem pri financiranju dogodka. Tam postane razlika med kompetenco in performanco, med tem, kar nekdo reče, in tem, koliko to pomeni za določeno skupnost in za sam prihodnji dogodek, bistveno bolj očitna.

⁴⁹ S tem mislim ne le semantično raven ampak tudi predikacijo, izbiro konektorjev itd.; vprašanje subjekta je tako v veliki meri vprašanje izbire pisateljskega sloga.

ljedelstvu in živinoreji; pri hišah razlikujejo med večjimi, manjšimi, hubami itd.; odkrivajo obstoječo družbeno in siceršnjo hierarhijo. V opisih šeg in navad pa teh hierarhij⁴⁸ ni; niti med večjim in manjšim niti med starejšim in mlajšim. Opisana kultura je poenostavljena, zvedena je na skupni imenovalec, to je na ljudskost, posebej velja to za prispevek Rudolfa Waizerja in Franza Franziszija [1891] nasproti članku Maxa von Mora [1891].

Eden od razlogov za nepozornost raziskovalcev je bilo tudi dejstvo, da pojavi niso bili videti dovolj markantni – posebni, nekaj nenavadnega [Koschat 1891: 168–169; prim.]. Koschat navaja tiste primere, ki so dovolj markantni, da so vredni zapisa. Omeni starešino, ki organizira obred, da vse poteka v redu, najboljše primere obrti v Ribnici in sitarstvo v Stražišču pri Kranju.

Zakaj je bila potrebna serija *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*? Zaradi samoprezentacije navznoter in navzven, da bi opisala osnovna (želena) razmerja med narodi, njihovo drugačnost, posebnost ipd. Do kod je lahko segala ta posebnost in kje se je začelo filtriranje spisov? Na manifestni ravni je bilo pomembno opozoriti na bogastvo, različnost kultur v monarhiji in na željo po veliki in enotni državi, na latentni pa je bilo to delo vodnik po kulturi in nekultiviranih področjih monarhije; zaradi razmerja sil in deleža obravnav pa je impliciralo germanizacijske težnje.

VSE ZA DOM, CESARJA...

Pojem, s katerim je bil v razsvetljenstvu zajet koncept o celoviti – totalni, narodopisni obravnavi *Land und Leute*, ni iznajdba razsvetljenstva, uveljavil se je že z apodemikami [Stagl 1980: 362; Hartmann 1988: 13; prim.], torej na začetku novega veka. V tem smislu koncept ni nov in tudi njegove dileme ne. Problematičen je toliko, kolikor govori o predvidenem, a v resnici želenem subjektu pripovedi.

Nenazadnje je pri domoznanstvu pomembno tudi vprašanje, kdo ali kaj je 'obiectus' (ali tisti, ki je postavljen pred raziskavo) oziroma 'subiectus' raziskave (tisti, ki ji je podvržen). Povezano je na eni strani z vprašanjem jezikovnega oblikovanja v najširšem smislu⁴⁹, na drugi pa z odnosom do ljudske kulture. Pri definiciji razmerja med posameznimi načini obravnave ostajamo pri domnevi, da se domoznanstvo giblje znotraj totalitete, ki malo ali sploh ne upošteva posameznika in ki totalizira kolektiv Svojega – Istega, hkrati potrebnega Razuma; ideja romantike pa totalizira tisto partikularno vsebino, s

pomočjo katere razberemo in vidimo predmet, ki odslikava nacijo, ljudsko kulturo, totaliteto. Tako so postale otroške in hišne pravljice reprezentacija ljudskega duha, Grimmove številke ljudskih pravlji pa so postale (po mnenju Bendixove) nekakšen KV (Köchelverzeichnis) del ljudskega slovstva brezimnega genija ljudstva – naroda [Bendix 1996: 171–172].

Gre za razmerje med Drugim in Svojim – Istim, pri čemer je nacionalno Svoje – Isto, prav tako tudi regionalno in lokalno. Partikularno je rabilo interesom avstro-ogrske monarhije po legitimaciji, vključevalo je vse; totalno je izločalo drugačnost.

Totalno obstaja kot koncept Očetnjave, Domovine, Enega: najbolje ga označimo s priljubljenim geslom *Vse za vero, dom, cesarja*. Participacija partikularnega (posameznika, skupin) v totalnem (državi, aparatu) je utemeljena z izrekom »viribus unitis« (z združenimi močmi).

Totalno se vzpostavlja skozi domoznanstvo tudi tako, da združi opis »kvazi« partikularnega, posamičnega, s tem da uporabi sistematičen, »kvazi« totalen način, namreč s katalogom vprašanj ali vprašalnice, enako za vsa področja:

- najprej z iskanjem tistega, kar je različno in
- s poudarjanjem (tudi neomenjanjem) tistega, kar je skupno.

Totalno se vzpostavlja še na en način, ko spregovori nediferencirano in ko posamičen predmet opisa (naj gre za posamezno kulturno prvino ali ljudski značaj ali šege in navade) vzpostavi kot enotni model ravnanja in obnašanja, s čimer hoče doseči vzpostavitev ali potrditev obstoječe hierarhije.

Kot *Vaterlandskunde* ali *Heimatskunde* je domoznanstvo državi potrebno, da prekrije državne interese z regionalnimi in v nekaterih primerih z nacionalnimi.

IMANENCA – BAZA ALI DRŽAVA

Ali je bila domoznanstvu zveza z bazo res imanentna? Bila mu je blizu v tisti razsvetljenski drži, ko so pisci (ne)posredno svetovali, kaj storiti, da bi bilo življenje lažje in boljše; ko so govorili o svetu ponudenih, a ne dovolj izrabljenih možnosti in priložnosti.

V resnici pa lahko domnevo o imanentnosti sprevrnemo: Domoznanstvu je bila imanentna osnovna želja države: vzgojiti si voljnega in uporabnega podanika. Družbena angažiranost, kritičnost, ki jo razbiramo v besedilih, je bila navadno uperjena proti kulturi ljuds-

tva, proti njegovemu načinu življenja, ne pa proti državi ali njeni vlogi. Oceno domoznanskih del bi zato kazalo izvesti v tisti smeri, ki bi povedala, koliko je ta projekt pomenil etabliranje obstoječega sistema in obstoječe ideologije.

Vendar bi bil to preveč enostranski pogled, zato je treba še enkrat premisliti dejanska razmerja moči. Linda Peterson v svoji predstavitvi Michela Foucaulta [Peterson 1998] med drugim zapiše:

»Pod vplivom zgodnjih Annalovih kritik in marksističnih sodobnikov je Foucault raziskoval kulture znotraj pojmovanja razmerij moči. Vendar je v nasprotju z marksisti in nekaterimi kritiki pri Annalih odklanjal, da bi gledal na moč kot na nekaj, kar je izvajal dominantni ali podložni razred. Nasprotno, poudaril je, da moč ni zgolj represivna, ali orodje konspiracije posameznika ali skupine drug proti drugemu. Moč je veliko prej ali bolj celoten kompleks sil; je to, ki proizvaja, kar se dogaja.«

Če povzamem diskusijo Ann Carmody [1998] in Loisa Shawverja [1998], potem je jasno, da o moči ne moremo govoriti zgolj kot o represivnem pojmu, ampak lahko o njej govorimo tudi kot o dejavniku »normalizacije«, kot o tistem, ki dela ali napravi nekaj ali nekoga za »konformnega«. Znotraj takega pojmovanja so posebej znanstvene vede tiste, ki proizvajajo ne le perspektive, namreč tudi jezik, znotraj katerih dojemamo »resnico« in »znanje«. Tako lahko na domoznanske spise gledamo tudi kot na vzgojne pripomočke, s katerimi so pisci bralcem posredovali nekatere dileme in predvsem nekatere rešitve.

Ko so razsvetljenci govorili o nepotrebnosti vraževerja, so poudarili potrebo po razumni podobi sveta, znotraj katere ima lahko ljudska kultura zelo specifično mesto.

Občutek, ki ga dobi človek pri branju npr. Tomšičevih in Ivančevih lamentacij in želj po omiki, je naslednji:

»Splošno gmotno stanje je srednje, omika precej visoka. Graje vredno pri kmetskem prebivalstvu je ne le v tej župniji, ampak skoro povsod po Kočevskem, da so možki preveč 'gizdavi'. /.../ »Pridi priprost slovenski kmet v nedeljo ali praznik prvi-krat v kočevsko vas, skoro vedno se jim boš odkrival, meneč v tej vasi so sami gospodje, vse je na 'biks', v suknjeni obleki po najnovejšem kroju i.t.d., tako da se ti bo skoro neverjetno zdelo, da so ti gospodje v soboto še v prtnenih hlačah, golorki, v šlebedrh gnoj vozili ali orali.« [Tomšič in Ivanc 1887: 70]

BEŽNOST IN STALNOST

Če se potopis ukvarja z bežnim, trenutnim ipd., potem se domoznanstvo ukvarja z nasprotjem, za katerega je značilna relativna stabilnost; vseskozi pa sta Drugi in Drugačno narodopiščeve motiv, ki ga spodbudi vprašanje, kaj narediti s tistim, kar je navadno znano? V njem je treba poiskati neznano, nenavadno, drugačno. Torej je rešitev v iskanju posebnih položajev, ki napravijo ali omogočijo zgodbo (gre za problem naracije tako v literaturi kot v zgodovini sploh).

Kaj je tako zanimivo, tako privlačno, da bo bralca pritegnilo, mu povedalo kaj novega? Tu gre vsaj za dve možnosti. Povedati prepovedano, meje so bile tu zelo stroge in ni bilo veliko možnosti; povedati tisto, za kar predvidevamo, da bralec ne ve, ne pozna iz svojega izkustva.

Ta želja je bila omejena ali določena še z nečim, namreč s potrebo povedati tisto, kar (posebej v primeru ÖUMiWuB) bo posebej pričevalno in povedno, a tudi izrazito, mikavno in hkrati afirmativno za prebivalce določenega naroda ali določene regije znotraj velikega cesarstva. Motivacije piscev so bile različne:

Livarna zvonov v Ljubljani

Na koncu obravnavanega obdobja smo tako imeli različne rešitve:

- Postojinsko okrajno glavarstvo pomeni pogled šolskega učitelja, ki potrebuje in ponuja domovinoslovni pripomoček;
- Rutarjeva besedila so strokovno-znanstveni pogled na začetke kulturne zgodovine;
- *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* pomeni samoprezentacijo države in obstoječih razmerij.

Postalo je jasno, da se nasproti drugim pogledom področje narodopisja (posebej je to razvidno iz zadnjega dela) osamosvoji in obvelja kot poseben pogled na ljudsko življenje in ljudsko kulturo človeka. Tako lahko tudi na zamisel princa Rudolfa o delu Avstro-ogrsko monarhija v besedi in podobi in njegovih posameznih besedilih gledamo kot na napoved narodopisja kot samostojne discipline.

Delo o cesarsko-kraljevi monarhiji nam v 24 zvezkih priča, da domoznanstva kot organske celote, ki jo lahko na znanstveni ravni obvlada en sam človek, ni več; uspešno se lahko lotijo nalog le specialisti, univerzitetni profesorji, učitelji, muzealci, ki imajo jasno in strokovno izdelan pogled v določeni znanstveni disciplini, npr. zgodovinskega, geografskega, narodopisnega idr.

Pri teh opisih avtorji večinoma iščejo in poudarjajo tiste značilnosti značaja Slovencev, ki bi pokazale na njihovo predanost, kvaliteto, skratka na pozitivne vrednosti, povezane z avstrijsko (manj ali sploh ne z ogrsko) državo; v takem okviru kaže umestiti tudi (posebej pri Koroški) primerjave z Nemci.

Dom in očetnjava sta pomembna pojma: tudi zato je toliko domoznanskih spisov, saj je domoznanstvo imelo državotvorno vlogo. Ko Urbas podaja pozitivno podobo in na novo podkrepljuje mit o Slovencih, ki so varčni in za katere velja geslo »vse za vero, domovino in cesarja« [Urbas 1891: 353], reaffirmira in ustoličuje ne le podobo, ki naj jo imajo drugi o Slovencih in Slovenci sami o sebi in o svoji domovini, o svoji cerkveni in svetni oblasti, ampak tudi afirmira želeno stanje v obstoječe.

115 **DILEME NARODOPISJA**

116 RAZMERJE DO LJUDSKE KULTURE

118 RAZLIKE IN STIKI MED ELITNO IN LJUDSKO KULTURO

121 MED LJUDSKO KULTURO IN OMIKO

129 GROZA LJUDSKE KULTURE

134 KOMPLEKSI – MED SLOVENSKIM, (JUGO)SLOVANSKIM IN NEMŠKIM

136 SUBJEKT / OBJEKT OPISA

139 MED LJUBITELJSTVOM IN ZNANOSTJO

145 AKUMULACIJSKI PROCES IN PRELOM PARADIGME

149 V PREDDVERJU ZNANOSTI IN NJENIH (REFERENČNIH) MREŽAH

155 RAZMERJE MED POUČNIM IN UČENIM

157 JEZIK RAZISKOVANJA LJUDSKE KULTURE

159 JEZIK DRUGEGA

163 JEZIK PREZENTACIJE LJUDSKE KULTURE

174 PRIPOVEDOVALEC V NARODOPISNIH SPISIH

177 KAKO NARODOPISEC RAZUME IN PREVAJA JEZIK DRUGEGA?

181 PROBLEM HETEROGLOSIJE, PROBLEM VEČGLASJA

184 ZNANSTVENI ALI POLJUDNI JEZIK BESEDIL

188 PODOBE PODOB

»Kranjske« slovenske ljudske noše

DILEME NARODOPISJA

Slovensko pisano narodopisje seveda ni obstajalo samo v parali-terarnih zapisih, potopisju in domoznanskih spisih; v drugi polovici 19. stoletja se je razvilo v strokovno publicistiko in je postalo posebej pomembno v naslednjih časnikih: Letopisu Matice slovenske, Kresu, deloma Ljubljanskem zvonu... Med pomembnejše avtorje štejemo Hu-bada, Navratila, Valjavca, Šumana idr. Dinamika oblikovanja strokov-ne publicistike je poseben problem, ki presega okvire tega dela, saj gre za vprašanja oblikovanja besedil in upodobitev, odprto ostajajo možno-sti oblikovanja in tradiiranja konceptov, npr. vprašanja naselitve, kultu-re in civiliziranosti, razmerja med nemškim in slovenskim (Šuman), orien-tacij strokovnih vsebin, posebej razmerja in pomembnosti posameznih sestavin raziskovanja ipd. V tem primeru bi kazalo bolj pozorno ana-lizirati razmerje med etnološkimi in folklorističnimi nastavki, med posameznim, posebnim in občim, totalnim. V okviru tega dela se tako kaže omejiti na nekatere dileme, ki razpirajo same možnosti in koncepte narodopisne dejavnosti. Narodopisni ali narodopisno obar-vani spisi odpirajo različna vprašanja in dileme:

- Pomembno je razmerje raziskovalca do ljudske kulture, nje-govi strahovi pred njo in ambivalentna želja, da naj vse ostane kot je bilo in da se spremeni, civilizira; pomembno je dejstvo, ali je razisko-valec del raziskovanega ljudskega izročila ali mu je odtujen

- znotraj nastajajočega narodopisja se oblikujejo skupine zbi-ralcev in raziskovalcev ljudskega izročila, ki si lastijo posebno vednost in upravičenost do kritike drugih; nastajajo t. i. referenčne mreže ekspertov, ki navajajo sebe in krog svoje (pol)znanstvene skupine; kakš-no je razmerje med znanstveno in poljudno narodopisno publicistiko; kdo ima status laika, amaterja in kdo je že lahko znanstvenik

- počasi nastaja oblikovan, poseben jezik raziskovanja in prezentacije. Skozi mreno tretjeosebnega upovedovanja lahko počasi zaslutimo glas informatorja. Vprašanje je, kaj lahko razberemo iz jezikovnega oblikovanja kot bistvene sestavine vsakega pisnega dela. Marsikdaj lahko iz jezikovne podobe dela največ izvemo o avtorju in njegovi dobi; v tem palimpsestu se razkrivajo avtorjeve nereflektirane ambicije in horizonti. S pomočjo upodobitev postajajo oblike prezen-tacije in s tem stereotipiziranja še bolj razvidni.

RAZMERJE DO LJUDSKE KULTURE

O tem, kaj so izobraženci mislili o sebi, svoji izobrazbi, razliki med svojo in ljudsko kulturo in o možnostih komunikacije med njima, je najprej in najbolj premišljeno pisal Stanko Vraz, ki v pismu Muršču konec marca ali v začetku aprila leta 1837 med drugim pravi:

»Meni bi jako drago bilo, da bi se med Ptujskimi meščani ljubav do Slovenšine mogla prijeti ino korenje svoje razpelati. Nam treba, kaj se narodnost med srednim stanom budi, zakaj dokler se duh takih ljudi ne očuti, je našo pisanje, če, bogve! kakkoli verstvo (klasičko) zapstonj – mlatev prazne slame – zakaj kmet je preprosti, kaj bi se k našim mislam podignol; ino pak smo že tak odrejeno, kaj nemoremo s telom ino dušom k njemu – v njegovo življenje stópiti: Naše mišljenje je k šegi, ki po mestih kraljuje, priklenjeno. Če se ravno hapimo kaj v prostem obleči – za krožaj prostega duha (einfacher Ideenkreis) pisati – se moremo dosti trapiti (bi lahko rekel) samè sebe za norce meti; ino če móčno delo opravimo ino sami sebe preglednemo vidimo kaj si samo debele čohé oblekle, duša ino lice pa še je le tajisto ostalo. Tak se tudi Prešern toži ino pravi, kaj je vsa naša pisarija za proste ljudi – prenavljanje (affectation), v katerem ne živosti, da naše življenje ne je med njimi.« [1877: 154–155]¹

¹ Vrazovo pismo je bilo ponatisnjeno leta 1883 [Fekonja 1883: 571].

Vraz najprej spregovori o nepremostljivi razliki med izobraženci, meščani, to je srednjim stanom kot potencialno publiko za svoja dela, za Prešerna in druge pišoče, na eni strani in na drugi »kmetom«, ki je preveč »preprosti«, da bi zmožel razumeti misli izobraženca. Posebej pomembno je, da poudari bistveno razliko v življenju enega in drugega stanu in položaj izobraženca, ki živi drugačno kulturo, saj »naše mišljenje je k šegi, ki po mestih kraljuje, priklenjeno«. Pri tem je piscu nemogoče stopiti iz tega okvira, nemogoče se je resnično približati zeleni publikli, nemogoče je »same sebe za norce meti«. Izobraženec je tako tujec, »preprosti« kmet je Drugi in med njima zeva prepad. Izvor nesporazuma – nerazumevanja, ni najprej v razliki med družbenimi razredi, med meščanskim in kmečkim, razlika je predvsem kulturna in civilizacijska [Elias in Scotson 1993; Baumgart in Eichener 1991]. Po Vrazovem razumevanju izobraženec in kmet različno doživljata svet. Poskusi izobražencev v približevanju manj izobraženim so navadno zgolj formalne narave, ne dosežejo pa ustreznega čustvovanja in podoživljanja.

Vrazovo pismo je bilo pisano pred marčno revolucijo 1848. Na vprašanje, kaj in kako je bilo v resnici s pričakovanji in razumevanjem kmečkega stanu, implicitno odgovarja Cerer v spisu *Misli in vošila nekterih posestnikov kmetiškega stanu zastran prihodnjih državnih naredb* [Cerer 1848b: 54]. Po novi ustavi so se hoteli kmetje pridružiti tretjemu stanu, v katerem so bili predstavniki »mestnjanskiga (purgarškiga) stanu, torej poleg duhovnikov in zlahtnikov«. Hoteli so biti deležni enakih pravic in s tem posredno tudi enake kulture.

Težave približevanja obeh družbenih in izobrazbenih plasti ali strani, to je meščanske in podeželske druge drugi, sta opisovala tudi Majar v spisu o slovenski gospodi [1858] in Trdina v *Glasih o cesarskim ukazu*. Nekateri, npr. Simon Šubic [1859], so pisali o poduku našega naroda, saj so hoteli zbuditi in oživiti »dušno življenje« na kmetih, a to doseči je bilo po njihovem mogoče le s tem, da se kmetu izkaže spoštovanje, da »imaš v časti njegove pravice in človeško vrednost«. Šele na ta način ga je mogoče spodbuditi k »boljšemu početju po izgledih drugih ljudstev po tujih deželah«. Šubic nadaljuje s priporočili:

»Ljudski poduk se ima začeti s tem, da se kmetu pojasnijo njegove šege in navade, pa ne da bi se samo popisovale,

Polšji lov na Notranjskem in Dolenjskem

ampak da se pokaže, od kodi izhajajo, kakšnega namena so bile od začetka in kakšnega so zdaj. Kar je piškavih in veri nasprotnih, naj se jih lotijo naši gg. duhovni, da jih sčasoma izkorenijo in odpravijo; toda previdnost mora pomagati, ne sila.» [Šubic 1859: 63– 64]

Opisana razlika med kulturo in omiko obeh stanov je ostala: navsezadnje ni zgolj kazala na prepad med plastema, bila je tudi tvorna, saj je omogočila raziskovanje ljudske kulture. A kateri so bili razlogi za opis?

RAZLIKE IN STIKI MED ELITNO IN LJUDSKO KULTURO

O zgodovini zgodnje novoveške ljudske kulture v Evropi Peter Burke [1985] riše zelo diferencirano podobo, saj pravi, da je v bistvu šlo za več kultur, za različne težnje, silnice kultur itd. Ob tem dodaja, da so med elitno in ljudsko kulturo vedno obstajale razlike [Burke 1985: 41; prim.] in da je (tudi zato) šlo za relativno samostojen razvoj obeh, pri čemer je bilo tako, da so krogi iz visoke kulture občasno participirali tudi pri določenih ljudskih ritualih, obratno pa to skoraj ni bilo mogoče. Znotraj tega horizonta je pojem ljudske kulture ali kultur najbolj opredeljen s pojmom relativno samostojne strukture in je lahko samo zbirni pojem nasproti elitni kulturi ali kulturam vladajočih plasti in tudi zbirni pojem nasproti pojmu kulture prebivalstva (na Slovenskem), ki resda po Brechtu [Emmerich 1973] najbolj vsestransko kaže na fenomen prebivalstva proti ljudstvu, a je pri tem preveč razpršen, da bi bil dovolj operativen in uporaben za terminološko rabo. Z Brechtovim pojmom lahko kvečjemu izrazimo nelagodje z ustaljenimi poimenovanji, vendar ne več kot to. Ljudska kultura je tako zbirni pojem za veliko kultur, za njihov vsakdanjik in neelitni položaj, o čemer govori deloma Eliot Oring [1993], o posebnem načinu komunikacije, značilnem zanjo, pa Kornelia Jakubikova [1980].

Ko odkrivamo temeljne značilnosti razmerja do ljudske kulture na Slovenskem, lahko rečemo, da so bile v navalu in nuji odkrivanja slovenstva in bogastva lastnega kulturnega izročila potlačene ali spregledane razlike med elitno in ljudsko kulturo.

Kdo so bili avtorji podobe o ljudski kulturi in njene definicije? Po Vrazu in njegovih dopisih, posebej Muršcu in Majarju, je mogoče ugotoviti, da so pisci – izobraženci – pripadali neljudski kulturi. Ko so pisali o ljudski kulturi in njenih prvinah, so pozabili na razliko med seboj in svojim, v večini primerov novim in višjim položajem in med nižjimi plastmi iz naslednjih razlogov:

- Ker so (večinoma) sami izhajali iz teh plasti in ker je bila ta kultura sestavni del njihovega otroštva (Vraz; Majar idr.); posebej je to razvidno iz podatkov o kraju rojstva, šolanja in smrti, o poklicu in iz biografij posameznih zbiralcev in raziskovalcev v Slovenskem biografskem leksikonu

- Ker so v teh plasteh videli neomadeževano, nedolžno podobo, npr. Luka Jeran in Peter Hicinger v *Zgodnji Danici*; Franc Hubad v polemiki s podatki navedenimi v knjigi F. S. Kraussa; o tem priča tudi cenzura ali prekinitve tiskanja spisov Janeza Trdine v *Novicah* (npr. Kranjci na Hrvaškem)

- Ker so v ljudski kulturi videli [ali hoteli videti] vir, izvir slovenstva, kakor npr. Davorin Trstenjak s svojimi etimološkimi poskusi in dokazovanji ali Gregor Krek v spisu o pomenu kresa idr.

Kljub vsem tem razlogom (ali prav zaradi njih) je možno trditi, da gre tudi v primeru narodopiscev za tipičen evrocentrizem, natančneje za elitizem, ki podpira in uokvirja razloge za raziskavo in interpretacijo in ki se ne konča pri »primitiveu« v oddaljeni družbi. Mejo zanj lahko definiramo kot elitizem izobraženske, meščanske družbe; meja so domača, mestna vrata raziskovalca. Težave raziskovalcev, kakršne so ob stiku z informatorji na terenu doživljali Vraz in drugi, lahko pripišemo prav takemu stališču – elitizmu.

Kot pravi francoski etnolog Michel Leiris, je pomembno tudi dejstvo, da se osnovna orientacija narodopisnega raziskovanja ne glede na to, ali ustreza organiziranemu programu ali pa je prepuščena posameznikovi volji in razpoloženju, zmeraj ravna ali izvaja po predstavi, ki si jo je človek v zahodnem svetu – ki mu pripadamo – oblikoval o pomenu določenih problemov. Te je iz zelo različnih, lahko tudi odličnih razlogov mogoče vzeti za najnujnejše ali najpomembnejše, a vendar ostajajo tudi v najugodnejših primerih to zgolj naši razlogi [Leiris 1985: 69].

Te omejitve pa ne veljajo le za naše gledanje na »divjake«, marveč tudi za opisovanje podeželja in njegovih prebivalcev. Njihova (ljudska) kultura je (bila) prav tako oddaljena kulturi, ki (so) jo živijo(eli) raziskovalci, seveda ne toliko kot kultura ljudstev v Severni Ameriki ali Afriki, vendarle je (bila) v bistvu nerazumljena.

Razumevanje vloge ljudske kulture

Tako kot si Evropejci želijo pri Grkih doseči, da bi se slednji počutili kot živi nasledniki ali žive priče zibelke evropske civilizacije [Herzfeld 1993: 19], si želijo narodopisci na podeželju doseči, da bi se vaščani počutili kot živi nasledniki nacionalnega ljudskega

izročila.

Naj izhajamo iz predpostavke, da sta Levstik in pripovedovalec v *Popotovanju od Litije do Čateža* v veliki meri ista oseba ali da mislimo pripovedovalca kot predstavnika tistega izobraženstva, ki je želelo imeti stik z ljudsko kulturo, v obeh primerih lahko v besedilu zagledamo razpoko, rahlo razočaranje, posebej razvidno ob Levstikovih primerjavah slovenskega ljudskega pesništva s srbskim:

»Minula je doba, ko se je skladalo in pelo /.../ Ako bi mi tudi imeli Vuka, nimamo pesmi, da nam bi jih zbiral, in ko bi prav imeli pesmi, gotovo nam bi manjkalo Vuka /.../« [Levstik 1858: 14–15]

V tistem času je bilo srbsko ljudsko pesništvo v interpretaciji Vuka Karadžića v samem središču evropskega pesništva. Iz Levstikove – pripovedovalčeve izjave zija razpoka, ki na eni strani kaže na iskanje posebne ravni ljudskega, ki bi lahko bilo afirmirano v evropskem svetu elitne kulture in bi s tem moglo potrditi posebno vrednost lastne, slovenske kulture, na drugi pa na temeljno nerazumevanje ljudskega, ki je očitno obstajalo zunaj Levstikovih kategorij o tem, kaj ima v ljudskem izročilu vrednost. Mogoče je nastala razpoka tudi zato, ker je šlo za stik med izobražencem in neizobražencem in ker je bil ta izobraženec nekoč del opisovane kulture in je »imel« oziroma »dobil« potrebno vednost.

Zbirni pojem za razmerje do neevropskih ljudstev je evrocentrizen. Znanstvena disciplina (Herzfeld govori o antropologiji), ki izvira v Evropi, se ne more odtegniti evrocentričnemu značaju primerjav [Herzfeld 1993: 18]. Gre za občutek moralne in kulturne superiornosti Evrope nad celim svetom [Herzfeld 1993: 10]. V našem primeru pa gre za izražanje moralne, verske in civilizacijske superiornosti izobraženstva nad podeželjem in elitne kulture nad ljudsko. Znotraj morebitne diskusije o različnih vsebinah, predmetih in principih raziskovanja v razsvetljski in romantični usmeritvi je pomembno dejstvo, da ni mogoče razbrati bistvenih razlik med položajem in razmerjem t. i. razsvetljskega ali t. i. romantičnega zbiralca in raziskovalca ljudstva ali ljudske kulture. Predstavnika obeh smeri sta si, ne glede na to, ali sta zapisovala »Land und Leute« ali posamezno ljudsko pesem ali šego, vedno zagotovila statusno in kulturno razliko.

Splošni položaj lahko opišem kot dvojno hierarhijo – nekakšen »double bind« ali dvojno vezavo: evropski intelektualec je bil vaščanu, podeželjanu, kmetu nadrejen, toda hkrati je evropski podeželjan oziroma kmet (»peasant«) pomenil raziskovalcu več kot predstavnik eksotičnega ljudstva [Herzfeld 1993: 10, prim.]. Taka pozicija je posebej razvidna v Erjavčevem opisu *Gostbe v Mazinu* [1868], kjer so

določene vsaj tri osnovne možnosti, trije položaji:

- Prvega nakazuje Erjavec, z distanco do dogajanja, s čimer samega sebe postavi zunaj opisovanih kategorij
- Drugi položaj zavzema hrvaški katoliški duhovnik, ki je Erjavcu podoben v veri, deloma pa tudi v osnovni omiki – načinu obnašanja, vrednotah, deloma izobrazbi ipd.
- Tretji velja v primeru srbskega popa, ki ni ustrezno civiliziran in je pomanjkljivo izobražen. Pri njegovem opisu Erjavec uporabi veliko mero cinizma in ironije. Distanco razveže ali ublaži s tem, da zgodbo konča vzklikom o popovi »pristni, dobrosrčni, slovanski gostoljubnosti«.

Za razlago pojmovanja Drugega na Slovenskem lahko z manjšimi popravki uporabimo Fabianovi shemi [1983: 27]. Prva osnovna razlika med »Drugim na Slovenskem« in »divjaki« je pripadnost ali nepripadnost krščanski veri; druga razlika je prostorska lociranost. »Drugim na Slovenskem« je *tu*, med nami, »divjaki« pa so *tam*.

Na splošno gre v teh razmerjih za vprašanja civiliziranosti (v Eliasovem smislu), ki se mora najprej ponotranjiti (interiorizirati) doma, kjer je bilo ljudsko izročilo pod vplivom intenzivnega domačenja – domesticiranja in interioriziranja višjih standardov.

MED LJUDSKO KULTURO IN OMIKO

Ena od značilnosti 19. stoletja je stalen diskurz o tem, kaj in kako naj ljudje izboljšajo svoje razmere, kako bi se dalo pripomoči razvoju slovenskega naroda; to je tudi čas, ko je razmerje do ljudske kulture zelo ambivalentno.

Kritika, ki je menila, da je razsvetljenstvo prikazovalo ljudsko kulturo bolj verodostojno in bolj etnološko kot romantični pogled, je tu spregledala nekaj reči. Izobraženci (primernejši izraz kot razsvetljenci) so svoj položaj razumeli tako, da so izražali svojo nejevoljo nad stanjem nepoučenosti, neukosti ljudstva in mu s spisi in drugače hoteli pomagati v procesu civilizacije. V tem ambivalentnem položaju so posebej prednjačili duhovniki, ki so skrbeli za versko, moralno, a tudi državi primerno vzgojo svojih vernikov. Največ spisov v Zgodnji Danici, nekaj manj in na drugi ravni v Novicah, Vedežu in Šolskem prijatlu, veliko manj pa drugje – saj drugi časopisi širšim množicam niso bili dosegljivi – govori o razmerju do plesa, do pusta in do pesmi; prav tako je veliko lamentacij, posebej v seriji *Zgodovine farú* o tem, kako se

spreminja podoba oblačilne kulture na podeželju in kako ni mogoče več razvideti obstoječe hierarhije.

Primeri piscev Navratila, Hicingerja, piscev *Zgodovin faá* in drugih kažejo, da je glavna bojazen strah pred sprevrnjenim svetom, svetom, v katerem ne ločimo več med hlapcem in gospodarjem, med kmetom in meščanom, med duhovnikom in posvetnim človekom. Tako je konkretna prvina ljudske kulture, npr. pust, učinkovala in delovala kot močna inverzija ustaljenih oziroma zelenih vrednot v obstoječi hierarhiji.

Ko v *Zgodovinah faá* [Volčič 1887; Lavrenčič 1890] beremo o kvaliteti stare obleke, pisca posebej poudarita, da je doma tkana in izdelana obleka trpežna, trajna in da je poceni. Zdi se, da bi pa bilo za mestne ljudi, ki pripadajo drugačnemu civilizacijskemu krogu, nositi takšno obleko sramotno, saj bi s tem ukinili razliko in se odpovedali svoji drugačnosti. Tisti, ki so jo iz demonstrativnih razlogov nosili, kakor npr. Stanko Vraz, pa so nosili posebno, praznično oblačilo, in imeli težave z oblastmi. S takim oblikovanjem opisa avtorji implicirajo tudi spoštovanje obstoječih razlik in hierarhije.

Rastoča industrializacija je v naselja prinesla nove hierarhije in strah avtorjev pred novim je strah pred izravnavo, pred izgubo ustaljene, definirane razlike, ki je marsikdaj prepleten s strahom pred obubožanjem podeželja. Posledica sprememb so bili tudi spremenjeni

Žebjarji v Kropi

O Žebjarjih je med drugim pisal Jožef Levičnik v ŠP.

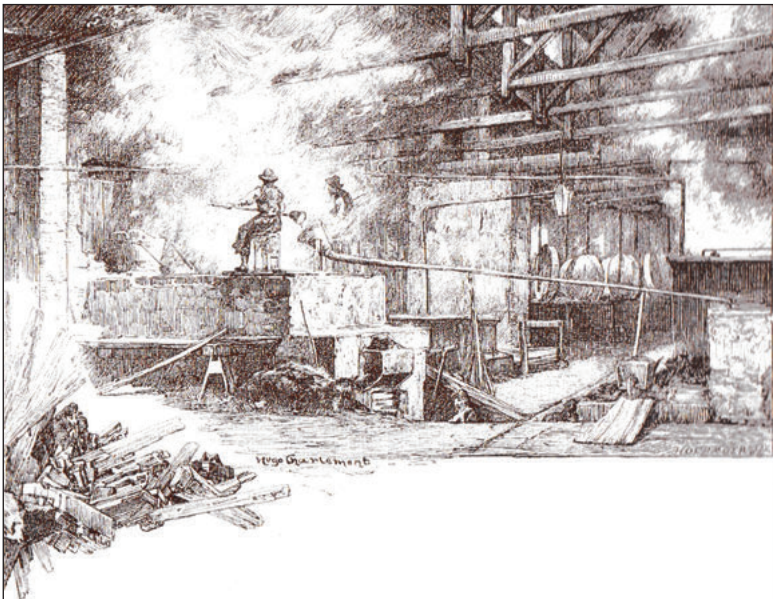
zakoni, npr. zakon o tem, kdo se lahko poroči, o katerem Vrhovnik pravi, da se po »pogubivni postavi vsak slepar sme ženiti, /.../ in /.../ je seveda revšine le preveč, ki je pa večidel zadolžena« [Vrhovnik 1885].

Pri Navratilu, Hicingerju, Lavrenčiču, Vrhovniku idr. gre za pripadnike sistemu (npr. Hicinger znotraj klera, Navratil znotraj cesarjevega dvora), ki jim je v drugi polovici 19. stoletja še vedno lastna tista »forma mentis«, po kateri je zemlja največja vrednota. Prav tako pomembna vrednota je spoštovanje oblasti, cerkvene in posvetne. Za socializacijo znotraj prve je potrebno spoštovati mejnike, npr. pepelnico kot strogo postni in nepustni dan. Za vse, narejeno na pusta, za ves presežek užitka se je treba spokoriti. Spozaba je dovoljena, vendar le, če je pri tem povedano, da je bila spozaba. Tako pust kot ples da-jeta »nečistim« silam na voljo nedolžnost mlade, nevedne mladine; v obeh je nekaj demonskega in proti njima se je treba boriti [Navratil 1847; npr.].

Cilj večine spisov je omika, človek (iz ljudstva) kot »omikano«, to je kulturno in civilizirano bitje. Implicitni cilj je individualizacija usod; po mnenju nizozemskega raziskovalca Johannesa Fabiana pomeni nova oblika socializacije pripravo podeželja na delo, na produkcijo [Fabian 1983]. Socializacija, ki je bila v 19. stoletju izpeljana na podeželju, najprej z bolj temeljitim in sistematičnim posegom države in njenega aparata v vsakdanje življenje prebivalstva, posebej pa še s šolstvom, obvezno vojaško službo in cerkvijo, je v veliki meri soob-

*Notranjščina tovarne v
Hrastniku*

Industrializacija je načela
harmonično podobo ljudske
kulture

likovala in spremenila tudi podobo ljudske kulture; v veliki meri so jo očistili grešnega in sprevrženega, odpravili so njen smeh in posmeh in jo dovolj socializirali, da je lahko pripravila podeželje na sprejem novih oblik civilizacije in oblikovala manj kolektivne in bolj individualne oblike sprejemanja in doživljanja sveta. Jezik, ki ga v zapisanih besedilih govori »ljudstvo«, je očiščen »smetja«, narečnih besed, ki bi kazale na drugojezično podlago; vera, ki naj se ljudstvo nauči in jo prakticira, je očiščena poganskih prvin. Če naj bi v 20. stoletju ljudska kultura kot relativno samostojna kulturna struktura posebej zaradi industrializacije po drugi svetovni vojni razpadla, je v 19. stoletju zagotovo doživela bistven šok v procesu civilizacije (v Eliasovem smislu), saj so država, šola in cerkev bistveno pripomogli k temu, da so se nekatere prvine, posebej znotraj ljudskega verovanja in praznovanj – ritualov, predvsem na manifestni ravni očistile mnogih primesi sinkretičnega, magičnega ipd. Tudi pisci poučnih in narodopisnih besedil so k temu prispevali svoj delež.

Ko razmišljamo o iskanju drugačnosti ali inverzije sveta, lahko govorimo:

- predvsem o tisti podobi, ki je bila za te raziskovalce kljub vsemu sprejemljiva, saj ni bistveno načenjala nekaterih osnovnih postavk razumevanja tistega časa
- o horizontu, znotraj katerega je bila določena drugačnost ali so bile nekatere njene plasti sprejemljive ali vsaj dojemljive, pojmljive in s tem tudi opisljive.

V nasprotju s temi raziskovalci in temi možnostmi je Trdina s svojimi posegi, najprej v *Kranjcih na Hrvaškem* in pozneje v *Hrvaških spominih*, še posebej pa v neobjavljenih zapiskih načenjaval nekatere teme, ki so bile preveč »pritlehne«, da bi si zaslužile poštene obdelave, kaj šele omembe v časopisju tistega časa².

Trdina je bil tako v tem obdobju predstavnik drugačnih možnosti in drugačnih pogledov: težko jih definiramo kot razsvetljen-ske, saj so bili posebej njegovi zapiski bližje naturalističnim oblikam pisanja. Njegovi objavljeni, še bolj pa neobjavljeni spisi (po mojem mnenju) niso zanimivi toliko zato, ker (naj) bi odkrivali totalnost družbenih dejstev znotraj razsvetljen-ske paradigme, marveč zato, ker so odkrivali tisto podpodje, marginalnost in neželjeno podobo vsakdanjosti, ki so bili za druge pisce z raziskovalnimi – narodopisnimi, vzgojnimi in literarnimi ambicijami moteči in za katere so gotovo vedeli, vendar prav tako »gotovo« niso sodili v horizont spodobnega pisanja.³ Janez Trdina je bil sporen zato:

² Seveda ne gre le za pritlehnost obravnav, glavni razlog je bil v »neznans-tvenem« videzu tega pisanja. Ob objavljeno besedo »etnognozija« se ni nihče spotaknil. Tudi v poznejših obravnavah so se pisci sklicevali na neobjavljene beležke.

³ Med prvimi, ki so prelomili spodobnost pisanja, so bili slovaropisci, npr. Štrekelj in Pleteršnik, v literaturi Jenko z Ognjeplamticem.

- ker je odpiral in objavljajl diskurze, ki so bili »primerni« kvečjemu za gostilniško omizje, ne pa za »resne« časnike
- odpiral jih je prvenstveno na način dejstva in sekundarno kritike: takšne kot so, brez posebnega olepševanja
- ker je pisal znotraj tistega zaznavanja, ki so ga takrat opredeljevali kot pisateljski »common sense« in ki se je šele pozneje razodel kot zelo natančno evidentiranje težav in zarisovanje zadreg ljudske duhovne in socialne podobe.

Ljudska kultura je svet možnosti in izgubljenih priložnosti

Pisci zarisujejo podobo sveta ljudske kulture in življenja, v kateri je marsikaj možno, priložnosti se ponujajo same od sebe, le zagrabititi jih je treba.

»Želeti bi bilo, da se kmalu osnuje v Ribnici obrtna šola, ki bi domačo obrtnijo ribniške doline povzdignila na višjo stopnjo dovršenosti. /.../ Mnogo ljudi si sedaj služi kruh s prevažanjem lesa, le-tem bi sicer železnica ta zaslužek vzela, a jim družega dala, npr. z dovažanjem lesa iz gozdov do kolodvorov...« [Tomšič in Ivanc 1887: 10]

Ljudska omika kot svet možnosti je lahko tudi svet izgubljenih priložnosti. Lahko je negativen, prinaša slabe odločitve, vdajanje igri, tujim šegam...

»Kar se tiče narodnega značaja, obžalujemo, da se vedno bolj i bolj izgublja – le v jeziki se še razodeva. Obleka je modna; domačo prteno obleko najdeš le še redkokje (največ med Kočvarji), stari običaji so izginili.« [Tomšič in Ivanc 1887: 11]

Učitelji (razsvetljenci) poznajo rešitve, imajo predstavo, kako odpmoči stanju, v katerem živijo ljudje, posebej na področju živinoreje in oblačilne kulture. Tako pravijo, da je

»živina lepa. Lahko bi bila še lepša, ko bi se manj prešič ev redilo, ki tako ne donašajo mnogo dobička in se govedi več korenja pokladalo.« [Tomšič in Ivanc 1887: 54]

Pri opisu naselja Stari Log govorita pisca o smiselnosti reje krav in rabi kolovrata:

»Sodimo tudi, da bi malim posestnikom reja krav veliko več koristila, nego reja volov; tembolj ker krave manj krme potrebujejo za obdelovanje plitve zemlje, so pa dovolj močne in bi s svojim zdravim mlekom v marsikateri hiši gladu duri zapirale. Veliko bi pripomoglo k boljšemu stanju, ko bi si ljudstvo svojo obleko doma izdelovalo. Le malo je gospodinj, katere se kratkočasijo po zimi s kolovratom. Res, nehvaležno delo je 'preja', a človek

varuje se ž njo grde lenobe, in vendarle marsikak krajcar možu v mošnjiček prihrani.« [Tomšič in Ivanc 1887: 82–83]

Avtorja želita uveljaviti stanje prave kulture, varčnosti in posluha za šolo. O naselju Koprivnik pravita:

»Pomagati bi jim moglo nekoliko umno kmetovanje, upeljanje dobrega govejega plemena in skromnost ne le v hrani ampak tudi v obleki. Žal da se v naših krajih kolovrati in 'preje' vedno boj zanemarjajo.« [1887: 88]

Proces civilizacije in izginjanja ljudske kulture

Ali so narodopisci gledali na ljudsko kulturo kot na nekaj nespremenljivega? Poudariti je treba, da pisci sami ugotavljajo, npr. Rutar v *Zgodovini Tolminskega* [1882b] ali Lesjak v *Zgodovini Dobrovske fare* [1893], da so na podobo ljudske kulture, na njene posamezne objektivacije vplivali geografski položaj, še bolj pa odloki in spremembe oblasti, razne ujme in dogodki.

A za večino slovenskih narodopiscev je bilo eno glavnih vprašanj civilizacijski proces, pri čemer je seveda neznanje ljudi pomenilo glavno oviro za civilizacijo [Fabian 1991: 149; prim.]. Pri tem procesu civilizacije pa med pisci nasploh niso sodelovali samo vsi t. i. razsvetljenci, ampak tudi t. i. romantiki in drugi t. i. narodopisci. Na eni strani so opisovali neizogibno izginjajoče, na drugi pa tisto, kar je ostajalo. Vsi so se zavedali, da zlate dobe (aurea aetas) ni več; glavna razlika med različnimi pogledi je bila le v tem, ali je tisto, kar izginja, vredno opisa in si ga morajo določene plasti prisvojiti nazaj, ali pa je neogibno podvrženo minevanju in preteklosti.

Romantika je obujala ali gojila spomin na tisto, kar je proces civilizacije vsak dan na novo čedalje bolj povozil ali zabrisoval. V romantiki je bilo navzoče ovedanje o izgubljanju prvotnosti. To izgubljanje je bilo povezano s predstavami in z zavestjo, da nekdanja harmonija, skupnost, kolektiv izginjajo; da izginja pretekla podoba sveta, ki nas povezuje z izvorom, z individualnostjo.

Cilja razsvetljenstva in procesa civilizacije z vzgojo k higieni in državni pripadnosti vred na eni strani in na drugi romantike sta bila hkrati različna in ista:

- Ljudsko je postalo nosilec narodne in kulturne osnove. Na Slovenskem pomeni kultura, v tem primeru ljudska, možno in tehtno povezanost s prastarimi predniki, njihovim izročilom, s čimer zagotavlja dovolj specifično in razpoznavno identiteto. Zelo povedno govori o argumentacijah te vrste, o iskanju izročila in utemeljevanju svoje vrednosti s kulturo prednikov pri Grkih Herzfeld [1993];

- Obstajajo razlike med ljudskim – nekontroliranim, in civiliziranim – urejenim svetom meščanske družbe.

Gre za izrazito ambivalenco v razmerju do svoje in do ljudske kulture. Znotraj kulture izobražencev so bile izpostavljene in uveljavljene vrednote individualne etike, za ljudsko kulturo so kot posebno vrednoto predpostavljali kolektiv, v katerem gnezdi srčika nacionalne kulture. Navduševala sta jih harmonija podeželja in skupnostni človek, v nejevoljo pa so jih spravljali nerazumnost, neznanje in neciviliziranost tega človeka, kar je mogoče najbolje razvideti iz poučnih spisov o »poduku našega naroda« [Šubic 1859] ali njegovih šegah in navadah [Navratil 1847].

Za delo in storilnost je bila potrebna individualizacija človeka, ki se je v 19. stoletju zgodila z nastopom industrije [Fabian 1991: 147; prim.].⁴ Dober del zgodovine zahodne civilizacije je mogoče razumeti na ta način [Fabian 1991: 163; prim.], prav tako pa tudi veliko konfliktov med plastmi in končno tudi sam razkroj ljudske kulture, kakor so jo poznali Valvazor in drugi raziskovalci, vse do srede 19. stoletja.

Subverzivnost ljudske kulture, posebej njenih sinkretičnih kultov, vraževerja, karnevalskega smeha, plesov, a tudi ljudskih romanj, je v tem, da gre za bricolage, ali še natančneje za kompozit(e) kultur [Todorov 1995]; Burke navaja Gramscija [Burke 1985: 42], ki pravi, da ljudstvo ni nobena kulturno homogena, temveč na kompleksen način členjena enota. Kot taka se upira poenotenju, ki ga zahteva projekt moderne, projekt vsemogočnega razuma, ki podaja, ponuja pravo resnico in predvsem en, edino pravi, edino mogoči pogled; ki poenotuje, enoti na področju verovanja proti vraževerju ljudske kulture, enotnega jezika proti množici narečij, javne uprave nasproti množici lokalnih interesov. Gre torej za razmerje med pluralnostjo in poenotenjem – ljudska kultura se v moderni na neki način čedalje bolj kodificira in unificira in tako postaja za pisce o narodopisju preglednejša, pravilnejše, pisce poustvarjajo preglednejšo in pravilnejšo, očiščeno in sprejemljivo podobo ljudske kulture. Gre za odpravljanje sinkretičnih kultov in podpiranje tistih gibanj, ki kažejo v smeri enotnega kulture.

Cilj misijonarjev, cerkve, šole, a tudi domoznanskih piscev je bil vzdrževati moč in disciplinirati ljudstvo [Fabian 1991: 153]. Tudi zato se kot pomemben del vzgoje pojavlja higiena kot del boja proti domači kulturi [Fabian 1991: 162].

V osnovi gre za razmerje med civilizacijo in kulturo, kakor ju pojmujejo izobraženci in med kulturo, kakor so jo živeli prebivalci, in tisto, o kateri so izobraženci mislili, da bi jo morali živeti.

⁴ Zanimiv je podatek, da se je približno nekaj takega, kar se je v navezavi s šolo, cerkvijo, vojaščino idr. dogajalo v razvoju civilizacije na Slovenskem v 19. stoletju, v Afriki zgodilo v prvi polovici 20. stoletja [Fabian 1991: 144–148].

⁵ Pod omiko pisci tistega časa razumejo stopnjo civiliziranosti, tudi izobraženosti.

Merilo, po katerem učitelji in izobraženci sodijo ljudstvo in ki je enako ne glede na to, ali gre za takšno ali drugačno raziskovalno usmeritev, je omika⁵, kultura in civilizacija oziroma upoštevanje določenih družbenih pravil (v tem smislu je posebej zgovoren Jurčičev spis *Vrban Smukova ženitev*). Izbira civilizacije, kakor jo pojmujejo izobraženci, je nuja. Tako leta 1887 beremo komentar, da so ljudje žal premalo

»/.../ olikani, dasi imajo uže toliko let njim ugodno ležečo šolo – brati in pisati zna le manjšina med njimi, in tudi glede družbenega vedenja bi jim bilo želeti poboljšanja; nagnjenje k tožarenju jim škoduje v gmotnem in nravnostnem obziru – pred vsem pa bi jim bilo potreba večje ljubezni do šole.« [Tomšič in Ivanc 1887: 32]

Učitelja povezujeta stopnjo te omike s šolo, saj pravita:

»V omiki zaostaja skoraj 1/4 prebivalcev (Velike Lašče) zaradi prevelike oddaljenosti nekaterih vasi od duševnega središča (šole in cerkve).« [1887: 34]

»Mačja muzika« godovniku na predvečer

Pravita, da »Le glede uljudnosti bilo bi želeti jim (Dolenja vas) boljšanja.« [1887: 50] Drugi razlog za kritično presojo je slabo gospodarsko stanje: »Sadjereja je še jako zanemarjena /.../ Upati je, da se i tu pomore.« [1887: 54]

Ko Tomšič in Ivanc ali Lavrenčič pišejo o izginjanju ljudske kulture, pri tem navadno mislijo in izpostavljajo tiste sestavine, po katerih se lahko podeželsko ljudstvo loči ali ga je mogoče ločiti od mestnega prebivalstva:

»Jako se pogreša izdelovanje obleke iz domačega pridelka – platna. Na svetu se v resnici vse spreobrne, kajti mnogo je hiš, v katerih se ne nahaja – osobito v trgu – kolovrata...« [Tomšič in Ivanc 1887: 54]

GROZA LJUDSKE KULTURE

Kar se na ironičen način zgodi Jurčičevemu literarnemu junaku Vrbanu Smuku pri odpiranju vrat kulture Drugega ali njegovemu zdravniku, ki ne razume vsakdanjega jezika Drugega (»pacienta«), se lahko prav tako dogodi resnemu raziskovalcu, le da marsikdaj sam tega sploh ne opazi. Podobno velja za Erjavčeve in Tuškove potopise, katerih humorna stran razbija najprej ustaljeno podobo o stvareh, potem pa še o zapisu samem.

Zdi se, da lahko prav tak diskurz, ki nadaljuje in razvija Jurčičeve, Erjavčeve ali Tuškove pomisleke in distanco do ljudskega, odpre temeljna vprašanja same ljudske kulture, posebej tistih njenih plasti, ki so bile pod vplivom razsvetljenstva zatirane, označene za pritlehne ali nazadnjaške, pod vplivom romantike pa zamolčane ali prevedene in očiščene zaradi iskanja lastne identitete in pomembnosti lastne ljudske kulture. Objavljen je bil (lahko) le tisti ljudski jezik, ki je imel nadih obrednega, večnega in ga je bilo mogoče najti samo v ljudskih pesmih (a še tam je bil potreben predelave, npr. pri Prešernu) ali pa v obrednih nagovorih ob šegah in navadah:

»Potojočemu Istranu je po navadi dolžnost, naj bo kjer če, pozdravljati po poti delajoče: ‘Bog daj dobru sreču!’ tem pa, lepo ga odzdravljati: ‘Bog daj sreču i zdravlje!’ Ako se pa na poti srečujete, je dolžnost, da mlaji starejega, nižji višjega pozdravlja, na pr.: ‘Bog vam daj zdravlje!’, ‘zdravi bili!’, ‘Bog vas živi!’ itd.; drugi pa odgovarja: ‘Bože daj zdravlje!’, ‘Bože daj zdravlje i duši spasenje: i vi zdravi bili’ itd. /.../

Ako kateri poglavar ali višji praša podložnika ali nižjega: »kako

je?» ta odgovori: »na vaše gospodine« (laški »al modo suo«) to je: »jaz sem vas v vaši oblasti, meni se godi, kakor vi očete«. Iz tega je očitna velika ponižnost do poglavarjev.« [Volčič 1856: 213]

⁶ O tem govori v svojem predgovoru k zborniku 1987 iz Dolenjskih toplic Franc Šali [1987], s terena (Brkini, Čičarija) pa imam podatke o tem, kako sta ljudska milica in narodna zaščita preganjala pojave ljudske kulture – škoromatijo v prvih letih po drugi svetovni vojni.

Tak citatni zapis je tako v resnici samo potrjeval in spodbujal obstoječo »resno« hierarhijo na podeželju, saj so bile objavljene le tiste vsebine, ki so potrjevale specifično in želeno podobo ljudstva.

Eno najresnejših groženj hierarhiji obstoječega sistema je pomenil pust. Njegovo subverzivnost je bilo moč videti med obema vojnoma na področju, ki so ga okupirali Italijani, v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni pa je maskiranje in spoštovanje tradicij in ljudskega izročila večinoma pomenilo nekaj nazadnjaškega in so ga preganjali.⁶ Za čas 19. stoletja pa je Navratilov prispevek, ki zgovor- no priča, kaj je pisec mislil o pustu v njegovih ekstremnih oblikah.

V *Pustni povesti* [Navratil 1847] spregovori o posamezniku, ki ni spoštoval pepelnične srede in mimoidočega duhovnika, ki je umirajočemu nesel olje za poslednje maziljenje, in o tem, kako se je nespoštovanje duhovnika in obreda (svetega obhajila) v konkretnem primeru končalo s pravično kaznijo. Vsako veselje, tudi pustno, mora po naziranju Navratila imeti mero; ta mera je predvsem spoštovanje poslednjih resnic, cerkve...

Pustni orači

Grešniku, ki ni spoštoval pepelnične srede in duhovnika s poslednjim oljem in obhajilom, torej kršilec norme, je ostala pustna krinka na obrazu. Ko je spoznal svojo krivdo in greh, se je skesal, plačeval je za maše, hodil na božja pota, a vse je bilo zaman. Z masko na obrazu je ostal še potem na smrtni postelji; ko je umrl, je bil v »strašni izgled vsim, kateri vero zaničujejo«. Zgovorna je referenca, ki jo Navratil navaja, da bi argumentiral prepričljivost zgodbe: to se je dogodilo v Petrinji na Hrvaškem; zgodbo je zvedel od starega človeka, ki jo je zvedel »iz ust siviga moža«, ki je desetleten sam videl »milovnja vredniga« mladeniča.

Sestavek piše o izgredih posameznika in tako posredno priča o tem, da ni napačna cela kultura, pust sam po sebi tudi ni napačen; napačen je eksces, ki je za zdaj še eksces posameznika in ne družbe. Zato mora biti za »strašni izgled vsim, kateri vero zaničujejo«.

Kdo je naslovnik zgodbe: razposajeni pustni udeleženci, ki se morajo zavedati, da obstajajo meje obnašanja, držati se morajo določenih meja, meja pa je cerkveni prag. Zavedati se morajo, da je meja med primernim in nespodobnim zelo krhka, lahko prehodna, tudi v

Vlečenje ploha na pepelnico

veselju se morajo zavedati svojih meja. Meja je cerkveni obred, srečanje z njim, meja je pepelnična sreda, meja je cerkev, oblast, dovoljenje ali privolitev »gospodarja« (v lacanovskem smislu).

Nasploh gre pri opisih pusta in plesa, ženitovanj, a tudi noše, še posebej v časniku *Zgodnja Danica* [P. 1851; Anon. 1851; prim.] za osnovno nelagodje, ki ga v Glasniku nezavedno izrazi tudi Matija Valjavec v svoji pripovedi, v kateri omeni tudi prepoved plesa in godbe med postom:

»Pust in post smo srečno prestali. V pisavi se razločujeta ta dva časa le za eno čerko, v življenji pa navadno za vse štiri. Naj že bo kakor hoče; huda časa sta gotovo, ljudje mnogo terpe v pustu, ker morajo plesati, v postu pa še več, ker ne smejo plesati.«
[Valjavec 1860: 154].

Gre za izkušnje Drugačnosti in marsikdaj travmatičnosti, funkcija opisov je v tem, da pomeni ljudska kultura v svojih deviacijah, plesu, pustu, »vraževerju« nekaj groznega in da s svojo nepredvidljivostjo povzroča strah; v Danici gre za specifičnega naslovnika, to je duhovništvo, ki je objavljene primere marsikdaj rabilo kot snov za pridige. Zato so primere, zapisane v njej, še toliko bolj strašljive, da bi na ta način dovolj jasno posredovale neizogibnost učenja pravega nauka.

Poučni spisi so tako nihali med dvema poloma:

– med poukom, to je razsvetljevanjem ljudstva o higieni [Robida 1853: 204], kjer je govor o kopanju, o goloti, telesnih vonjih, in
– poudarkom na šesti zapovedi z izjavo »Bog vse vidi, Bog vse ve, greh se delati ne sme« v Šolskem prijatlu [1852: 371].

Groza in subverzivnost ljudske kulture pa se ni kazala samo v času pusta, plesa ali v ljudskem poganstvu. Drugi Navratilov sestavek [Navratil 1848: 54–55] na eni strani opozarja na razmerje med kmetom, podeželjem in oblastjo, na drugi pa implicira nujno potrebno spoštovanje obstoječega reda in družbene hierarhije. Naslovnik besedila je je kmet, glavna namera pa svarilo pred »kotnimi pisarji«, ki da so »podpihovci kmetov«. Kotni pisarji – Navratil jih locira med tiste uradnike⁷, ki so zaradi neprimerne vedenja ali lenobe ali česa drugega izgubili uradniško službo – želijo kmeta »podpihovati« proti oblasti in na njegovih ramenih tudi nekaj zaslužiti.

»Sicer pa poterpljenje imejte! Gotovo bo pod novim vladarstvom boljši za vas, zakaj naš svitli Cesar so dobri, kot duša, in so prepričani, de je treba marsiktero reč polajšati, tode – kakor ste že slišali – to se nemore tako hitro zgoditi, ko bi pihnil. Torej še enkrat: poterpljenje, poterpljenje!« [Navratil 1848: 55]

Kar je potrebno imeti pri cesarju, je »poterpljenje«. Res je, pritrjuje

⁷ Kritika takih uradnikov je zanimiva ali zgovorna tudi zato, ker je bil Navratil pozneje tudi sam državni uradnik, delal je kot uradni prevajalec za slovenski, srbski in hrvaški jezik na Dunaju.

Navratil, da ureditev še ni pravična, vendar bo, saj je cesar dober kot duša, pripravljen je marsikaj spremeniti, le puntati se ni treba, saj nove ureditve ni mogoče doseči z nespoštovanjem reda. Da bi bil bolj prepričljiv, uporabi ljudske primere (dober kot duša; zgoditi hitro, kot bi pihnil).

KOMPLEKSI – MED SLOVENSKIM, (JUGO)SLOVANSKIM IN NEMŠKIM

Jakob Sket (S.) je v Kresu ocenil *Slovensko berilo za osmi gimnazijski razred*, ki ga je na osnovi Miklošičevega berila preuredil in pripravil J. Navratil [Sket 1881a: 568–569]. Ko ocenjuje delež spisov, namenjenih opisom ljudske kulture, pravi:

Godec, zabavljevec pri vseh praznovanjih

»Očitno se mora grajati, da se ni na slovenske narodne pesni in pripovedke, na slovanski in slovenski narodni živelj sploh bolj ozir jemalo, da se o Megiserji, o Valvasorji, o Čopu, o abecednej vojski skoro celo molči, in razvitek ter značaj po posameznih dobah preslabo označuje.« [Sket 1881a: 569]

Jakob Sket podobno kakor pred njim Matija Majar Ziljski v spisu *Slovenski običaji* [1851: 10] ali Simon Šubic [1859] in drugi pisci ugotavlja in ponavlja, da je treba svojo, slovensko ljudsko kulturo poznati in spoznavati.

Hkrati s tem spoznanjem je bila v tem prostoru navzoča tudi zavest o slovanskosti izročila; Slovenci so del nadvse bogatega in po svetu znanega jugoslovanskega izročila.

»Nikdo ne more Jugoslovanom odrekati posebne ljubezni do domovine, do domačega pesništva, do narodnega petja, in tem manje, če pozna vsaj nekatere prekrasne cvetlice njihovega narodnega blaga, če pozna ob enem v prvi vrsti narodno pesništvo bližnjih nam bratov Srbov.« [J. pl. K. 1881]

Pisec v besedilu razvija in ponuja naslednjo logiko: kot bratje »smo« vsi (tudi Slovenci) Jugoslovani, naši »bratje« (Srbi in Hrvati) imajo močno narodno pesništvo, »ergo« smo tudi »mi« udeleženi pri epskem, junaškem izročilu, pri junaški zgodovini jugoslovanskih narodov. Vplivi ilirizma so tako na neki način le zapustili sled, omogočili in utemeljili so duhovno pripravo na projekt, ki se je končal s skupno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, z Jugoslavijo.

V mnogih spisih naletimo na intenzivno željo po dovolj visokem številu, dovolj veliki množici ljudi, ki bi postali slovanski zavezniki nasproti nemštvu [Valjavec 1866] in italijanstvu: ta projekt je bil v glavah pomembnejših izobražencev tistega časa.

Vendar ta iskanja niso pomenila tudi protiavstrijskega razpoloženja: takratna občutja mogoče najbolje opišemo z izrazom avstroslavizem in z iskanjem novega modusa vivendi, tudi pod vplivom madžarske relativne samostojnosti v okviru avstro-ogrske monarhije.

Prav tako je nekoliko prikrite ambivalence tudi v razmerju do slovanstva. Posebej zgovorno delo o tem je Majciger, Pleteršnik in Raičevo *Slovanstvo* [Majciger idr. 1873]. Potreba po pripadnosti slovanstvu in po jugoslovanstvu je na eni strani krepila občutek skupne pripadnosti, slovanskosti, na drugi pa ni zmanjšala občutka inferiornosti, ki se kaže predvsem v lamentacijah, kakor jih zapisuje Levstik v svojem *Popotovanju od Litije do Čateža* [1858]. V takem sobesedilu se kaže kot rešitev le dovolj velika množica ljudi, v tem primeru so Rusi prav primerni, da bi bili rešitelji slovanstva. Ahasverus (Pavle

Turner) je desetletje pozneje v Kresu nasprotoval ideji Velike Srbije ali Velike Hrvatije ali Velike Bulgarije in razmišljal o Rusih kot rešiteljih [Turner 1881b: 396].

V tem navduševanju in zavzemanju za jugoslovansko so obstajale marsikateri razpoke. Ena njih je bilo tudi v naših časnikih izraženo pričakovanje, da se bodo Slovenci odpovedali svojemu majhnemu jeziku in prevzeli ilirskega in tako tvorili številčnejši narod. Znotraj horizonta diskurza o tem, kako primerno je biti (postati) Jugoslovčan, je bil kar pogost očitke na eni strani Slovincem, da niso dovolj kooperativni in se niso pripravljeno poiliti, na drugi pa je šla zamera Srbom zaradi njihovih togih stališč, vztrajanja pri svoji pisavi – cirilici [Fekonja 1881: 661; gl.].

Diskurz, ki ga (navedeno po Fekonji) beremo pri Milčetiću, kaže prav na te probleme, saj je »šlo za izgubljanje sil«, za razprševanje energije, razprševanje nacionalnega problema. Dovolj pomembni so Slovani le skupaj, vsaka drobitev – za kar je imel očitno Milčetić tudi slovenska nacionalna prizadevanja – pa je škodljiva. Milčetić o Slovincih in njihovih težnjah pravi, da so Slovenci postali zopet Slovenci ter začeli pisati v svojej kajkavščini.

»Malo Slovencev je tudi v grob leglo z idejo ilirsko. Oni zli duh sebičnosti in separatizma plemenskega, kateri zna povsod v Slovanih koren pognati, zavlekel se je tudi med Slovence (? Ured.), in oni so začeli vsakega, kateri ne bi 'slovensko' mislil, zvati odpadnikom, kakor na pr. slavnega Stanka Vraza.« [Fekonja 1881: 661]

V tem obzorju se je narodopisje dogajalo kot utemeljevanje posebnega, slovenskega ali slovanskega nacionalnega interesa. V tej klasifikaciji je dobilo prioriteto tisto, kar je lahko dokazalo ali pokazalo na slovensko in na jugoslovansko identiteto. Na potrebo po jugoslovanstvu lahko gledamo kot na potrebo po dovolj kritični in pomembni množici dokumentov, gradiva in pričevanj ljudskega izročila ipd., ki bi utemeljila vrednost in enkratnost slovenske kulture.

Znotraj take utemeljitve in v razmerju do ogrožajoče germanizacije, posebej na severu slovenskega etničnega ozemlja, kaže razumeti tudi Valjavčevo [Valjavec 1866] opozorilo na Mannhartov klic, naj se Germani združijo nasproti grozečemu panslavizmu in romanizmu.

SUBJEKT / OBJEKT OPISA

Eno osnovnih vprašanj raziskav in predstavitev zgodovine etnologije je, kdo ali kaj je pravzaprav predmet raziskave in predstavitve. To vprašanje je povezano z dvema področjema: jezikovnim oblikovanjem narodopisnih besedil in odnosom raziskovalcev do ljudske kulture. S prvim zato, ker sam predmet raziskave v bistvenem določa vprašanja rabe časov, identifikacije oseb in same predikacije; z drugim zato, ker se prav s pojmovanjem o tem, kaj je ljudska kultura, kaj jo predstavlja in na kakšen način se prezentira sama, odloča tudi o tem, kaj je predmet raziskave in na kaj je usmerjena pozornost. Če uporabljamo aksiomatično opozicijo, uveljavljeno pri nas [Kremenšek 1983a], da gre na eni strani za raziskovanje kulturne prvine, ki je

Kozolec na Gorenjskem (Bled)

značilno za folkloristiko in uveljavljeno v času romantičnega pogleda na svet, na drugi, znotraj razsvetljenskega pogleda, pa za človeka kot nosilca kulturnih pojavov, kar je značilno za etnologijo, se je treba vendarle temeljito povprašati:

- kdo je, kaj je, kako se kaže in ali je prikazan tisti človek kot nosilec kulturnih pojavov, o katerem govori zgodovina etnologije kot razsvetljenskem pojmu [Kremenšek 1983a: 6]

- katere kulturne prvine ga določajo in

- kaj je in kako je interpretirana kulturna prvina, o kateri razpravlja folkloristika, v kakšen in kateri kontekst je umeščena in v kakšnem razmerju je disciplina s svojim predmetom?

Pri romantiki gre za osnovno težnjo, kolikor se seveda da te pojme sploh poenostaviti, da ima »narodni«, neznani človek zelo pomembno vlogo; je nezavedni in hkrati reprezentativni nosilec neke kulturne tradicije, nekega »narodnega« zaklada; človek je vir, zastopnik in posredovalec ljudskega izročila. V Levstikovem primeru, v *Popotovanju od Litije do Čateža*, je jasno, da skozi usta Bojca, v Majarjevem primeru skozi usta njegove matere in anonimnih pripovedovalcev, ki so pomembni tudi pri Volčiču, slišimo neznanega tvorca ljudskega izročila. Človek kot nosilec kulturnih pojavov v romantičnih pogledih obstaja, a samo na določen, praviloma na povsem zabrisan (netransparenten) način. Zanimiv je predvsem le tisti človek in samo tisti njegov del, le tista skupina, ki ga povezuje z nacionalno ali umetnostno izkušnjo. Človek ali določena družbeno plast pomenita nosilca ljudskega blaga in sta kot taka pričevalca starobitnosti ali prvobitnosti, avtohtonosti ljudske kulture in s tem starosti in pomembnosti slovenstva samega.

Pri razsvetljenstvu (po Adornovem pojmovanju te besede) oziroma pri piscih blizu temu naziranju (na eni strani Trdini, na drugi npr. Hicingerju) gre za to, da je ljudska kultura ali neki njen segment primerno izhodišče za kritiko določenega pogleda na svet, pomeni izhodišče za novo, »razumno« doživljanje. Konkreten, »ljudski« človek je namreč neveden, treba ga je vzgojiti, zagledan je predvsem kot predmet, vreden in potreben civilizacijskega procesa.

Problem subjekta raziskave je seveda tudi perspektiva, znotraj katere mislimo razsvetljenstvo ali romantiko. Res je, da pri vseh kvalifikacijah in klasifikacijah prihaja do redukcije podatkov. Če premislimo posamezne kategorije znotraj Wiegelmannovih definicij [Wiegelmann 1977: 14], pa se postavljajo naslednja vprašanja:

- V kakšnem razmerju so bile in kaj pomenijo kategorije ljudstvo, dežela in ljudje, kulturna prvina ipd. Kdo je človek kot nosilec?

- V čem je razlika med kolektivnim in individualnim, kjer gre za instrumentalizacijo avtorjev v izraz družbene zavesti, ko s svojimi dejanji izražajo kolektivne trende?

Tu gre načelno za dva problema: prvič za aproksimacijo in redukcijo trendov na družben angažma; drugič za problem subjekta-objekta raziskave, ki je kolektiv in ne posameznik v kolektivu. To pomeni, da v vsakem primeru govorimo o človeku kot brezobličnem predstavniku neke družbene plasti:

- v folklorističnem zapisu je posameznik zveden na predstavnika naroda, katerega prevedeno pričevanje je vredno zapisa

- v razsvetljenskem zapisu pa gre za redukcijo posameznikov na njihovo kolektivno predstavo.

Gre za vprašanje instrumentalizacije človeka. Problem je torej, kdo je subjekt raziskave, prav tako pa tudi vprašanje, koga so raziskovalci videli v ogledalu. Mogoče se je vprašati, kaj so raziskovalci iskali, kaj našli in kaj prezentirali?

Tisto, kar so raziskovalci ljudske kulture najbolj iskali v 19. stoletju, je bil res najprej Drugi, a hkrati z njim tudi inverzna podoba sveta [Kupper 1988; navedeno po Portis-Winner 1994: 19], ki bi njih same kazala drugačne kot tiste, ki so jih raziskovali. Raziskovalec v 19. stoletju je potreboval dvojno ogledalo ali podobo. V prvem se je prepoznal kot pripadnik določenega naroda in s tem vzpostavil in potrdil svoj položaj v okviru določene družbene lestvice, saj je potreboval to ljudstvo kot mejo, znotraj katere je lahko identificiral svoje interese, identiteto izobraženca, civiliziranca itd. tudi nasproti drugim narodom. Na drugi strani ogledala pa se je moral temu ljudstvu odmakniti, posebej v tistem, v čemer se z njim ni mogel strinjati glede na izrazito razsvetljensko (moderno) naravo svojega razmišljanja, npr. o vražah, veri ipd., prav tako glede na svoj položaj in svojo izobrazbo, s katero si je pridobil drugačne civilizacijske navade in se s tem odmaknil svojemu poreklu. Ta raziskovalec je vseskozi živel dvojno življenje in prežemalo ga je dvojno občutje: prvo, znotraj katerega so se zdeli izdelki in produkcija tega naroda najsvetlejša dediščina preteklega sveta in kot taki dokazilo starosti slovenskega naroda, in hkrati tudi drugo, znotraj katerega so se zdele zastranitve v tem narodu za njegov razvoj škodljive in zavirajoče za splošen napredek.

MED LJUBITELJSTVOM IN ZNANOSTJO

Pravijo, da je znanost tisto, kar delajo posamezniki – znanstveniki, ki pripadajo določeni znanstveni skupnosti. Tako lahko rečemo, da je etnologija tisto, kar delajo etnologi. Tavtologija, ki jo nakazujeta trivialna in hkrati povedna ugotovitev in definicija, vendarle sproži vprašanje, kdo se je lahko v 19. stoletju razglasil za narodopisca in kdo je imel pravico tak status komu podeliti. Kar naenkrat se zazdi, da je nepriznavanje statusa pomenilo tudi nepriznanje posebne moči izreke. Po mnenju ameriškega filozofa Johna L. Austina v delu *Kako napravimo kaj z besedami* [Austin 1990] sicer lahko vsak vrže steklenico šampanjca ob ladjo, a posebno, karizmatično dejanje, moč krstiti in poimenovati ladjo, je dodeljeno le eni osebi – kraljici. Tako kot je tu, kot je v politiki, je na določeni način tudi v znanosti; kdor ima posebno moč izjavljanja, ki mu jo podelita in zagotovita družbeni ali izobrazbeni položaj in ustanova, v imenu katere govori in jo predstavlja, ima tudi pravico kaj reči.

Seveda to ugotavljanje ne gre tako daleč, da bi spodbijalo upravičenost samega spraševanja; potrebno je bilo, da lahko razložimo nekatere konflikte in nesporazume med posamezniki ali skupinami v 19. stoletju, ki kažejo prav na takratno diskusijo o tem, kdo je v znanosti pooblaščen, da kaj izreka.

O pričakovanem in »na srečo« razrešenem konfliktu spregovori Maks Pleteršnik v svojem dnevniku, kjer piše, da je bila 13. novembra 1878 glavna skupščina Matice slovenske, na kateri so Bleiweisa izvolili za častnega člana, in nadaljuje:

»Ker so nekateri bili že prej izrekli željo, naj se tudi Trstenjak izvoli častnim članom, se je pri nekaterih kazalo nekakšno nasprotovanje tej nameri. Ko je Jurčič sklenil, da na vsak način skupščini predloži to imenovanje, so se mnogi (posebno prof. Marn) bali škandala. Toda ko se je po imenovanju Bleiweisovem dvignil Kersnik in kratkem govoru nasvetoval, naj se tudi Trstenjak izvoli častnim članom, je bil i ta predlog enoglasno sprejet. Juj(sic!)čič je torej bolje poznal razmere nego tisti, ki so se bali kakega škandala.« [Pleteršnik 1911: 304]

Ob možnosti, da bi Davorina Trstenjaka imenovali za častnega člana, se je Pleteršnik zbal škandala. Seveda je vprašanje, zakaj naj bi do njega sploh prišlo. Najprej je treba določiti takratni položaj Slovenske matice: bila je prvo resno strokovno-znanstveno društvo, ki je izdajalo letopis

Janez BILC*

* 7. 1. 1839 Ilirska Bistrica
† 13. 7. 1906 Ilirska Bistrica

bogoslovec in pesnik,
objavljal domoznanska
besedila v 50. letih.

Objavljaj prispevke o
Pivškem in Postojnskem,
največ v Novicah.

Fran CEGNAR

* 6. 12. 1826 Sv. Duh pri
Stari Loki
† 14. 2. 1892 Trst

pesnik, prevajalec, uradnik
in politik
objavljaj potopise v 50. in
60. letih.

Objavljaj opise o potovanjih
med Trstom, Ljubljano
in Pazinom v Slo-venkem
glasniku.

* Podatki o avtorjih (v kurzi-
vi) so praviloma iz SBL

Fran ERJAVEC

* 4. 9. 1834 Ljubljana

† 12. 1. 1887 Gorica

profesor kemije in biologije;
prirodopisec, potopisec in
pripovednik,
objavljal potopise v 50. in
60. letih.

Objavljal parodije na po-
to-pise, pomembno je tudi
njegovo slovarsko delo,
izdano v LMS.

Peter HITZINGER

* 29. 6. 1812 Tržič

† 29. 8. 1867 Postojna

pisatelj, župnik
prirodopisec, potopisec in
pripovednik,
objavljal domoznanska
besedila predvsem v 40. in
50. letih.

Za Novice je pisal zgo-
do-vinska in krajepisna
bese-dila, za Zgodnjo
Danico pa podučne članke
(o vraževerju, plesu...)

z učenimi razpravami. Imela je podobne ambicije, kot so jih imele hrvaška, srbska in druge matice. Res da je bilo zaradi Bleiweisovega in Costovega vpliva Trstenjaku mogoče objaviti marsikaj; Pleteršniku pa se je zdel predlog za častno članstvo vprašljiv zato, ker je bilo Trstenjakovo znanstveno delo sporno, saj je doživelo kar nekaj kritik.

Prvo kritiko, objavljeno v *Slovenskem glasniku*, je sprožilo neodobravanje njegovega dela v kranjskem zgodovinskem društvu. Povod diskusiji je bilo Costovo, za nekatere člane očitno samovoljno urejanje društvenega glasila *Mittheilungen*. Društveni tajnik Etbin Henrik Costa je v svoj zagovor prebral pozitivno oceno v *Wiener Zeitung*, v kateri je Klun pohvalno omenil Trstenjakove prispevke. To pozitivno presojo je Dragotin Dežman zavrnil in se pri tem skliceval na pomembne kritike, najprej na Miklošiča, ki Trstenjaku ne priznava dovolj velike mere znanstvenosti ali zanesljivosti, potem pa na Momm-sena in na njegovo oceno Trstenjakovega raziskovanja in razbiranja napisov. Rezultat debate je bil, da je tajnik Costa odstopil in da je novi tajnik dobil še dva sodelavca – cenzorja za urejanje društvenega glasila (eden izmed njiju je postal Dežman). Interpretacija sestanka, zapisana v *Slovenskem glasniku*, je diskusijo prikazala tako, kot da ni šlo zgolj za protest proti Trstenjaku in njegovemu, po mnenju nekaterih nestrokovnemu delu, ampak tudi proti proslovenskim idejam. Strokovni konflikt je zadobil predvsem dimenzije mednacionalnega spopada [Janežič 1858: I, 156–158, posebej pa 157].

V drugem primeru je Trstenjaka »okrcal« sam Vatroslav Jagić v svoji bibliografiji prispevkov na področju slovanske filologije v *Archivu für Slavische Philologie* [Jagić 1876]. Razlog za tako pozornost leži morda v naslednjem: v šestdesetih letih je Trstenjak veliko publiciral, posebej v *Glasniku*, tudi v *Novicah* in *Letopisu Matice slovenske* in mogoče je prav zaradi tako velike publicitete in s tem pridobljenega slovesa na Slovenskem urednik časnika za slovansko filologijo in predstojnik dunajskega oddelka za slovansko filologijo in naslednik Franca Miklošiča Vatroslav Jagić čutil potrebo, da med deli slovenskih raziskovalcev in zbiralcev, objavljenimi v pregledu slovanske bibliografije, komentira tudi Trstenjakova prizadevanja in raziskovanja.

Trstenjakova podoba, kakor jo zarisujejo sodobniki v polemikah, in navedba nekaterih dejstev sta bili potrebni zato, da bi lažje začrtali nasprotje.

Kakšna je podoba pravega znanstvenika? V Kresovih *Drobnostih* jo pod naslovom *Prof. dr. Gr. Krek* zarisuje urednik: »Izvrstno uredovani in krasno illustrovani česki list 'Svetozor' prinaša ... podobo

in životopis rojaka našega, gosp. prof. dr. Gr. Kreka.« Dvem gorečim ljubiteljem študija slavistike, Kopitarju in Miklošiču, se je »čestno pridružilo v najnovejšem času imé, tretje, imé, mladega, visoko nardarjenega in marljivega učenjaka, na ktereга smé, narod slovenski kazati s ponosom«. Pisec opozarja na *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* in poudarja, da mu je

»to delo storilo mahoma imé, slavno med prvimi slavisti naše dobe. Prišel je do zdaj prvi del na svetlo, pravi životopisec, a ti, ki so ga prečitali, pričakujejo s hrepenenjem nadaljevanja. S tem delom je Krek dokazal, da stoji na vrhuncu znanosti, da pozná vso literaturo dotikajočo se tega predmeta in da s kritično bistroumnostjo vé, ločiti resnico od jalovih domnev. Zato je bilo to delo vzprejeto od kritike ne samo v vseh slovanskih deželah, marveč tudi v Angliji, Franciji in Nemčiji s soglasno pohvalo in z neomejenim priznavanjem. Nekoliko oddelkov je prevedenih do drugih jezikov in od jako kompetentne strani se je tudi izreklo, da knjiga akademičnim predavanjem posebno ugaja. Od lanskega leta (1881, op. J. F.), odkar izhaja leposlovni in znanstveni list 'Kres', mu je prof. Krek glavni sodelavec in mi smo že nekočkrat imeli priliko opozoriti čitatelje na njegove izvrstne razprave.

Krek je zdaj v najlepši dobi življenja in mi se gotovo nadejamo, da se bode znanost slovanska z njegovimi deli še jako obogatila in povzdignola. Je to panslavista v najkrasnejšem te besede pomenu. – Z velikim veseljem nas mora naudajati to priznanje znanstvenih zaslug našega rojaka pri bratovskem nam narodu českem, ki je gosp. profesorja poprej že s tem bil posebno poslalil, da ga je izvolil članom znanostij v Pragi.« [Sket 1881b: 680]

Sredi 19. stoletja je namreč še veljalo splošno razpoloženje, da lahko v slovenskem jeziku vsi delajo na področju narodopisja, zemljepisa, ljudopisja (kot še marsikaj drugega)¹ in da lahko vsi prispevajo k njegovemu razevetju. Pomemben epistemološki prelom v razvoju znanosti pa je nastopil takrat (v 80., 90. letih), ko je postalo širši izobraženi javnosti na splošno jasno, da lahko to zares pošteno naredijo le profesionalci, univerzitetno izobraženi ljudje; primerno poučeni amaterji so lahko dobri oskrbovalci gradiva, pri čemer mora strokovnjak iz tega gradiva oblikovati predmet za preučevanje. O tem dovolj zgovorno priča tudi akcija zbiranja gradiva za znanstveno izdajo slovenskih ljudskih pesmi in tudi profil zbiralcev gradiva, o čemer govori Monika Kropelj [1995].

Franc HUBAD

* 28. 1. 1849 Skaručna pod Šmarno goro
† 3. 12. 1916 Ljubljana

klasični filolog in slavist,
narodopisni pisatelj in
šolnik,
objavljal strokovna besedila v 70. in 80. letih.

Največ spisov, predvsem o šegah in navadah, je napisal za LMS, prispeval je pregled šeg za delo Šu-mana *Die Slovenen* in za ÖUMiWuB.

¹ Dovolj poučni so naslovi rubrik v Novicah, npr. *Zemlja in ljudopisje, domače in tuje* [Novice 1856; 1863]. O slovenskih poimenovanjih je pisal Angelos Baš [1984].

Anton KOBLAR

* 12. 6. 1854 Železniki

† 9. 8. 1928 Kranj

zgodovinar in politik

Kot škofijski arhivar je organiziral in vodil akcijo opisov župnij *Zgodovine fará* in zanjo prispeval opisa Preške in Sorške fare.

Štefan KOCIANČIČ

* 25. 12. 1818 Vipava

† 9. 4. 1883 Gorica

jezikoslovec in zgodovinar, kaplan in profesor, objavljaval domoznanska in strokovna besedila v 50. letih.

Pisal je o Nemškem Rutu in odgovarjal na Kuku-ljevičovo vprašalnico v *Arhivu*.

Po Jagičevem [1876] in Pastrnekovem [1892] pregledu lahko razberemo, kje je bil v 19. stoletju ustrezen prostor za objavo strokovnih, znanstvenih del, prav tako pa tudi, kaj je sodilo v okvire resnih znanstvenih prizadevanj. Med slovenskimi pisci so bili pozornosti – komentarja ali vsaj omembe v bibliografiji – poleg tistih na univerzi (Miklošič, Krek, Štrekelj, Oblak, Murko), deležni še nekateri posamezniki, dejavni drugod (Navratil, Valjavec). Ob tem je jasno, da se je meja med ravnmi vzpostavljala glede na:

- pravico ali kvalificiranost za izjavljanje, saj je postalo jasno, kdo je pooblaščen, da govori in da nekaj verificirano izjavlja – to pravico so si podelili (vzeli) strokovnjaki na univerzi

- jezik ali način izjavljanja: do konca so se razjasnili pojmi o znanstvenosti in neznanstvenosti strokovnega izražanja in raziskovanja, ki je povezano z razvojem in normiranjem ustrezne znanstvene terminologije

- mesto izjavljanja: določena je bila tudi lokacija, s katere je možno kvalificirano govoriti, npr. univerza ali znanstveno občinstvo, ki daje izjavljanju eo ipso status znanstvenega diskurza...

Okolje, ki je nekatere posameznike posvečevalo in jim dodeljevalo poseben znanstveni značaj, je pomenila objava del v filoloških strokovnih časnikih, objava njihovih bibliografij in biografij, objava korespondence, slovarji ali enciklopedije, tisk pregledov, kritik ali polemik.

Že s tem, ko govorimo o znanilcih drugačnega narodopisja v tistem času, zavzemamo današnji položaj in razumevanje nalog in predmeta narodopisja – etnologije. Gre za to, da so bile ideje, nakazane v spisih polznanstvenikov in amaterjev, največkrat preprosto neupoštevane, ker so izhajale iz drugačnih konceptov, premalo so bile namreč filološke; če razčlenimo odmeve na Trdinove ali Volčičeve spise, lahko ugotovimo, da je bila pozornost za drobne stvari, za navadno, za spomine, za obrobno, posebej pri Trdini tudi za »podpodje« ipd., kot vir za narodopisno obravnavo, zanemarjena. Poleg tega so se nekateri avtorji sami zavedali težav ali premajhne sposobnosti za določeno delo; tako je npr. Volčič zavrnil Bleiweisovo povabilo, da bi napisal kritiko novega nemško-slovenskega slovarja.

Kdaj se torej zgodi prelom v raziskovanju ljudske kulture? Ko je ustvarjen poseben diskurz skupine po jeziku in po položaju privilegiranih posameznikov oziroma natančneje:

- ko ni več skoraj vsak izobraženi posameznik primeren za takšno obliko dejavnosti in ko amaterji – laiki, iz raziskovalcev

postanejo ljubitelji

- ko je za to potrebna in primerna posebna filološka ali geografska ali historična izobrazba
- ko je za to potreben poseben študij na univerzi, npr. pri Gregorju Kreku, Karlu Štreklju idr.
- ko je ukinjena možnost in primernost avtoreferencialnega² postopka – ko ni dovolj le poznavanje gradiva iz lastnega vrtička
- ko poseben položaj, ki ga vzpostavlja univerza, omogoči pravilno strokovno izjavljanje (Krek, Štrekelj, Murko idr.) in
- ko postane diskurz posebne skupine ekspertov za preostalo javnost nerazumljiv oziroma je razumljiv samo v poljudnih izpeljavah ali implikacijah [Thompson 1994].

Eksteritorialnost in ekslingualnost znanstvenega diskurza

Slednja izpeljava je bila na Slovenskem še toliko bolj izrazita, saj je bil univerzitetni diskurz eksteritorialen – lociran na filološke katedre na Dunaju ali Gradcu ali Pragi in (tudi) zato ekslingualen – bil je predmet znotraj nemškega govornega, pisnega kroga in je s tem izključil pretežno ali zgolj slovensko govorečo in pišočo javnost. Tako je refleksija določenih pojmov v nemškem jeziku ostala na Slovenskem neopažena, razvijala se je zunaj slovenskega diskurza.

Po Štreklju zajema veda kulturo in jezik, pri čemer je fizično antropologijo kot predmet antropologije izključil [Kropej 1995]. Problem je v tem, da je odpiral vprašanja poimenovanj – etnologije, etnografije, antropologije – znotraj univerze, znotraj predavanj, torej znotraj posebnega, drugačnega diskurza. Tudi pri drugih univerzitetnih strokovnjakih je nastalo nekaj podobnega: Krekova *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Štrekljeva predavanja, Murkovi prispevki v *Wörter und Sachen* so ostali praktično zunaj diskurza v slovenskem jeziku. Nanj so lahko vplivali le posredno. Za ekskluzivnost takratnega diskurza pa govori še dejstvo, da je lahko bil znanstveni diskurz v slovenskem jeziku objavljen le v nekaterih časnikih, in sicer v Ljubljanskem zvonu, Letopisu Matice slovenske in Kresu, a tudi tam je moral biti ustrezno prilagojen ali približan širši beroči javnosti.

Mejo diskurza ali mejo jezika tako kaže upoštevati kot poseben problem, saj je to hkrati tudi meja dovolj kompetentnega in usposobljenega naslovnika. Gregor Krek je moral izdati knjigo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* v nemščini iz naslednjih razlogov:

- objavljena v slovenskem jeziku bi imela zelo omejeno šte-

² Avtoreferencialnost je bila osvetljena z literarnozgodovinskega vidika v zborniku *Intertekstualnost & avtoreferencialnost* [Oraić-Tolić in Žmegač 1993].

Znotraj zgodovine znanosti razumem pojem avtoreferencialnosti drugače: gre za »samonanašanje« na področju virov, literature, poznavanja gradiva itd., ki se v v ožjem smislu v objavi pokaže kot skrčeno ali nikakršno navajanje tujih del, spoznanj, konfrontiranj ipd., v širšem smislu pa pomeni določeno etnološko šolo z ustaljenim repertoarjem navajanih avtorjev.

Gregor KREK

* 8. 3. 1840 Četena raven pri Javorju na Gorenjskem
† 2. 8. 1905 Gradec

slavist,
univerzitetni profesor,
objavljal strokovna besedila
v 70., 80. in 90. letih.

Najpomembnejše objave so v nemškem jeziku, v slovenskem pisal o ljudskih pesmih (v Slovanovih Listkih), kresu in Polifemu.

Ivan LAPAJNE

* 22. 2. 1849 Vojsko pri

Idriji

† 17. 11. 1931 Krško

pedagoški pisatelj in narodni gospodar,
objavljal domoznanska in zgodovinska besedila v 70., 80. in 90. letih.

Pisal zgodovino Štajerske, Krškega in okolice. Z Rutarjem sta polemizirala o obsegu in metodi zgodovine [Rutar 1885].

Fran LEVSTIK

* 28. 9. 1831 Spodnje

Retnje pri Velikih Laščah

† 16. 11. 1887 Ljubljana

jezikoslovec, pesnik,
pripovednik, politični
publicist,
objavil potopis v 50. letih.

Potopis *Potovanje od Litije do Čateža* pomeni prelomnico v pojmovanju literarnih programov in pomena ljudskega.

vilo bralcev; o pravilni izbiri naslovnika zgovorno priča dejstvo, da je doživela dve izdaji

- s knjigo take vrste je Krek dosegel še drugi učinek, pogosto zaželen pri pesniških in znanstvenih obravnavah tistega časa (prim. dobrih 40 let prej poskuse Prešernovega nemškega pesnikovanja), namreč dokazati svojo (slovensko) usposobljenost za take vrste obravnave in za pomen slovanskega nasproti nemškemu

- nenazadnje pa gre še za en pomemben element: Krek je bil profesor, predavatelj na univerzi in je z uspešnim, odmevnim delom etabliral svojo pozicijo znotraj nemško govorečega okolja univerze in znanstvenih krogov; na osnovi svojega dela je bil tudi sprejet za člana akademije znanosti na Češkem.

Na kateri ravni so se godile polarizacije

Če uporabimo že omenjeno definicijo Brunschvicga [Bachelard 1977] o tem, kdaj lahko rečemo, da gre v znanosti za zavestno in reflektirano dejanje, potem lahko o najizrazitejši polarizaciji v slovenskem narodopisju 19. stoletja govorimo najprej in predvsem na ravni razmerja med znanstvenim in laičnim principom, torej na ravni razmerja med narodopisci z ustrezno univerzitetno kariero in tistimi z neustrezno izobrazbo ali brez položaja v univerzitetnem sistemu; težko pa je kaj takega trditi o polarizaciji na ravni predmeta raziskave, torej na ravni razmerja med romantičnim in razsvetljenskim načelom, kakor ga definirajo nekateri etnologi [Kremenšek 1983a: 6–7].

Ko govorim o razmerju med predmetom obravnave in načinom obravnave, se zdi najbližji in najustreznejši izraz »interplay« ali medigra. Predmet obravnave je seveda odvisen in določen z načinom obravnave, kakor je tudi sama obravnava določena s predmetom; vendar pri tem zavzemam tisto stališče, ki govori, da v perspektivi, ki predpostavlja tudi določeno interiorizirano strokovno ali znanstveno shemo in postopek, iščemo in zagledamo, nahajamo in opišemo predmet.

Možnosti, ki so jih imeli nekateri pisci, ki so objavljali v Kresu ali v Letopisu Matice slovenske, so pričale o uredniškem izboru določenega principa obdelave. Trdinove težave pri objavi besedil in pri komunikaciji z uredniki pa govorijo o tem, da je polemika oziroma polarizacija potekala:

- med situiranimi na eni in neizobraženimi ali nesituiranimi na drugi strani

- med središčem in obrobjem – tudi med idejo o harmonični podobi in podpodjem družbe in
- na ravni teoretičnega diskurza ali diskurza o teoriji v nekaterih obrobjih, pri Rutarjevi kritiki Lapajnetovega dela in pri razmislekih o Trstenjakovem delu.

AKUMULACIJSKI PROCES IN PRELOM PARADIGME

Kako naj gledamo na ta čas, pred letom 1895? »Epistemološki prelom se zgodi v tisti točki, ki je naddeterminirana v prostoru teoretičnih problemov z akumulacijo sukcesivno dojetih ideoloških konfiguracij.« [Pecheux in Balibar 1977: 10]

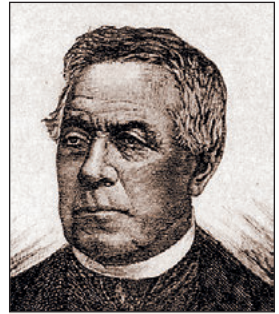
Poenostavljeno to pomeni, da se rez lahko zgodi v trenutku:

- ko stari način obravnave ne ponuja več ustreznih rešitev problema
- ko so problemi neustrezno zastavljeni in nanje ni možen odgovor in
- ko zastavljena vprašanja ne ustrezajo pridobljenemu nivoju znanosti.

Prelom, ki so ga pri nas poimenovali kot začetek znanstvenega narodopisja, se je zgodil takrat, ko je bilo treba domisliti in uresničiti nove, drugačne prijeme. Na emblematičnih primerih, na Krekovem delu *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Štrekljevem vabilu k zbiranju gradiva ljudskega izročila in Murkovih navodilih, so jasne stopnje tega reza, ki jih lahko do neke mere enačimo z razmerjem med poljudnoznanstvenim in znanstvenim delom; prostor in njegov jezik pomenita v tistem času tudi mejo med znanstveno refleksijo in aplikacijo.

	Slovenski jezik	Nemški jezik
Slovenski etnični prostor	Krek 1881; Štrekelj 1887, 1895; Murko 1896 <i>članki v časnikih</i>	
Neslovenski etnični prostor		Krek 1887, Štrekelj, Murko: <i>predavanja in knjige</i>

Za Krekovo delo so primerne oznake eksteritorialnost, v glavnem je objavljaj v tujini; ekslingualnost, najpomembnejše delo je bilo objavljeno v nemškem jeziku; posvečal se je teoriji in

Matija MAJAR Ziljski
* 7. 2. 1809 Goriče v Ziljski dolini
† 31. 7. 1892 Praga

jezikoslovec in narodopisec,
župnik in narodni buditelj,
objavljaj strokovna besedila v 40., 50. in 60. letih.

Objavil zbirko ljudskih pobožnih pesmi, v Vrazovem kolu potopis od Višarj do Trsta, v Glasniku navodila za zbiranje pesmi, opis šeg in navad...

Janez MENCINGER
* 26. 3. 1838 Brod v Bohinjski dolini
† 12. 4. 1912 Krško

klasični filolog in pravnik,
pisatelj in odvetnik,
objavljaj potopise in literarna dela v 60. do 90. letih.

zgodovini vede. Štrekljevo delo najbolje karakterizirajo pojmi zbiralska akcija, za katero sta značilna široka udeležba in njen velik, nacionalni pomen. V Murkovih spisih pa se prvič in tako obsežno zgodi slovenska refleksija tuje akcije in vede same.

Krek je povedal, da je slovansko narodopisje sestavni del znanosti oziroma filološke vede, in to zapisal v nemškem jeziku. Štrekelj je to vednost posredoval najširši množici izobražencev in jo spremenil v tvorno prizadevanje za sistematično akcijo, katere pomen ni bilo zgolj zbiranje posamezne kulturne prvine, ampak iskanje prič nekdanje in sedanje (ljudske) kulture. Murkova vloga je bila poiskati in najti ustrezno terminologijo in reflektirati obstoječe slovenske in evropske težnje ter določiti naloge, pred katere je bilo postavljeno slovansko narodopisje.

Do epistemološkega preloma v ukvarjanju z narodopisjem je prišlo, ker sta bila postalo obstoječe ljudsko izročilo in kultura premalo podrobno ali neustrezno zapisana; prav tako je stalno izpopolnjevanje pravil in tehnik zapisa in opisovanja samega v očeh sodobnikov pomenilo zanikanje obstoječega in je ustvarilo prag, ki se ga je dalo prestopiti le z drugačnim prijemom, v tem primeru z novo znanstveno

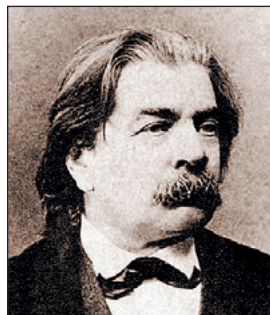
Kralj Matjaž in voznik

metodologijo in teorijo, ki jo je omogočilo šele strokovno izobraževanje zapisovalcev in raziskovalcev. Najjasneje izrazi ta prelom med laiki – ljubitelji in strokovnjaki, Matija Valjavec v spisu *Prinesček, kako in od kod se narodne pripovedi razširjajo*, ki govori o širjenju in kroženju motivov in zgodbic – tako najde isti motiv pri Vuku Karadžiću in Janezu Svetokriškem – in v katerem na koncu zapiše drobno pripombo:

»Ta sličnost zdi se mi dosti znamenita, da jo tukaj objavim. Ali obširnih besed mi ni treba dodajati; kajti kdor se s takimi stvarmi ukvarja, vé brez vsakega komentarja, kaj je, druge bralce pa mika sama pripovedka.« [Valjavec 1886: 154]

Znanstvena govorica in njen kategorialni aparat sta v celoti postala dostopna le posvečenim. To pomeni, da akumulacijskega procesa ne smemo obravnavati zgolj kot stopnjo preproste, predznanstvene zmeš-

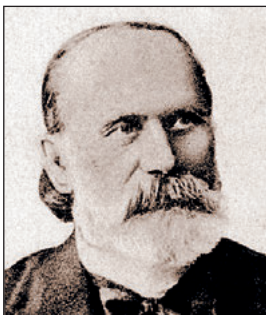
Franc MIKLOŠIČ
* 20. 11. 1813 Ra-
domerščak pri Ljutomerju
† 7. 3. 1891 Dunaj

jezikoslovec,
univerzitetni profesor

Pomembno je vplival na
vzgojo in izobrazbo zbiral-
cev in raziskovalcev ljuds-
kega izročila.

Pesem o lepi Vidi

Ivan NAVRATIL

* 5. 3. 1825 Metlika
† 28. 1. 1896 Dunaj

jezikoslovec in narodopisec,
urednik, prevajalec,
objavljal potopise in strokovna besedila v 40., 50., 60., 80. in 90. letih.

V prvem obdobju urejal mladinski časnik Vedež, v drugem prispeval opise verovanj Slovanov v LMS.

Jožef PAJEK

* 29. 7. 1843 Prežigal pri Konjicah
† 25. 7. 1901 Maribor

folklorist, zgodovinar in bogoslovec,
predavatelj,
objavljal strokovna besedila v 80. letih.

Njegovo najpomembnejše delo so Črtice duševnega žitka štajerskih Slovencev [1884].

njave, o kateri ni treba izgubljeni nobene nadaljnje besede, ampak da ga kaže pojmovati kot čas, v katerem se je oblikovala konjunktura, znotraj katere se je zgodil in uresničil rez [Pecheux in Balibar 1977].

Štrekljevo delo pomeni vrhunec prizadevanj, usmerjenih v folkloro, v zbiranje in objavljane pesmi: z delom pri zbiranju in objavljaju slovenskih ljudskih pesmi je vzpostavil sistem, ki je potem obveljal kot znanstven in odločilen za izdajo ljudskih pesmi.

Murkovi dopisi v Ljubljanski zvon, Matico itd. so uveljavili nove poglede na narodopisje, saj je bila sestavni del prispevkov zahteva po celoviti narodopisni obravnavi tudi v razmerju do kulturne zgodovine.

Epistemološki prelom, ki sta ga vzpostavila Štrekelj in Murko, je bil po eni strani pripravljen že z Vrazom in Korytkom in njunim velikim prispevkom pri izdajanju slovenskih ljudskih pesmi; v tej verigi je tudi ambicija Slovenske matice izdati Vrazovo gradivo neobjavljenih ljudskih pesmi; pomembna sta tako Miklošič in Krek, ki sta poučevala nekatere poznejše raziskovalce slovenskega ljudskega izročila. V tem času je že obstajala obsežna znanstvena korespondenca.

Prav zaradi te navidezne kontinuitete je zanimivo in pomembno vprašanje, zakaj reza v pogledu na narodopisno delo in v delu samem na Slovenskem nista pomenila Miklošič in Krek. Gre za dva etablirana »outsiderja«, od katerih se je eden posvetil predvsem ljudskemu pesništvu južnoslovanskih ljudstev, drugi pa se je zadolžitvi in intenzivnejšemu sodelovanju pri nastajanju in redakciji zbirke slovenskih ljudskih pesmi odpovedal.

Štrekelj in Murko sta s slovenskimi objavami, s pozivom k zbiranju ljudskih pesmi [Štrekelj 1887] in s poročilom o praški razstavi [Murko 1896] dosegla v slovenskem prostoru odmev. Takega odziva prej ni bilo in ni bil objavljen v slovenskem jeziku. Murkov narodopisni program ni zanimiv in zgovoren le zato, ker je napisan v slovenskem jeziku, ampak ker je prav znotraj tega jezika razmeroma sistematično in podrobno reflektiral vprašanja narodopisja in kulturne zgodovine.

V tem obdobju se je razvila paleta dejavnosti med vsakdanjim, poljudnoznanstvenim in znanstvenim. Naj omenim moške od Vraza, Majarja, Vertovca, Volčiča do Kreka, Miklošiča in drugih na univerzi na Dunaju. Narodopisje je v najboljšem primeru sledilo Vrazovim navodilom in obliki zapisovanja, ki so jo uveljavljali Valjavčevi natančni zapisi [Novak 1986a]. Ob tem je bilo možno tudi ekstenzivno delo, npr. Davorina Trstenjaka, katerega učinek ali vrh je pomenil Bleiweisov predlog, da v Zagrebu prevzame stolico za arheologijo [Petř 1982: 249].

V tej konjunkturi se je dogodil prelom. Konec 19. stoletja ima

mo kar nekaj podjetij, uspehov, dosežkov, ki etablirajo etnologijo in folkloristiko kot znanstveno disciplino: to so Štrekljeve narodne pesmi, Murkovi napotki in analize gradiva. Po njih ni več mogoče nazaj. Iz poljudnih časnikov se debata preseli v strokovne, npr. v Časopis za zgodovino in narodopisje ipd.

Ta prelom se ujema tudi z bogatenjem in čedalje večjo različnostjo in mnogoterostjo slovenskega časnikarskega in časopisnega življenja. Kratko začrtana podoba kaže, da je še sredi 19. stoletja le nekaj časnikov, med katerimi so Novice osrednje glasilo, in z njimi tudi poseben nivo in način pisanja, primeren najširši publiko, zraven njih so vsak v svojem obdobju Slovenska bčela (na začetku 50. let), Glasnik (v 60.), Prijatelj (v 50. in 60. letih) kot osrednje literarno glasilo, navadno z rubriko za narodopisno gradivo in z nujno omejitvijo – da časnik ni pisan za »Fachgelehrte«.

Za prelom v slovenskem prostoru je bila zagotovilo univerza, ko postanejo tudi pri nas stališča univerzitetnih strokovnjakov pomembnejša od stališč dvornih pisateljev, npr. Trstenjaka, Hicingerja idr. Deloma pa se ta prelom ujema tudi s Trstenjakovo smrtjo 1892³.

Konec 19. stoletja imamo Štrekljeva predavanja in zbiranje ljudskih pesmi, Murkova navodila in refleksijo polja, torej avtorje, ki na zadovoljiv, znanstven način odpirajo in rešujejo vprašanja slovenskega narodopisja.

V PREDDVERJU ZNANOSTI IN NJENIH (REFERENČNIH) MREŽAH

Zgodovinarji si v svojih spisih (navadno) ne dovolijo hipotetičnega vprašanja, kaj bi bilo, če bi bilo. Včasih pa nam malce preformulirana raba tega vprašanja omogoči videti mehanizme in postopke, ki so narekovali, da se je zgodilo nekaj in ne nekaj drugega. Ali je dejstvo, da je Davorin Trstenjak v svojih delih navajal Mommsena ali Miklošiča, dovolj tehtno, da bi ga šteli za znanstvenika in da bi bil s pomočjo te referenčne mreže vključen v znanstveno skupino.

Referenčna mreža, ki jo oblikuje raziskovalec z navedki, s svojo korespondenco in medsebojnim navajanjem, je verjetno prvi in neizogibni pogoj, s katerim si želi zagotoviti ustrezno publiko. Drugi pogoj je raba znanstvenih pripomočkov, tretji je zgledovanje pri starejših, uveljavljenih znanstvenikih. V slovenskem prostoru pa je bil četrti pogoj kar dejstvo: raziskovanje je bilo nacionalno motivirano in usmerjeno.

Simon RUTAR

* 12. 10. 1851 Krn pri Tolminu

† 3. 5. 1903 Ljubljana

zgodovinar, geograf... objavljaj domoznanska in kulturno-zgodovinska besedila v 80. in 90. letih.

³ Če sledimo aksiomatični izjavi, da ideje navadno umrejo takrat, ko umrejo njihovi nosilci.

Karel ŠTREKELJ

* 24. 2. 1859 Gorjansko pri Komnu

† 7. 7. 1912 Gradec

slavist, jezikoslovec, narodopisec, objavljaj strokovna besedila v 80. in 90. letih.

Objavil navodilo za zbiranje pesmi [1887] in Slovenske narodne pesmi [1895].

Josip ŠUMAN
 * 11. 2. 1836 Zg. Ročica
 pri Zg. Ščavnici
 † 15. 9. 1908 Moščenička
 Draga pri Lovranu

jezikoslovec,
 profesor in narodni
 delavec,
 objavljaval strokovna besedi-
 la v 80. letih.

Njegovo najpomembnejše
 delo so *Die Slovenen*, slov-
 enska slovnica in prispe-
 vek za ÖUMiWuB.

Na primerih posameznih del (Trstenjaka, Trdine, Kreka idr.) skušam ugotoviti, kje je pravzaprav potekala korespondenca med pis-
 ci. Skupaj z analizo jezika, prostora objav, uporabe različnih žanrov
 in drugih parametrov bi morala ta slika dati tipične skupine piscev,
 ki so verjetno bolj povedne, kot so razvrščanje, polariziranje na levo
 ali desno, napredno ali nazadnjaško, razsvetljsko ali romantično.

Kroge, v katerih so se oblikovale skupine, lahko določimo gle-
 de na prostor, v katerem so pisatelji objavljali, glede na medsebojno
 korespondenco in glede na medsebojno navajanje. Referencialnost
 oziroma referenčna mreža torej pomeni, kako širok je bil krog, znotraj
 katerega so objavljali in se navajali; na določen način pomeni šolo,
 ki so jo oblikovali ali ji pripadali. Te šole pa ne gre iskati toliko po
 glavnih idejah kot po tem, kako so navajali, kako in kje so pisali; upo-
 rabiti kaže skratka Ginzburgovo ali de Morellijevo metodo [Ginzburg
 1988], po kateri je mogoče nekaj spoznati prej po obstranskih kot po
 glavnih rečeh; kjer atribucija slike, spisa poteka prej po zavihkih ušes
 kot po risanju glave ali motiviki; kjer atribucija spisa poteka prej po
 rabi terminologije, citiranja, tudi slovničnih lapsusov kot po glavnih
 idejah. Pri tem je pomembno tudi dejstvo, da si avtorji marsikdaj
 zagotavljajo avtoriteto z navajanjem imenitnejših del in avtorjev⁴ in
 s tem posredno tudi povedo ali nakažejo, v katero referenčno mrežo
 bi radi sodili.

Kdo je torej tvoril posamezne skupine narodopisnih pogledov
 in praks? Glede na pomen in glede na čas je mogoče ločiti nekaj os-
 novnih skupin, ki jih lahko določimo po imenih vodilnih mislecev ali
 časnikov, v katerih so objavljali.

V prvi skupini so Jarnikov učenec Matija Majar, Jakob Volčič,
 ki ga je odkril Bleiweis idr., ki na začetku objavljajo v Novicah, Slo-
 venski bčeli in potem Slovenskem glasniku in so zbrani okrog Vrazove
 dediščine in njegovih navodil za zbiranje. Narodopisje jim je sredstvo
 za spoznavanje in »predočevanje« bogastva in raznolikosti slovenskega
 ljudskega izročila. Največ njihovih objav s področja narodopisja je v
 letih 1843–1870.

V drugi skupini so posamezniki okrog Davorina Trstenjaka,
 npr. Peter Hicinger ali Matevž Ravnikar-Požnenčan, ki jim je narodo-
 pisje predvsem sredstvo dokazovanja določenih etnogenetičnih teorij
 in starosti Slovencev in objavljajo v Novicah in Slovenskem glasniku
 (Trstenjak), v Zgodnji Danici pa razsvetljske članke o vraževerju
 (Hicinger). Posebej je aktiven Trstenjak, ki s svojimi prispevki zasede
 dobršen del Novic in Slovenskega glasnika v 50., 60. in Letopisa Ma-
 tice slovenske v 70. letih.

⁴ Gre za koncept, ki ima po-
 doben učinek kot zahvala
 starejšim oziroma uveljav-
 ljenim znanstvenikom, s
 katerimi si avtor zagotavlja
 primeren okvir za svoje
 izjavljanje [Ben-Ari 1995:
 136–141; prim.].

Svoje kroge določajo tudi časniki. Medtem ko je za Novice in Slovenski glasnik še značilno, da zbira vse pišoče – saj drugih možnosti objavljanja ni bilo – se z Letopisom Matice slovenske in pozneje Kresom in Ljubljanskim zvonom lahko začne diferenciacija, oblikovanje skupin glede na osebne, strokovne in še kakšne afinitete. Tako Gregor Krek posodi svoje znanstveno ime časniku Kres, ki je namenjen etimološkimi, narodopisnim in drugim znanstvenim spisom – v njem objavljajo Trstenjak, Pajek, nekaj malega Simon Rutar⁵ in tudi sam Krek –, v Ljubljanskem zvonu pa je več prostora za literarne in zgodovinske razprave; v njem več objavljajo Kos, Rutar idr., nenazadnje v Ljubljanskem zvonu Karel Štrekelj objavi svojo pobudo za zbiranje pesmi [1887].

Kot posebno skupino lahko omenimo nekaj raziskovalcev ljudskega izročila, ki niso bili na univerzi, a je bil že takrat njihov prispevek ustrezen in dovolj visoko ovrednoten: gre za Ivana Navratila, ki je v prvem obdobju objavljal največ v svojem Vedežu, v drugem obdobju, v 80. in 90. letih pa v Letopisu Matice slovenske in Matija Valjavca (tajnika hrvaške akademije).

Zunaj teh kategorij je Janez Trdina, kar govori o njegovem siceršnjem samohodstvu na področju narodopisja. Skoraj povsod, kjer je objavljal, je doživel bodisi cenzuro ali prekinitve objavljanja [Logar 1980b]. Prav Trdina pa je povod za premislek o razmerju med etabliranimi in »outsiderji«, pri čemer uporabljam Eliasov model figuracije tega razmerja, ki opozarja, da veliko socialnih procesov ne izvira zgolj iz razlik v statusu ali iz antagonizmov med razredi, ampak tudi iz razlik v ravnanju [Baumgart in Eichener 1991: 140].

Take razlike vidimo med skupinami znanstvenikov in skupinami laičnih ljubiteljev. Komunikacija je navadno le enosmerna: tako laiki komentirajo, raziskujejo, preverjajo domneve in teze znanstvenikov, obratne komunikacije pa skorajda ni. Eden glavnih načinov obravnavanja laikov s strani znanstvenikov je bila torej ignoranca, neupoštevanje diskurza med (novodošlimi) neetabliranimi prišleki. Iz razpoložljivih virov je razvidno, da je edine komentarje s strani uradne znanosti doživel Davorin Trstenjak; verjetno zato, ker je toliko publiciral in se je zdelo, da je treba njegov pomen zmanjšati.

Kakšno podobo daje v tem razmerju med etabliranimi in »outsiderji« kakor tudi pri analizi položaja in oblik (ne)uveljavljenega znanstvenega diskurza delo Janeza Trdine?

Niti ni »ustrezno« zastopan pri sodobnikih niti ni »primerno« predstavljen v Kotnikovi zgodovini slovenskega narodopisja; po drugi svetovni vojni pa mu je bilo posvečeno razmeroma veliko pozornosti:

⁵ Rutarjevi pogledi na narodopisje so bili deloma določeni s Krekom, v študijskih letih je bil od njega in Trstenjaka tudi finančno odvisen, kar je narekovalo tudi določeno spoštljivost do obeh; v svojem delu, posebej v Zgodovini Tolminskega, je začrtal osnovo za kulturno zgodovino slovenskih pokrajin.

Janez TRDINA

* 29. 5. 1830 Mengeš
† 14. 7. 1905 Novo mesto

*jezikoslovec in zgodovinar,
pisatelj in narodopisec,
objavljal strokovna in
domoznanska besedila v
50., 60. in 80. letih.*

Največ gradiva je ostalo
neobjavljenega, v zapis-kih.

Davorin TRSTENJAK
* 8. 11. 1817 Kraljevci
pri Vidmu (Sv. Jurij ob
Ščavnici)
† 3. 2. 1890 Stari trg pri
Slovenj Gradcu

bogoslovec in zgodovinar,
župnik, mitolog, etimolog
in publicist,
objavljal zgodovinska in
strokovna besedila v 50.,
60., 70. in 80. letih.

Največkrat nekritično
raziskoval etimologijo,
verovanja in zgodovino
slovenstva.

Mihael TUŠEK
* 26. 9. 1803 Martinj Vrh
† 8. 3. 1843 Ljubljana

zdravnik,
potopisec in prevajalec,
objavil potopis v 60. letih.

Šaljivo opisal pot v hribe in
prebivalce ob poti.

Janez Logar je uredil njegovo zbrano delo, katerega bistveni del je tudi narodopisje oziroma »etnognozija«. Etnologi so priredili simpozij ob 150. obletnici njegovega rojstva [UOGSED 1980], urejeni in izdani so bili njegovi rokopisni zapiski [Trdina 1987]. Lahko preprosto ugotovim, da se na njem lomi nekdanja in današnja predstava o tem, kaj je znanost in kaj narodopisje, za katero Trdina uporablja pojem etnognozija. Najdemo ga dvakrat zapisanega, enkrat v objavi, enkrat v njegovih beležkah. Ta pojem je bil na novo ovrednoten šele dobrih 100 let pozneje, kar lahko pomeni:

- da sta bila pojem in njegova razlaga objavljena na ne dovolj vidnem ali na nepravem mestu, ali
- da jo je objavil znotraj takratnega narodopisja ne dovolj viden ali ne dovolj pomemben posameznik, ali
- pa je bila objavljena znotraj diskurza, v okviru katerega takrat ni bilo mogoče določati in poimenovati strokovnih pojmov.

Položaj Trdine odpira vprašanje, na katerih ravneh in v katerih prostorih je bila možna in sprejemljiva recepcija nove terminologije in kakšna je bila zveza med uradno in neuradno znanostjo.

Za čas druge pol. 19. stoletja, posebej na začetku tega obdobja, lahko tudi na Slovenskem govorimo o navidezno zlati dobi javne znanosti, njenih ustanov, predavanj v slovenskem jeziku; zdelo se je, da ni prepada med uradno in neuradno znanostjo, ki je pozneje postal nepremostljiv. V tem obdobju lahko govorimo o tem, da je obstajala »allianca« – zveza uradne in neuradne znanosti, ki je imela predvsem nacionalni pomen. Na koncu tega obdobja pa je postalo jasno, da laična publika sama ne more ničesar prispevati v zakladnico znanja, zanimiva je le kot morebiten vir.

To je postalo posebej izrazito z objavami prvih bolj sistematičnih pregledov narodopisne in druge produkcije [Krek 1887; Jagić 1876; Pastrnek 1892]. Težko govorimo o ozkosti uradne znanosti, kakor se je pokazala v teh pregledih; lahko pa ugotavljamo, da sta bila razpoloženje in usmerjenost tedanje uradne znanosti drugačna, v drugi smeri kot pisanje Janeza Trdine. Filološka smer je tudi v narodopisju bistveno določala perspektivo vprašanj in ponujala horizont odgovorov.

Seveda je pri odgovarjanju na vprašanje o mestu in položaju Janeza Trdine kot najbolj izpostavljenega nosilca razsvetljske smeri bistveno odgovoriti vsaj na naslednja vprašanja:

- ali je bila namera Janeza Trdine, da je (postane) znanstvenik, jasno izražena in javna
- ali so bila besedila pisana za znanstveno javnost
- ali so jih sprejemali kot znanstvena ali kot literarna besedila?

Ko z negativnimi odgovori potrjujemo podobo o Trdini kot nepriznanem narodopiscu ali kot »outsiderju« v takratni podobi narodopisja, v bistvu predpostavljamo in raziskujemo Trdinov položaj na robu znanosti. Na kakšen način si je Trdina to robnost v zgodovini narodopisja zagotovil? Najprej si jo je že v življenju samem, saj mu je bila za javnost učinkovita moč presoje in resnega, znanstvenega odmeva odvzeta tisti hip, ko je bil kot učitelj diskreditiran, ko ni imel več za seboj nobene ustanove; odvil pa si jo je tudi sam, ko je za takratne čase pisal v kombinaciji literarnega ali polliterarnega, ne pa znanstvenega diskurza. V tem smislu so bile takrat višje vrednotene šolniške topografije.

Trdinovo gradivo bi znotraj takratnih razporeditev lahko uvrstili med podrobno polliterarno pisano potopisje ali memoarsko literaturo. Kaj manjka njegovemu pisanju? Najprej navajanje, potem pa tudi način pisanja, za katerega je značilen referenčni okvir osebnega doživljanja – primerjava Krekovega pisanja, npr. o kresu ali Polifemu, s Trdinovimi *Spomini* ali *Kranjci na Hrvaškem* jasno pokaže, da gre pri Kreku za okvir, ki ga tvorijo takratni splošni razmisleki o posameznih vprašanih znotraj filologije (dovolj si je ogledati uporabljeno in navedeno literaturo in vire), pri Trdini pa pretežno za memoarsko literaturo, katere glavni problem ali spornost je njena objavljenost. Tudi njegov razmislek o rabi beseda etnognozija ni spodbudil nobenega odmeva. Prav tako je bil Trdina pozabljen tudi pri Francetu Kotniku, kar je verjetno posledica splošnega diskurza o možnostih slovenskega narodopisja, znotraj katerega so hoteli utemeljiti predvsem razvoj slovenskega znanstvenega narodopisja.

Trdina odpira (in zapira) vprašanje o diskurzu, znotraj katerega je bilo možno delati narodopisno, pri čemer na 19. stoletje ni moč gledati kot na obdobje zgodovine etnološke in anti-etnološke misli, ampak na obdobje mnogih diskurzov v zelo različnih žanrih: potopisnem, literarnem, domoznanskem idr., ki jim je pripisan največkrat laični, včasih tudi znanstveni status in za katere je značilno, da so na začetku pretežno laični, na koncu obravnavanega obdobja pa je legitimiran pretežno znanstveni pogled.

Za znanstveni pogled je ena osnovnih značilnosti klasifikacija. Ko Jeffrey Nealon govori o kategorijah postmodernizma in teorije, pravi:

»Čisto dobesedno vzeto bi ne bilo kategorij postmodernizma in teorije, če ne bi obstajal disciplinarni aparat, ki klasificira pojave v red zato, da bi jih lahko študiral, in če ne bi

Pavel TURNER

** 21. 1. 1842 Planica nad Framom*

† 25. 9. 1924 Maribor

jezikoslovec, publicist, mecen in vzgojitelj, objavjal potopise v 80. in 90. letih.

Eden največjih slovenskih svetovljanov, ki govori o potrebi po omiki.

Viljem URBAS

** 14. 7. 1831 Ljubljana*

† 15. 11. 1900 Gradec

etnolog in naravoslovec, profesor in nadzornik, objavjal strokovna besedila v 60., 70., 80. in 90. letih

Pisal za gimnazijsko glasilo in za ÖUMiWuB.

Matija VALJAVEC
 * 17. 2. 1831 Srednja Bela
 pri Preddvoru
 † 15. 3. 1897 Zagreb
 jezikoslovec,
 pesnik in folklorist,
 objavljaval strokovna besedi-
 la, posebej zbirke povedk v
 50., 60., 70. in 80. letih.
 Prvi natančen zapisovalec
 narečja.

bilo procesa, ki (kot poudarja Foucault) v resnici ustvarja to, kar si disciplina želi raziskovati, in sicer na tak način, da si zagotovi lasten, primeren objekt – svoje polje raziskave.»
 [Nealon 1993: 2]

Samo vprašanje časovne vezanosti – omejenosti klasifikacije, pa lahko najlažje izpostavim ob Bleiweisovi definiciji ali digresiji o tem, kaj je umetno in kaj naravno [Bleiweis 1878], iz katere je jasno razvidno, da sta definicija in pojem klasifikacije v takratnem času drugačna, kot jo temu času pripisujemo mi. Zato je bilo tudi pojmovanje o tem, kaj je narodopisje, drugačno, kot ga mislimo danes.

Razmerje med laiki in znanstveniki je bilo na Slovenskem sistematično le bolj malo raziskano. Najbolj sporna oseba tega časa Trstenjak, je bil deležen le bežne pozornosti dveh raziskovalcev, Kotnika in Novaka. Vsem drugim je bila tudi z odmero prostora, posebej pri Novaku, dodeljena ustrezna pomembnost v obravnavanem času.

Kako znanost in znanstvenik klasificira pojave, je najočitneje pri tistih pojmi, ki so se v tem času pojavili, a niso bili deležni posebnega odmeva, kar je najbolj vidno pri terminih etnognozija, antropologija in folkloristika.

RAZMERJE MED POUČNIM IN UČENIM

Pričakovani ali nagovorjeni naslovnik je bil eno bistvenih meril, ki mu je bilo treba prilagoditi jezik in vsebino. Med prvimi je na ta dva nivoja opozoril Anton Janežič (podpisan kot Vredništvo) v povabilu avtorjem za prispevke za Slovenski glasnik: »Sostavkov

Velikonočni žegen

za tako imenovane 'Fachgelehrte' nam ni mogoče prejemati.« [1858: 32]

Tako je na vprašanje strokovnosti gledal urednik publikacije; med producenti – pisci, pa sta potrebo po »neučeni« dobro formulirala Tomšič in Ivanc v predgovoru h *Kočevskemu okrajnemu glavarstvu*, v katerem sta namen dela omejila na poučno raven:

»Ko izročava 'opis' javnosti, zdi se nama umestno, opozoriti cenjene čitatelje na nekatere okoliščine, ki so bile merodajne pri njegovem urejevanji. V prvi vrsti omeniva, da sva hotela spisati poučno berilo – ne pa učeno knjigo, kajti prepričana sva, da bo večina najinih čitateljev iz srednje omikanih stanov in mladih let; takim pač malo ugaja učeno pisana knjiga, suhoparno naštevaje zgodovinskih in statističnih podatkov.« [Tomšič in Ivanc 1887: 5]

Simon Rutar je razmerje med »učnim« in poučnim sprejel, vendar mora po njegovem tudi poučno delo zadostiti določenim znanstvenim zahtevam:

»Res je, da gg. učitelji niso hoteli podati učeno pisanih knjig, niti suhoparno naštetih zgodovinskih in statističnih podatkov, nego poučno berilo. Mi se s tem popolnoma ujemamo in tudi več ne zahtevamo, ali, kar se nam podaje, podaj se nam točno, pregledno in v zanimivi (tudi lepi) obliki.« [Rutar 1889a: 635]

Rutar zahteva razlago pomenov in izrazov, hkrati pričakuje, da je treba narod globlje poznati, za kar so najbolj primerni učitelji. Vedno so prisotni, obstaja manj možnosti za enostranskost ali nepopolnost. Njihova potencialna vloga je

»narod globlje opazovati in zateči ga pri svojem najskrivnejšem mišljenju in čutenju ter videti, kakó on to svoje mišljenje in čutenje v poetično obliko izliva.« [Rutar 1889a: 635–636]

Bistvo ali predmet folkloristike sta (če dosledno izpeljemo Rutarja) ljudsko (narodovo) mišljenje in čutenje, izražena v poetični obliki – na umetniški ravni. Tak pogled ni daleč od Majarja, ki govori o estetskosti pesmi in o tem, da je treba narod globlje poznati. Vendar je pri Rutarju prvič tako jasno izražena zahteva po pomenu.

Po doslej dostopnih virih je Rutar prvi⁶, ki rabi pojem folkloristika. Po njegovem razumevanju njenih nalog je ena bistvenih kategorij ljudskosti estetskost. V svoji kritiki učiteljskih opisov glavarstev najde še eno pomanjkljivost:

»V obeh knjigah pogrešamo nečesa, kar bi nikakor ne bilo smelo izostati, pogrešamo namreč opisa narodnih šeg, ki nam vidoma ginejo pred očmi, zatem narodnih nošenj (če jih je še

Mihael VERNE

* 28. 9. 1797 Orehek pri Postojni
† 29. 7. 1861 Trst

bogoslovec in zgodovinar, škofov namestnik, potopisec in prevajalec, objavljaj potopise v 50. letih.

Romal je na »Jutrovo«, v sveto mesto Rim, po juž-noslovanskih deželah in o tem poročal za Novice.

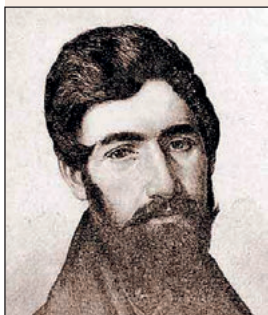
⁶ Izraz folklor prvi uporablja Karel Štrekelj v svojem pozivu k zbiranju ljudskih pesmi in ljudskega izročila [Štrekelj 1887]. Iz Rutarjevega dnevnika [Rutar 1972] lahko izvemo, da je v Gradcu poslušal Krekova predavanja na to temo.

Jakob VOLČIČ

* 14. 7. 1815 Sv. Andrej
pri Loki
† 10. 11. 1888 Zarečje pri
Pazinu

bogoslovec,
istrski narodni buditelj in
zbiralec narodnega blaga,
objavljal strokovna besedi-
la v 50., 60. in 70. letih.

Natančen zapisovalec
navadnega, npr. pozdra-
vov [Fikfak 1988a].

Stanko VRAZ

* 30. 6. 1810 Cerovec pri
Ljutomeru
† 24. 5. 1851 Zagreb

pesnik, kritik, glasnik
»slovanske vzajemnosti«

Bil je (ne)posredni men-
tor mnogim zbiralcem
ljudskega izročila, Majar-
ju, Volčiču...

kaj) ter narodnih pripovedk (resnih!) in pesmij. Saj vsakdo vé, kakó vsi národje ravno sedaj **folkloristiko** goje, in mi Slovenci tudi ne smemo v tem oziru ostati za njimi. Zató pa še ni zadosti, ako se le nekaj tujih besed iz národove govornice zabeleži (želeti bi bilo), da se take besede tudi raztolmačijo, ker ne more vsakdo vedeti n. pr. kaj pomeni 'drvišati', nego potreba je národ globlje opazovati in zateči ga pri svojem najskrivnejem mišljenji in čutenji ter videti, kakó on to svoje mišljenje in čutenje v poetično obliko izliva« [Rutar 1889a: 635-36; krepki tisk J. F.].

Rutar na tem mestu zelo jasno definira folkloristiko kot tisto vedo, katere osnovni ali glavni predmet je estetska funkcija ljudske kulture.

Sočasno se je folkloristika uveljavljala na drugem področju – na univerzi in v skupni, Štrekljevi akciji zbiranja slovenskih ljudskih pesmi.

Prelom – začetek slovenskega znanstvenega narodopisja

Murko, Štrekelj in Krek so med utemeljitelji in predhodniki slovenske znanstvene etnologije, mogoče bi k njim lahko delno pripisali še Miklošiča. Tako lahko govorimo o osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja kot o prelomnici med znanostjo in neznanostjo, laičnostjo na področju narodopisja. S tem ko je Murko uporabil češki zgled za refleksijo narodopisja, je tudi prekinil z neke vrste avtoreferencialnim postopkom zbiranja in navajanja avtorjev. Murkov program in poročilo pomenita v tem smislu simbolično prelomnico, ki je postala za poznejše raziskovalce odločilna zato, ker je Murko najbolj načrtno tematiziral področje narodopisja in ker je to naredil prvič tako obsežno v slovenskem jeziku in za slovenskega naslovnika.

JEZIK RAZISKOVANJA LJUDSKE KULTURE

Glede na dosedanje usmeritve v raziskovanju zgodovine vede je potrebno retorično vprašanje: Zakaj se je sploh potrebno v delu o raziskovanju ljudske kulture v 19. stoletju posebej ukvarjati z vprašanji jezika?

Najprej zato, ker je jezik naše orodje in je bil osnovno orodje zbiralcev in raziskovalcev tudi v 19. stoletju, z njim so zapisovali svoje razumevanje sveta; bil je hkrati tudi njihov prostor, znotraj katerega so zarisovali to podobo; je in je bil poseben glas o Drugem, drugačnem:

- Potem zato, ker se s pomočjo jezika, posebej s pomočjo prevajanja ljudskega jezika v knjižni, in zaradi teženj po njegovem poenotenju vzpostavljajo razmerja moči med različnimi plastmi, med različnimi družbenimi položaji (v tem primeru med raziskovalcem in informatorjem, med informatorji samimi, med mestom in podeželjem).

- Če ne razumemo specifičnega jezika obdobja, samih raziskovanj in zbiralskih akcij, jezika komunikacije med udeleženci v procesu razvoja narodopisja, potem ne moremo dovolj adekvatno

Sprejem neveste

soditi o samem razvoju narodopisja: razvoj narodopisja se kaže tudi kot razvoj posebnega besedišča in posebnega pojmovnega aparata, s katerim narodopisje vzpostavlja potrebo po sebi kot posebni znanosti.

- Ni nevtralnega jezika opisa in ni nevtralnega jezika raziskave, čeprav ga marsikdaj dojemamo kot takšnega, saj gledamo na poročila, zapise in drugo kot na premočrten zapis, z njimi (re)konstruiramo navidezno linearni potek raziskave. To se zgodi zato, ker so izsledki potem, ko je bila raziskava opravljena, prezentirani skozi »nevtralni medij« konvencionalno organiziranih poročil [Hammersley in Atkinson 1992: 207].

- Nenazadnje pa tudi zato, ker jezik [Bourdieu 1994: prim.] odraža tista razmerja simbolične moči (med raziskovalci samimi, še bolj pa med raziskovalci profesionalci in zbiralci laiki), s katerimi se vsaka veda vzpostavlja in se je tudi takratno narodopisje vzpostavilo kot znanost in na osnovi katerih je vsako prizadevanje, ki ne uporablja posebnega, znotraj znanstvene skupnosti ekspertov izbranega in čisto določenega jezika potisnjeno v »outsiderstvo« ali šarlatanstvo.

Večpomenski naslov *Jezik raziskovanja ljudske kulture* ne nakazuje toliko ambivalentnosti samega vprašanja ali spisa, marveč bolj razsežnosti, v katerih kaže pojmovati vprašanja jezika kot:

- komunikacijo med raziskovalcem in informatorjem in iz tega izhajajočega vprašanja prevajanja ali
- razmerja med samimi raziskovalci, ki so jih vzpostavljali prav s pomočjo jezika – posebej na področju terminologije, ali
- izbire oblike zapisa, ki kaže na različno razumevanje struktuiranosti podobe sveta.

JEZIK DRUGEGA

Raziskovalci, narodopisci, ki so želeli pisati o pojavih in prvinah ljudske kulture, so v najboljšem primeru storili naslednje: šli so na podeželje (tam je bilo »zatočišče ljudskih zakladov«) in povprašali (pobarali) informatorja/e. Pri tem so si zavestno ali nezavedno morali odgovoriti na vprašanje: kako naj se raziskovalec uspešno sporazume z informatorjem?

Na to vprašanje lahko odgovorim z analogijo s podobno situacijo:

Med zdravnikom in etnologom je načeloma nekaj podobnosti: Oba morata prisluhniti človeku (pacientu, informatorju), morata ga razumeti, morata poznati njegovo shemo kodiranja in dekodiranja sporočil, da bi izvedela, v čem so težave pacienta, oziroma pri etnologu, kaj je informator o ljudski kulturi, o svoji involviranosti vanjo v resnici hotel povedati.

Ko zdravnik na vprašanje »A tu vas pa boli?« sliši odgovor »Ne šlišim bolečine,« ima vsaj dve možnosti razlage. Prva, tipična za zdravnika, ki ni doma s Primorskega – predvsem s področja, ki meji z Italijo – in ki ne pozna »primorskih« definicij in izrazov za bolečino, je, da ima bolnik halucinacije in da potrebuje posebno pomoč. Zdravnik, ki je tu doma in pozna, obvlada regionalni logonimični sistem¹, saj je verjetno sam uporabljal tak izraz ali pa ga slišal od (starih) staršev², bo sporočilo takoj ustrezno prevedel, dekodiral z »Ne čutim bolečine.«³

Podobno situacijo – nesposobnost dekodiranja sporočil – le da jo je drastično zaostрил, je opisal Josip Jurčič v črtici *Vrban Smukova ženitev*. Vrban Smuk, ki bi bil na vsak način rad zdrav, ker bi se rad oženil, poišče »dohtarja, /.../ tacega, ki zdravi«. »Dohtar« ga vpraša: »Kje pa je kaj nenavadnega? Ali je kaj sape?« Jurčičev junak odgovori: »Nenavadnega ni nič posebnega pri nas. Sape pa je bilo sape. Doli za

¹ Hodge in Kress pravita, da logonimični sistem:

- obstaja kot niz pravil, ki predpisuje pogoje za produkcijo in recepcijo pomenov in ki določa, kdo lahko trdi, da producira ali sprejema pomene o nekem predmetu in v kakšnih okoliščinah in kakšnih modalitetah (kako, kdaj, zakaj)

- predpisuje socialno semiotično ravnanje na točki produkcije in recepcije, tako da lahko razlikujemo med režimom produkcije, to je pravili, ki omejujejo produkcijo, in režimom recepcije, to je pravili, ki določajo recepcijo [Hodge in Kress 1991: 4].

² Govorci na vprašanje »Ali vam je slabo?« odgovarjajo v naslednjih variantah: »Se ne šlišim dobro.« ali »Se ne šlišim.« Področje Sežane, Gorice (Vir so bile informacije iz domačega okolja in ambulate, J.F.).

³ Po mnenju Milka Matičetovega gre za kalk iz italijanščine: »Mi sento male.«

Višnjo goro je bil davi tak vriš in piš, /.../ Burja je bila, bolj ko sapa.« /.../ »Prijatelj, ali vi me ne razumite; jaz vas vprašam za vašo sapo, namreč kako dihate,« pravi zdravnik. In Jurčič nadaljuje opisovanje osnovnega, jezikovnega nesporazuma med človekoma, ki uporabljata različne kodne in izpeljavne modele [Kunst-Gnamuš 1991: 3–4, prim.].

Nesporazum se nadaljuje: »Ali je kaj blata?« vpraša dalje zdravnik. »O blata pa veliko tudi. Danes popoldne je bilo nekaj solnce odgrelo in tako blato in žlojdra se je bila na cesti sprijela, da sem komaj noge vzdigoval.« [Jurčič 1865: 292–293] In tako naprej.

Prvi nesporazum je, ker gre za pogovor med zdravim človekom in zdravnikom. Drugi nesporazum je, da sta intencija in kod zdravnikovega govora za Vrban Smuka nerazumljiva.

Kako govori zdravnik? Uporablja tretjeosebni namesto drugosebni nagovor (Ali je kaj sapa? Ali je kaj blata?) z namenom, da bi na čim bolj neoseben, vljuden način izvedel za pljučne težave ali za težave z izločanjem. Gre za govor zdravnika, ki je še danes navzoč pri komunikaciji s pacientom, posebej pri težavah z izločanjem in spolnostjo: govor vzpostavlja razliko v položaju med zdravnikom in pacientom⁴ in distanco, s tem da problem popredmeti. Ker je Vrban Smuk zdrav in ker ima nasploh težave z dekodiranjem, natančneje z umeščanjem in razbiranjem konteksta sporočil, razume zdravnika zunaj konteksta ordinacije, na ravni pogovora dveh ljudi, ki govorita o težavnih vremenskih razmerah. Seveda ima težave tudi zdravnik, ker ne prepozna »težav pacienta« in ga v direktnem, drugosebnem nagovoru vpraša »/.../ jaz vas vprašam za vašo sapo, namreč kako dihate«, kjer se znova zgodi nesporazum, saj Vrban Smuk odgovori, da pač diha tako, kakor ga je mati naučila. Zdravnik bi moral »pacienta« namreč vprašati: »Ali imate kakšne težave z dihanjem?« A za »pacienta« je nezavedno ključno eno samo vprašanje, namreč kako odpreti vrata kulture Drugega?

Res je, Vrban Smuk ima stalne težave z razumevanjem okolice in spis je pravzaprav opis peripetij in težav človeka, ki pride s podeželja v mesto in ne zna ustrezno dekodirati sporočil. Za etnologa je mogoče najbolj ilustrativna peripetija, ko pride do vrat, ki jih ne zna odpreti. Najprej pri svojem »fajmoštru«, kjer zlomi okroglo kljuko, potem pa pri zdravniku, kjer ne najde kljuke in zlomi pleteno mrežo – okence. Česa Vrban Smuk ni znal odpreti? Številni primeri, na katerih je zgrajena, Jurčičeva zgodba smešnica, kažejo, da ni znal odpreti vrat kulture *Drugega*, ustrezno razumeti jezika *Drugega*. Jurčič je opisal Vrban Smuka, marginalca tudi na podeželju, da bi lažje ilustriral težave ljudi s podeželja, ki so se prvič srečali z drugo

⁴ Za informacije o jeziku in oblikah govora ter informacije o razmerju zdravnik–pacient se zahvaljujem ženi dr. Metodi Dodič Fikfak in dr. Mirjani Damej (Postojna).

kulturo, z drugim jezikom (ta primer nas tudi opozarja na težave, ki so jih imeli informatorji pri razumevanju tega, kaj raziskovalci hočejo) in so doživeli kulturni šok; implicitno pa je nakazal tudi težave, ki jih je imel »ta Drugi« (zdravnik, župan, skratka meščan) v stiku s človekom s podeželja.

Kakšne težave pa so imeli z odpiranjem vrat kulture *Dругega* narodopisci? Prva osnovna težava, ki so se je nekateri zavedali, je bil jezik; če hočemo razumeti *Dругega*, moramo najprej razumeti njegov jezik.

Težave jezika meščanov – probleme neslovenske konverzacije – med drugimi ilustrirata Janez Trdina [Trdina 1859b] in Matija Majar [Majar 1858], pri upovedovanju pa Fran Levstik v svojem *Popotovanju od Litije do Čateža* [Levstik 1858].

Tako Trdina odpira vprašanje, kako naj izobraženi, ki se je izobraževal v drugem jeziku, v nemščini, govori s kmetom v slovensščini:

»/.../ če se mu kjekod že v ljudskih (kmečkih) šolah vriva ptujščina, in če so višje šole sploh takošne, da se izšolanec in prosti človek več ne razumeta in si dopovedati ne moreta: – kako bo uni temu delil kaj od svojega obilnega kruha dušne omike, kako mu bo razkladal resnice in postave natorstva, človeškega zdravja in družbinskega življenja, če pri vsaki besedi v nemščino zavaža in mu namesti jasnega gladkega poduka nerazumljiva čobodra iz ust prihaja!« [Trdina 1859b: 337] Nato nadaljuje: *»Ob šolskih praznikih se odločujejo po vaseh učenci, ki so prišli domu iz mest, od prostih Slovincov in (že na pol tujci) kramljajo nemški, in prosti Slovenec kimaje z glavo sodi: 'Kdo ve, ali bo eden izmed njih gospod (to je, duhoven), najberže bodo volcje' (tako imenujejo kjekod po Notranjskem vsacega, ki ne študira za mašnika)«*. In dalje, povzemam, *»samo duhoven ostaja ljudstvu zvest.«* [1859b: 337]

Hribovca s košem in mehomo

Tujkost izobraženstva in posledično opozicija med izšolanim in »prostim« človekom

⁵ Seveda je v Levstikovem primeru kar nekaj interpretacijskih težav; upoštevati je namreč treba nekaj omejitev:

- gre za literarno delo, nastalo na konkretnem popotovanju, kjer je pesniška svoboda dovolj izrazita, da onemogoča konkretno in dobesedno prevajanje izjav oseb v pripovedi stališča pripovedovalca ali Levstika samega

- pri Levstiku gre za izobraženca, ki se je zanimal za ljudsko slovstvo, a ne v tolikšni meri kot npr. Stanko Vraz ali Matija Majar, ki sta gradivo tudi zbirala

- to razmerje je do neke mere podobno primeru Urbana Smuka in ga lahko razumemo ali uporabimo le v tolikšni meri, kolikor pomeni refleks splošnega razmerja med izobraženci (tudi prebivalci mest) in neizobraženimi, pretežno podeželani; natančneje znotraj tistega horizonta, o katerem govori Stanko Vraz Matiji Majarju.

⁶ Ni pa bila jezikovna razlika edina možnost razlikovanja: to je bilo lahko zagotovljeno tudi z oblačilom, pri čemer lahko navedem vsaj dve možnosti: ena od njih, o njej govori Trdina, pravi, da je lahko bila gosposka obleka povod za prepir [1859b], na drugo pa opozarja Vraz, ko je po terenu hodil skupaj s Sreznjevskim v »nekakvoj čudnoj odeći« [Bogataj 1985: 60].

je bila eden temeljnih problemov, ki so se ga zavedali tudi zbiralci sami: tako Stanko Vraz opisuje težave zaradi vzgoje in izobrazbe v drugačnem okolju, Matija Majar v pismu Vrazu pa svoje težave pri zbiranju ljubezenskih pesmi, ker je bil duhovnik.

V takšnih okoliščinah je bilo raziskovalcu in zbiralcu nedvomno težko. Kot pravi Bourdieu v spremni besedi h knjigi razmišljanj Paula Rabinowa o terenskem delu v Maroku [Bourdieu 1978: 166-167], otroci le s težavo spoznajo, v katerem jeziku hočejo govoriti starši, in pri tem preskusijo mnogo jezikov; prav tako informatorji s težavo razumejo, kaj hočejo od njih raziskovalci. Mnogokdaj je tako, da zaradi spraševalca informatorji nekaj vedo ali naredijo.

Potrebno zaupanje »preprostih ljudi«, informatorjev so si izobraženci omejevali ali zapravili še sami, s tem da so se v spornih situacijah med seboj pogovarjali nemško ali celo latinsko. Zgovoren primer je v Levstikovem *Popotovanju od Litije do Čateža*. Levstik piše: »Menila sva oba z Radivojem, da Mertolaz (njun spremljevalec na delu potovanja, op. J.F.) gotovo govori nemški, in to je bilo tudi res; zato mi reče v latinskem jeziku, da pojva dalje, pa tega človeka ne jemljiva, ker je uže previnski. Ali on se oglašasi nama: 'quoque possum latinum linguam, pijan pa nisem.' Začudila sva se mu, da/si/ravno je tako slabo kerpal in tolkel.« [Levstik 1858: 50]

Levstik izobraženec je tudi v tem primeru čutil potrebo poudariti razliko med seboj in človekom s podeželja, saj slednji sicer zna latinsko, a tolče jezik le za silo; njegovo znanje je premajhno, da bi načel ustaljeno oziroma vzpostavljeno hierarhijo, ne sodi torej v krog izobražencev.

Levstikova poved »Začudila...« lahko kaže na nekaj stvari. Mrtolazovo znanje oziroma razumevanje latinskega jezika ni razlog za pohvalo; njegovo polznanje je izhodišče za definicijo razlike med raziskovalcem, zbiralcem, izobražencem in informatorjem, polizobražencem ipd. Mrtolaz si pač s svojim znanjem in vedenjem ne zasluži, da bi bil enakovreden partner. Informator ne sme in ne more vedeti več kot raziskovalec, popisovalec, ekspert.⁵

Tujstvo kot neke vrste definicija splošne oziroma poklicne situacije [Agar 1996: gl.], v kateri se navadno znajde vsak raziskovalec, je bilo najprej zagotovljeno z razliko v jeziku⁶ – v logonomičnem sistemu. Zbiralci v 19. stoletju so si (implicitno ali eksplicitno) razliko med seboj in svojimi informatorji zagotavljali tako, da so uporabljali svoj (v šoli in knjižnih delih posredovan) jezikovni in govorni sistem, ki se je tako v izreki kot oblikoslovju, skladnji ali besedišču razlikoval od narečne prakse. V tem primeru (dovolj zgovoren je Trdinov opis)

je izobraženec⁷ na zelo razviden način pokazal na razliko. Razliko med seboj in informatorjem je raziskovalec vzpostavil tudi s tem, da je informatorjevo besedilo jezikovno prevedel ali priredil, vsebinsko prilagodil določenemu razumevanju takratne meščanske družbe. Bolj implicitni načini vzpostavljanja razlikovanja in hierarhije pa so navzoči v oblikovanju samega opisa, to je v pripovedi. V veliki meri je to zapisovanje slonelo na retorični tradiciji (posredovani predvsem skozi šolski sistem) in pravilih, kako ustrezno oblikovati in členiti besedilo [Stagl 1983: prim.], a vendar je ostajalo ključno vprašanje, kako predstaviti ljudsko kulturo.

⁷ Status raziskovalca, zbiralca ljudskega izročila je v tistem času imel le izobraženec. Najbolj znan zbiralec, ki ni bil izobražen, je bil Gašpar Križnik z Motnika, pomemben je bil Lovro Stepišnik (gl. SBL o njuni izobrazbi, statusu idr.).

JEZIK PREZENTACIJE LJUDSKE KULTURE

Pri izbiri oblikovalskih postopkov gre v veliki meri najprej za to, da so določeni postopki del »nevprašljive rutine«, del tradicije ali repertoarja reševanja vprašanj. Nadalje je treba v osnovi razlikovati med formalnim, neosebним stilom, navadno pisanim v tretji osebi in

Božično kajenje

informalnim, impresionističnim, navadno pisanim v prvi osebi [Newby 1977: 127; navedeno po Hammersley in Atkinson 1992: 208]. V celoti pa izbira oblikovalskih postopkov pokaže na avtorjevo osnovno pripadnost določeni struji ali usmeritvi, kaže nam tiste drobne poteze [Ginzburg 1988: prim.], ki izdajajo avtorja in njegovo razumevanje podobe sveta.

Pri razbiranju in analizi besedil določenega obdobja ima raziskovalec zgodovine vede vsaj dve vrsti težav. Tako kot vsak zgodovinar ima opravka z besedili in ta okoliščina ima ključen učinek na strukturo zgodovinskega dejstva in njegove interpretacije, /.../ vpliva pa tudi na naše misli o zgodovinskih zakonih [Lotman 1990: 220; prim.].

Gre za problem dvojnega ali trojnega strukturiranja:

- Prvič, pisec tistega časa transformira dogodek ali več dogodkov (npr. raziskovalec šeg in navad) v besedilo. Mogoče se je zdel tedanjemu gledalcu ali udeležencu dogodek neorganiziran ali nad poljem interpretacije ali akumulacija mnogih diskretnih struktur [Lotman 1990: 221–222; gl.]. Da pa je dogodek lahko povedan, je nujno potrebna strukturna enovitost. Ta enovitost pa predpostavlja višjo raven organiziranosti dogodka in že s tem ukinja, selekcionira nekatera dejstva, ki bi to enovitost zamegljevala. Kakor pravi Ottenberg, je eden glavnih problemov dejstvo, da je večji del kultur, ki jih študiramo, manj konsistenten in ima dosti večje nepravilnosti, kakor si jih dovolimo priznati v naši potrebi, da bi jih konceptualizirali in uredili, ali da bi jih »iznašli« [Ottenberg 1993: 147]. Problem je seveda tudi v tem, da vsakdanje življenje ni organizirano na linearen način [Hammersley in Atkinson 1992: 212] kot je to primer pri vsaki zgodbi. Tako je velika nevarnost, da pisec prikazuje, da obstaja v nekem dogajanju več reda, kot ga je v resnici [Hammersley in Atkinson 1992: 218].

- Druga transformacija se zgodi, ko ta konkretni opis nekega dogodka uporabi za svojo interpretacijo današnji raziskovalec ljudske kulture.

- Tretja in najpogostejša težava ali transformacija je v tem, da se raziskovalec dovolj ne oddalji ali odtuji predmetu in da bodisi v bistvu ponovi ali sešteje, »kar se je zgodilo« [Hammersley in Atkinson 1992: 212–213] in tako obnovi raven razumevanja stvari in pojavov, ki ga lahko opišemo kot »common sense« ali zdrava pamet, bodisi (nekritično) povzame dotedanja znanja, ki jih po Bachelardu opišemo kot »splošno spoznanje« [Bachelard 1998: 57–74].

Ta vprašanja lahko razumemo znotraj retorične tradicije, to je vprašanja o tem, kakšne oblike so priporočali ali uporabljali prejšnji zgodovinarji, narodopisci in kako so vprašanja oblikovanja in členjenja

spisa ponazarjali znotraj šole [Stagl 1983].

Pomembno pa je še eno dejstvo, ki vpliva na to, kako in zakaj so organizirani podatki, zgodbe in sam jezik pripovedi v celoti, posebej pa v nadpovedni strukturi. »Opravka imamo s tem, da je narativno naš primaren (a ne edini) način organizacije izkušnje časa.« [Carr 1986: 4–5] Carr nadaljuje: »Narativno (to je pripovedno kot literarni artefakt, ki ga ustvarjajo zgodovinarji) odčitava v resničnosti preteklosti narativno strukturo, ki je ta preteklost realno nima.« [1986: 13] Preprosteje, ko začnem pripovedovati svojo izkušnjo, bo bralec ali poslušalec pričakoval neko sosledje dogodkov kot sosledje smislov, zato da bi lahko mojo izkušnjo dovolj logično povezal s svojo. Zato bom moral pri pripovedi izbirati tiste dogodke, tista čustvovanja, ki bodo logična sosledja omogočila in s tem tudi zanimala poslušalca ali bralca. Zato lahko razumemo tako veliko potrebo po zgodbah in njihovo prepričljivost. Taka strukturiranost narativnega je problem vsake pripovedi, tako znanstvene, o kateri govorijo Wahl in sodelavci⁸ [Wahl, Honig in Gravenhorst 1982], kot ljudske.

Vsak pripovedovalec mora rešiti vprašanja, npr. kaj naj še opisano ali kako naj opiše?

Nanja indirektno odgovarja Ferdo Kočevar:

»Kedar slikar čopič v roke vzame /.../ da kaj naslika, kar bi utegnilo gledavca zanimati, poiskati si mora nenavaden nevsakdanj predmet; in če tega ne stori, mora pa predstavljati navadne vsakdanje stvari v mikavnih zanimajočih položajih, v nerednih slučajih. Vojnika nam ne sme predstaviti v paradi stoječega, ampak ko junaka v boji se borečega; ladije nam ne sme predočiti plavajoče po mirnem morji, ampak po valovih metano ali razvito na skali ob morskem zobu!«
[Kočevar 1866: 263]

Kočevarjevo mnenje pomeni, da je treba opisati znamenitosti – to delata npr. Verne [1852a; 1852b] in Cegnar [1854] – ali pa zarisati trivialno kot karikaturu, kar je v največji meri lastno Erjavcu [1859a; 1868].

Potopisci nihajo med individualnim in kolektivnim prijemom. Pod slednjim mislim na etnografski sedanjik (vprašanja etnografskega sedanjika je načel Konrad Köstlin [1991]). Potopisi dovoljujejo piscu veliko več kot opis krajine, omogočajo mu, da situacije individualizira, kar posebej vidimo pri Cegnarjevem opisu Trsta in Erjavčevih opisih situacij v Vojni krajini, zato je stereotipizirajoči tretjeosebni, množinski etnografski sedanjik navadno navzoč v minimalnem obsegu. Zaradi te individualizacije

⁸ Wahl in sodelavci pravijo, da elaborati ne dajejo občutka pridobivanja podatkov, saj končni izdelek ne kaže problemov pri nastajanju dela.

dogodkov, situacij, srečanj so potopisi marsikdaj veliko bolj povedni in bližji današnjim etnološkim prizadevanjem kot posplošeni, v etnografskem sedanjiku zapisani krajepisi. Vrednost opisa je njena začasnost, bežnost, pri kateri ima poročevalec manj možnosti za posploševanje kot pri deželno-znanskih, krajepisnih opisih. Ambivalenca med obema prijemoma se kaže posebej izrazito pri romantično usmerjenih piscih.

Za pisce različnih usmeritev in profilov pa je bilo eno temeljnih reči vprašanje, kako naslikati podobo kraja?

Zadrego z opisom, s hipotetičnim naslovnikom in njegovo sposobnostjo dojemanja sta dobro zaznala tudi učitelja Tomšič in Ivanc v uvodu v *Kočevsko okrajno glavarstvo*, v katerem naštevata in opišeta vse kraje:

»Ako naj si more čitatelj, posebno oni otroških let, na podlagi kakega opisa načrtati v domišljiji sliko dotičnega kraja, mora mu opis podati prvin za sliko – opis sam mora biti slika. Skušala sva toraj uvesti v opis kolikor mogoče plastike, da nama je dovoljen ta izraz.« [Tomšič in Ivanc 1887: 5]

Glede na to, kdo je predvideni naslovnik, je tudi oblikovana knjiga ali besedilo, torej ne suhoparno naštevanje statistike in zgodovinskih podatkov, temveč upodabljanje.

Vsekakor je ena temeljnih postavk v narodopisnem, etnološkem in še kakšnem opisu raba ustrezne oblike kateri pripovedni čas je ustrezal pripovedovalcem narodopisja? Čas med preteklikom in prihodnjikom.

Etnografski sedanjik

Jezik piscev narodopisnih besedil v 19. stoletju je praviloma etnografski sedanjik (objekt opisa in agent opisanega sta tretjeosebni subjekt v ednini ali množini), ki ni enoznačen in se pojavlja na različnih ravneh in ima različne vloge, tako ni mogoče povsem pritegniti niti Köstlinu [Köstlin 1991] in drugim, ki v sedanjiku vidijo predvsem določeno družbeno tradicijo opisovanja harmoničnega, neproblematičnega sveta, niti Hastrupovi [Hastrup 1988], ki v sedanjiku vidi tudi možnost opisati neposredno izkušnjo.

Raba etnografskega sedanjika v antropoloških pisanjih je bila resno kritizirana kot reflektiranje določenega razmerja opazovanja in distanciranja od objekta [Fabian 1983: 86]. Opisana je bila kot nejasen in v bistvu atemporalen trenutek [Stocking 1983: 107], ki kaže na ahistorično podobo antropologije.

Raziskava sedanjika terja analizo vloge pripovedovalca, opi-

sanega »objekta« pripovedi in vloge jezika glede na različne vrste diskurza [Kunst-Gnamuš 1988; 1989]. Pozornost velja predvsem rabi *etnografskega sedanjika* in analizi rabe *premega* in *indirektnega govora*. Opis primerov pokaže naslednjo podobo:

Za prvo obliko je ustrezen opis: »Oni delajo, praznujejo, pojejo, živijo...«. Ljudstvo je množica nerazpoznavnih posameznikov, je tudi »občestvo«; raziskovalčev pogled je nediferenciran, saj preprosto govori: Oni zažigajo itd. V marsičem tako sliko upodabljajo tudi legitimirani znanstveniki, npr. Krek v spisu o kresu:

»Pri nas zažigajo tá večer ognje po gorah in holmih, t.j. kurijo kres. Po nekterih krajih pojó in plešejo okoli kresa, po drugih mladi ljudje čez ogenj skačejo in starci jim po skoku vsled starih vraž prorokujejo srečno ali nesrečno življenje. Tudi je med Slovenci šega, po kateri ugasle utrinke in ogorke od kresnega ognja ali nektera zelišča utikajo v streho in pravijo, da se tako varuje pogor od hiše.« [Krek 1881: 49].

Pri analizi govora je razvidno, da govorec z uporabo tretje osebe množine iz dogajanja izključuje sebe in na ta način vzpostavlja distanco. Zato ni toliko pomembno, ali je v spisu uporabljena definicija »Pri nas« ali »Slovenec« ipd. Ob natančnem branju dikcije spisa postane jasno, da pripovedovalec s tretjo osebo množine definira kolektiv, z rabo lokalizacije »Pri nas«, ali atribucije »pri Slovencih« pa nakazuje dvojno igro. Gre za soudeležbo pri tem narodu in hkrati za

Ribničan s krošnjo na hrbtu in potujoči kmet z vrečo za orodje

distanciranje od njega, za primikanje in odmikanje svetu. Gre za dvojni pogled in dvojno ogledalo, v katerem se Krek prepoznava kot Slovenec in lahko obenem zatrjuje, da je raziskovalec, ki živi v drugačni kulturi.

⁹ Van Maanen govori o neosebnem stilu kot enem od osnovnih značilnosti etnografskega opisa [1988].

V teh pripovedih manjkajo tudi stališčne propozicije (gre za odsotnost izrecnega umeščanja avtorja v dogajanje ali izražanje odnosa do dogajanja), avtor uporablja slog neosebnega⁹ in hkrati vsevednega pripovedovalca, podobnega realističnemu pisatelju tistega časa.

Zakaj kljub temu, da Krek pri svojem spisu uporablja zveze, ki govore o tem, da se to dogaja »Pri nas«, med »Slovenci« ipd., ne moremo govoriti o njegovi udeležnosti? Zaradi načina, ki se s takim govorom vzpostavlja: njegova udeležnost je na ravni priznavanja pripadnosti narodu, neki lokaciji, na splošno neki kulturi, ne pa na ravni identifikacije s prakso in teorijo te kulture (bolje rečeno, s konkretnimi oblikami, vsebinami in dosegom te kulturne prakse). Temeljna razlika med Krekom in Trdino na tej ravni je v naslednjem: Gregor Krek vzpostavi množičen subjekt, katerega del lahko je ali pa tudi ni – v vsakem primeru je del tega subjekta na drugi ravni kot kulturna praksa samega subjekta; Janez Trdina pa s svojimi izjavami ta subjekt umešča dovolj natančno, da se mu ni (ne bi bilo) treba izražati o svojem razmerju do neke teorije in prakse. To Trdina doseže tako, da uporablja stališčne propozicije, ki izražajo avtorjevo razmerje do resničnosti, njegovo umeščenost ali odsotnost ipd. To so izjave tipa »videl sem«, »bil sem«, »rekli so mi« ipd., s katerimi avtor relativizira splošno veljavnost izrečenega in določi vrednost izjave, ki jo sporoča.

Pri vprašalnicah je spraševanje, ki želi nekaj izvedeti o tretji osebi, tisto, ki predpostavlja harmoničen kolektiv. V takem kolektivu je posamezniku dano malo prostora; osnovna namera in hkrati posledica opisa je, da postane posameznik v takem kolektivu neprepoznaven ali izgubljen. S Paulom Feyerabendom [1986] lahko sklenemo, da sta navadno osnovna značilnost in učinek take pripovedi poenostavitev akterjev in s tem poenostavitev pripovedi.

Navadno tretja oseba množine (3. os. mn.) postane resničnost, ki vzpostavlja relacijo med MI (JAZ) – ONI; tudi na ta način je namreč mogoče videti in uresničiti distanco med raziskovalcem in opazovancem. Vsekakor je za to obliko pripovedi značilno, da ne prepoznamo ali razberemo niti »objekta« pripovedi (obravnavano je t. i. ljudstvo) niti pravega, resničnega pripovedovalca; namesto njega lahko le predpostavimo opisovano ljudstvo ali razbiramo pisca vseveda.

Oblika, v kateri je »objekt« pripovedi nekoliko približan, je

ena od izpeljav tretjeosebne govora, namreč možnost, ko nekateri pripovedovalci diferencirajo objekte pripovedi po spolu, starosti, deloma stanu. Tak je npr. zelo kratek zapis *Kres v Istri* Jakoba Volčiča v *Letopisu Matice Slovenske*:

»Tukaj ne loževajo tako velikih kresov, kakor na Kranjskem. za kres davajo sosedi vsak po malo kakovega trnja, da je večji plamen. H kresu pride mnogo ljudi, možkih in ženskih, mladih in starih; stareji samo stojé okolo ognja, a mlajši, posebno pastirji in pastirice, primivši se za roke, stoé kolo okolo kresa gorečega in plešejo ples kolo, vrteč se zdaj na desno zdaj na levo, pevajoč zdoli zapisano pesmico. Kedar kres pogorí, fantiči jeden po jeden stopi iz kola, a kolo se koj zopet zveže, se zmuzne pod rokama kola, skoči priko žeravice, smukne na drugi strani pod rokama kola vun, in ednako stori, kadar skoči nazaj čez ogenj, ter se zaplete zopet v kolo; za tem skačejo drugi ednako, dokler se napojejo, nasmijejo in naveličajo. To se razume, da kdor ni vreden ognja preskočiti, ne skače.« [Volčič 1878: 136]

Dejstveni pogled (v originalu uporabljata Bonf [1982] in Jeggler [1991] besedo »Tatsachenblick«) je bil tisti, ki mu je bilo mogoče priznati znanstvenost: legitimen je bil tisti pogled, ki je z odsotnostjo prve osebe in s tretjeosebno pripovedjo ustvaril občutek objektivnosti. Odsotnost prvoosebne govora je v obstoječi znanstveni govorici časa pomenila in predpostavila neposreden dostop do resničnosti. Opisati stvari

Miklavž

»take kot so«, brez prispevka osebnega pogleda, videnja, skratka brez stališčnih propozicij.

Obe izvedbi imata nekaj skupnega in ju najdemo skupaj v člankih. Obe govorita o »sedanjem« stanju hierarhije in harmonije ali vsaj o želji po takem stanju [Krek 1887; Stepišnik 1884; ipd.].

Obstaja še ena možnost razlage etnografskega sedanjika: gre za vprašanje intencije pisca: Ali želi opisati neposredno izkušnjo ali želi tipizirati in ali to povezuje z ideološko izkušnjo? Najbolj ustrezno jo pisci izrazijo s stališčno propozicijo »Bil sem zraven«, »menim« (npr. kot otrok, kot opazovalec idr.)

V tem primeru gre za premik od posplošenega pogleda do bolj natančnega, npr. pri Remcu, Barletu in drugih. Gre za pripoved, v kateri je izražanje stališča že del pogleda; gre za tisto raven, ki daje bralcu vtis, da je (bil) pripovedovalec sam vpleten ali soudeležen pri določeni praksi in da ima zaradi tega pravico govoriti o njej. Tako npr. Remec¹⁰ opisuje svoje videnje ženitovanjskih šeg in navad:

»Že kot deček imel sem večkrat priliko opazovati v svojem rodnem kraju na Gorenjskem vršenje ženitev, toda le od strani, kajti nezreli mladeži ne puščajo radi prodirati v svatbene tajnosti, a pozneje se mi je podala priložnost razmotriti vse zanimljive podrobnosti ženitvanjskih običajev, katere hočem v kratkem tu opisati z opazko, da se tu in tam nahaja pač kaka mala izjema, da pa v bistvu nikjer ni dosti razločka.« [1885: 94]

Prvič gre za premik od posplošenega izražanja: Značilnost tega odlomka je najprej prvoosebna pripoved – v resnici gre za stališčno propozicijo, ki pokaže na avtorjevo nekdanjo in sedanjo stopnjo osebne udeležnosti kot na verodostojen in dovolj prepričljiv vir znanj o šegah in navadah; drugič gre za rabo preteklika, ki dejansko govori o določenem času, o času otroštva.

Hkrati pa je na podlagi te prvoosebne pripovedi in tudi preteklika izpeljana tipizacija, saj pripoved ne velja le za enkratno dejanje ali le za tista ženitovanja, pri katerih je bil Remec sam navzoč. Tipizacija je še dodatno motivirana in podkrepljena z izjavo, »v bistvu nikjer ni dosti razločka«.

V teh (in drugih) okvirih je Janez Trdina (npr. v spisu *Kranjci na Hrvaškem*) poseben primer: pri njem gre za kombinacijo stališčnih propozicij, tudi vezanih na osebna doživetja, in posplošitev, ki so del načina, opazovanja in dojemanja dogajanja, zajetega v pojmu »common sense« ali zdrava pamet ali splošno spoznanje.

Pripovedovalec opisuje svojo udeležnost in veže svoje zapisovanje na konkretne osebe in na konkretne dogodke. Poseben pomen

¹⁰ Franjo Remec je prevajal med ruskimi avtorji tudi Maksimova [gl. podatke v SBL].

in povednost besedil Janeza Trdine sta v tem, da pisca oziroma pripovedovalca z absolutno vednostjo ni več, prav tako ni dogodka, ki bi veljal brez izjeme.

Primer posebne pripovedi raziskovalcev in zbiralcev z rabo etnografskega sedanjika je oblika, ko se predmet pripovedi osamosvoji in zaživi lastno življenje. Ena od možnosti opisovanja je vezana na predmet (objekt) pripovedi. Gre za tiste položaje, značilne za opisovanje ljudskih pesmi, povedk, tudi šeg in navad, etimoloških vprašanj in raznih spomenikov, skratka prič preteklosti, pri katerih pisec oziroma pripovedovalec navadno prvenstveno spregovori o samih pojavih, in sicer na tak način, kot da imajo ti svoje posebno, od človeka neodvisno življenje. Gre navadno tudi za tiste pojave, kjer je pripovedovana vrednost predmeta predvsem njegova estetska, etimološko-zgodovinska pričevalnost, ne pa umeščanje znotraj konkretnega sobesedila. Ti predmeti dobijo v takem razumevanju (npr. pri Trstenjaku¹¹) svojo pravo vrednost prav s tem, da so osvobojeni vseh drugih sobesedil ali pomenov; tako ostane njihova glavna sporočilna vrednost bodisi estetskost, s katero je mogoče utemeljiti sposobnost in kultiviranost (posebno civiliziranost) slovenstva, bodisi dragocena zgodovinska pričevalnosti o »prazivornem« obdobju slovenstva ipd.

Posebna oblika, značilna za spise, objavljene v Kresu, Glasniku in drugod, je prednarodopisno literarjenje. V paraliterarnih žanrih pisanja (npr. v spisih Tonejca Samostala od 1881 do 1882) gre za izrazito osebno pozicijo pripovedovalca, kjer je posplošitev navzoča le v okviru same pripovedi, saj gre za literar(izira)ne opise osebnih, v glavnem otroških doživetij z narodopisno opredeljivo vsebino, pri čemer avtor zelo veliko navaja dialoge in opisuje konkretne situacije. V teh spisih je Drugi tudi subjekt s svojim doživljanjem in s svojo podobo sveta. Glavna namera teh (Tonejec Samostalovih) spisov je upodobitev harmoničnega sveta in ustvarjanje iluzije; zgodita se z opisom, ki nepovrnljivo podoba sveta, doživljeno v otroštvu, pojmuje le znotraj primarne socializacije, v kateri ni navzočega nobenega dvoma.

Ko govorimo o tretjeosebni množinskem sedanjiku navadno izhajamo iz predpostavke, da je razmeroma neprimerna oblika zapisovanja resničnosti, saj jo ponavlja in ideološko rekonstruira. Po Feyerabendu pa je treba poskušati že zaradi preizkusa domneve zavzeti tudi drugačno pozicijo. Za katere položaje pa bi bil lahko sedanjik načeloma primeren? Za primerno umeščanje in vrednotenje rabe etnografskega sedanjika v besedilih narodopisnega značaja je treba pritegniti tudi Oringova stališča – sam jih imenuje orientacije – do folklornosti (ljudskosti) posameznih pojavov ali ljudske kulture, za

¹¹ Prim. prispevke o mitologiji, npr. Mythologične drobtine v Slovenskem Glasniku.

katero je značilno, da je med drugim:

- lastna skupini ali kolektivu
- občna, splošna (prej vsakdanja kot izjemna)
- neformalna (v razmerju s formalnim in institucionalnim)
- obrobna, marginalna (v razmerju do centrov moči in privilegijev)
 - osebna ali direktna (komunikacija »face to face«)
 - tradicionalna (stabilna v času – gre za neki časovni kontinuum)
 - njen bistveni del je estetska kategorija ali umetniški izraz
 - ideološka (izraža ljudska verovanja in sisteme znanj)

[Oring 1993: 17–18].

Po tem pregledu orientacij je bolj razvidno, da je več upravičenih možnosti rabe etnografskega sedanjika. Pri izbiri jezika, ki ga lahko rabimo (ali so ga lahko rabili) za opis posameznih pojavov, objektivacij ljudske kulture, pa so možne in upravičene naslednje rešitve:

- 3. os. množine kot možnost tipizacije v primerih opisovanja skupine ali kolektiva, občega ali splošnega; estetskosti, kjer je avtor neznan; tradicionalnega, za katero je značilen časovni

Panonska hiša

kontinuum; ideološkega, kjer gre za skupne sisteme znanj in ljudskih verovanj

- Druge oblike opisa, ki s stališčnimi propozicijami nakazujejo relativnost teh dejavnosti, posebej pri opisovanju neformalnega (v razmerju s formalnim in institucionalnim); obrobnega, marginalnega (v razmerju do centrov moči in privilegijev); osebnega (komunikacija »face to face«); predvsem pa tam, kjer vidimo in hočemo prikazati variantnost dejavnosti in njihovo odvisnost od posameznikove volje, kjer gre za navajanje konkretnih, individualnih praks.

Osnovni tip pripovedi

Zdi se, da čim bolj je pisatelj zavezan znanstvenim oblikam pisanja, tem bolj občuti tudi potrebo po neosebni oz. tretjeosebni pripovedi: kakor da si mora pripovedovalec, raziskovalec na najbolj ustrezen način zagotoviti in ubesediti distanco do predmeta in kakor da se s takim stališčem najbolje približa resnici – objektivni, resnični podobi sveta, o kateri kot idealu zapisovalca govori Anton Janežič v svojem navodilu o zapisovanju pesmi [1851].

A vendar imamo na voljo vsaj dve možnosti. Pri prvi namen narodopisca (Volčič, Remec) ni pokazati posameznikove izkušnje, namreč splošno v konkretni pesmi; tako so npr. naricanja pri Volčiču v Novicah [1853] izraz kolektivne zavesti, ki posredno ali neposredno izraža narodovo bogastvo in duha; po drugi pa je posameznikovo izkušnjo mogoče uporabiti kot podlago za tipizacijo¹², pri Trdinovih opisih *Kranjcev na Hrvaškem* te izkušnje pokažejo na nekaj osnovnih možnosti, poti, razpoloženj, ki se zgođe Slovincem, ki so se preselili na Hrvaško. Vsekakor ni problematična tretjeosebna pripoved, ki se ji ni mogoče izogniti¹³, problematično je vztrajanje pri tipizaciji zaradi videza objektivnosti, splošnosti ipd. Sploh ni nujno, da gre za ideološki diskurz: zanj gre (le) takrat, kadar pripovedovalec govori o želenih podobah in jih ponuja kot resnične in kadar hoče prepričati bralca, da so resnične; zanj gre tudi takrat, kadar bodisi partikularno prakso ponudi kot splošno in merodajno bodisi splošno prikaže kot obvezujočo in razumno nasproti partikularnim praksam.

Etnografski sedanjik sam po sebi ni sporen kot forma, sporna je njegova raba kot sprevernjeno zrcalo, kot ideološki lom, ko z njim pisec vzpostavlja določena razmerja: ko z njim opisani vsebini omogoči videz brezčasnosti, brezplastnosti ipd. Etnografski sedanjik daje vtis »kvazi« metodičnosti ali objektivnosti; v resnici postvarja razmerja, saj afirmira obstoječa razmerja, ki jih opisuje.

¹² Po analogiji lahko rečemo, da je posamezen zapis ljudske pesmi v narečju pomemben zato, da pokaže na skupnega, tudi enotnega duha, na splošnost, ki je skrita v posameznem zapisu.

¹³ Res je, kakor pravi Erjavec v svoji parodiji na potopisovanje, da se ljudje poročajo, rojevajo in umirajo, neveste jokajo ipd. Take ugotovitve so znotraj splošnega razumevanja (common sense) življenjske poti skoraj vsakega človeka; parodične so zaradi Erjavčeve zamisli, da je treba povprečnemu bralcu nedvoumno jasne reči popisati. Parodija opisa je tudi v tem, da poudarja pretežno dogodke, primarno biološkega značaja (kar še ne pomeni, da se ta dogodek ne razvija znotraj izdelanega konkretnega kulturnega modela in prakse), da pa o različnih praksah, ki zadevajo vsakega posameznika in ki jo uveljavlja na kulturno posredovan, sporoden način (gledano znotraj Gerndtovega pojmovanja o posredovanju kulturnih modelov in praks kot centralnem etnološkem vprašanju [Gerndt 1990]) ne spregovori nič.

Zato je še kako pomembna možnost, ki jo ponujajo izražene stališčne propozicije tipa: videl sem, opazil sem. V primeru stališčne propozicije ali partikularne pripovedi ali rabe naklonskih konektorjev je tretjeosebna pripoved relativizirana, konkretizirana ali postvarjena in dobi nadih začasnosti: na ta način ji je odvzeta kategorija splošne veljavnosti.

Tretjeosebni sedanjik navadno označuje položaj, kjer ima vrednost in veljavo samo en glas, to je glas vsevednega avtorja, pripovedovalca, raziskovalca, in kjer ima drugi glas, natančneje drugi glasovi (informaterja idr.), večinoma samo vlogo potrjevalca raziskovalčeve izkušnje. Znotraj tega dožemanja ima originalni glas vlogo samo pri pesmih, še pri pregovorih, nima pa je že več pri premem govoru oziroma jo ima samo takrat, ko naj ta premi govor eksplicira ali razloži ali pokaže na obrednost, kar je enako starodavnosti nekega dogajanja, ki se je ritualizirala. Funkcija premega govora je vzpostavljanje posebnega doživljanja ljudskega. Ljudsko kot tako je vredno prevoda, citata pa takrat, kadar lahko utemeljeno pokažemo na prvinskost, prvobitnost, hkrati na kolektivnost ipd. Natančneje, tudi ljudska pesem ali pripoved ali citat (pregovor ipd.) so neke vrste prevodi; izvirnega glasu ni, saj je navzoč le preko prevoda, najprej v obliki tipizacije določene, posamezne izkušnje, potem pa kot prevod konkretnega narečja, neke vaške variante v bolj splošno, regionalno. Tako prevajanje je uporabil tudi Jakob Volčič, ko je pripravljal in urejal svoje gradivo za Matico. Pri prepisovanju besedil je poenotil določene segmente del, poenotil je jezik in s tem ustvaril paradokсно situacijo, ko je njegova rokopisna redakcija¹⁴, nastala v sedemdesetih letih, manj primerna za študij ljudskih pesmi kot pa objave v Novicah¹⁵, natisnjene v petdesetih in šestdesetih letih. Z redakcijo je želel vzpostaviti splošno, kolektivno udeležbo pri nastajanju tega gradiva. Prevod v knjižni jezik je uporabil tudi Fran Erjavec v *Eni noči na Kumu* [1862].

PRIPOVEDOVALEC V NARODOPISNIH SPISIH

Vprašanje pripovedovalca je navadno vprašanje, aktualno znotraj samorazumevanja v literarni teoriji: tako po Stanzlu ločimo tri osnovne oblike pripovedovalca: avktorialnega, tretjeosebnega in personalnega. Janko Kos je v knjigi [1994] in podrobneje na predavanju¹⁶ predstavil dvonivojsko gledanje na pripovedovalca, pri čemer loči dva vidika:

¹⁴ Izvirne rokopise hranijo v zagrebškem Inštitutu za etnologijo in folkloristiko, kopija je na voljo v Inštitutu za slovensko narodopisje v Ljubljani.

¹⁵ Na to je posebej opozoril Pretnar v svoji recenziji dela Jakob Volčič in njegovo delo, v Primorskih srečanjih. Žal svoje obljube, prispevati bolj poglobljen članek o razlikah med Volčičevim objavljenim in rokopisnim gradivom, zaradi prerane smrti ni mogel uresničiti.

¹⁶ Na predavanju o pripovedovalcu 15. 4. 1998 v Mali dvorani ZRC SAZU.

- formalnega glede na osebo pripovedi: prvoosebnega, drugoosebnega in tretjeosebnega
- vsebinskega glede na položaj pripovedovalca do upovedovalnega sveta: avktorialnega, personalnega in virtualnega.

Pri prvem, formalnem vidiku Kos poudarja ahistoričnost, saj so bile vse tri oblike uporabljene v različnih stilnih obdobjih. Pri vsebinskem vidiku po poudarja historičnost, saj po njegovem ta stališča kažejo na temeljna razmerja pripovedovalca do sveta in so tako določena z duhovnim in zgodovinskim horizontom, znotraj katerega so bila zapisana – upovedena.

Po tem nujnem definitoričnem ekskurzu se lahko vrnemo k pisecem v narodopisju, o katerih lahko v grobem ali načeloma rečemo, da zavzemajo pretežno avktorialno pozicijo. Ta tako v literarni teoriji kot v našem primeru konkretno pomeni pisca, ki s panoramskega vidika zajema ali zapisuje podobo sveta, pri čemer ima nadzor nad dogajanjem, ve več kot drugi udeleženci opisovanega življenja ali opisovane kulture. Po Kosu lahko rečemo, da pozna resnico in gleda s stališča resnice, kjer išče skladnost med mislijo in predmetom in konstruira svet s svojimi zakoni. Pripovedovalec ve, kaj je dobro, kaj lepo, kaj pravilno in kaj zlo. Najprimernejša forma, ki jo narodopisec uporabi, da predstavi tako panoramsko držo, je tretje-osebni etnografski sedanjik. Primerjati spise narodopisja z literarnoumetniško produkcijo je kljub vsemu težko ali drzno početje – saj gre za načelno razliko med dvema diskurzoma, umetnostnim in znanstvenim – med svetom, v katerem prevladuje estetska in ekspresivna funkcija, in svetom, v katerem marsikdo besedo pojmuje zgolj kot sredstvo za izražanje svoje podobe o resničnosti.¹⁷

V knjižni produkciji je govor, naj si bo tretje-, drugo- ali prvoosebni, kljub vsemu vprašanje razmerja pripovedovalca – avtorja do resničnosti. V strokovnem govoru je privzemanje tretjeosebnega položaja znamenje posebne znanstvene govorice. Posebnost opazimo, če primerjamo govorice, ki so imele za sodobnike veljavo znanstvenega izreka, s tistimi, ki so jim bili taki atributi odvzeti. Ko razmišljamo o pripovedovalcu v strokovni pripovedi, je vsekakor prvi, najresnejši odmik od avktorialne pozicije raba prvo- poleg ali namesto tretjeosebne govora.

Dandanes so posebej živahne diskusije o tem, kako naj piše pripovedovalec raziskovalec, da bo zadostil nekaterim osnovnim kriterijem znanstvenosti:

- ali v 3. osebi ednine ali množine ali v cesarskem, papeževem stilu, to je 1. osebi množine ali

¹⁷ Judith Wechsler govori o estetiki v znanosti. Prav tako posredno Bachelard, ki govori o pojmu goba itd., ki so se kot koncepti razširili in učinkovali s svojo »spoznavno« in prilagoditveno močjo. Koncepti tega časa na Slovenskem so bili največkrat povezani z naravo, uporabljali so svet organizmov, npr. metaforo drevesa: narod je kot drevo, deblo so kmetje in vsi povezani z naravo in zemljo, veje so plast meščanov, cvetovi so izobraženci in umetniki. Priljubljena je bila metafora življenja, ki je ponazarjala rojstvo, razvoj in izginotje naroda.

¹⁸ Gl. dopis Kirsten Graham (kirsteng@mcn.net – 26. 5. 1998, 22:26 CET) z naslovom (*Subject: 1st person or 3rd person?*) v diskusijskem forumu Qualrs!@uga.cc.uga.edu (Newsgroups: bit.listserv.qualrs-l), ki opisuje sedanje dileme v ameriškem kvalitativnem raziskovanju in odgovor Margaret Buttignol (mbuttignol@oise.utoronto.ca – 27. 5. 1998 0:02 CET) z naslovom (*Subject: Re: 1st person or 3rd person?*).

- v 1. osebi ednine¹⁸.

Zato je mogoče razumeti oboje, tako našo afiniteto do piscev, ki so se odmaknili od tradicije in zapisovali svoja osebna mnenja, kot hkrati priznavanje tretjeosebne pripovedi kot tiste, ki ima nadih znanstvenosti.

V bistvenem sta bila možna dva položaja, od katerih je imel samo eden garancijo znanstvene govornice:

- *Avktorialni položaj*

Avtor si je s takim položajem oskrbel tisto objektivno presojo, s katero si je lahko zagotovil ustrezen položaj v znanstvenem diskurzu. Seveda samo prisvajanje tega položaja samo po sebi še ni bilo garancija niti za znanstveno izjavo ali diskurz niti za sprejem avtorja v znanstveno skupnost. S povedanim je najlažje ilustrirati težave Davorina Trstenjaka, čigar govorica ustreza le standardom, prav tako opremljenost z navedki, z rabo več jezikov in široko referenčno mrežo. A vse to mu ni zagotovilo dovolj jasne, nedvoumne pozicije v znanstveni skupnosti, predvsem zaradi njegovih spornih etnogenetskih teorij in etimologiji.

Drugačen primer je Gregor Krek. Njegovi spisi *Kres*, *Polifem* in posebej njegov nemški *Uvod v literarno zgodovino* so ga z uporabljenim aparatom in z nekaterimi trditvami, ustreznimi splošnemu stanju vedenja, povzdignili v zgled pisanja.

- *Personalni položaj*

Za tak položaj so značilni potopisni spisi, posebej pa dva avtorja, na eni strani Matija Tonejec, na drugi Janez Trdina. Slednji navaja zgodbe, tožbe gospa, ki nimajo kaj delati in živijo generacijo starejših, po mnenju Trdine neprilagojenih uradnikov na Hrvaškem:

»V eno mer slišiš to žiti: 'Bog se usmili! kaj bo začeti? Za ljudi tu kratko ne malo ni! Nimaš človeka, da bi se kaj prijazno ž njim pomenil; dragina je taka, da nam bo skoraj ob samem kruhu živeti, pa se še za dnar ne dobi, kar bi človek hotel, in kar se dobi, je vse nekako grenko, kislo, pusto, brez slaja. In kaj hočemo z ubogimi otroci! Tu ni ne prave šetnje, ne sence, ne trate, in če se človek kam popelje, kaj mu na kmetih po nudijo? – enmalo slabega vina, ki nam ga umazan jud nosi in pa k večjemu kosček červivega sira – nikjer pa ne piške, ne pečenke, ne šniceljnov, ne cvrtja in celo dobrega kruha ne. Moj Bog, kaj bo začeti!« [Trdina 1860: 115]

Tako dolg zapis je lahko nastal le na dva načina: kot dnevniški zapis na večer istega dne ali kot rekonstrukcija in povzetek daljšega pogovora ali več pogovorov. Res je, da z izjavo tipizira razpoloženje

določene plasti, vendar ji tudi (na videz) omogoči, da spregovori v svojem jeziku.

Trdina sploh najbolje tematizira probleme jezika: najprej kot komunikacijskega sredstva med izobraženimi in preprostimi ljudmi, pa tudi kot komunikacije znotraj stanov, pri čemer piše o tem, kateri jezik govorijo mladi (druga generacija Slovencev), kateri jezik uradniki [med njimi mnogi slovenski] in kako komunicirajo v dnevni rabi, tako ustno kot pisno.

KAKO NARODOPISEK RAZUME IN PREVAJA JEZIK DRUGEGA?

Ko dr. Josip Pajek piše predgovor k svojim *Črticam iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, zelo jasno spregovori tudi o svojih posegih v besedilo in o razmerju do ljudskega jezika:

»K takemu vernemu in popolnemu obrazu narodnega duševnega življenja štajerskih Slovencev sem hotel v sledečem spisu svojim ljubim rojakom nekaj doneskov podati. /.../ Kar sem našel v narečju pisanega, sem v narečju prepisal; pa tudi to, kar so mi zapisali poročevalci moji v jeziku, ki ga sami govorijo v olikanejši družbi, in ki včasih ni niti čisto narečje niti književni jezik, sem pustil večidel vse čisto nespremenjeno, naj bi se izvirnost poročila po mogočnosti ohranila. Kar sem čul kje gredoč, to sem seveda podal v književni slovenščini.«
[Pajek 1884]

Vse to dela Pajek zato, ker sledi Vrazovim besedam iz predgovora k *Narodnim pesnim ilirskim*:

»/.../ da polag mogučnosti odgovorim zadači mojej, odabrah si načelo: narisati obraz naše bratje Slovenacah tako, kakav jest: predstaviti stvari u prirodnoj njihovoj ili naravnoj opravi, bez ikakva umetna belile ili rumenila t.j. bez da isto silom vremena izopačeno polepšam, n.pr. da u pesnih i koju tudjinsku reč izostavim, da takovu s pravom slovenskom narodnadim itd. /.../ Uveriti mogu občinstvo slavjansko, da će moje knjige saderžavati čisto gradivo, od kojega će ma koi naslednik, moj slobodno i u miru verni i podpuni obraz od narodnega duševnoga života Ilirskih Slovenacah sagradi moči; i tako dakle prinosisim slobodnim sarcem ove plodove truda mojega u sveti hram matere /.../ [Stanko Vraz v predgovoru k 'Narodnim pesnim ilirskim', str. XVII.]«

¹⁹ Ljudski je v narekovajih zaradi tega, ker znova predpostavlja neko splošno vednost, množičnost, kaže ga razumeti le v eni smeri, to je tisti, ki je govorila o tem, kaj ljudstvo nasploh dela in poje.

Zakaj je raziskovalcu »seveda« jasno, da bo izjave, ki jih je »čul kje gredoč«, prevedel? Da bi mogli razumeti tako stališče, je treba pregledati sploh stališča in prakso tedanjih zbiralcev in raziskovalcev. Lahko si zastavimo vprašanje, ali je takratni narodopisec res slišal in zapisal »ljudski«¹⁹ glas, glas Drugega. Za prakso je zgovorna potopisna slika Frana Erjavca *Ena noč na Kumu*, ki je nastala približno 20 let prej. Romarji si ponoči kurijo ogenj, da bi se ogreli. Stražniki, ki pridejo mimo, hočejo sankcionirati dejanje: »'Kdo vam je dal pravico tu kuriti?' zareži prvi žandar v spačeni slovenščini na mladega kmeta, /.../« [Erjavec 1862: 99]

Pomembno je dvoje, Erjavec prizna oziroma pove, da je bil jezik stražnika spačen, popačen, in ga prevede v knjižno izreko. Konflikt je opisan v izborni slovenščini, samo izbira besedišča daje slutiti, da gre za konflikt. Ljudska kultura je s svojo heterogenostjo vdrla v pisanje na nivoju vsebine (ubožnost, konflikti, neprimernost, neciviliziranost; prim. Trdina, Kersnik), ne pa še na nivoju jezika – narečja, slenga ipd. Spačena slovenščina, konkreten glas iz ljudstva, je možna le v prevodu. Ljudski jezik še ni vdrl v normo pisanja. Splošno uveljavljena meščanska estetska norma in estetika govora tega jezika še ne dopuščata kot sporazumevalno sredstvo pisanja. Ljudski jezik sporazumevanja, kakor so ga zapisovali, je privzdignjeni jezik nekonfliktne družbe; je jezik, kakor so si predstavljali izobraženci, da bi ga moral govoriti kmet.

Paternu govori o idealističnem motivacijskem sistemu, sistemu etične izravnave, ki je bil v ustroju mlade slovenske proze še razmeroma močno zakoreninjen [Paternu 1963: 62]. V takem sistemu je govor lahko le idealiziran. Zato je v zbiranje pritegnjeno zgolj besedišče, brez sobesedila, skladnje itd. A tudi to je dojeto na selektiven način: znotraj razumevanja velja predvsem neproblematično besedišče ljudskega jezika, brez medmetov, kletvic in izrazov. Govor je estetiziran. Literarne ambicije so zakrile posluš za konkretne izjave. Vendar velja za bolj diferencirano razumevanje prisluhniti tudi Kersnikovi, resda osamljeni naturalistični argumentaciji podobe sveta [Paternu 1963: 63–64].

Zavest o potrebi po rabi in po zapisu narečja se pojavi razmeroma pozno. Leta 1849 je objavljena pesmica *Če po kraško šrajati želiš*, s katero je Jakob Volčič²⁰ v pesniški obliki definiral značilnosti kraškega jezika. Istega leta je Ivan Obalo v prispevku *Nekaj od benečanskih Slavjanov* zapisal pogovor v narečju med dvema Benečanoma, ki se pogovarjata o obveznem služenju v avstrijski vojski. Sestavek da misliti, da bi se Beneški Slovenci raje odločili za Italijo, v kateri so videli naslednico Beneške republike, kot pa za Avstrijo, ki je zahtevala splošno vojaško obveznost. Gre za najdaljšo pasažo v

²⁰ O podobi narečja, podane ga v pesmi, gl. prispevek Petra Weisa v zborniku Jakob Volčič in njegovo delo [Weis 1988].

ljudskem jeziku, ki ni očiščena ali prevedena, ampak jo spremlja veliko italijanizmov in germanizmov [Obalo 1849: 160]. A vendar gre za osamljena primera.

Pri ljudskih pesmih so pri nas zgodaj poskušali razviti zavest o potrebi po zapisovanju narečnih besedil, pri sporočilih informatorja o drugih nivojih ljudskega življenja je ta potreba bistveno manjša, poznejša in bolj občasna.

Najbolj jasno je željo in potrebo po zapisovanju narečnih besedil zapisal Anton Janežič [Janežič 1851], ki govori o tem, kako je mogoče primerjati zapisovanje ljudskih pesmi z zemljepisom; pisec pravi, da je verodostojna podoba lepa; lepa pa je, ker je resnična. Tako mora biti tudi zapisani jezik pesmi resničen (narečen), da bo lep. Pesem je ogledalo domačega narečja. Vendar je že pri besedilih ljudskih pesmi opaziti določene težave, saj so ta navadno nadnarečnega značaja – lahko jih regionalno razvrščamo, navadno presegajo ozko lokalno narečje in niso vezana na govorico vasi, ampak širše okolice.

Kot zelo posredno pomoč ali razlago o tem, kako je bilo z narečjem v bolj razširjenih besedilih, lahko pritegnemo dejstvo, kako so se ravnali bukvniki. France Kotnik začrta mejo med narečnim in nadnarečnim govorom in opisuje, da tam, kjer je

»zapisoval bukovnik domače zadevščine, je prišlo njegovo domače narečje do veljave, pa celo v vabilu na ženitovanje se javljajo vplivi knjižnega jezika. Molitev, cerkvena in narodna pesem, obredno besedilo /.../, vse to je vsebina teh bukoviških zapisov, ki so najstarejša do sedaj znana zapisana priča slovenske govorice v Mežiški dolini.« [Kotnik 1952: 88]

Zmaga Kumer v *Pesmi slovenske dežele* o tem zapiše naslednje:

»Jezik ljudskih pesmi ni skoraj nikoli povsem narečje, marveč je nekakšna vmesna stopnja med narečjem in knjižnim jezikom, ker je pesem – čeprav spremljevalka tudi vsakdanjosti ne le praznika – vendarle nekoliko vzvišena nad vsakdanjost.« [1975: 69]

Po mojem mnenju verjetno ni najpomembnejša dilema jezika ljudske pesmi njen namen, namreč, ali je pesem namenjena vsakdanjiku ali prazniku, ampak bolj njeno širjenje in recepcija, koliko in na kakšen način jo pevci razširjajo in koliko pri tem opuščajo čisto lokalne narečne posebnosti, da bi lahko postala pesem širše sprejemljiva in znana²¹.

Levstikovo iskanje besed pomeni prej afirmacijo slovenskega prabesedišča in praslovnice – prabesedila, kot pa iskanje narečne

²¹ V tem okviru bi bilo treba tudi raziskati splošne fenomene predstavljanja in sprejemanja ljudskega izročila. Kaj mora nekdo, ki predstavlja izročilo svoje kulture, vzeti v zakup, da bi bil splošno sprejemljiv? Katere lokalne posebnosti mora odstraniti ali odpraviti, da doseže primeren učinek? Najbolj je bilo to zanimivo opazovati pri recepciji petja Aromunov (iz Mun in Žejan na Hrvaskem) v Ilirski Bistrici leta 1997, ko publika na splošno ni sprejela njihovega petja.

zasnove slovenskega jezika. Gre za tiste (etimološke) položaje, ki naj bi dokazali in utemeljili zgodovinsko vrednost slovenstva.

Kdaj narečje postane del obdelave? Da so ga lahko zapisali in natisnili in da so ga bralci lahko razumeli, je moral biti »ljudski« jeziki najprej obdelan in deležen preoblikovanja. Šele ko je dobil knjižno obliko, je lahko zaživela njegova ljudska vsebina in oblika. S koncem 19. stoletja se je občutek za dejanski jezik narečja tako razvil (Baudouin de Courtenay idr.), da je postal del zapisa.

Predhodniki naturalizma, ki ga je pri nas z zastavitvijo ciljev na področju literature začel Janko Kersnik [Paternu 1963: 63-64, gl.], najbolj definiral Fran Govekar, na področju »etnognozije« pa v objavah začrtal in v neobjavljenih zapiskih v veliki meri uresničil Janez Trdina, so odprli pot za ustrežnejšo rabo informatorjevega govora. Ta je bil prej preveden ali kvečjemu ohranjen le v arhaičnem zakladu slovenskega jezika, s tendenco estetizacije ljudskega izročila, predvsem govora, pesmi in pripovedk (tudi Trdina je svoje izdaje ljudskega gradiva izdelal v tej smeri).

Vendar bi bilo napačno sklepati, da gre zgolj za ambivalenco, namreč za obotavljanje med zaupanjem informatorju in svojimi predstavami o tem, kaj naj bi informator mislil in kako naj bi to govoril; gre predvsem za vprašanje norme, ki jo je narekovala tradicija oblikovanja in pisanja, retorika tedanjega opisa in navajanja. Tudi v tem okviru se zastavlja vprašanje interpretacije virov. Kellner [Luthar 1995: 7] namreč ugotavlja, da običajni pogled na historiografske vire – na dokumente, iz katerih raziskovalci črpajo zgodovinske razprave – navadno zanemarja druge vire zgodovinarjeve vizije, in sicer neizogibna pravila retorike in jezika, predvsem pa tudi splošna dejstva o razvoju slogovnih oblik in možnosti v danem času.

Nenazadnje je zgovorno tudi dejstvo, da raziskovalce fascinira trivialno [Alheit 1983: 5] in banalno²² šele v zadnjih desetih, dvajsetih letih tega stoletja.

Pri razmerju med raziskovalcem in informatorjem gre za osnovno vprašanje komunikacije, ki je neogibna povezano s samimi položaji akterjev. Sporočevalec (v našem primeru raziskovalec ali zbiralec ljudskega izročila) je med dvema svetovoma: med svetom informatorja in svetom bralca, zato je tudi po svojem položaju prevajalec [Crapanzano 1992: 3]. Izbrati mora primeren jezik, da bo zadostil kriterijem resnične upodobitve (prim. Janežičeva navodila o tem, kako zapisovati narodne pesmi) in da bo sporočilo naslovniku dovolj razumljivo in dovolj mikavno, da ga bo prebral. Vendar Rabinow opozarja, da je med raziskovalcem in informatorjem vedno

²² Tako je bila posebna številka graške etnološke revije Kuckuck posvečena smetiščem in odpadkom.

potreben prevod, in ta je vedno sporen ali vprašljiv [1978: 151].

Narodopisec izdeluje in prevaja besedilo – tekst [Crapanzano 1992: 43]. Zato ni le poustvarjalec, ampak po svoje kar stvarnik ljudskega izročila; natančneje, je tisti, ki določa, kaj je izročilo, kaj je vredno zapisa in kako naj še potem ostane izročilo. Brez njega bi to izročilo izginilo za vekomaj v pozabo; kar imamo, naj si bo na ravni vsebine ali oblike, imamo po njem. Narodopisec, etnolog, raziskovalec ljudske kulture je v vsakem primeru postavljen pred težke izbire: rešitev, ki se nakazuje znotraj teh razmislekov, je v tem, da zmore in da zna svoje izbire in postopke premisliti znotraj vseh pomenskih in drugih nivojev besedil in sobesedil, jih dovolj upoštevati pri zapisu in interpretaciji ter jih dovolj nazorno predočiti tudi naslovniku. Prav tako mora reflektirati svoj položaj ne le znotraj vede in njene retorične tradicije, ampak tudi podobe sveta, za katero se zavzema. Bralcu mora biti ta vmesni položaj, ki ga narodopisec kot vodnik po svetu ljudske kulture vseskozi zavzema, transparenten, jasen.

PROBLEM HETEROGLOSIJE, PROBLEM VEČGLASJA

V »enoglasnem« sistemju dejstvenega pogleda, ki so ga uporabljali avtorji za opisovanje dogodkov, v resnici obstaja več glasov,

Obhod »zelenega Jurija«

vsekakor najmanj dva: najprej glas, ki je posredovan v tretji osebi množine ali ednine, in glas avtorja, pripovedovalca, ki si prizadeva vzpostaviti distanco do dogajanja. Tudi taki avtorji, kot je Gregor Krek, tej razpoki ne morejo uiti.

Če natančneje pogledamo glas tretje osebe, potem vidimo, da je na neki način diferenciran, in sicer v smeri ločevanja po vlogah v aktivnostih, npr. starešina, ženin ipd. (prim. Remec, Volčič). Gre za ločevanje glasov glede na ritualne vloge, ki jih imajo pri šegi.

Te vloge pa so na neki način enoglasne: navedeni so tisti glasovi, predvsem ritualni, ki odslikavajo podobo hierarhije, ki se ji mora npr. novi par podrediti in jo sprejeti, da bo preživel. Posebna pozornost je namreč posvečena tistim trenutkom, ki kažejo na to, kako je mogoče vzpostaviti hierarhijo in jo ohranjati ali obnavljati. Med take trenutke sodi posebej pogovor med materjo (taščo) in nevesto, kot ga je zapisal Jakob Volčič.

Narodopisec v tem primeru s svojo pripovedjo in vrednostnimi poudarki tako hierarhijo ne le zapisuje, ampak tudi ustoličuje.²³ Ni pa narodopisec zapisoval le te hierarhije.

Brez posebno občutljivega zaznavanja razlik je treba ugotoviti, da je bilo v pretežno patriarhalni družbi jasno, kdo je sprejemljiv govorci in kdo je lahko verodostojen informator. Vendar ni bilo vsakemu govorniku dopuščeno priti v repertoar ljudskega izročila.

Pri Levstiku so ta razmerja še posebej zaostrena, mogoče se je vprašati, kaj mu je bilo mogoče slišati in kaj se mu je zdelo vredno zapisa.

Ena glavnih in največkrat omenjanih oseb pri Levstikovem *Popotovanju od Litije do Čateža* je Tara, vodnica, za katero Levstik uporablja še naslednja poimenovanja: babuza, babura... V premem govoru je navedena samo enkrat, ko jo Levstik vpraša, kako se kraju pravi. »Na Presiki,« je njen odgovor. Njene navedbe o tem, kje pojejo pesmi in da zna neka starejša ženska zelo dolgo molitev (verjetno Zlati očenaš), so uporabne zgolj kot izhodišče za kritiko obstoječih razmer in navedene v tretji osebi ednine. Vsekakor je pri Levstiku težko govoriti o posebno prijaznem razmerju do informatorja:

- saj je njegov potopis *Popotovanje od Litije do Čateža* le okvir literarnemu programskemu govoru, uporabljen v izrazito instrumentalni vlogi²⁴

- saj se popotnika srečata z marsikaterimi »dejstvi«²⁵, ki služijo kot povod za kritiko razmer in omogočajo primerjavo s stanjem v srbskem kulturnem prostoru in ljudskem izročilu; nerazumljena pa povzročijo napačno oceno (npr. popotnika ne razumeta, kako da

²³ Vprašanje razmerja izobrazencev, posebej klera, do obstoječe hierarhije je razvidno v poglavju Razmerje do ljudske kulture.

²⁴ Literarni zgodovinarji trdijo prav nasprotno, da je namreč literarni program v tem potopisu postranski.

²⁵ V okviru Bonssove terminologije.

so grobovi urejeni – mimo pokopališča pa sta šla nekaj dni po vseh svetih, op. J. F.), zato je težko govoriti o tem potopisu na enak način kot o Erjavčevi Noči na Kumu; zaradi te instrumentaliziranosti je tudi težko govoriti o tem, ali je zapis govora ljudi, ki ga Levstik navaja, identičen samemu govoru ljudi

- nenazadnje gre za razlikovanje med posameznimi stanovi: res je, dominira moški govor; ženske so tiste, ki nosijo prtljago (Levstikova in Radivojeva spremljevalka), ženski govor je omejen na enozložnice ali na tretjo osebo ednine ali množine, brez premega govora; takšno razmerje do ženskega govora je bilo podobno tudi drugje, o čemer nam za Nemčijo govori Bottigheimerjeva, ki analizira Grimmovo gledanje na ženske [Bottigheimer 1987]; a tudi znotraj t. i. govora moških obstaja dovolj razvidna hierarhija, razvrščanje je odvisno od stanu, starosti, interesantnosti; koliko in kako pisec dopušča informatorju govor in v kakšnem razmerju je z njim, pri Levstiku najbolje ilustrira domislica obeh popotnikov, da pred spremljevalcem Mrtolazom namesto po nemško govorita latinsko, domislica, ki jo Mrtolaz do neke mere uspešno izniči.

Ne le ženski, ampak vsak govor, ki je v resnici govor Drugega, pri Levstiku na najbolj simptomatičen način kaže njegovo razmerje

Vlečenje ploha v Ziljski dolini

do informatorja. Ta je deležen prevoda, velja samo kot tisti, ki prinaša posebne, dodatne informacije. V tem primeru je jasno, da je Levstiku pojmovni svet informatorja tuj, na neki način ga ne potrebuje, saj ima zaradi dejstva, da se je rodil in živel v kmečkem okolju, dovolj informacij o tem, kako je (bilo). To je možno potrditi tudi s tem, da Levstik spregovori o Vuku Karadžiću takoj kot o odrešeniku in obenem o travmi slovenskega ljudskega izročila.

Ko beremo Peruškov ali Navratilov potopis po Bosni in Hercegovini in razmišljamo o razmerju do ženskega govora, moramo vedeti, da gre za vprašanje družbe in družbenih plasti, do katerih je imel zapisovalec dostop. V muslimanskem svetu je bilo nemogoče priti do informacije iz ženskih ust. Tisto, o čemer se vseskozi pogovarjajo potopisci (prim. Navratil, Perušek, Kukuljević), je problematičnost razmerja dveh kultur; krščanske nasproti muslimanski, kjer je slednja prevladujoča. V strahu, da bi se krščanski zgodilo kaj narobe, sugerira Perušek prisilno pokristjanjenje muslimanov.

ZNANSTVENI ALI POLJUDNI JEZIK BESEDIL

Eno od glavnih orodij, s katerim se definira stroka sama in s katero jo definirajo in umeščajo drugi, je tudi jezik. Pri tem ne mislim toliko na stavčne in drugačne konstrukcije; pri tem mislim najprej in najbolj na besedišče, s katerim so narodopisci opisovali življenje ljudi, njihovo nehanje in dejanje, njihove šege in navade.

Če so meje jezika tudi meje, znotraj katerih obstaja moj svet, kakor pravi Ludwig Wittgenstein v svojem *Logično filozofskem traktatu*, potem je tudi jezik narodopisnih del tistega časa meja, znotraj katere je obstajalo narodopisje, znotraj katere so pisci, zapisovalci, opisovalci, občasni pa tudi stalni raziskovalci ljudskega življenja in njegovih segmentov razpoznavali, prepoznavali svet in ga takega posredovali naprej. In če drži, da so bile te želje v veliki meri določene po nosilcih teh in takih misli, potem so bile te podobe sveta na čisto poseben način filtrirane, posredovane naprej v tistih segmentih, ki so afirmirali čisto določene družbene položaje. Vendar je večnivojskost jezika nekaj, kar presega samo raven dnevnosti in same ideološkosti, zato obstajajo ravni takratnih sporočil, ki so povedne tudi danes. Problem jezika je problem terminologije v smislu kondenzacije poimenovanja stvari in pojavov. Ta pa niso za vselej določena, hkrati s pogledi se spreminjajo tudi poimenovanja, hkrati s spoznanji so potrebna nova poimenovanja; z njimi, ki pomenijo razliko do starih poimenovanj, lažje določimo

svoje razumevanje neke nove situacije. In znanost živi v tej razliki in se hrani iz razlike poimenovanj in definicij.

Komentar Vilka Novaka, da Krek s slovenskimi spisi ni izpolnil tistega, kar je bil napovedal z nemškimi, preprosto drži in ne drži, vendar z drugih izhodišč, kot jih postavlja kritik. Problem Krekovega nemškega jezika je naslovnik spisa.

Jezik glavnega Krekovega dela *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, natisnjenega najprej 1874 in potem dopolnjenega in popravljenega 1887, je bil nemščina. Z njo je Krek nagovarjal veliko večjo strokovno javnost, kot bi jo lahko, če bi bilo delo pisano v slovenskem jeziku. Prav ponatis in dopolnjena izdaja ter dejstvo, da je bil predvsem na tej osnovi sprejet v Češko akademijo, kažejo na to.

Lahko preprosto ugotovimo, da je bil nemški jezik **lingua franca** znanosti v tistem času. Taka vloga mu je bila namenjena iz več razlogov: najprej že zaradi statusnega dejstva, da je bil glavni ali edini ali izključni jezik od srednje šole naprej in posebej na univerzi; tako je imela npr. slovenščina vlogo jezika, ki ga je bilo treba posebej negovati, katerega repertoar znanstvenega izrazja je šele nastajal, se oblikoval in katerega vloga je bila v predstavah šolskega in državnega aparata omejena pretežno na prehod v nemščino.

Krekove razprave, pisane v slovenskem jeziku za znanstveni časnik, niso bile njegovo glavno delo, poglobitno prizadevanje; v okviru časnika, jezika in predvidenega (skoraj znanega) naslovnika so bile le odvod ali stranski produkt raziskovanj, pisanih v nemškem jeziku za eliko širšo znanstveno javnost.

Nemški jezik je bil *lingua franca* tudi med raziskovalci v habsburški monarhiji in poglobitne razprave v 19. stoletju, tako npr. Šafarikove *Slovanske starožitnosti* kot Krekov *Uvod* so izšle v tem jeziku.

Eno bistvenih določil zapisanega jezika strokovnega besedila sta bila tudi izbira načina posredovanja in pričakovani naslovnik. Tega so se avtorji zelo dobro zavedali in so so izbirali ustrezen jezik glede na naslovnika. Pisca *Kočevskega okrajnega glavarstva* sta na primer tako hote omejila obseg svojega dela na poučno raven:

»Ko izročava 'opis' javnosti, zdi se nama umestno, opozoriti cenjene čitatelje na nekatere okoliščine, ki so bile merodajne pri njegovem urejevanji. V prvi vrsti omeniva, da sva hotela spisati poučno berilo – ne pa učeno knjigo, kajti prepričana sva, da bo večina najinih čitateljev iz srednje omikanih stanov in mladih let; takim pač malo ugaja učeno pisana knjiga,

suhoparno naštevanje zgodovinskih in statističnih podatkov.
[Tomšič in Ivanc 1887: 5]

²⁶ Današnje zadrege in omahovanja pri rabi poimenovanja ritualnega in vsakdanjega označevanja prehodov v življenju, koledarskem letu ali drugod so drugačne vrste kot tista pred sto ali stopetdeset leti. Definicija »običaj« se je uveljavila, ko je Vuk Karadžić izdal opis »Srbskih narodnih običajev«; pojem se je z ilirskim gibanjem uveljavil tudi pri nas, tako opisuje Matija Majar Slovenske običaje [1851]; sočasno pa je tudi pri avtorjih, ki so zapisovali »običaje«, obstajal pojem »šege« in sintagma »šege in navade«. Po drugi svetovni vojni, z delom Nika Kureta in Vilka Novaka, z učbenikom Slavka Kremenška [1973] so »šege in navade« dobile svoje mesto in okvirno definicijo v slovenski etnologiji. V zadnjih letih pa so se »običaji« iz jezika medijev vrnili nazaj med etnologe in kažejo v sintagmah »šege in običaji« ali »navade in običaji« na ohlapnost in zadrege s poimenovanji.

²⁷ V samih člankih sta bili navadno zastopani kar obe možnosti. Na začetku splošna definicija šeg in navad kot posebne oblike kulture: Ti imajo svoje šege in navade = imajo svojo kulturo. Ob tej priložnosti imajo posebne šege in navade = praznujejo na poseben način.

*Vprašanje terminologije – meja med šego, navado in običajem*²⁶

Problem terminologije je bil in je v marsičem še danes splošen. Na narodopisje lahko gledamo kot na dejavnost, ki je še iskala imena ne le svojemu početju, ampak tudi svojemu predmetu, da bi postala znanost. Najbolj razvidno (glede na področje dela) lahko razbiramo težave s poimenovanji in terminologijo pri pojmih *šega*, *navada*, *običaj*. Definicije predmeta opisovanja, zbiranja, zanimanja nihajo med dvema možnostima²⁷:

- prva misli pod šegami in navadami totalno kot način ali posebno obliko življenja, po čemer se narodi, pokrajine ali naselja ločijo med seboj;

- drugi pogled misli šege kot del narodnega življenja, kot partikularno, kot tisto, kar označuje posebne dogodke v življenju skupnosti ali posameznika, in je nekaj enakovrednega pesmim, prozi ipd.

Gre za razliko med prikazovanjem ljudskega življenja in med šegami in navadami, ki naj pomenijo to ljudsko življenje. O tem je poučno brati Majarjeve ali Trdinove *Glase o cesarskem učnem ukazu* v Novicah leta 1859, prav tako pa tudi Trdinove *Kranjce na Hrvaškem* ali Majarjeve *Slovenske običaje*. Za Majarja pomenijo v tem primeru »običaji« osnovno usmeritev nekega naroda.

*Ples pod lipo na
Zilji*

»Navade i običaje svojega naroda spoznavljati je kratkočasno, podučljivo i koristno. Po njih vidiš, kakor v ogledalu, serce i um slavenski; po njih se domorodstvo, to je ljubezen do naroda, unema i podpira tudi v sercu priprostega človeka. Ako on morebiti ravno ne ve, kaj je to domorodec i vlastenec, vendar občuti neka-ko radost slišoč svoj materinski govor i videč navade slavenske, iznenada izdihne rekoč: 'Oj tu je lepo, ovdje je radostno, – to je prav po domače!'« [Majar 1851: 10]

»Običaji« imajo po Majarju tolikšen pomen, da so se s pomočjo njih Judje obdržali kot narod, Nemci pa so se s prisvajanjem francoskih šeg in navad duhovno podredili Francozom in jim omogočili, da jih premagajo.

»Narod morejo zadeti različne nesreče, njega morejo pritiskati verige hudega hlapčovanja, pa iztrebiti se dotle ne more, dokler se svojega jezika i svojih običajev zvesto derži. To skušnja uč. Judovsko ljudstvo živi že toliko in toliko vekov brez vlastne domovine i brez vlastnega vladarja, razkropleno po širokem svetu, i vendar so ostali kakor narod do današnjega dnu, ker so se zvesto svojih običajev deržali. Kteri narod pak svoj jezik i svoje običaje opušča, se sam oslabivlja i počasoma propada. Ovo se

Štehanje v Bistrici

je jasno vidilo na Nemcih proti koncu minulega stoletja. Njim je onda dopadlo samo kar je bilo francosko. Francoski jezik i francoska nošnja, francoski kuharji i francoske guvernante (odgojiteljice) so Nemce duševno premagali i predobili že davno popred, kakor je silni Napoleon s svojo vojsko na njih planul i jih pod svojo oblast spravil. Le s slavensko pomočjo, s ruskimi vojaki so se mogli ptujega jarma otresti.» [Majar 1851: 11]

Torej gre za pojmovanje, ki je tudi blizu Herderjevim razmišljanjem o jeziku [Schmied-Kowarzik 1981: 350, prim.] in pesmih kot določilu neke kulture. Seveda omenjam tu Herderja kot tistega, ki je tudi na Slovenskem prek različnih recepcij verjetno največ vplival na dojetje ljudskega življenja.

Marsikje [Majar 1851] so na začetku prispevka šege in navade splošni pojem, na sredi ali koncu pa pomenijo nekaj partikularnega in predvsem označujejo nekatere prvine ritualne prakse, skoraj v vsakem primeru pa imajo narodnoobrambni pomen.

Razliko med realizacijami želje lahko definiramo najbolj grobo kot razloček med motivacijami. Prvo željo je zelo dobro artikuliral Simon Rutar, ko je govoril o potrebi raziskovanja naroda in videnja tega, kako narod svoje mišljenje in čutenje v poetično obliko zliva. Predstavniki druge so učitelji, ki so želeli dokazati državotvornost ljudi, prebivalstva.

Če izpeljemo pojmovanje o partikularnem in totalnem do konca, potem lahko rečemo, da je potreba, želja po totalnosti pripovedi in totalnosti zajemanja obstajala tako v tistih nastavkih, ki so govorili o posebnem, kot v tistih, ki so govorili o splošnem.

Jezik tako razodeva, da ni odločilen toliko sam predmet obravnave, marveč sta pomembna predvsem način in problem-skost obravnave.

PODOBE PODOB

»Vsa data zapisujem edino le zato, da dobim pravo fotografijo našega naroda, kakšen je v svojem djanju, govorjenju in mišljenju, kakšen je v svojih čednostih in napakah, kakšen v svoji sreči in nesreči in kakovi so vzroki in nagibi njegovega delovanja in njegove nemarnosti.« [Trdina 1987: 327]

Tako o svojem delu piše Janez Trdina v svojih zapiskih. A koliko so bile fotografije, risbe, to je resnične podobe sestavni del opisa ljudske kulture?

V 19. stoletju je bilo upodabljanju narodopisnih vsebin posevečeno razmeroma malo prostora¹. Največ risb je izšlo v Novicah, posebej pri opisih orodja, stavb... V samih delih, ki so opisovala posamezne pojave ljudske kulture, pa je bilo največkrat ali največ, kar je bilo objavljeno, zemljevid krajev, ki so bili opisani, morebiti tudi posamična noša. Tako lahko strnemo, da so bila do pojava in izida serije *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, dela narodopisne narave malo ali nič opremljena z ilustrativnim gradivom.

To delo² je pomembno zato, ker so do tistega časa najbolj sistematično predstavili in upodobili pojave ljudske kulture, nekatere njene prvine in prizore iz vsakdanjega ali prazničnega življenja znotraj Avstro-ogrske monarhije in iz slovenske ljudske kulture. Upodobitve so risbe, nekatere so nastale po fotografijah. V celotnem delu, to je 24 zvezkih z 12.000 stranmi je okrog 4.000 ilustracij. Za slovenski del je vseh ilustracij okrog 200.

¹ Janez Bogataj je v svoji disertaciji predstavil raziskovalne tehnike in analiziral ilustrativno gradivo, posebej Valvazorjevo delo [1985].

² Splošne značilnosti dela so obravnavane v poglavju o domnoznanstvu kot posebnem narodopisnem žanru, posebej pa v zborniku povzetcov mednarodne konference v Gozdu Mar-tuljku novembra 1998 pod naslovom *Ljudska kultura med državo in narodom* [Fikfak in Johler 1998].

Gorenjski čebelnjak

³ Ilustracije, objavljene v tej knjigi, niso izdelane oziroma ponatisnjene v razmerju 1:1, ampak so pometene glede na proporce človeških mer.

⁴ Namen tega pregleda ne more biti umetnostno zgodovinska analiza, marveč premislek o pomenu posameznih vsebinskih plasti upodobitve, pri čemer se zaradi zgornje omejitve ne more ukvarjati z »retorično tradicijo« same likovne pisave.

Izbor in težišče upodobitev³ z narodopisno vsebino imajo naslednje značilnosti⁴:

Pejsaži in upodobitve mest

Zanje je značilno, da je na polju ali planjavi pred samim mestom upodobljena skupina ljudi, ki bodisi kuri ogenj in zažiga dračje bodisi spravlja seno ali dela na polju. Skoraj ni upodobitve mesta, ne da bi bila upodobljena tudi skupina ljudi. Zdi se, da je podoba centralno postavljenega mesta izgovor za upodobitev življenja, ki se dogaja pred njim ali mimo njega, in ljudje v prvem planu (kmetje, delavci na polju idr.) definirajo razliko med mestom in podeželjem. Zgled take upodobitve je Novo mesto (gl. stran 75).

Ljudsko stavbarstvo in arhitektura

Tako kot so skupine ljudi pred mestom, so pri upodobitvah arhitekture vasi ali posamezne stavbe sredi naselja ali pred samo stavbo. Podobe kažejo več ravni, od velikega bivališča (55) do majhnega čebelnjaka (189). Posebno mesto med njimi zavzemata kmečka stavba (83, 172, 191) in kozolec, enojni ali toplar (74). Pred kmečko stavbo so navadno narisani ljudje, ki nekaj delajo, spravlajo seno, ali pripravljajo vprego ipd. Kozolec stoji samostojno ali pred pomembno panoramsko sliko, tako je enojni kozolec prikazan skupaj z blejskim otokom, gradom in cerkvijo (136). Risar je združil narodopisno vsebino z lokalno – regionalno (turistično) posebnostjo, s tem, da je v sprednji plan postavil kozolec in dodelil narodopisni značilnosti pokrajine posebno vrednost.

Oblačilna kultura – noša

V vseh delih je posebna pozornost je posvečena prazničnemu oblačilu, veliko manj dnevni obleki. Razlika je poudarjena tudi s tem, da je za praznično obleko Ziljske doline (40) in kranjske ljudske noše (114) barvni – kolorirani odtis. Navadno obleko nosijo ženske, ki hodijo v Trst (107). Tudi tu se izkaže osnovna orientacija narodopisca, ki je usmerjen na posebno, nenavadno, drugačno, npr. na podobo Kočevarjev (72, 73) in razlike med moško in žensko nošo (158) ali podobe Ribničarov krošnjarjev (167)idr.

Fiziognomija – podoba ljudstva

Pri tem so zanimive upodobitve obrazov. Ko Zuckerkandl in Vipauz [1891] opisujeta prebivalca Čičarije, govorita o čudnih potezah obraza, o indolenci ipd. Tudi Čič sam je na podobi (57) premalo

razpoznaven, znotraj trga pa učinkujeta skupaj z mulo odljudno, nasprotje je risar poudaril z močnimi konturami mule in Čiča in bledimi, zabrisanimi potezami ozadja. Med podobami zasledimo »tipična« Slovenca in Slovenko, slovenskega Tržačana in Tržačanko, in prebivalki Porabja (100–101).

Ljudska, umetna obrt in industrija

Čas pred 20. stoletjem je bil zaznamovan z naraščajočo industrializacijo. V tem učinkujejo upodobitve domačega dela in obrti, na primer pletenje plasu (86) ali ročno mletje (88), preja, tkanje (87) ali lončarstvo (98) kot kontrast svetu težkega dela nerazpoznavnih delavcev v tovarni v Hrastniku (123), ovitega v meglico ali uprizoritev težkega dela žebjarjev v Kropi (122).

*Prizori iz »vsakdanjega« in prazničnega življenja
ali upodobitve šeg in navad*

Tako kot je Cegnar popotoval po mestu, da bi opisal njegove posebnosti, ki so za prebivalca Trsta vsakdanja opravila in poime-novanja, tako so risarji narisali vsakdanji vrvež v ribarnici ali v pristanišču

Hiša v Gribljah

v Trstu (194) ali množico prodajalcev in kupcev na zelenjavni tržnici ob Robbovem vodnjaku v Ljubljani (53) ali polšji lov na Notranjskem in Dolenjskem (114). Med vsakdanjimi kmečkimi opravili so risarji posebej pozorni na tovorjenje blaga, vozove idr. Veliko je upodobitev cerkvenih praznikov [procesija (85), Miklavž (169), božično kajenje (163)], a tudi obdobja pusta in vragolij ob tem [pustni orači (130)], svojo vlogo med podobami ima ljudski posmeh (vlečenje ploha, mačja glasba), svoje mesto pa ziljsko štehvanje (187) in godec, zabavljivec in prizori s poroke (157).

Prizori iz pripovednega izročila

Kralj Matjaž, ki govori vozniku (146), Lepa Vida, ki sloni ob oknu (147), dvoboj Pegama in Lambergarja, so upodobljeni pripovedni motivi.

Pomen ilustrativnega gradiva je vsaj dvojen. Na eni strani gre za informacijo o posebnem, drugačnem svetu, o njegovih mikavnih prvinah. Obenem postanejo podobe, posebej na ravni ikonografije [npr. velikonočni žegen (154), pokrivala (209) ali »narodne« noše] meja ali definirana razlika med bralcem, ki zna brati nemško besedilo in si lahko kupi serijo knjig, in med upodobljenimi objekti opisa; gre za odkrivanje drugačnosti, ki afirmira narodopisni pogled in koncept brezčasnega, umirjenega in harmoničnega kolektiva podeželja.

195 **EPILOG**

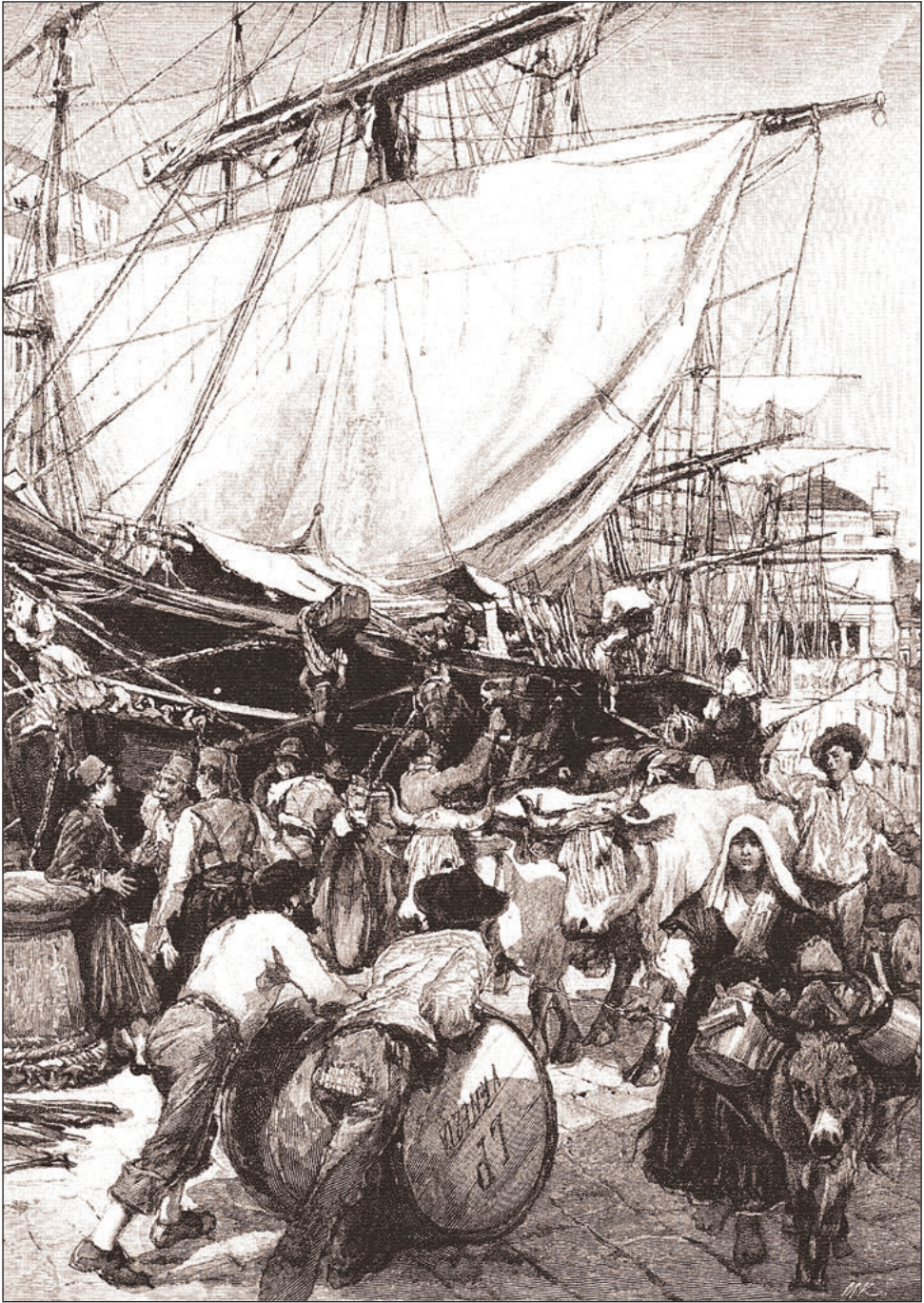
198 RAZISKOVANJE IN PRIKAZOVANJE ZGODOVINE ZNANOSTI

201 KJE DELAJO ZNANOST?

205 ŽANRI SO PROSTORI MNOGIH POGLEDOV

207 JEZIK RAZISKOVANJA LJUDSKE KULTURE

208 REFERENČNE MREŽE ETABLIRANIH IN »OUTSIDERJEV«

Življenje v pristanišču

EPILOG

»Etnologija se ne začne,
zgodovinarji znanosti jo pustijo začeti«. ¹

¹ Utz Jeggle, naslov predavanja, Tübingen, 1983.

Eno največkrat obravnavanih vprašanj v vsaki zgodovini vede je odkrivanje njenega nastanka. Navedeni Jegglejev naslov dela predavanja o zgodovini nemške etnologije nas opozarja prav na dejstvo, da je določanje začetkov znanosti na neki način poljubno, natančneje, arbitrarno dejanje. Tako se je možno obrniti kar k samim začetkom daljšega in izčrpnjšega popisovanja ljudstev, na Herbertsteina ali Valvazorja; mnogim se zdé pomembni šele razsvetljenski nosilci z Linhartom na čelu; tretji vidijo nastanek prave vede takrat, ko postane narodopisje del univerzitetnih predmetov, npr. z Murkom ali Štrekljem.

S sintagmo etnološka misel je pri nas Slavko Kremenšek [1978] deloma razrešil te zadrege in zagate; če ta pojem omejimo na vsa preduniverzitetna prizadevanja, je z njim mogoče misliti skoraj celotno bolj ali manj uspešno narodopisno delo, to je zbirati, raziskati in opisati ljudsko kulturo in njene prvine od Valvazorja do konca 19. stoletja in čez. Sam v tem delu uporabljam za te dejavnosti izraz raziskovanje ljudske kulture in sinonimno narodopisje.

Drugo vprašanje je, za koga je zgodovina neke znanosti uporabna in komu je namenjena ali kdo je njen naslovník. Obsežne diskusije o vlogi etnologije so na primer v nemškem prostoru pokazale, da je zgodovina znanosti lahko namenjena tudi razreševanju travme o vlogi, ki jo je imela nemška »Volkskunde« v času in duhovnem horizontu nacionalsocializma. Pri nas je šlo za definicijo razmerja med etnologijo in folkloristiko, za definicijo njunih vlog v družbenih prizadevanjih po drugi svetovni vojni, vse to v želji po čim širši in bolj intenzivni družbeni uveljavitvi vede v tedanjem sistemu. Pri presoji zgodovine in vloge vede je bilo eno glavnih meril uspešnosti in uporabnosti njena družbena angažiranost in odmevnost [Bogataj in Guštin 1978; Slavec 1983; prim.].

Sam menim, da je preprosto treba razlikovati med zgodovino znanosti in implikacijami posameznih usmeritev, torej med analizo obstoječega diskurza v nekem obdobju in morebitnimi implikacijami

tega diskurza za nadaljnji razvoj vede; med analizo samo-razumevanja in samorefleksije stroke in njenega aktualnega družbenega položaja.

Podobo zgodovine slovenske etnologije so tako npr. Trdinovi rokopisni zapiski neprimerno bolj kot objavljeni spisi (*Kranjci na Hrvaškem* ali *Hrvaški spomini*) izrazito zaznamovali šele znotraj tistega duhovnega horizonta, ki je z njimi želel utemeljiti posebno, razsvetljensko smer v razvoju etnološke vede, in nakazati njeno povezanost in odvisnost od državnih znanosti. Poenostavljeno lahko rezultate takih raziskav in prikazov strnemo v domnevo, da so bili zamolčani avtorji »žrtve« posebnega, romantičnega pogleda na zgodovino stroke. Znotraj tega pogleda bi bilo mogoče lažje razumeti, kako je lahko Kotnik spregledal Trdinove objavljene prispevke, npr. *Kranjce na Hrvaškem*, in zakaj je bil pri tistih raziskovalcih, ki so iskali, našli in utemeljevali razsvetljensko usmeritev kot eno od dveh temeljnih smeri v razvoju slovenske etnologije v 19. stoletju in čez, dan Trdinovim zapiskom takšen pomen in tolikšen poudarek.

Oslovska vprega na Krasu

A vendar se je treba še enkrat temeljito vprašati, kateri so bili resnični motivi in namere Franceta Kotnika, ko je pisal zgodovino slovenskega narodopisja, in znotraj katere podobe o svetu znanosti je pisal. Še enkrat velja čisto metodično podvomiti o tem, kaj pravzaprav dosežemo, ko interpretiramo njegove »nezavedne želje in potlačitve« znotraj paradigme, v kateri je navzoča binarna opozicija med razsvetljenstvom in romantiko. Ali s tem, ko pritegujemo za razlago teksta dejavnike zunaj besedila, avtorju sploh dopuščamo njegov govor [Heckmann 1992].

O nekaterih uveljavljenih, skorajda aksiomatičnih pozicijah je vendarle treba še enkrat premisliti, ali zmorejo zdržati kritično presojo ali naj jih preprosto ovržemo: med taka pomembna vprašanja gotovo sodi dilema o dveh usmeritvah v tedanjem času kot temeljnem problemu sodobnikov; nadalje dilema o tem, kateri smeri gre prvenstvo ali katero lahko označimo za etnološko in katero za antietnološko.

Poleg dileme o slogovni in idejni usmeritvi raziskovanj lahko na podobni ravni, to je s pogledom nazaj, skratka znotraj vrednotenja z današnjih stališč in izhodišč, definiramo in odgovorimo na vprašanja:

- Na kakšne načine pisci konstituirajo opisani ali želeni o(su)bjekt narodopisnega opisa ali raziskave?
- Kako uporabljena jezik in žanr ustvarjata posebno podobo o ljudskem življenju in kulturi – kaj je upodobljeno in kaj zamolčano?

V tistem času pa so bile pri raziskovanju in predstavljanju ljudske kulture in zapisov o njej pomembnejše druge dileme in vprašanja:

- Prvo in najpomembnejše je razmerje in razmejevanje med znanstvenim in laičnim (tudi šarlatanskim) pogledom na svet, ki je najbolj razvidno iz dilem in polemik, ki so jih svojimi objavami sprožali Davorin Trstenjak in njegov krog, v manjši meri pa Ivan Lapajne in krog učiteljev. France Kotnik je pisal svojo zgodovino narodopisja znotraj teh dilem in je bil v tem smislu tudi najbolj blizu razumevanju ali horizontu obravnavanega časa. Trdinovi objavljeni spisi tako s svojo vsebino kot s svojim načinom pisanja niso ustrezali niti slovenskim narodopisno aktivnim sodobnikom niti Jagićevim ali Pastrnekovim filološkim kriterijem niti Kotnikovim kriterijem strokovnega in znanstvenega narodopisnega dela.

- Pomembno je tudi vprašanje razmerja med raziskovalcem in informatorjem, drugače ali z metaforo povedano razmerje

Tujca in Drugega, ki ga je v pismu Muršču najbolj jasno definirala Stanko Vraz.

S tem, kdaj se neka veda začne, je lahko posredno povezano ali možno tudi vprašanje o »praočetu« določene znanstvene discipline, o tistem človeku – prvem raziskovalcu, ki so mu (lahko) sledili drugi. Ali je v tem primeru Linhart oče slovenske etnologije? Glede na to, da ga je v 19. stoletju poznalo in priznavalo le malo raziskovalcev – med tistimi, ki so pisali narodopisje, deloma Navratil in Trdina – je treba premisliti perspektivo, znotraj katere gledamo in pišemo zgodovino vede.

Poglavitna težava iskanja praočeta je v tem, da interpreti s pomočjo in z definicijo nekdanjih usmeritev rešujejo današnje probleme stroke. Na to kažejo tudi nekatere diskusije o očetih etnologije in kulturne antropologije v zborniku SED ob stoletnici slovenske etnologije [1995]. Pri tem ostaja pozabljeno ali zamolčano dejstvo, da se za razreševanje današnjih dilem uporablja diskurz preteklega časa, da se današnjo paradigmo rešuje ali utemeljuje s paradigmo, ki ne obstaja ali nima nobene veljave več. Dodatna »težava« zgodovine slovenske etnologije in folkloristike je tudi v tem, da so bili raziskovalcem 19. stoletja pravi »očetje« ali »navdihovalci« prej Herder, Šafarik ali Vuk, na drugi strani pa štajerski nadvojvoda Janez z akcijo Goethova topografija in bistveno manj Linhart ali kdo drug.

RAZISKOVANJE IN PRIKAZOVANJE ZGODOVINE ZNANOSTI

Raziskovanja znotraj zgodovine vede lahko definiramo v okviru nekaj polj ali osnovnih načel. Prvo obliko pomeni Franceta Kotnika *Pregled slovenskega narodopisja* [Kotnik 1944] in jo lahko poimenujemo razvoj znanosti kot širitev njenega predmeta.

Kotnik v svojem pregledu evidentira tiste raziskovalce, ki so po njegovem bistveno prispevali k podobi slovenskega ljudskega izročila in pri tem upoštevali osnovna strokovna ali znanstvena spoznanja. Za obravnavani čas je zanj odločilno, da je nastajalo znanstveno narodopisje, katerega prvi, najpomembnejši vrh pomeni razprava Matija Murka o češki narodopisni razstavi, v kateri je avtor poudaril potrebo po raziskavah na področju materialne kulture in jo kasneje tudi sam realiziral. Zaradi Kotnikovega specifičnega stališča so ostali nekateri spisi in raziskovalci neomenjeni ali jim je bil dan manjši poudarek: najbolj zgovoren primer je Janez Trdina.

Najbolj uveljavljeno obliko zapisa pri Vilku Novaku lahko poimenujemo s pojmom strokovne biografije avtorjev

To načelo je najprej razvil v posameznih člankih, pretežno objavljenih v zborniku *Traditiones* v sedemdesetih letih, zaokrožil in ponekod tudi deloma strnil ga je v knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja* [Novak 1986], v kateri je predvsem na podlagi svojih, deloma pa tudi tujih raziskav (Angelosa Baša, Marije Stanonik, Marka Terseglava idr.) prikazal najpomembnejše slovenske raziskovalce in zbiralce ljudskega izročila pretežno z njihovo strokovno biografijo; pomembno sestavino knjige pomenijo tudi prikazi najpomembnejših objavljenih del in prispevkov. V svojih obravnavah Novak pretresa različne vplive na avtorje in ocenjuje njihove pomembne dosežke. Posebna vrednost teh prikazov je dobra dokumentiranost, marsikdaj povezana s korespondenco piscev. Kot posebej dragocene kaže poudariti prikaze Balthasarja Hacqueta, Antona Tomaža Linhartarja, Jožefa Košiča, Emila Korytka in Matije Valjavca.

Iz teh osebnih, strokovnih zgodovin ni bila ali ni mogla biti dovolj jasno razvidna družbenozgodovinska dinamika, ki jo je proizvedlo spreminjanje fevdalnega ustroja v kapitalistični in nastajanje posebne slovenske meščanske družbene plasti, katere interes je bilo tudi nacionalno osamosvajanje in odkrivanje lastne kulture. V tej smeri je zastavljeno razumevanje zgodovine, ki ga lahko združujemo s pojmi evolucija, dialektika in v zadnji fazi tudi genetični strukturalizem. Gre za prispevke in delo Slavka Kremenška, ki jih lahko okvirno poimenujem Družbena vloga etnološke misli med tezo in antitezo

Predvsem v zborniku *Pogledi na etnologijo* [Kremenšek 1978], na simpozijih *Obdobja slovenskega jezika, literature in kulture* (razsvetljenstva leta 1979 [Kremenšek 1980 (1979)] in romantike 1980 [Kremenšek 1981]) in na srečanjih *Zgodovinske vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo v Ormožu* 1981 [Kremenšek 1982a] in v *Varaždinu* 1982 [Kremenšek 1984] je Slavko Kremenšek razvil pojem etnološke misli, s katerim je opredelil vsa narodopisna, etnološka prizadevanja, in pojem dveh vzporednih tokov, razsvetljenskega in romantičnega, pri čemer je prvemu, zgledujoč se po Burszti, pripisal »najstveno« etnološkost, drugemu pa »najstveno« anti-etnološkost. Obema pojmomoma pripisujem atribut »najstveno« zato, ker z njim določujem željo pisca po tem, kakšno je ali naj bo razmerje med obema tokovoma, in vnašam dvom o tem, ali je taka binarna zasnova strokovnih usmeritev in z njo preglednost in razvidnost v resnici sploh mogoča. Nenazadnje gre pri pojmovanju in definiciji

stroke tudi za vprašanje določitve predmeta in perspektive, v kateri je predmet zagledan; in oboje se je spreminjalo.

Vprašanja definicije razvoja etnološke misli znotraj boja med tezo in antitezo, kakor ga pojmuje tudi Burszta, so po mojem mnenju naslednja:

- ali so sami raziskovalci 19. stoletja čutili te dileme ali so jih celo opisali

- ali ni težava tako zasnovane zgodovine vede v tem, da je bila posredno privzeta po Wiegelmannu, najbolj pa po Emmerichu in Bausingerju, in da s tem privzema tudi resnično nemške dileme glede nacionalizma, ki so rezultirale v nacističnem holokavstu²

- ali ni dodatna težava tudi v tem, da se je etnološkost preprosto etablirala v državno statističnih vedah, navidezna anti-etnološkost, ki bi jo sam raje poimenoval folklorističnost, pa v prizadevanjih za nacionalno identiteto – najprej nasproti sebi in nato še nasproti drugim

- ali ne gre nenazadnje tudi za to, da sta t. i. razsvetljenska smer in t. i. romantična smer zasledovali različne cilje in s tem različne predmete znanosti, pri čemer je bilo pri prvi osrednje vprašanje o ne/

² Sam Wiegelmann problematizira tiste nastavke v zgodovini nemške etnologije, ki jo zvajajo na eno od vodnic v nemško in evropsko katastrofo [1977: 12].

Prekmurca: vabovec in gospodar

omika in kultura ljudstva, pri drugi pa je bila osrednja estetska in nacionalna funkcija izročila in življenje – etimologija kulturne prvine?

Ena temeljnih dilem, predvsem v sedemdesetih letih, je bilo pojmovanje ljudskosti:

Diskusije o pojmu ljudsko in njegovi etimologiji v *Pogledih na etnologijo* in ob knjigi [Baš 1978; Kremenšek 1978] kažejo na naslednjo, čisto razlagalno in logično težavo. V prizadevanju za realno ali za dokončno definicijo pojava, na kar kaže Angelosa Baša poskus definicije ljudskega, uporabnega za razvoj in določitev etnološke vede, pri čemer uporabi etimologije, rabo pojma v različnih časih idr., se nam realni pojav izmakne. Kot pravi Andrej Ule [1992], se nam pri teh poskusih zgodi, da je v vsakem primeru na koncu definicije vedno neki nedefiniran preostanek, in tako nehote pristanemo na logiko neskončnega definitoričnega regresa. Veliko bolj prožno in uporabno je Kremenškovo stališče, ki ni toliko vezano na etimologijo pojma ljudsko, ampak izhaja iz družbene stratifikacije, v kateri sta npr. »poefl« in razmerje drugih plasti do njega bistveno zaznamovala in oblikovala podobo ljudske kulture kot relativno samostojne strukture.

To Kremenškovo stališče kaže smer, v kateri imajo definicije bolj operativni značaj. Operativne definicije ali operativne orientacije (po Eliotu Oringu) namreč bistveno pripomorejo k reševanju zagat s terminologijo. Pri določevanju ali opredeljevanju pojma ljudsko in ljudska kultura kaže poleg že navedenih izhodišč (gl. diskusijo v poglavju Jezik raziskovanja ljudske kulture) med drugim upoštevati še dve zelo pomembni stališči:

- da je uporabna osnova za definicijo ljudskega družbena stratifikacija
- da je za definicijo ljudskega pomembna teorija komunikacije – produkcije in recepcije del [Oring, Jakubikova idr.].

Pri tem gre v obravnavanem času za prepletanje obeh (kategorija ustnosti). Ta razlika v definiciji je vezana tudi na razmerja in nasprotja med nekaterimi etnologi in folkloristi.

Verjetno je čas, na kar kažejo nekatere diskusije v Glasniku SED in tudi v zborniku ob stoletnici slovenske etnologije, za bistveno bolj podrobno in diferencirano gledanje na čas nastajanja vede, saj je treba upoštevati pluralnost motivov, ciljev, perspektiv in poti do njih.

Eden prvih odmikov v obravnavi zgodovine slovenske etnologije pomeni disertacija o raziskovalnih tehnikah Janeza Bogataja [1985]. Za nove smeri spraševanj je bila zelo produktivna povezava ljubljanskega Oddelka za etnologijo s sorodnim poljskim oddelkom

v Lodzu. Tako je načel vprašanje tujstva raziskovalca Slavko Kremenšek, o oblikah raziskovanja in pisanja pa je spregovorila Ingrid Slavec Gradišnik. Recepcijo neevropskega nasploh v slovenskem časopisju, torej ne le pri elitni narodopisni ali etnološki produkciji, je podrobno raziskoval Zmago Šmitek; o vprašanju dejanskega in hipotetičnega naslovnika, o različnih vzgojnih in narodnospodbujevalnih vsebinah, oblikoslovnih in strokovnih konceptih del, ki jim lahko pripisujemo narodopisni značaj, pa je pisal J. Fikfak. S temi nastavki je bila zastavljena pot tudi v raziskovanje drugih plasti narodopisnih del in odprta možnost za drugačno pisanje zgodovine discipline.³

³ Ob oblikovanju novih učnih načrtov na Oddelku za etnologijo je prihajalo do novih poimenovanj, določanj prostorov in polemik, ki so odmevale tudi na kongresu *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* leta 1995 v Ljubljani [Muršič, R. in M. Ramšak (ur.) 1995; prim.]. Bistvena težnja je bila potreba po natančnejši določitvi razmerja ali razmejitve med etnologijo, kulturno antropologijo in folkloristiko. Zgodovina discipline je ob tem znova postala služabnica raznih definicij, posamezni dogodki ali avtorji pa so postali sredstvo za argumentacijo in ločevanje namesto za razjasnjevanje same discipline. Ob tem je eno bistveno vprašanje razmerje med avtohtonim, nacionalnim razvojem znanosti in zunanji vplivi na razvoj znanosti.

KJE DELAJO ZNANOST?

Vprašanje je seveda vezano na producenta, na eksperta in na to, v katerem jeziku piše in objavlja; a je v resnici najprej povezano s tem, ali in kje obstaja trg, ki kupuje znanstveno periodiko in publikacije. Ali obstaja dovolj izobražen naslovnik, ki lahko bere in ki si lahko privoščiti takšno publikacijo ali časnik?

Pri obravnavi slovenske pisane produkcije strokovnih in znanstvenih besedil je treba imeti v vidu, da je bilo v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem na primer več kot 1000 naročnikov *Novic*, 300–500 *Bčele* in pozneje *Glasnika*. Za kar najširšo publiko je bila zasnovana Mohorjeva družba. Kasneje, v sedemdesetih in osemdesetih letih, lahko govorimo o začetkih slovenskega znanstvenega časopisja, z *Letopisom Matice Slovenske*, s katerim je presglo število 1000 naročnikov, s *Kresom* in *Ljubljanskim zvonom*.

Drugače je z nemško produkcijo na slovenskih tleh. Pojavi se zaradi pomanjkanja ustreznega časopisnega prostora in društvenega življenja za novo, strokovno zahtevnejšo publiko, v kranjskem historičnem društvu, ki je izdajalo svoje glasilo in prirejalo redne sestanke [Janša-Zorn 1996]. Obstaja pa tudi v drugih časnikih, ljubljanskih in celovških, npr. *Illyrisches Blatt*, *Carinthia* idr. Ko se zaradi različnih razlogov spremeni jezik naslovljene publike in postane težišče raziskovanja slovensko orientirano, tudi produkcija v nemškem jeziku ugasne [Janša-Zorn 1996].

Znotraj nemške produkcije pa postane bolj pomembna tista, ki se pojavi na tujih tleh, v specifičnih okoljih – bodisi na univerzah v Gradcu, na Dunaju bodisi v Pragi – in ki od piscev zahteva posebna znanja in v bistvu narekuje vsem udeležencem posebna pravila.

Na univerzi (npr. Dunaj) je tako narodopisje navzoče z Miklošičevimi predavanji o ljudskem pesništvu, slovanskem narodopisju [Bockhorn 1994] in definirano znotraj filologije (Slavische Philologie), podobno je v Gradcu, kjer Krek predava o literarni in kulturni zgodovini Slovanov, o osnovah slovanske mitologije in uvaja študente v slovansko arheologijo in narodopisje [Eberhardt 1994].

Narodopisje (Ethnographie) je sestavni del Krekove *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, prav tako tudi dveh najobširnejših bibliografskih pregledov slovanskih filoloških prispevkov v Archiv für slavische Philologie, prvega je napravil Jagić [1876], drugega pa Pastrnek [1892]. Kot ponazorilo stanja tedanjega razmisleka so na srečo ostala (neobjavljena) Štrekljeva predavanja o slovanski etnografiji.

Iz nemškega jezikovnega prostora je bilo informacij v slovenski prostor kar nekaj, bile pa so preveč razdrobljene, premalo celostno prikazane, da bi resneje neposredno vplivale na razvoj raziskovanja ljudske kulture na Slovenskem. Ker so bili njihovi nosilci drugje, so lahko le bolj občasno vplivali na razvoj slovenskega narodopisja. Predvsem Miklošič in Krek sta vplivala posredno, po svojih učencih. Problem strokovnosti in znanstvenosti slovenskega narodopisja (v evropskem prostoru) je bil – poenostavljeno – najprej in predvsem problem izbranega jezika.

Pridobivanje podatkov

Vsak (ne)zbrani podatek, vsako (ne)dejstvo, oba sta odvisna od teorije, s katero gledamo ali zagledamo predmet [Kutzschenbach 1982]. Atteslander pravi: »Verjamemo, kar vidimo; vidimo, kar verjamemo.« Na vprašanje, ali se je pri terenskem delu moč izogniti uporabi teorije [Kutzschenbach 1982] in ali so se raziskovalci tedanjega časa izmikali teorijam, je treba upoštevati naslednje možnosti:

- »common sense« ali sklepanje po zdravi pameti je preprosto odvisno od osnovne, splošne edukacije osebnosti; v njem se stopnja pričakovanj najbolj izraža – sam »common sense« pa vendarle predpostavlja splošno znanje, osnovno razumevanje, teorijo podobe sveta

- da gre za lastne teorije, posebej pri Trdini, Majarju idr. in
- da so na razvoj slovenskega narodopisja vplivale tuje teorije predvsem Herderjeva, Šafarikova idr.

- da je nazadnje odločujoča t. i. metateorija, ki je določena z raziskovalčevo osnovno predstavo o podobi sveta.

Znotraj tega je v veliki meri določena tudi perspektiva, s

katero mislimo dogodke in dejstva, prav tako tudi avtorefleksija, s katero mislimo samo zbiranje in raziskovanje. Naj navedem le odgovor Kočevarja [1866] na vprašanje o tem, kako kaj prikazati. Prikazati kaže le tisto, kar je posebno; če je navadno ali trivialno, potem pa le na poseben način ali v posebnih okoliščinah. Že zaradi take zahteve, ki je piscem 19. stoletja bistveno bolj zožila prostor za zapis, so se določene ravnine družbenega in družabnega življenja izmaknile pripovedi in tematizaciji, tu posebej mislim tako na življenje meščanskih kot delavskih plasti, pa tudi na »preprost« ali na »enoličen« vsakdanjik podeželskega prebivalstva. Zavedali so se svoje drugačnosti (npr. Vraz v pismu Muršču), za samopremislek o svoji, meščanski kulturi pa jim je manjkala nujna, kritična distanca.

Poseben vidik pomenijo tudi metodična, teoretična pomagala, kot so bili na primer sezname ali katalogi vprašanj. Stagl je dokazal, da je njihova zgodovina dolga [1979] in da so zasnovani na določenih teoretičnih predpostavkah. Pred obravnavanim obdobjem so bile za štajerski del uporabljane vprašalnice, v petdesetih letih je bil objavljen Kukuljevičev vprašalnik *Arkiva za povjesnicu*, v osemdesetih letih pa je moral obstajati neki okviren seznam vprašanj (gl. poglavje o domoz-

»Šagra«, ples na prostem ob vaškem prazniku

nanstvu), s pomočjo katerega so popisali nekatera okrajna glavarstva. Nasproti občasnim in priložnostnim spisom so vprašalnice omogočile zapisovalcem sistematično spraševanje in prikaz najbolj osnovnih statističnih podatkov in kulture.

ŽANRI SO PROSTORI MNOGIH POGLEDOV

Žanri so posode, so prostor narodopisja in so hkrati njegova meja. Shematični pogled nam pokaže naslednjo podobo: v publicistiki je največ laične, v kateri imata pomembno vlogo potopisje in domoznanstvo. Strokovni prispevki pomenijo razmeroma manjši del publicistične dejavnosti; potopisje in domoznanstvo v 19. stoletju prav tako participirata pri njej.

Podobnost med pogledom domoznanca in potopisca je v tem, da se oba zanimata za Drugo in da pretežno delata v okviru retoričnih navodil o pomembnem in posebnem, ki si zaslužita pozornost opazovalca. Pogled potopisca je bil vezan na naključje srečanj z Drugim in njegovo kulturo, pri katerem je prišla na dan razlika med Tujcem in Drugim.

Oba pogleda, tako potopisnega kot domoznanskega, lahko razdelimo tudi glede na stališče do partikularnosti in totalnosti; potopisni pogled – pogled na Drugega, je podobno kot pogled na kulturno prvino partikularen, atektonski, nikoli ne zmore zajeti celote niti ni to njegov cilj.

Potopisi so poleg literarno-narodopisnih spisov npr. Mateja Tonejca – Samostala najbolj zanimiv in obetaven žanr; v njihovem govoru gre za prepletanje umetnostnega in znanstvenega diskurza. Stopnja refleksije je razmeroma velika, bežen pogled pa onemogoča pretirane tipizacije. Med vrstami potopisov sta za narodopisje povedna predvsem t. i. »pravi« potopis, npr. Mihaela Verneta [1852a; 1852b], ki vsebuje vse bistvene sestavine pravega potopisa, npr. *locus, situs* in *constitutio*; in »etnografski«, npr. Majarjev in Cegnarjev, ki govorita o podobi življenja na podeželju [Majar 1847] ali v mestu [Cegnar 1854]. Za ugotavljanje razpoloženj v posebnih situacijah (ob odhodu na vojsko ipd.) je zgovoren »sentimentalni« potopis [Podmilšak 1867; 1868]; spisi Navratila [1878] in Peruška [1882] o Bosni in Hercegovini implicitno kažejo na vlogo raziskovalca narodopisca kot tistega, ki s svojimi podatki afirmira državo in njeno okupacijo. V tem času pride najprej do problematizacije samega potovanja v ironičnih potopisih, npr. pri Erjavcu [1859a], Tušku [1860] ali pozneje pri Mencingerju

[1897], pa tudi do problematizacije samega raziskovalca pri Erjavcu [1859b]. Slednji o svojem potopiscu, polžu Slinarju pravi, da je začel popisovati šege in navade, ker ni vedel in znal česa drugega.

V potopisju gre za individualizacijo usod. Bežen pogled, postanek v nekem kraju omogoča opisati samo konkretno, ki potem postane reprezentacija splošnega. Konkreten dogodek, dejstvo postane zgled, ponazorilo za življenje v nekem kraju.

Primarna oblika domoznanskih spisov so priložnostni opisi domačega ali tujega kraja, predvsem tistih sestavin, za katere pisec predvideva, da so drugim neznane: zgodovina, pomembni posamezniki, zanimivi dogodki, utrinki iz gospodarstva idr. Lahko jih označimo kot drobno krajepisje, ki bralcu ponuja nekaj osnovnih črt o življenju ljudi. Med pisce so npr. Likar o Idriji, Volčič o posamičnih istrskih krajih in Hicinger o Kočevarjih. Gre za poglede stalno bivajočega, učitelja, še večkrat duhovnika, za pozicijo, ki jo je Simon Rutar v svojih komentarjih označil za najbolj produktivno, saj zagotavlja, da se pisec izmakne površnim pogledom potopisca. Pri tem je zanimivo, da za zapisovalca stanja ni izbral »pametnega« kmeta, ampak izobrazenca – duhovnika ali učitelja, ki imata po eni strani dovolj ustrezno izobrazbo in znanj za take opise, hkrati pa tudi distanco do ljudskega življenja.

Sistematična so tista dela, ki so nastala na podlagi osnovnega seznama ali kataloga vprašanj, kar je npr. razvidno iz razprave o nastajanju domoznanstva ormoškega okrajnega glavarstva. Gre za samostojne akcije učiteljev, ki so zbrali in objavili opise posameznih okrajnih glavarstev (postojnskega, logaškega, ormoškega, novomeškega idr.), in duhovnikov, ki so pod vodstvom škofijskega arhiva pisali zgodovine svojih župnij. V obeh akcijah je narodopisnim vprašanjem posvečeno manj pozornosti, pomembna so predvsem tam, kjer govorijo o gospodarstvu posameznih krajev, in so tako lahko izhodišče za razsvetljsko kritiko stanja na podeželju ali pa o bistvenem spreminjanju kulturne podobe naselij in življenja, in so tako povod za lamentacijo o izginjajoči kulturi in razvidnosti družbene hierarhije.

Poseben značaj imajo dela Simona Rutarja, objavljena predvsem pri Slovenski matici. V njih gre za kulturnozgodovinsko podobo nekdanjega in sedanjega življenja nekaterih slovenskih pokrajin. Med posebne izdelke te zvrsti lahko štejemo spise, objavljene v seriji *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*.

Glavna značilnost domoznanskih in krajepisnih spisov, ki je nastala prav zaradi ljudi, ki so dolgo živeli na obravnavanem območju, je tipizacija, iskanje splošnega v posebnem kraju. Konkreten človek se navadno utopi v harmoničnem kolektivu. To pa odpira vprašanje

razmerja med totalnim in partikularnim pogledom.

Razmerje med delom in celoto se najprej kaže v partikularnosti doživetja potopisca in v poskusu totalnega, imanentnega domoznanskega pregleda. Glede na razmišljanja Hellerjeve o vsakdanjem življenju [1978] lahko govorimo o dinamiki med posameznikom in skupino, pri čemer oba črpata možnosti drug drugega: tako je v posamezniku na neki način predstavljena skupina, v skupini pa navzoče množstvo in bogastvo posameznika. Vsekakor je potreben natančnejši premislek o tem, koliko je cilj razsvetljskega pisanja zgolj totalno, saj mora prikazati in uporabiti lokalno ali partikularno prakso, da bi dosegel potrebo po vzgoji za pravilno življenje. Pomembno je tudi dejstvo, ki so ga opazili tudi na področju literarne zgodovine, da je od razsvetljenstva naprej, ne glede na posamezna slogovna obdobja v našem prostoru, stalno navzoča zavest o nacionalnem značaju kakršnega koli delovanja. Prav tako je v romantiki partikularnost izpeljava principa, po katerem drobne stvari, vsak individuum, kažejo neko vrednoto, dragocenost, ki sicer izginja posamično, a priča o celoviti preteklosti. O 19. stoletju lahko rečemo, da sta pojmovanji totalnosti in partikularnosti različni, da pa ni več niti obvladljive totalnosti niti nekdanje »zlate dobe«.

JEZIK RAZISKOVANJA LJUDSKE KULTURE

Informatorja v besedilih navadno slišimo samo v dveh variantah, torej v povzetku ali prevodu – najbolj zanimiva sta Erjavec, ki v čistem slovenskem jeziku povzame robantenje stražnika, in Levstik, ki izjave vodnice Tare prevede v tretjo osebo ednine s preteklikom.

Citati (besede, fraze in stavki) so uveljavljeni pri podajanju ljudskih pesmi in določenih narečnih besed, deloma obrednih fraz, npr. pri poroki (Barle, Volčič). Posebej sta zgovorna Trdina, nekoliko manj Tonejec Samostal, oba razmeroma veliko ilustrirata situacije, mnenja idr. z obsežnim navajanjem izjav.

Pri jeziku opisa gre navadno za tretje- in prvoosebni govor in etnografski sedanjik. Eno pomembnih vprašanj raziskovalcev je, kako opisati posamično, da bi dobilo splošno veljavo. Katere sestavine je treba izluščiti, da bi posamezno dejstvo, ki ga je raziskovalec slišal ali videl, dobilo pomen vzorca – stereotipa. Najbolj zanimiv primer je spis Volčiča [1878], ki striktno uporablja tretje osebno pripoved z uporabo množinskega subjekta-objekta pripovedi. Vtis objektivnosti ustvarja pripovedovalec tudi s tem, da ne rabi stališčnih propozicij

tipa »Mislim, da tako delajo« ali »Videl sem, da je takrat to in to naredil«, s katerimi so izjave časovno in prostorsko dovolj nadrobno določene, njihova vrednost splošne veljavnosti pa je relativizirana.

Ravno v tem je zanimiv in za današnji čas poučen Trdinov spis *Kranjci na Hrvaškem*, ki pa ni dočakal celotne objave, saj ga je Bleiweis prej prenehal tiskati. Izjave kot »Videl sem«, »Srečal sem v tem mestu rojaka, ki je povedal« kažejo na to, da je Trdina dokaj zavestno popisoval konkretne ljudi, konkretne situacije in konkretne izjave in na tej ravni sklepal na splošnost. A v tistem času je lahko tak prvoosebni način učinkoval kvečjemu kot literarna sestavina, ne pa kot znanstvena presoja in dokumentacija dogodkov.

REFERENČNE MREŽE ETABLIRANIH IN »OUTSIDERJEV«

Razmerje, kakor je bilo prikazano v zgodovini različnih tokov etnološke misli, je bilo razmerje, katerega metateorija je bila posedovanje ekonomskega kapitala, če uporabim Bourdieoujev izraz. V resnici pa je obstajala tudi prav tako dosedaj malo reflektirana možnost različnega kulturnega in simboličnega kapitala. Gre namreč za vprašanje o etabliranih in »outsiderjih« [Elias in Scotson 1993], ki se pojavlja na različnih ravneh:

- Novic in Slovenskega glasnika, kjer gre za razmerje med uveljavljenim dvornim pisateljem, ki si lasti status eksperta, Trstenjakom in drugimi manj pomembnimi avtorji, npr. Trdino
- Letopisa Matice slovenske, Kresa in Ljubljanskega zvona, kjer se tvori kar nekaj skupin raziskovalcev (Hubad, Navratil...)
- oblikovanja nekaj krogov, ki so si med seboj priznavali določeno stopnjo izobrazbe, znanja in kulturnega kapitala in so bili na ta način pooblaščen objavljeni: laičnega (Likar, Volčič), pollaičnega (Trstenjak) in univerzitetnega (Krek, Štrekelj, Murko)
- Arhiv für Slavische Philologie in univerze: v obeh so dokončno postavili in uveljavili kriterije, kdo je znanstvenik in kdo ne. Tako npr. Jagić o Trstenjaku pravi, da ni znanstvenik, tudi drugim je z omembo (Valjavec, Navratil) ali neomembo (Majar) določil njihov prostor v svetu filologije in narodopisja. Omemba Valjavca in Navratila kaže, da ju šteje in priznava za dobra in zanesljiva zbiralca.

Osnovna razlika v obliki diskurza med temi različno usmerjenimi in opremljenimi krogi je v tem, da se transparentnost dela večja z bližanjem znanstvenim oblikam diskurza. Znanstvenik ne

le, da čuti potrebo, da opremi svoje delo s potrebnim strokovnim aparatom, marveč ga tudi opremi s prikritimi ali odkritimi komentarji o delih drugih. To uvrščanje v določeno raziskovalno sfero je na tej ravni bistveno bolj diferencirano.

Zdaj se je mogoče vprašati, zakaj Janez Trdina in Davorin Trstenjak nista postala univerzitetna profesorja? Provokativno vprašanje je treba zastaviti zaradi pomena, ki ga danes pripisujemo Trdini, in tezi, ki so jo nekateri sodobniki (predvsem Bleiweis) pripisovali Trstenjaku.

Janez Trdina ni mogel postati univerzitetni profesor iz več razlogov: bil je vržen z reške gimnazije in odvzeta mu je bila pravica poučevanja; njegova oblika diskurza je bila za tiste čase preveč literarna, bistveno preveč avtoreferenčna, premalo podkrepljena s tudi takrat nujnim strokovnim aparatom⁴ in preveč usmerjena v opisovanje konkretnega. V bibliografijah o delih na področju slovanske filologije ga ni. Njegovo delo ni bilo znotraj uveljavljene znanstvene paradigme; namreč to, kaj je znanost, določajo predvsem znanstveniki, to je določena socialna in izobrazbena skupina (po Bachelardu znanstvena skupnost), ki tudi vsakokrat določa kriterije znanstvenosti, kaj je znanost, in posledično, kdo je znanstvenik.

Trstenjakovo delo ni bilo priznано že v 60. letih v slovenskem prostoru – Miklošičeva in Dežmanova kritika in pozneje še Jagičeve pripombe v pregledu del slovanske filologije so naredili svoje. Bleiweisova prošnja in želja, da bi Trstenjak postal profesor [Petré 1982], sta ostali osamljeni in neuresničeni.

⁴ Dovolj si je ogledati knjigo Gregorja Kreka *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, kjer so opombe marsikje daljše od besedila [1887: 292–315].

Ženska arba, moška polhovka in sklepanec

Moj bližnji se mi vedno izmakne

Eden osnovnih problemov raziskovalcev v 19. stoletju, predvsem v njegovi drugi polovici, je bilo vprašanje socializacije, ki so se ga nekateri dobro zavedali, npr. Vraz v pismu Muršču in Majar v korespondenci z Vrazom. Šlo je za vedenje, da sta izobrazba in življenje zunaj okolja, katero so raziskovali, postavljala neko mejo, ki je ni mogoče preprosto preiti in pri kateri tudi primarna socializacija v tem okolju ne pomaga kaj prida. Zgodilo se je še več: raziskovalci so pretežno iskali harmonični svet svoje primarne socializacije in zato še bolj potencirali določene idealizacije podeželskega okolja. Od navedenih avtorjev (gl. str. 139–156) jih je moralo več kot osem desetin tako ali drugače potovati v kraj šolanja in zapustiti domačo vas.

Naslednji problem tega časa je jezik, ki je v njem smiselno objavljati. Da je Krek objavil svoje najpomembnejše delo v nemškem jeziku, je razumljivo; le tako je lahko našel ustreznega naslovnika.

Meja, ki se je oblikovala v 19. stoletju, torej ni bila toliko meja med razsvetljenstvom in romantiko, temveč bistveno bolj ali predvsem meja med laičnim, ljubiteljskim, tudi šarlatanskim pogledom in med nastajajočo znanstveno obdelavo in šolami. Ta rez v paradigmi se je zgodil že v 70. letih, najprej s Krekovo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, to pomeni z narodopisjem znotraj filologije, potem s Karlom Štrekljem, z njegovo objavo navodil o zbiranju ljudskih pesmi, nazadnje in najbolj dorečeno in premišljeno pa z Matijo Murkom in njegovim poročilom o narodopisni razstavi na Češkem in *Nauki za Slovence*.

Kar je vsem ali skoraj vsem predstavnikom tega obdobja skupno, je iskanje nacionalne, kolektivne identitete in njene potrditve. Vseskozi so predstavniki tega obdobja želeli ujeti plen, utemeljiti slovensko in slovenstvo kot nekaj posebnega. A dejstvo je, da lahko dojamemo, ujamemo le senco in ne plena [*Leiris 1985*].

VIRI IN LITERATURA

ACHAM, K. IN W. SCHULZE

- 1990 *Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse in Geschichts- und Sozialwissenschaften.* Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik 6, dtv, München.

AGAR, M.

- 1986 *Speaking of Ethnography.* Qualitative Research Methods Series, 2, Sage, Beverly Hills, CA.
1996 *The Professional Stranger : An Informal Introduction to Ethnography,* Academic Press.

ALASUTARI, P.

- 1995 *Researching Culture. Qualitative Method and Cultural Studies.* Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.

ALEMANN, H. v.

- 1984 *Der Forschungsprozess, Eine Einführung in die Praxis der empirischen Sozialforschung.* Studienskripten zur Soziologie. Teubner Studienskripten. Stuttgart: B. G. Teubner.

ALHEIT, P.

- 1983 *Alltagsleben: Zur Bedeutung des gesellschaftlichen »Restphänomens«.* Campus Verlag, Frankfurt am Main, New York.

ANON.

- 1851 *Pregrešnost nesramne in ošabne noše.* ZD 4: 193.
1852 *Ljudska šola. Varhi detinske nedolžnosti.* ŠP, 369–372.

ATTESLANDER, P.

- 1971 *Methoden der empirischen Sozialforschung* (2). Berlin.

AUSTIN.

- 1990 *Kako napravimo kaj z besedami.* Ljubljana: Studia humanitatis.

BACHELARD, G.

- 1977 *L'actualité de l'histoire des sciences, conférence du Palais de la Découverte, 1951.* M. Fichant in M. Pecheux (ur.), *Überlegungen Zur Wissenschaftsgeschichte.* Suhrkamp, Frankfurt am Main, 124–129.
1998 *Oblikovanje znanstvenega duha.* Ljubljana: Studia Humanitatis.

BAHTIN, M. M.

- 1976 *Formalni metod u nauci o književnosti. Kritički uvod u sociološku poetiku.* Nolit, Beograd.
1982 *Teorija romana. Izbrane razprave.* CZ, Ljubljana.
1994 *The Dialogic Imagination, Four Essays by M. M. Bakhtin.* Slavic Series 1, M. Holquist (ur.). University of Texas Press, Austin.

BAŠ, A.

- 1978 *O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji*. S. Kremenšek in A. Baš (ur.), *Pogledi na etnologijo*. Pogledi 3. Partizanska knjiga, Znanstveni tisk, Ljubljana, 67–115.
- 1982a *O predmetu Vrazovega etnološkega dela na Slovenskem (Odlomek iz rokopisa)*. *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije* 1. Knjižnica Glasnika SED 8. Ljubljana – Ormož, 9–14.
- 1982b *O potopisih kot virih za etnologijo Slovencev v fevdalni dobi*. *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije* – 1. Knjižnica Glasnika SED 8. Ljubljana, 105–117.
- 1982c *Poglavja iz etnološkega dela Stanka Vraza na Slovenskem*. *Traditiones* 7–9 (1978–1980): 189–249.
- 1984 *K slovenskem imenju za etnologijo (1843–1857)*. *Traditiones* 10–12 (1981–1983): 153–164.

BAUMGART, R. in EICHENER, V.

- 1991 *Norbert Elias, Zur Einführung*. Junius, Hamburg.

BAUSINGER, H.

- 1979 (1971) *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*, Berlin – Darmstadt – Wien.

BELAJ, V.

- 1986 *Vatroslav Jagić i etnologija*. Jagićev zbornik, Zagreb: Zavod za znanost o knjizzevnosti, 181–189.

BELLOSICS, V.

- 1896 *Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Komitat*. Ungarn IV. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, 259–270.

BEN-ARI, E.

- 1995 *On Acknowledgments in Ethnographies*. J. van Maanen (ur.), *Representation in Ethnography*. Sage Publications, 130–164.

BENDIX, R.

- 1996 *Zwischen Chaos und Kultur. Zur Ethnographie des Erzählens im ausgehenden 20. Jahrhundert*. *Zeitschrift für Volkskunde* 92(II): 169–184.

BEŽEK, V.

- 1893 *Prinos k slovenskemu knjištvu*. *LZ* 13: 180–181, 239–241, 309–310, 372–373, 439–440, 568–569, 633–634, 691–693, 759–761.

BLEIWEIS, J.

- 1852 *Odperto pismice visoke časti vrednimu gospodu pisatelju »potopisov po Slovenskim i Laškim!«* *Novice* 10: 347.
- 1878 *Življeji človeški in njih upliv na organizem človeški*. *Prirodopisno-fiziološke črtice*. *LMS* 1–2: 20–34.

BOCKHORN, O.

- 1994 *»Volkskundliche Quellströme« in Wien: Anthro- und Philologie, Ethno- und Geographie*. W. Jacobbeit, H. Lixfeld in O. Bockhorn (ur.), *Völkische Wissenschaft*. Wien, Köln, Weimar; Böhlau Verlag, 417–424.

BOGATAJ, J.

1980 *Trdinovi terenski zapiski – viri za etnološko preučevanje spolnega življenja Dolenjcev in Belokranjcev v 2. polovici 19. stoletja*. UOGSED (ur.), Janez Trdina – etnolog. Knjižnica Glasnika SED 3: 37–48. Ljubljana.

1985 *Razvoj načina in tehnik etnološkega raziskovalnega dela na Slovenskem*. Doktorska disertacija. FF Ljubljana,

BOGATAJ, J. IN **GUŠTIN, M.** (ur.)

1978 *Etnologija in sodobna slovenska družba. Ethnology and Today's Slovene Society*. SED, Posavski muzej Brežice, Brežice.

BÖNISCH–BREDNICH, B.

1994 *Volkskundliche Forschung in Schlesien. Eine Wissenschaftsgeschichte*. Marburg: Elwert Verlag.

BONSS, W.

1982 *Die Einübung des Tatsachenblicks, Zur Struktur und Veränderung Empirischer Sozialforschung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

BOTTICHEIMER, R. B.

1987 *Grimm's Bad Girls and Bold Boys, The Moral and Social Vision of Tales*. Yale University Press.

BOURDIEU, P.

1978 *Preface*. Rabinow, P.: *Reflections on Fieldwork in Morocco*. A Quantum book. University of California Press/Princeton Press, Berkeley.

1994 *Language and Symbolic Power*, J. B. Thompson (ur.). Harvard University Press, Cambridge, Mass.

BURKE, P.

1985 *Helden, Schurken, Narren. Europäische Volkskultur in der frühen Neuzeit*. dtv, München.

BURSZA, J.

1974 *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*. Ludowa spoldzielnia wydawnicza.

CARMODY, A. (carmodya@mpx.com.au).

1998 *Foucault in Power*. mftc-l@maelstorm.stjohns.edu, 04/19/1998 4:54.

CARR, D.

1986 *Time, Narrative and History*. Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis.

CEGNAR, F.

1854 *Terst*. Glasnik slovenskega slovstva 1: 44–53.

1859 *Popotovanje iz Pazina v Terst*. SG 2(4): 74–81.

1860 *Iz Tersta v Ljubljano*. SG 3(5): 46–49, 73–76.

CERER, J.

1848a *Pregled prejemnikov kmetijskih in rokodelskih Novic v pretečenim letu 1847*. Novice 6: 15–6.

1848b *Misli in vošila nekterih posestnikov kmetiškega stanu zastran prihodnjih državnih naredb*. Novice 6: 54.

CORONINI–CRONBERG, F.

- 1891a *Volksleben in Görz und Gradiska*. Das Küstenland. (Görz, Gradiska, Triest und Istrien). Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, 161–190.
- 1891b *Volksleben in Istrien (mit Ausschluß der Slaven)*. Das Küstenland. (Görz, Gradiska, Triest und Istrien). Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, 197–208.

CRAPANZANO, V.

- 1992 *Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire: On the Epistemology of Interpretation*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

ČEPLAK, R.

- 1990 *Občina Cerknica*. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

ČURKINA, I.

- 1974 *Matija Majar–Ziljski*. Razprave VIII/2, Razred za zgodovinske in družbene vede. SAZU, Ljubljana.

DANSKI.

- 1857 *Ložka dolina*. *Novice* 15(4; 5; 6): 15, 22–23.

DEY, I.

- 1993 *Qualitative Data Analysis, A User–Friendly Guide for Social Scientists*. Routledge, London – New York.

DOYLE, A. C.

- 1994 (1892) *The Adventures of Sherlock Holmes, A Scandal in Bohemia*. Penguin, London.

EBERHARDT, H.

- 1994 *Von Karl Weinhold bis Rudolf Meringer: Zu den Anfängen der Volkskunde in Graz*. W. Jacobbeit, H. Lixfeld in O. Bockhorn (ur.), *Völkische Wissenschaft*. Böhlau Verlag, Wien; Köln; Weimar, 403–406.

EKMEČIĆ, M.

- 1980 *Das Bild Bosniens und der Herzegowina in der Europäischen Reiseliteratur der Jahre von 1850 bis 1878*. B. Krasnobaev idr. (ur.), *Reisen und Reisebeschreibungen*, 195–214.

ELIAS, N.

- 1976a *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen I*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- 1976b *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen II*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

ELIAS, N. in SCOTSON, J. L.

- 1993 *Etablierte und Außenseiter*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

ELKAR, R.

- 1980 *Reisen bildet. Überlegungen zur Sozial- und Bildungsgeschichte*

des Reisens während des 18. und 19. Jahrhunderts. B. Krasnobaev idr. (ur.), *Reisen und Reisebeschreibungen*, 51–82.

EMMERICH, W.

- 1971 *Zur Kritik der Volkstumsideologie.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.
1973 *Volkstumskunde.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.

ERJAVEC, F.

- 1859a *Pot iz Ljubljane v Šiško. (Potopis).* SG 2(3): 154–157.
1859b *Kako se je Slinarju iz Golovca po svetu godilo.* SG 2(4): 10–12, 178–181.
1862 *Ena noč na Kumu.* SG 5(8): 60–64, 97–101.
1868 *Potopisne črtice. I. Gostba v Mazinu.* SG 11: 19–22, 60–63.

ERZAR, T.

- 1997 *Obrat Gillesa Deleuza.* ZRC SAZU, Ljubljana.

FABIAN, J.

- 1983 *Time and Other. How Anthropology Makes Its Object.* Columbia university Press, New York.
1991 *Time and the Work of Anthropology : Critical Essays, 1971–1991* Studies in Anthropology and History, 4. Harwood Academic Pub.

FEKONJA, A.

- 1881 *Dr. Ljudevit Gaj in ilirska ideja.* Kres 1: 657–663.
1883 *Stanko Vraz, pesnik in pisatelj slovenski.* Kres 3: 518–524, 570–575, 611–617.

FEYERABEND, P. K.

- 1986 *Wider den Methodenzwang.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.

FICHANT, M. in **PECHEUX, M.**

- 1977 *Überlegungen Zur Wissenschaftsgeschichte.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.

FIKFAK, J.

- 1981 *Etnološka topografija občine Postojna* (dipl. delo). FF, Ljubljana.
1984 *Elementi za branje Linhartove Županove Micke in Richterjeve Die Feldmühle.* Slavistična revija 32(1): 19–36.
1986a *Demografski, gospodarski in socialni oris področja postojnske občine med okr. 1880–1980.* Notranjski listi. Cerknica, 159–172.
1986b *Etnologija med 1848 in 1860.* Magistrsko delo. FF, Ljubljana.
1988a *Elementi za branje Noviškkih in etnoloških strokovnih besedil med 1848 in 1860.* Traditiones 17: 87–109.
1988b *Jakob Volčič in njegovo delo. Zbornik prispevkov in gradiva = Jakob Volčič i njegovo djelo, Zbornik priloga i grade.* J. Fikfak (ur.), Pazin; Ljubljana.
1989a *Domoznanska (etnološka) besedila med leti 1848 in 1860. Karakteristike oblikovanja.* Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, Ljubljana, 81–103.
1989b *Ethnographische Skizze der Ethnographie.* I. M. Greverus, K. Köstlin in H. Schilling (ur.), Kulturkontakt – Kulturkonflikt, Zur Erfahrung des Fremden. Institut für Kulturanthropologie

und Europäische Ethnologie, Notizen 28, Frankfurt am Main, 109–113.

1995 *Matija Majar Ziljski und Volkskunde*. V. Rajšp (ur.), Matija Majar Ziljski. Mohorjeva družba, Celovec, 107–124.

1998 *Ljudska kultura med državo in narodom. Narodopisja v srednji Evropi na prelomu stoletja*. J. Fikfak in R. Johler (ur.). Mednarodna konferenca, Gozd Martuljek 11. 11.–14. 11. 1998.

FOUCAULT, M.

1971 *Riječi i stvari*. Nolit, Beograd.

FRANKE, J.

1891 *Burgen, Ortsanlagen und Typen von Bauerhäusern, Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Wien, 391–404.

GERNDT, H.

1990 *Kulturvermittlung. Zeitschrift für Volkskunde* 86/I: 1–13.

GINZBURG, C.

1988 *Spurensicherungen. Über Verborgene Geschichte, Kunst und Soziales Gedächtnis*. dtv, München.

GIORDANO, C.

1986 *Vom Reisebericht zur systematischen Anthropologie. Mediterrane Gesellschaften als 'Verkehrte Welten'*. C. Giordano in I. M. Greverus (ur.), Sizilien, die Menschen, das Land und der Staat. Notizen 24, Frankfurt am Main, 15–52.

GLASER, B.

1995 *Basics of Grounded Theory Analysis. Emergence vs Forcing*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

GLASER, B. in STRAUSS, A. L.

1967 *Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Walter De Gruyter.

GODINA, M.

1989 *Nekaj misli o domoznanstvu in domoznanski dejavnosti na mariborskem področju*. Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, Ljubljana, 27–30.

GOFFMAN, E.

1987 *The Presentation of the Self in Everyday Life*. Penguin, Middlesex.

HABERMAS, J.

1988 *Theorie des kommunikativen Handelns I, Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

HAMMERSLEY, M. in ATKINSON, P.

1992 *Ethnography. Principles in Practice*. Routledge, London in New York.

HARTMANN, A.

1988 *Die Anfänge der Volkskunde*. R. W. Brednich (ur.), Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. Berlin, 9–30.

HASTRUP, K.

1988 *The Ethnographic Present: A Reinvention*. *Cultural Anthropology* 5/1, 45–61.

HECKMANN, F.

1992 *Interpretationsregeln zur Auswertung qualitativer Interviews und sozialwissenschaftlich relevanter »Texte,« Anwendungen der Hermeneutik für die empirische Sozialforschung*. Hoffmeyer–Zlotnik (ur.), *Analyse Verbaler Daten*, 142–167.

HEIDER, K. G.

1988 *The Rashomon Effect: When Ethnographer Disagree*. *American Anthropologist* 90, 73–81.

HELLER, A.

1978 *Svakodnevni život*. Symposion. Nolit, Beograd.

HERZFELD, M.

1986 *Ours Once More. Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. Pella Publishing Company, Inc., New York.

1993 *Anthropology Through the Looking-Glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*, (3. izdaja). Cambridge University Press, Cambridge, New York.

HICINGER, P.

1848 *Ostanki malikvavske vere starih Slovincov*. Slovenski cerkveni časopis (ZD) 1: 30–31, 36–37, 45, 51–52.

1856 *Narodski in jezični otoki med Slovenci. Kočvarji*. (341). Čiči (344–345). *Novice* 14: 341, 344–345.

HLADNIK, M.

1995 *Temeljni problemi zgodovinskega romana* (2. del). *Slavistična revija* 43(2): 183–200.

HODGE, R. in G. R. KRESS.

1991 *Social Semiotics*. Cornell University Press.

HORKHEIMER, M. in ADORNO, T.

1981 *Pojem razsvetljenstva*. S. Žižek in R. Riha (ur.), *Kritična teorija družbe*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 115–149.

HUBAD, F.

1890 *Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen*. Steiermark. Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 208–225.

HUDALES, J.

1997 *Od zibelj do groba*. Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Kulturni center Ivana Napotnika, Ljubljana, Velenje.

J. PL. K.

1881 *Narodno blago*. *Kres* 1: 33–34.

JAGIĆ, V.

- 1876 *Bibliographische Übersicht der Erscheinungen auf dem Gebiete der slavischen Philologie und Alterthumskunde seit dem Jahre 1870.* Archiv für slavische Philologie I. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 465–607.

JAKUBIKOVA, K.

- 1980 *Teoretické vy'hodiská ku štúdiu obyčajov.* Slovensky národopis 28(4): 612–621.

JANEŽIČ, A.

- 1851 *Kako se morajo zapisovati narodne pesni.* SB 2(1): 126, (brez podpisa).
1858 *Vsem Slovencom veselo novo leto!* SG 1(1): 32.

JANŠA–ZORN, O.

- 1996 *Historično društvo za Kranjsko.* Modrijan, Ljubljana.

JAY, M.

- 1982 *Positive und negative Totalität. Adornos Alternativerentwurf zur interdisziplinären Forschung.* W. Bonss in A. Honneth (ur.). Suhrkamp, Frankfurt am Main, 67–86.

JEGGLE, U.

- 1991 *Volkskunde.* U. Flick, E. Kardoff, H. Keupp, L. v. Rosenstil in S. Wolf (ur.), Handbuch Qualitativer Sozialforschung. München, 56.

JURČIČ, J.

- 1865 *Vrban Smukova ženitev.* SG 8(11): 193–202, 290–297.

JUVAN, M.

- 1997 *Domači Parnas v narekovajih: Parodija in slovenska književnost.* Novi pristopi, Literatura, Ljubljana.

KATSCHNIG–FASCH, E.

- 1982 *Der Fragebogen Erzherzog Johanns von 1810 – ein frühes »volkskundliches« Wagnis.* Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 36(4): 362–383.

KEESBACHER, F.

- 1891 *Musik und Volksmusik.* Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 404–411.

KLINEC, R.

- 1976 *Coronini–Cronberg Franc Karel.* PBL, 198–199.

KLOBČAR, M.

- 1992 *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja in njeno mesto v slovenski etnologiji.* Bogataj idr. (ur.), Poročilo. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. 20. stoletje. Ljubljana: Znanstveni inštitut: 76–94.

KMECL, M.

- 1976 *Mala literarna teorija.* Ljubljana.

KOBLAR, A.

- 1883 *Zgodovina Sorške fare.* Zgodovina fará I. Natisnila Narodna ti-

skarna. Ljubljana.

- 1884 *Zgodovina Preške fare*. Zgodovina fará Ljubljanske škofije I. Narodna tiskarna, Ljubljana.

KOČEVAR, F.

- 1866 *Značaji iz življenja našega naroda*. SG 9: 263–266, 302–306, 370–373, 389–394, 428–432.

KONEGEN, N. in **SONDERGELD, K.**

- 1985 *Wissenschaftstheorie für Sozialwissenschaftler. Eine Problemorientierte Einführung*. UTB, Opladen.

KOS, F.

- 1884 *Zgodovina fará Ljubljanske škofije. A. Koblar, Prvi zvezek: Zgodovina Sorške in Preške fare*. Kres 4: 218.

KOS, J.

- 1991 *Književnost, Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Ljubljana.
1994 *Očrt literarne teorije, 2*. DZS, Ljubljana.

KOSCHAT, T.

- 1891 *Musik, Kärnten und Krain*. Kärnten und Krain, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 168–176.

KÖSTLIN, K.

- 1991 *Der Alltag und das ethnographische Präsens*. Ethnologia Europaea 1: 71–86.

KOŠ, I.

- 1883 *Popotni spomini*. Kres 3: 26–31, 89–93, 148–151.

KOTNIK, F.

- 1943 *Slovenske starosvetnosti. Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica, Ljubljana.
1944 *Pregled slovenskega narodopisja*. R. Ložar (ur.), Narodopisje Slovencev I. Ljubljana, 21–52.
1952 *Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci*. I. Grafenauer in B. Orel (ur.), Narodopisje Slovencev II. Ljubljana, 86–102.

KOZAR–MUKIČ, M.

- 1982 *Etnološko delo Štefana Lülika*. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije, 1. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 75–96.

KREK, G.

- 1881 *Kres*. Kres 1: 49–62.
1887 *Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte. Akademische Vorlesungen, Studien und Kritische Streifzüge, 2*. Verlag von Leuchner & Lubensky; k. k. Universitäts-Buchhandlung, Graz.

KREMENSEK, S.

- 1973 *Obča etnologija*. Ljubljana: FF.
1975 *Dediščina slovenske etnološke misli XIX. stoletja*. M. Orožen (ur.), XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 127–136.
1978 *Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli*. S. Kremensek in

- A. Baš (ur.), *Pogledi na etnologijo. Pogledi 3. Partizanska knjiga*, Znanstveni tisk, Ljubljana, 9–65.
- 1979 *Težnje v slovenski etnološki teoriji in praksi v 20. stoletju*. B. Pogorelec in L. Černivec (ur.), XV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 319–334.
- 1980 (1979) *Razsvetljenje in etnološka misel*. B. Paternu, B. Pogorelec in J. Koruza (ur.), Obdobja 1, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Univerza, Znanstveni inštitut, Ljubljana (brez letnice izida), 409–419.
- 1980b *Mesto Janeza Trdine v razvoju slovenske etnološke misli*. UOSED (ur.), Janez Trdina – etnolog. Knjižnica Glasnika SED 3: 15–25.
- 1981 *Etnološka misel v obdobju romantike*. B. Paternu, F. Jakopin in J. Koruza (ur.), Obdobja 2, Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Univerza, Znanstveni inštitut, Ljubljana, 525–532.
- 1982 *Od Linharta do Trdine – etnologija v zgodovinisju obdobja razsvetljenstva in romantike. Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije – 1. Slovensko etnološko društvo*, Ljubljana, 135–144.
- 1983 *Etnologija – zgodovina – sociologija*. Etnološki razgledi in dileme I. Knjižnica Glasnika SED. Ljubljana, 5–61.
- 1983b *Matija Murko in Antun Radić*. Etnološki razgledi in dileme I. Knjižnica Glasnika SED, 1. Ljubljana, 62–98.
- 1984 *Matija Murko in Antun Radić (Izhodišča za razpravo)*. Etnološka tribina 13–14(6–7): 37–42. Zagreb.
- 1989 *Domoznanstvo, etnologija in politika*. S. Kremenšek, I. Slavec in T. Dolžan (ur.), Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, 145–154.
- KREMENŠEK, S., SLAVEC, I. IN DOLŽAN, T.** (ur.)
- 1989 *Etnologija in domoznanstvo*. Knjižnica Glasnika SED, 19, Ljubljana.
- KRISTEVA, J.**
- 1990 *Fremde sind wir uns selbst*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- KROPEJ, M.**
- 1995 *Štrekljeva rokopisa predavanj »Slovanske starožitnosti« in »Slovanska etnografija«*. R. Muršič in M. Ramšak (ur.), Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Knjižnica Glasnika SED 23. Ljubljana, 22–29.
- KUKULJEVIČ, I.**
- 1858a *Vprašanja društva za jugoslavensko povestnico in starine na vse prijatelje domačih starin jugoslavenske povestnice*. Novice 16: 251, 275.
- 1858b *Popotovanje po Bosni*. SG 1(2): 45–47, 82–84, 98–100, 144–147.
- 1859 *Popotovanje po Bosni*. SG 2(3): 80–82, 173–175.
- 1860 *Popotovanje po Bosni*. SG 3(5): 112–116.

KUMER, Z.

1975 *Pesem slovenske dežele*. Založba Obzorja, Maribor.

KUNST-GNAMUŠ, O.

1988 *Nasprotje med znanstvenim in ideološkim diskurzom*. Razpol 4, Glasilo Freudovskega polja, Društvo za teoretsko psihoanalizo. Ljubljana, 74–91.

1989 *Proizvodnja pomenskih vrednosti v filozofskem in znanstvenem govoru*. Problemi(1): 74–89.

1991 *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. SDRŠP, Ljubljana.

KUPPER, A.

1988 *The Invention of Primitive Society: Transformation of an Illusion*. London, New York: Routledge.

KURET, N.

1985 *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*. Gradivo za narodopisje Slovencev. Prvi del, 1. snopič. SAZU, Ljubljana.

KUTZSCHENBACH, G. v.

1982 *Feldforschung als subjektiver Prozess. Ein handlungstheoretischer Beitrag zu seiner Analyse und Systematisierung*. Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

LAH, A.

1984 *Slovenski potopis. (Po sledovih razstave v Slovanski knjižnici)*. JiS, 1983/84, 29(5): 163–171.

LAMNEK, S.

1988 *Qualitative Sozialforschung, Band 1, Methodologie*. Psychologie Verlags Union, München, Weinheim.

1989 *Qualitative Sozialforschung, Band 2, Methoden und Techniken*. Psychologie Verlags Union, München, Weinheim.

LAPAJNE, I.

1894 *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*. Založil Odbor za olepšanje mesta, Krško. Spisal, meščanske šole ravnatelj. S podobami okrasil Srečko Magolič.

LAVRENČIČ, I.

1890 *Zgodovina Cerkljanske fare*. Zgodovina far á Ljubljanske škofije, IX. Ljubljana.

LEIRIS, M.

1985 *Das Auge des Ethnographen. Ethnologische Schriften, 2*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

LESJAK, A.

1893 *Zgodovina Dobrovske fare pri Ljubljani*. Zgodovina far á Ljubljanske škofije, X. Ljubljana.

LEVEC, F.

1887 *Die Österreichische Monarchie in Wort und Bild*. (r). LZ, 764–765.

LEVIČNIK, J.

1859 *Ozir po Gorenskim. – Pesem. Razgled iz Ratitovca*. H. E. Costa (ur.), Vodnikov spomenik, 170–172.

LEVSTIK, F.

1858 *Popotovanje od Litije do Čateža*. SG 1(1): 14–16, 46–52, 81–84, 113–114, 136–141.

LIGHTMAN, A.

1993 *Einstein's Dreams*. Pantheon, New York.

LINDENFELD, D. F.

1997 *The Practical Imagination. The German Sciences of State in the Nineteenth Century*. The University of Chicago Press, Chicago in London.

LOGAR, J.

1980 *Janez Trdina in njegovo narodopisno delo*. UOGSED (ur.), Janez Trdina – etnolog, Knjižnica Glasnika SED 3: 5–14.

1980b *Trdina, Janez*. SBL, 163–169.

LOPAN, J.

1883 *Domovinoslovje v ljudski šoli*. Popotnik, List za šolo in dom, 145–148, 162–166.

LOTMAN, J. M.

1990 *Universe of the Mind : A Semiotic Theory of Culture* (Second World Series). Indiana University Press.

LOŽAR–PODLOGAR, H.

1995 *V adventu snubiti – o pustu ženiti*. Mohorjeva družba Celovec – Ljubljana, Dunaj, Celovec.

LUTHAR, O.

1995 *Modeli kulturne zgodovine*. Filozofski vestnik, 1, 7–8.

MAJAR, M.

1847 *Putovanje po Goričkom, Mletačkom i Tarštjanskom*. Kolo 6. Zagreb: 20–37.

1850 *O zapisovanju ljudskih pesmi*. SB I, 92.

1851 *Slovenski običaji*. SB 2(1): 10–12, 27–28, 42–44, 58–60, 74–76, 90–92, 105–107, 121–122, 183–187.

1858 *Slovenska gospoda*. Novice 16: 195–196.

1858b *Bosna in Hercegovina*. Novice 16: 93–94, 101, 108–109, 116–117.

1859 *Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva*. Novice 17: 370–371, 377–378.

MAJCIGER, J., M. PLETERŠNIK, in B. RAIČ

1873 *Slovanstvo. Prvi del. Občni pregled. – Jugoslovani: Slovenci, Hrvati in Srbi. Bolgari*. Ljubljana: Matica slovenska.

MARSHALL, C. in ROSSMAN, G. B.

1991 *Designing Qualitative Research*. Sage, Newbury Park.

MAYRING, P.

1990 *Qualitative Inhaltsanalyse, Grundlagen und Techniken*. 2. Deutscher Studien Verlag, Weinheim. 118.

MENCINGER, J.

1859 *Jerica*. SG 2(3): 1-4, 21-23, 41-45, 55-61, 71-74.

1860 *Zlato pa sir*. SG 3(6): 1-7, 34-39, 66-72, 98-103.

1897 *Moja hoja na Triglav. Spomini Nejava Nemcigrena*. Ant. Knezova Knjižnica, Zbirka zabavnih in poučnih spisov 4, 1-159.

MILES, M. B. in **HUBERMAN, A. M.**

1994 *Qualitative Data Analysis, An Expanded Sourcebook*, 2. Sage, Thousand Oaks; London; New Delhi.

MYL'NIKOV, A. S.

1980 *Die slawischen Kulturen in den Beschreibungen ausländischer Beobachter im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts*. B. Krasnobaev idr. (ur.), Reisen und Reisebeschreibungen, 143-164.

MOE, J. F.

1995 *Center, periphery, and contextual environment: the reflexive turn in folklore studies*. NIF Newsletter, 4/1995, 9-11.

MUNDA, J.

1964 *Bibliografija Slovenske matice. 1864-1964*. Kronološki pregled in stvarno kazalo, SM, Ljubljana.

MURKO, M.

1896 *Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi I. 1895*. LMS, 75-137.

MURŠIČ, R.

1995 *Oddaljeni pogled na preplete etnološke samorefleksije: etnološki raziskovalni programi*. R. Muršič in M. Ramšak (ur.), Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Knjižnica Glasnika SED 23. SED, Ljubljana, 147-154.

MURŠIČ, R., in **M. RAMŠAK** (ur.)

1995 *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (Zbornik prispevkov s kongresa. Ljubljana, Cankarjev dom, 24. - 27. 10. 1995). Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 23. Ljubljana: SED.

NAVRATIL, I.

1847 *Pustna povest*. Novice 5: 24.

1848 *Kotni pisarji, podpihovavci kmetov*. Novice 6: 54-55.

1878 *Pisma o Bosni in Hercegovini*. LMS, 3-4, 148-191.

1879 *Nova pisma o Bosni in Hercegovini*. LMS, 148-213.

NEALON, J. T.

1993 *Double Reading, Postmodernism After Deconstruction*. Cornell University Press, Ithaca in London.

NEWBY, H.

1977 *In the Field: Reflections on the Study of Suffolk Farm Workers*. C. Bell and H. Newby (ur.), Doing Sociological Research. London: Allen & Unwin.

NOVAK, V.

1986 *Raziskovalci slovenskega življenja*. CZ, Ljubljana.

1993 *Pripombe k »Antropološki tradiciji na Slovenskem«*. Etnolog 3 (54): 264–266.

OBALO, I.

1849 *Nekaj od benečanskih Slavjanov*. Slovenija 2: 156, 160.

ORAIĆ TOLIĆ, D. in **V. ŽMEGAČ** (ur.)

1993 *Intertekstualnost & autoreferencialnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

ORING, E. (ur.)

1993 *Folk Groups and Folklore Genres, An Introduction*, 7. Utah State University Press, Logan, Utah.

OTTENBERG, S.

1993 *Thirty years of fieldnotes: Changing relationships to the text*. R. Sanjek (ur.), *Fieldnotes*, 3, 139–160.

P.

1851 *Otrok nikar na ženitnine!* ZD 4: 76-77.

PAJEK, J.

1884 *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*. Ljubljana: Matica Slovenska.

PASTRNEK, F.

1892 *Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876–1891*. Weidmannsche Buchhandlung. Berlin.

PATERNU, B.

1974 *Struktura in funkcija Jenkove parodije v razvoju slovenske romantične epike*. Pogledi, 1: Pogledi na slovensko književnost. Ljubljana: 367–453.

1989 *Kersnikove kmetske slike*. Kondor, 61, *Kmetske slike*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 61–86.

PATERNU, B. (ur.)

1963 *Janko Kersnik. Kmetske slike*. Kondor 61. Mladinska knjiga.

PECHEUX, M. in **BALIBAR, E.**

1977 *Definitionen*. M. Fichant in M. Pecheux (ur.), *Überlegungen Zur Wissenschaftsgeschichte*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 9–11.

PEIRCE, C. S.

1985 *Logic as Semiotic: The Theory of Signs*. R. E. Innis (ur.), *Semiotics: An Introductory Anthology*. Indiana University Press: Bloomington, 1–23.

PERUŠEK, R.

1882 *Bosenske zanovetke*. Kres 2: 255–229, 309–313, 366–372.

1883 *Bosenske zanovetke*. Kres 3: 203–206, 257–260, 315–321, 361–365, 410–414, 458–461, 505–508, 562–565, 604–606.

PETERSON, L. H.

1998 *Michel Foucault* (<http://www.stg.brown.edu/projects/hypertext/landow/SSPcluster/Foucault.html>). 28. 4. 1998.

PETRÉ, F.

1982 *Turner, Pavel*. SBL, 248–253.

PIRJEVEC, A.

1925–1932 *Coronini Franc*. SBL, 85.

PLETERŠNIK, M.

1911 *Jurčič in Davorin Trstenjak. Iz dnevnika*. Slovan IX: 304.

PODMILŠAK, J. (ANDREJČKOV JOŽA)

1867 *Potopisni listi*. SG 10: 6–9, 26–28, 42–44, 74–76, 91–93, 109–111, 155–157, 181–184. (Andrejčkov Joža).

1868 *Od Ljubljane do Komarne*. SG 11: 99–104, 138–145.

POGATSCHNIGG, V.

1891 *Sage, Märchen, Lied und Spruch der Deutschen. Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*; Wien, 143–151.

POGORELEC, B.

1981/1982 *Pomenski obseg in raba besede domoznanstvo, domoznanski*. JiS 27: 112–113.

POPPER, K. R.

1977 *The Logic of Scientific Discovery*. Hutchinson, London.

PORTIS–WINNER, I.

1994 *Semiotics of Culture, »The Strange Intruder.«* Brockmeyer, Bochum.

PRAPROTNIK, A.

1852 *Ljudska šola. Od učne osnove in učnega postopka*. ŠP, 81–83.

RABINOW, P.

1978 *Reflections on Fieldwork in Morocco*. A Quantum book. University of California Press, Published by Univ. of California/Princeton Press, Berkeley.

1996 *Essays on the Anthropology of Reason*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

RAJH, B.

1989 *Domoznanstvo v slovenskih knjižnicah. Informativna predstavitev*. Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, 23–26.

RAJŠP, V. (ur.)

1995a *Matija Majar Ziljski*. Celovec.

1995b *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (Opisi in karte)*. Ljubljana.

RAKUŠA, F.

1886 *Domoznanstvo ormoškega okraja*. Po načrtu, sestavljenem od odbora, priredil in založil odborov predsednik: Fran Rakuša, nadučitelj pri sv. Bolfenku. L. Kordeš, Maribor.

RAVNIK, M.

1996 *Način življenja Slovencev v 20. stoletju*. Traditiones 25: 403–406. SAZU, Ljubljana.

REMEC, F. J.

1885 *Ženitvanjski običaji. A) Na Gorenjskem.* LMS, 94–110.

RIHA, R.

1981 *Pojmovanje zgodovine naravoslovnih znanosti v historični epistemologiji.* Vestnik. Inštitut za marksistične študije, SAZU, 1(1980/2), 105–175.

ROBIDA, K.

1853 *Zdravo telo nar bolši blago, ali nauk zdravje ohraniti.* ŠP, 204.

ROZMAN, F.

1970 *Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845.* Zgodovinski časopis 24: 81–89.

RUTAR, S.

1882 *Domoznanstvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske.* Ces. kralj. založba šolskih knjig, Dunaj.

1882b *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkljo ž njih prirodznanskim in statističnim opisom.* Hilarijanska tiskarna, Gorica.

1884 *Zgodovina fař ljubljanske škofije I.* Spisal in izdal A. Koblar. LZ 4: 307–308.

1885 *Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev.* LZ 5: 434–441. Književna poročila.

1889a *Postojnsko okrajno glavarstvo.* LZ 9: 635–638. Listek.

1889b *Národne pesni koroških Slovencev. Zbral in na svetlo dal prof. J. Scheinigg.* LZ 9: 735–744.

1890 *Die Volksstämme im Gebiete von Triest und Istrien.* Književna poročila. LZ 10: 748–752.

1972 *Dnevnik (1869–1874).* Ur. B. Marušič. Trst, Nova Gorica: Narodna in študijska knjižnica; Goriški muzej.

SCHARFE, M.

1995 *Bagatellen. Zu einer Pathognomik der Kultur.* Zeitschrift für Volkskunde 91(1): 1–26.

SCHEINIGG, J.

1891 *Mythen, Sagen und Volkslieder der Slovenen.* Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 378–391.

SCHMID, G.

1995 *Die Reise auf dem Papier.* B. Rupp–Eisenreich in J. Stagl (ur.), Kulturwissenschaften im Vielvölkerstaat, Zur Geschichte der Ethnologie und verwandter Gebiete in Österreich ca. 1780 bis 1918/L'anthropologie et l'Etat Pluri-Culturel, Le Cas de l'Autriche, de 1780 a 1918 Environ. Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 100–112.

SCHMIDT, V.

1988a *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I, 2.* Delavska enotnost, Ljubljana.

1988b *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II, 2.* Delavska

enotnost, Ljubljana.

1988c *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* III, 2. Delavska enotnost, Ljubljana.

SCHMIED–KOWARZIK, W.

1981 *Philosophische Überlegungen zum Verstehen fremder Kulturen und zu einer Theorie der menschlichen Kultur*. W. Schmied–Kowarzik and J. Stagl (ur.), Grundfragen der Ethnologie. Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 349–389.

SCHUTZ, A.

1982 *Das Problem der Relevanz*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

SEIDL, F.

1899 *Cerkniško jezero*. Spisal Jožef Žirovnik. Izdala in založila »Slovenska Matica.« LZ 19: 638–640, 697–703.

SELLIN, V.

1988 *Nationalbewusstsein und Partikularismus in Deutschland in 19. Jahrhundert*. J. Assmann in T. Hölscher (ur.), Kultur und Gedächtnis. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 241–264.

SHAWVER, L. (rathbone@california.com).

1998 *Foucault in Power*. mftc-l@maelstrom.stjohns.edu 20/04/1998 1:31, 04/20/1998 1:31.

SKET, J.

1881a *Slovensko berilo za osmi gimnazijalni razred*. Izdal dr. Fr. Miklošič. Druga, nekoliko predelana izdaja. Vredil J. Navratil. Kres 1: 568–569.

1881b *Prof. dr. Gr. Krek*. Kres 1: 680.

1882 *Avstrijsko prebivalstvo po občevalnem jeziku*. Kres 2: 229–231.

SLAVEC, I.

1983 *Težnje v povojni slovenski etnologiji*. J. Bogataj in M. Terseglav (ur.), Zbornik 1. Kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov. Rogaška Slatina. Knjižnica Glasnika SED 10/1. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 148–175.

SLAVEC GRADIŠNIK, I.

1995 *Med narodopisjem in antropologijo – O razdaljah in bližinah*. R. Muršič in M. Ramšak (ur.), Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Knjižnica Glasnika SED 23. SED, Ljubljana, 125–140.

SPINČIČ, A.

1891 *Völkleben der Slaven in Istrien*. Das Küstenland. (Görz, Gradiska, Triest und Istrien.). Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 208–230.

STAGL, J.

1979 *Vom Dialog zum Fragebogen*. *Miszellen zur Geschichte der Umfrage*. Kölner Zeitschrift Für Soziologie und Sozialpsychologie, 3, 611–638.

1980 *Der wohl unterwiesene Passagier*. *Reisekunst und Gesellschaftsbeschreibung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. B. e. Krasnobaev

- (ur.), *Reisen und Reisebeschreibungen...*, 353–384
- 1983 *Das Reisen als Kunst und als Wissenschaft (16.–18. Jahrhundert)*. Zeitschrift für Ethnologie 108(1): 15–34.
- STANONIK, M.**
- 1979 *Viljem Urbas*. Slovenski Etnograf XXX(1977). SEM, Ljubljana, 27–36.
- 1982 *Viljem Urbas*. SBL 13, 303–304.
- 1995 *Iz kaosa kozmos. Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odprniškega pesništva 1941–1945*. Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo 47(538–539). Založba Borec.
- STEPIŠNIK, L.**
- 1884 *Ženitne ali svatbine navade in napitnice i godčevskim katekizmom iz slovenjebistriške okolice na Štajerskem*. Maribor.
- STOCKING, G. W. J.**
- 1987 *Victorian Anthropology*. Free Press, New York, London.
- 1992 *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*. The University of Wisconsin Press, Madison.
- STOCKING, G. W. J.** (ur.)
- 1983 *Observers Observed. Essays on Ethnographic Fieldwork*. History of Anthropology, 1, The University of Wisconsin Press, Madison.
- STRATHERN, M.**
- 1996 *For the motion (1)*. T. Ingold (Ur.), Key debates in Anthropology. London, New York: Routledge, 60–66.
- STRAUSS, A. L.**
- 1991 *Grundlagen Qualitativer Sozialforschung, Datenanalyse und Theoriebildung in der Empirischen Soziologischen Forschung*. Fink, München.
- STRAUSS, A. L.** in **CORBIN, J.**
- 1990 *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures Techniques*. Sage, London.
- STRITAR, J.**
- 1870 *Popotna pisma I*, Zvon, 263–265.
- ŠALI, F.**
- 1987 *O skrbi za dediščino*. I. Slavec in T. Dolžan (ur.), Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 5. Knjižnica Glasnika SED 18, 7–13.
- ŠAŠELJ, I.**
- 1887 *Zgodovina Adlešičke fare na Belokranjskem*. Zgodovina far á ljubljanske škofije 8, Klein in Kovač, Ljubljana.
- ŠKAFAR–ROCELJ, B.**
- 1989 *J. V. Valvasor in domoznanstvo*. S. Kremenšek, I. Slavec in T. Dolžan (ur.), Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, 9–13.

ŠLEBINGER, J.

- 1930 *Publikacije Slovenske matice od leta 1864 do 1930*. Ljubljana: Slovenska matica.
- 1937 *Slovenski časniki in časopisi*. B. Borko (ur.), Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani. Ljubljana: Slovenski novinarji.

ŠMITEK, Z.

- 1980 *Občina Kočevje*. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- 1988 *Poti do obzorja, antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*. Založba Borec, Ljubljana.

ŠMITEK, Z. IN JEZERNIK, B.

- 1992 *Antropološka tradicija na Slovenskem*. Etnolog 2(53): 259–274.

ŠTRELJ, K.

- 1887 *Prošnja za narodno blago*. LZ, 628–632.

ŠUBIC, S.

- 1859 *Nekaj o poduku našega naroda*. SG 2(3): 48–50, 63–64.

ŠUMAN, J.

- 1881 *Die Slovenen*. Die Völker Oesterreich=Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen. Wien und Teschen: Verlag von Karl Prochaska.
- 1890 *Die Sprache der Slovenen*. Steiermark. Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 225–238.

ŠUMRADA, J.

- 1991a *Žirovnikov in drugi slovenski opisi Cerknškega jezera s konca 18. in iz 19. stoletja*. J. Šumrada (ur.), Sprema beseda, opombe, recenzija Žirovnikove knjige, slovenski opisi Cerknškega jezera s konca 18. in iz 19. stoletja. Cerknica: Krpan, 3–13.
- 1991b *Opombe h knjigi »Cerknško jezero« Jožefa Žirovnika*. J. Šumrada (ur.), Sprema beseda, opombe, recenzija Žirovnikove knjige, slovenski opisi Cerknškega jezera s konca 18. in iz 19. stoletja. Cerknica: Krpan, 14–20.

TESCH, R.

- 1992 *Qualitative Research. Analysis Types & Software Tools*, 2. The Falmer Press, New York, Philadelphia, London.

THOMPSON, J. B.

- 1994 *Editor's Introduction*. J. B. Thompson (ur.), Language and Symbolic Power: Harvard University Press. Cambridge, Mass, 1–34.

TODOROV, C.

- 1995 *The Morals of History*. Minnesota University Press.

TOMASIN, P.

- 1891a *Völkarakteristik in der Umgebung von Triest*. Das Küstenland. (Görz, Gradiska, Triest und Istrien). Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 190–197.
- 1891b *Völkleben in Istrien (mit Ausschluß der Slaven)*. Das Küstenland.

(Görz, Gradiska, Triest und Istrien). Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 197–208.

TOMŠIČ, Š. in IVANC, F.

1887 *Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis*. S sodelovanjem nekaterih učiteljev kočevskega okraja spisala Št. Tomšič in Fr. Ivanc, učitelja. Založila in izdala okrajna učiteljska knjižnica v Kočevji, Ljubljana.

TONEJEC, M. (Samostal)

1881a *Črtica iz življenja na kmetih*. Kres 1: 585–591.

1881b *Straža pri ovcah*. Kres 1: 500–504.

1881c *Planšarica in pastir*. Kres 1: 263–268.

TRDINA, J.

1859 *Otok Kerk*. Spisal J. Terdina v odgovor gospodoma Vuku in Klunu. Novice 17: 296–297, 305–306, 314–316.

1859b *Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva*. Novice 17: 297–298, 312–314, 328–329, 336–337.

1860 *Kranjci na Horvaškim*. Novice 18: 107–108, 115–116, 123–125, 131–133, 138–141, 148–149, 242–244, 251–253, 260–262.

1987 *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. S. Štabi in I. Kramberger (ur.). Krt, 30, 31, 32. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

TURNER, P. (Ahasverus)

1881a *Popotne opazke*. Kres 1: 24–29; 88–93; 160–166.

1881b *Beseda o jugoslovanskih razmerah*. Kres 1: 395–400.

TUŠEK, J.

1860 *Potovanje krog Triglava*. SG 3(5): 7–12, 35–39, 65–69.

ULE, A.

1992 *Sodobne teorije znanosti*. Znanstveno in publicistično središče. Ljubljana.

URBANCOVA, V.

1987 *Slovenska etnografija v 19. stoletju, Vývoj názorov na Slovensky ľud*. Matica slovenska, Bratislava.

URBAS, W.

1891 *Das Volksleben der Slovenen*. Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 353–378.

UREDNIŠKI ODBOR GLASNIKA SED [UOGSED]

1980 *Janez Trdina – etnolog* (Zbornik posvetovanja ob 150-letnici rojstva Janeza Trdine. Novo mesto, 29. 5. 1980). Knjižnica Glasnika SED 3. Ljubljana.

VALJAVEC, M.

1860 *V Varaždinu*. Slovenski besednik. SG 5: 154–157.

1866 *Narodne stvari: priče, navade, stare vere*. SG 12: 23–28, 67–70,

108–112, 146–152, 188–191, 222–231, 266–270, 309–314, 375–378, 406–409, 448–451.

1886 *Prinesček, kako in od kod se narodne pripovedi razširjajo*. Kres, 6: 151–154.

VAN MAANEN, J.

1988 *Tales of the Field, On Writing Ethnography*. The University of Chicago Press, Chicago in London.

VERNE, M.

1852a *Potovanje po nekterih jugo-slavenskih krajih*. Novice 10: 126, 130–131, 134–135, 139–140, 143–144, 147–148, 151, 154–155, 159, 163, 166–167, 170–171, 174–175, 178–179, 182–183, 186–187, 191, 195–196, 199, 202–203.

1852b *Potovanje po Laškim*. Novice 10, 222–223, 227–228, 230, 234–235, 239–240, 243, 246, 251, 254–255, 258, 262–263, 266–267, 270–271, 275, 278–279, 282–283, 287, 290–291, 295–296, 299–300, 303–304, 308, 311–312, 314–315, 319–320, 323, 327–328, 331–332, 335, 338–339, 342–343, 347.

VODOPIVEC, P.

1996 *O »duševnem profilu« in nazorih Janeza Bleiweisa*. M. Žontar in dr. (ur.), Dr. Janez Bleiweis in njegov čas. Gorenjski muzej, Kranj, 23–29.

VOLČIČ, JAKOB

1854 *Poklon na Učki*. Novice 12: 255.

1856 *Neki lepi istrski običaji*. Novice 14: 213.

1878 *Kres v Istri*. LMS 3–4, 136.

VOLČIČ, JANEZ

1887 *Zgodovina Šmarješke fare pri Novem mestu*. Zgodovina fará ljubljanske škofije VIII. A. Koblar (ur.). Tiskal J. Krajec.

VON MORO, M.

1891 *Burgen, Ortsanlagen und Typen von Bauernhäusern*. Kärnten und Krain. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 157–168.

VRAZ, S.

1839 *Narodne pesni ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*. Skupio i na svet izdao Stanko Vraz. Razdelak I. Gaj, Zagreb.

1877 *Dela Stanka Vraza. Peti dio. Pesme pabirci, proza i pisma*. Matica Hrvatska, Zagreb.

VRHOVNIK, I.

1885 *Zgodovina Goriške fare*. Zgodovina fará Ljubljanske škofije V. Natisnila Klein in Kovač Eger, Ljubljana.

VRHOVNIK, I. in KOBLAR, A.

1885 *Zgodovina Níkelske fare*. Zgodovina fará Ljubljanske škofije III. Klein in Kovač Eger, Ljubljana.

WAGNER, R.

1989 *Das Kronprinzenwerk*. Rudolf, Ein Leben im Schatten von Mayerling (Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Wien). Museen der Stadt Wien, Hermesvilla, Lainzer Tiergarten, 18. 3. 1989–4. 3. 1990, 59–70.

WAHL, K., HONIG, M. S. in GRAVENHORST, L.

1982 *Wissenschaftlichkeit und Interessen, Zur Herstellung Subjektivitätsorientierter Sozialforschung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

WAIZER, R. in FRANZISZI, F.

1891 *Volkscharakter, Trachten, Sitten und Bräuche*. Zur Volkskunde. Kärnten und Krain. Die österreichisch–ungarische Monarchie in Wort und Bild. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 97–131.

WEIS, P.

1988 *Jezična igračica*. J. Fikfak (ur.), Jakob Volčič in njegovo delo. Ljubljana, Pazin. 51–53.

WIEGELMANN, G.

1977 *Geschichte der Forschung im 18. und 19. Jahrhundert*. G. Wiegelmann, M. Zender in G. Heilfurth (ur.), *Volkskunde. Eine Einführung*, 11–26.

WIEGELMANN, G., ZENDER, M. in HEILFURTH, G.

1977 *Volkskunde. Eine Einführung*. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

ZAKRAJŠEK, F.

1865 *O prenavedbi slovenskega Glasnika in o prihodnji kritiki*. SG 8: 342–349.

ZUCKERKANDL, E. in K. VIPAUZ

1891 *Zur physischen Beschaffenheit der Bevölkerung des Küstenlandes*. Das Küstenland. (Görz, Gradiska, Triest und Istrien.). Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. XX Wien: 153–160.

ŽIDOV, N.

1989 *Domoznanstvo kot učni predmet*. Etnologija in domoznanstvo. Knjižnica Glasnika SED 19, 15–22.

ŽIROVNIK, J.

1898 *Cerkniško jezero*. Zabavna knjižnica, IX. Ljubljana: Slovenska matica.

ŽIŽEK, S.

1981 *K zgodovinski usodi kritične teorije*. S. Žižek in R. Riha (ur.), *Kritična teorija družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 9–28.

IMENSKO KAZALO

A

Abrahams, R. 24
Adorno, T. 19, 36, 137
Agar, M. 17, 18, 162
Ahasverus (P. Turner)
Alemann, H. v. 24
Alheit, P. 180
Atkinson, P. 34, 158, 164
Atteslander, P. 203
Austin, J. L. 139

B

Bachelard, G. 10, 14, 37, 144, 164, 175, 209
Bahtin, M. 13, 15, 41
Balibar, E. 145, 148
Baš, A. 14, 18, 19, 24, 44, 45, 141, 199, 201
Baumgart, R. 116, 151
Bausinger, H. 20, 36, 37, 200
Belaj, V. 24
Bellosics, V. 105
Bendix, R. 109
Bežek, V. 78
Bile, J. 75, 102, 139
Bleiweis, J. 24, 28, 58, 86, 139, 140, 142, 149, 150, 154, 208, 209
Bockhorn, O. 203
Bogataj, J. 18, 19, 20, 24, 162, 195, 201
Bönisch-Brednich, B. 26
Bottigheimer, R. B. 183
Bourdieu, P. 158, 162
Brunschvicg, L. 10, 37, 144
Burke, P. 127
Burszta, J. 18, 21, 36, 37, 200

C

Cankar, I. 43
Carr, D. 165
Cegnar, F. 49, 50, 51, 67, 139, 165, 191, 205
Cerer, J. 28, 117
Corbin, J. 14, 32
Coronini, F. 105
Costa, E. H. 140
Crapanzano, V. 180, 181

Č

Čeplak, R. 78
Čurkina, I. 47

D

Danski, 75
Dey, I. 23, 32
Dimitz, A. 81, 83, 91
Doyle, A. 15

E

Eberhardt, H. 26, 203
Eichener, V. 116, 151
Ekmečić, M. 56, 62
Elias, N. 11, 12, 16, 116, 121, 124, 151, 208
Elkar, R. 60, 65
Emmerich, W. 18, 20, 21, 36, 37, 118, 200
Erjavec, F. 10, 44, 51, 52, 54, 56, 121, 140, 173, 174, 178, 207

F

Fabian, J. 121, 123, 126, 127, 166
Fekonja, A. 116, 135
Feyerabend, P. 68, 171
Fikfak, J. 10, 16, 17, 28, 29, 32, 34,

36, 37, 42, 49, 53, 66, 69, 74, 75, 78, 84, 102, 160, 202

Flandrin, H. J. 86
Foucault, M. 89, 110
Franke, J. 103, 105
Franzisci, F. 12, 104, 108

G

Gerndt, H. 173
Ginzburg, C. 11, 150, 164
Giordano, C. 66
Glaser, B. 14, 15
Godina-Golija, M. 68, 102
Goffman, E. 18
Göth, G. 11, 28, 72, 76, 77, 102
Grimm, J. in W. 23, 36, 109, 183

H

Habermas, J. 16
Hammersley, M. 34, 158, 164
Hartmann, A. 9, 18, 45, 108
Hastrup, K. 166
Heckmann, F. 196
Heller, A. 17, 207
Herder, J. G. 36, 188, 198, 203
Herzfeld, M. 20, 21, 26, 119, 120, 126
Hicinger, P. 24, 73, 86, 119, 122, 123, 137, 141, 149, 150, 151, 206
Hladnik, M. 16
Hodge, R. 159
Horkheimer, M. 19, 36
Hubad, F. 103, 105, 115, 119, 141, 208
Huberman, A. M. 18, 32, 33, 34
Hudales, J. 86

I

Ivanc, F. 73, 83, 84, 110, 125, 126, 128, 129, 155,

J

Jagić, V. 11, 24, 65, 103, 140, 142, 152, 196, 203, 208, 209
 Jakubikova, K. 118, 201
 Janežič, A. 24, 27, 37, 140, 155, 173, 179, 180
 Jansa-Zorn, O. 24, 42, 202
 Jarnik, U. 28, 150
 Jay, M. 16
 Jeggle, U. 45, 169, 195
 Jenko, S. 124
 Jeran, L. 37, 119
 Jezernik, B. 22
 Johler, R. 70, 102
 Jurčič, J. 128, 129, 139, 159, 160
 Juvan, M. 67

K

Kandler, P. 83, 91
 Karadžić, V. 65, 120, 147, 184, 186, 189
 Katschnig-Fasch, E. 72
 Kersnik, J. 43, 54, 139, 178, 180
 Klinec, R. 105
 Klobčar, M. 70
 Kmecl, M. 59, 61
 Koblar, A. 11, 84, 90, 91, 92, 142
 Kociančič, Š. 77
 Kočevar, F. 86, 103, 125, 165, 190, 204, 206
 Kos, F. 84, 151
 Kos, J. 41, 59, 61, 174, 175, 176
 Koschat, T. 104, 108
 Köstlin, K. 165,
 Koš, I. 61, 63, 199
 Kotnik, F. 10, 13, 18, 19, 22, 23, 24, 34, 152, 153, 154, 179, 196, 198
 Kozler, P. 22
 Krauss, F. S. 77, 119
 Krek, G. 10, 26, 29, 31, 35, 37, 92, 103, 119, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 167, 168, 170, 176, 182,

185, 203, 208, 209, 210
 Kremenšek, S. 13, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 34, 36, 37, 38, 68, 69, 73, 136, 137, 144, 195, 199, 201, 202 73
 Kress, G. R. 159
 Kristeva, J. 44, 56
 Kroječ, M. 24, 26, 142, 143
 Kukuljević, I. 61, 62, 77, 184, 204
 Kumer, Z. 179
 Kunst-Gnamuš, O. 33, 160, 167
 Kupper, A. 138
 Kuret, N. 19, 28, 72, 77, 102, 186, 189
 Kutschenbach, G. v.

L

Lah, A. 44
 Lamnek, S. 32, 37
 Lapajne, I. 70, 74, 78, 81, 82, 83, 99, 100, 144, 145, 196
 Lavrenčič, A. 85, 90, 91, 122, 123, 129
 Leiris, M. 33, 119, 210
 Lesjak, A. 91, 126
 Levec, F. 103, 104
 Levičnik, J. 56
 Levstik, F. 10, 59, 60, 61, 65, 120, 134, 137, 144, 161, 162, 179, 182, 183, 184, 207
 Likar, I. 75, 206, 208
 Lindenfeld, D. F. 89
 Linhart, A. T. 9, 10, 19, 32, 195, 198, 199
 Logar, J. 151, 152
 Lopan, J. 79
 Lotman, J. M. 164
 Ložar-Podlogar, H. 12, 102
 Lukács, G. 16
 Luthar, O. 180

M

van Maanen, J. 33, 34, 168
 Majar, M. 10, 22, 24, 29, 33, 34, 37, 44, 47, 48, 49, 56, 60, 61, 65, 66, 117, 118, 119, 134, 137, 145, 148,

150, 155, 161, 162, 186, 187, 188, 189, 203, 205, 208, 210

Majciger, J. 23, 134
 Mannhardt, W. 23
 Marshall, C. 32
 Mayring, P. 32, 37
 Mencinger, J. 64, 67, 145, 206
 Miklošič, F. 11, 24, 64, 67, 103, 133, 140, 141, 142, 147, 148, 149, 156, 203, 209
 Miles, M. B. 18, 32, 33, 34
 Mommsen, T. 24, 149
 Montesquieu, C. de 97
 von Moro, M. 104
 Munda, J. 74, 92
 Murko, M. 19, 24, 26, 37, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 156, 195, 208, 210
 Muršec, J. 12
 Muršič, R. 18, 202
 Myl'nikov, A. S. 46

N

Navratil, I. 21, 44, 61, 62, 63, 115, 122, 123, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 142, 148, 151, 184, 198, 205, 208
 Nealon, J. 153, 154
 Novak, V. 10, 13, 19, 21, 22, 24, 148, 154, 185, 186, 189, 199

O

Obalo, I. 178, 179
 Oraić-Tolić, D. 143
 Oring, E. 11, 24, 118, 172, 201
 Ottenberg, S. 164

P

Pajek, J. 148, 151, 177, 178
 Pareto, V. 11
 Pastrnek, F. 24, 142, 152, 196, 203
 Paternu, B. 43, 51, 54, 178, 180
 Peirce, C. S. 15
 Perušek, R. 56, 61, 63, 184
 Pleteršnik, M. 23, 124, 134, 139,

- 140
 Podmilšak, J. 58, 59, 205
 Pogorelec, B. 68, 69
 Popper, K. 24
 Portis-Winner, I. 9, 15, 138
 Praprotnik, A. 51
 Puff, R. 28
- R**
 Radić, B. 19
 Raič, B. 23, 134
 Rajh, B. 68
 Rajšp, V. 47, 72, 77
 Rakuša, F. 79, 80, 81
 Ravnik, M. 69, 150
 Riha, R. 9
 Rossman, G. B. 32, 29
 Rozman, F. 28, 29
 Rutar, S. 17, 19, 24, 70, 74, 77, 78,
 79, 82, 84, 89, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102,
 106, 112, 126, 145, 149, 151, 155,
 156, 188, 206
- S**
 Scharfe, M. 68
 Scheinigg, J. 98, 103, 104
 Schmid, G. 21, 78
 Schmidt, V. 78
 Schumi, F. 83, 91
 Schutz, A. 14
 Scotson, J. L. 12, 116, 208
 Seidl, F. 92
 Sellin, V. 99
 Sket, J. 31, 89, 133, 134, 141
 Slavec-Gradišnik, I. 10, 13, 18,
 71, 202
 Slekovec, M. 81
 Sondergeld, K. 23
 Spinčić, A. 105, 106
 Stagl, J. 20, 44, 47, 65, 108, 163,
 165, 204
- Stanonik, M. 10, 18, 19, 41, 199
 Stocking, G. 15, 33, 77, 166
 Strauss, A. 14, 32
 Stritar, J. 54, 56
- Š**
 Šafarik, J. 37, 185, 198, 203
 Šali, F. 130
 Šašelj, I. 86, 87, 89
 Škafar-Rogelj, B. 68, 69
 Šlebinger, J. 28, 92
 Šmitek, Z. 10, 19, 22, 44, 47, 62,
 78, 84, 202
 Štrekelj, 19, 24, 26, 65, 77, 124,
 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151,
 155, 156, 208
 Šubic, S. 12, 44, 117, 118, 127, 134
 Šuman, J. 102, 103, 105, 115, 150
 Šumrada, J. 75
- T**
 Terseglav, M. 19, 199
 Tomasin, P. 105, 106, 107
 Tomšič, Š. 73, 83, 84, 110, 125, 126,
 128, 129, 155, 166, 186
 Tonejec, M. Samostal 43, 80, 171,
 176, 205, 207
 Trdina, J. 10, 18, 22, 24, 36, 43, 44,
 84, 124, 151, 152, 153, 161, 162,
 168, 170, 176, 177, 178, 180, 188,
 198, 207, 208, 209
 Trstenjak, D. 10, 24, 31, 42, 119,
 139, 140, 145, 148, 149, 150, 151,
 152, 154, 171, 176, 196, 208, 209
 Turler, H. 47, 51
 Turner, P. (Ahasverus) 63, 64, 66,
 135, 153
 Tušek, M. 54, 152
- U**
 Ule, A. 11, 24, 201
 Urbancova, V. 22
 Urbas, V. 10, 18, 19, 103, 104,
 112, 153
- V**
 Valjavec, 22, 23, 132, 134, 135, 142,
 147, 154, 208
 Valvazor, 134
 Verne, M. 14, 20, 44, 46, 47, 51, 52,
 58, 59, 67, 155, 165, 177, 205
 Vodopivec, P. 10, 86, 92
 Volčič, J(akob) 10, 36, 49, 75, 130,
 137, 142, 148, 150, 156, 169, 173,
 174, 178, 182, 206, 207, 208
 Volčič, J(anez) 122
 Vraz, S. 12, 19, 20, 22, 24, 33, 37,
 44, 45, 48, 49, 60, 66, 116, 117,
 118, 119, 122, 135, 148, 150, 156,
 162, 178, 198, 204, 210
 Vrhovnik, I. 86, 123
- W**
 Wagner, R. 103
 Waizer, R. 104, 108
 Wiegmann, G. 20, 36, 37, 73,
 137, 200
 Wittgenstein, L. 184
- Z**
 Zakrajšek, F. 46
 Zuckerkandl, E. 57, 105
- Ž**
 Židov, N. 69
 Žirovnik, J. 92, 102
 Žižek, S. 36
 Žmegač, V. 143

SEZNAM KRATIC

- CZ Cankarjeva založba
- FF Filozofska fakulteta - Univerza v Ljubljani
- ISN Inštitut za slovensko narodopisje
- JiS Jezik in slovstvo
- LMS Letopis Matice slovenske
- LZ Ljubljanski zvon
- Novice Kmetijske in rokodelske novice, tudi Novice narodske...
- ÖUMiWuB Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild
- PBL Primorski biografski leksikon
- SAZU Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- SB Slovenska bčela
- SBL Slovenski biografski leksikon
- SED Slovensko etnološko društvo
- SEM Slovenski etnografski muzej
- SG Slovenski glasnik, tudi Glasnik slovenski
- ŠP Šolski prijatelj
- ZD Zgodnja Danica
- ZRC SAZU Znanstvenoraziskovalni center SAZU

SEZNAM ILUSTRACIJ

- 25 *Novice* 1856 – del naslovne strani in kazala, ur. Janez Bleiweis
- 27 *Slovenski glasnik* 1860 3(6), ur. Anton Janežič – del naslovne strani in kazala
- 30-31 *Kres* 1881 – del naslovne strani in kazalo, ur. Jakob Sket
- 35 *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* – del naslovne strani in kazala, Gregor Krek, 1887
- 37 *Kako se morajo zapisovati narodne pesni*, Anton Janežič, SB 1851, 126.
- 40 *Koroške ženske ljudske noše: Ziljska dolina in Labodska nižina*, Felician von Myrbach, ÖUMiWuB 5, 481
- 42 *Mythologične drobtine*, Davorin Trstenjak, Slovenski glasnik 1860, 6/1, 14
- 49 *Življenje v ribarnici*, Ludwig Passini, ÖUMiWuB 6, 77
- 53 *Zelenjavna tržnica v Ljubljani*, Adolf Wagner, ÖUMiWuB 5, 483
- 55 *Kmečka hiša iz gornjesavske doline pri Radovljici*, Josef Sturm, ÖUMiWuB 5, 397
- 57 *Čič z mulo na trgu*, Paul Joanowits, ÖUMiWuB 6, 215
- 72 *Kočevarka v ljudski noši*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 428
- 73 *Star in mlad Kočevar prodajata pomaranče na Dunaju*, Josef Engelhart, ÖUMiWuB 5, 422
- 74 *Toplar*, Ferdinand Wuest, ÖUMiWuB 4, 357
- 75 *Novo mesto*, Josef Sturm, ÖUMiWuB 5, 337
- 76 *Slovenska kmečka hiša s kaščo*, Ferdinand Wuest, ÖUMiWuB 4, 211
- 83 *S Prema (Notranjska)*, Josef Sturm, ÖUMiWuB 5, 399
- 85 *Procesija v Idriji*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 359
- 86 *»Kranjica« plete slamnati pas*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 508
- 87 *Lončarstvo*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 505
- 88 *Žrmlje*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 4, 223
- 98 *Tkanje*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 507
- 99 *»Šlapanje« – vleka sena*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 237
- 100 *Tip Slovenca s »Kranjske«*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 92
- 100 *Tip Slovenke s »Kranjske«*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 93
- 101 *Tip Slovenca s Tržaškega*, Hugo Charlemont, ÖUMiWuB 6, 156
- 101 *Tip Slovenke s Tržaškega*, Hugo Charlemont, ÖUMiWuB 6, 157
- 101 *Prekmurški dekleti*, Mathias Jantzyk, ÖUMiWuB, 16, 270
- 106 *»Mandrijer«*, Ludwig Passini, ÖUMiWuB 6, 193
- 107 *»Mandrijerka«*, Ludwig Passini, ÖUMiWuB 6, 195
- 107 *Kmetica iz okolice Kopra s košaro in mlečno posodo*, Paul Joanowits, ÖUMiWuB 6, 217
- 111 *Livarna zvonov v Ljubljani*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 503

- 114 *Slovenske ljudske noše s Kranjskega*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 97
- 117 *Poljši lov na Notranjskem in Dolenjskem*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 375
- 122 *Žebjarji v Kropi*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 501
- 123 *Notranjščina tovarne v Hrastniku*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 4, 411
- 128 *»Mačja muzika« godovniku na predvečer*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 361
- 130 *Pustni orači*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 4, 219
- 131 *Vlečenje ploha na pepelnico*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 377
- 133 *Godec, zabavljivec pri vseh praznovanjih*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 369
- 136 *Enojni kozolec na Gorenjskem (Bled)*, Hugo Carlemont, ÖUMiWuB 5, 479
- 146 *Kralj Matjaž in voznik*, Franz Ženišek, ÖUMiWuB 5, 155
- 147 *Pesem o lepi Vidi*, Franz Ženišek, ÖUMiWuB 5, 381
- 154 *Velikonočni žegen*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 357
- 157 *Sprejem neveste*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 4, 215
- 158 *Belokranjca*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 367
- 161 *Hribovca s košem in mehóm*, Johann Šubič, ÖUMiWuB 6, 181
- 163 *Božično kajenje*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 355
- 167 *Ribničan s krošnjo na hrbtu*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 372
- 167 *Potujoči kmet z vrečo za orodje*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 373
- 169 *Miklavž*, Georg Šubic, ÖUMiWuB, 5, 371
- 172 *Panonska hiša*, Valentin Bellosics, ÖUMiWuB 16, 259
- 181 *Obhod »zelenega Jurija«*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 4, 221
- 183 *Vlečenje ploha v Ziljski dolini*, Felician von Myrbach, ÖUMiWuB 5, 105
- 186 *Ples pod lipo na Zilji*, Felician von Myrbach, ÖUMiWuB 5, 115
- 187 *Štelvanje v Bistrici*, Felician von Myrbach, ÖUMiWuB 5, 117
- 189 *Gorenjski čebelnjak*, Hugo Charlemont, ÖUMiWuB 5, 487
- 191 *Hiša v Gribljah*, Josef Sturm, ÖUMiWuB 5, 401
- 194 *Življenje v pristanišču*, Ludwig Passini, ÖUMiWuB 6, 73
- 196 *Oslovska vprega na Krasu*, Paul Joanowits, ÖUMiWuB 6, 183
- 200 *Prekmurski vabovec*, Mathias Jantyyk, ÖUMiWuB 16, 261
- 200 *Prekmurski gospodar*, Mathias Jantyyk, ÖUMiWuB 16, 267
- 204 *»Šagra«, ples na prostem, ob vaškem prazniku*, Georg Šubič, ÖUMiWuB 6, 179
- 209 *Ženska avba, moška polhovka in sklepanec*, Georg Šubic, ÖUMiWuB 5, 353

SUMMARY

IMAGES OF ETHNOGRAPHY

Research of Folk and Folk Culture in the Second Half of 19th Century

The research covers last five decades before 1896, when the special, ethnographic view on folk culture was formed and established. The newspaper *Novice* was significant for the 40s. It was the first possibility to publish articles in the Slovene language to great extent. Authors felt the need to present the richness of Slovene cultural heritage in travelers' reports, descriptions of the homeland and ethnographic texts. In the 90s there were two main events: the beginning of the edition of Slovene folk songs by Karel Štrelkelj, and the first explicit ethnographic program by Matija Murko. Between these two limits there was a very vivid quest for new questions, new fields of research. The new institutions were established, forming a special view and scientific language and apparatus. The ethnographic program, written by Matija Murko was a part of the main development of the science about folk culture in Slovenia, on the other hand it meant Murko's personal contribution to a new fresh orientation in the ethnographic discipline.

The main aim of this research is to discover the possibilities, which spaces were available for ethnographic presentations, which discourses went on in the period and its images, and to discuss some of following issues:

- Genres as spaces available to the ethnographic view, especially in the field of travelers' reports and descriptions of the homeland, which following their own rhetorical traditions, expanded, limited, and framed the space of the ethnographic view.
- The relationship between researchers and their informants. It showed that folk culture was received and understood in a very ambivalent way. Researchers tried to civilize the life and culture of peasants.
- The relationship between amateurs and scientists. In this period a group of ethnographers was established in the university sphere, that claimed their discourse as scientific.

- The language of the research of folk culture on more levels: on the level of the informant's language and the translation of it in an acceptable form, on the level of the ethnographic description and reflection, and on the level of image presentations.

At the beginning of the period discussed, it was possible for everyone to be an ethnographer; at the end, the claim to be seen as an ethnographer was reserved for the privileged ones, for those working at the university.